

НӨМІРДЕ ОҚЫҢЫЗ

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТТИҢ ЖАҢА ПАРАДИГМАСЫ: ӨЗЕКТІЛІГІ, МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ІСКЕ АСЫРУ БОЛАШАҒЫ

Нұрпейісов Р. Е. Қазақстан Республикасы Жоғарғы аудиторлық палатасының мүшесі Жоғарғы санатты мемлекеттік аудитор Қазақстан Республикасы, Астана e-mail: r.nurpeisov@esep.gov.kz	Жаныбаева З. К.* экономика ғылымдарының кандидаты Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы Астана қ., Қазақстан Республикасы e-mail: zzhanybayeva@gmail.com ORCID 0000-0003-4162-3602
---	---

Аңдатпа. Мақала Қазақстандағы мемлекеттік аудит стандартындағы мемлекеттік аудит стандартындағы қазіргі сын-қатерлер мен өсіп келе жатқан қоғамдық үміттер жағдайында қажетті реформаларға арналған. Мемлекеттік аудиттің қолданыстағы жүйесіне кешенді талдау жүргізіліп, маңызды жүйелік мәселелер анықталды: бақылаушы органдардың институционалдық бытыраңқылығы, функциялардың қайталануы мен үйлестіру деңгейінің жеткіліксіздігі, бақылау кезінде формалды тасдидің басым болуы, сондай-ақ цифрлық құралдар мен аналитикалық әдістерді енгізудің шектелуі. Кадр мәселесіне ерекше назар аударылды: білікті мамандардың тапшылығы, мемлекеттік аудитор мамандығының беделінің төмендеуі және еңбекақы жағдайларындағы айырмашылықтар. Мақалада Қазақстан Республикасының Жоғарғы аудиторлық палатасы мен ревизиялық комиссиялар, ішкі мемлекеттік аудит комитеті және ішкі аудит қызметтері арасындағы үйлесімсіздік пен өзара іс-қимылдың әлсіздігі атап өтіледі, бұл бақылау тиімділігінің төмендеуіне және бірыңғай стандарттарды әзірлеудің қиындауына әкеп соғады. Процестерді біріктіруді, нәтижеге және тәуелкеге бағытталған тәсілге көшуді, белсенді цифрлық трансформацияны және кадрлық әлеуетті жетілдіруді көздейтін жаңа парадигманың қажеттігі негізделген. Мемлекеттік аудиттің бірыңғай құрылымының үлгісі ұсынылады, оның мақсаты — бюджеттік қаражатты пайдалану бойынша бақылаудың ашықтығы мен тиімділігін арттыру, сондай-ақ азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін нығайту. Ұсынылған өзгерістерді іске асыру мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылау жүйесін жаңғыртуға және оны үздік халықаралық тәжірибеге сәйкестендіруге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: мемлекеттік аудит, парадигма, сыртқы мемлекеттік аудит, ішкі мемлекеттік аудит, ревизиялық комиссиялар, ішкі аудит қызметтері

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛЕРДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУҒА МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫ БАҒАЛАУ

Жамкеева М. К.* PhD, «QazIndustry» Қазақстандық индустрия және экспорт орталығы АҚ Астана, Қазақстан Республикасы e-mail: zh.makhabbat@mail.ru	Майер О. И. PhD, Челябин мемлекеттік университетінің экономика кафедрасының доценті (Челябі мемлекеттік университетінің Костанай филиалы) e-mail: pfunt_olga@inbox.ru
---	---

Кулакова С. В.
экономика ғылымдарының кандидаты, Челябин мемлекеттік университетінің Федералдық мемлекеттік бюджеттік жоғары оқу орнының экономика кафедрасының доценті (Челябі мемлекеттік университетінің Костанай филиалы)
e-mail: sveta_83.kost@mail.ru

Аңдатпа. Шағын және орта бизнесті дамыту Қазақстанның мемлекеттік экономикалық саясатының басым бағыттарының бірі. Осыған байланысты бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіп кешеніндегі шағын және орта бизнесті (ШОБ) қолдауға ерекше көңіл бөлінуде. Бұл оның азық-түлік қауіпсіздігін және экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз етудегі шешуші рөлімен байланысты. Зерттеудің негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы шағын және орта бизнес субъектілерін қаржыландыруды мемлекеттік қолдау шараларын бағалау. «Байтерек» ҰБХ» АҚ және оның АӨК қаржылық қолдау көрсететін еншілес ұйымдарының рөліне ерекше назар аударылады. Зерттеу мемлекеттік қолдау жүйесіндегі ақпараттық жүйелердің жеткіліксіз интеграциясы және ШОБ-тың қаржыландыруға қолжетімділігінің шектелуі болуы сияқты негізгі проблемаларды анықтайды. Жұмыс нәтижелері қолданыстағы бағдарламалардың тиімділігін көрсетеді, бірақ ресурстарды бөлу тетіктерін жетілдіру, «бір терезе» қағидатын енгізу және ашықтықты арттыру қажеттігін атап көрсетеді. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы ағымдағы жағдайды талдауда және ШОБ-ты қолдау саясатын жетілдіру бағытына анықтауда жатыр. Қазақстанның ауыл шаруашылығының даму деңгейін және оның халықаралық аренадағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін мемлекеттік қолдаудың анағұрлым тиімді құралдарын әзірлеу үшін қорытындылар мен ұсыныстарды пайдалану мүмкіндігінде жатыр.

Түйін сөздер: мемлекеттік қолдау, шағын және орта бизнес, ауыл шаруашылығы, қаржыландыру, нәтижелерді бағалау, өнімділік, тиімділік.

ЧИТАЙТЕ В НОМЕРЕ

НОВАЯ ПАРАДИГМА ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА: АКТУАЛЬНОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Нурпейсов Р. Е. Член Высшей аудиторской палаты Республики Казахстан государственный аудитор высшей категории Республика Казахстан, Астана e-mail: r.nurpeisov@esep.gov.kz	Жаныбаева З. К.* экономика ғылымдарының кандидаты Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы Астана қ., Қазақстан Республикасы e-mail: zzhanybayeva@gmail.com ORCID 0000-0003-4162-3602
---	---

Аннотация. Статья посвящена необходимым реформам в сфере государственного аудита Казахстана в условиях современных вызовов и возрастающих общественных ожиданий. Статья написана на основании комплексного анализа действующей системы государственного аудита, в ходе которого были выявлены важнейшие системные проблемы: институциональная разобщенность органов государственного аудита, дублирование функций и недостаточный уровень координации, преобладание формального подхода при контроле, а также ограниченное внедрение цифровых инструментов и аналитических методов. Особое внимание уделено кадровым вопросам: дефициту квалифицированных специалистов, снижению престижа профессии государственного аудитора и разнице в условиях оплаты труда. В статье подчеркивается недостаточная согласованность и слабое взаимодействие между Высшей аудиторской палатой РК и ревизионными комиссиями, комитетом внутреннего государственного аудита и службами внутреннего аудита, что приводит к снижению эффективности аудита и затрудняет выработку единых стандартов. Обоснована необходимость новой парадигмы, предполагающей интеграцию процессов, переход к результат- и риск-ориентированному подходу, активную цифровую трансформацию и совершенствование кадрового потенциала. В статье предлагается модель, направленная на построение эффективной единой структуры функций государственного аудита и устранение дублирования. Реализация предлагаемых изменений позволит модернизировать систему государственного аудита и обеспечить ее соответствие лучшим международным практикам.

Ключевые слова: государственный аудит, парадигма, внешний государственный аудит, внутренний государственный аудит, ревизионные комиссии, службы внутреннего аудита.

ОЦЕНКА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ КАЗАХСТАНА

Жамкеева М. К.* PhD, АО "Казахстанский центр индустрии и экспорта "QazIndustry" Астана, Республика Казахстан e-mail: zh.makhabbat@mail.ru	Майер О. И. PhD, доцент кафедры экономики ФГБОУ ВО ЧөлГТУ (Костанайский филиал Челябинского государственного университета) e-mail: pfunt_olga@inbox.ru
---	---

Кулакова С. В.
Кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики ФГБОУ ВО ЧөлГТУ (Костанайский филиал Челябинского государственного университета)
e-mail: sveta_83.kost@mail.ru

Аннотация. Развитие малого и среднего бизнеса является одним из приоритетных направлений государственной экономической политики Казахстана. В этой связи в современном Казахстане особое внимание уделяется поддержке малого и среднего бизнеса (МСБ) в агропромышленном комплексе, поскольку он играет ключевую роль в обеспечении продовольственной безопасности и устойчивом развитии экономики. Основная цель исследования заключается в проведении оценки мер государственной поддержки финансирования МСБ в сельском хозяйстве Республики Казахстан.

Особое внимание уделено роли АО «НУХ «Байтерек» и его дочерних организаций, оказывающих финансовую поддержку агробизнесу. Проведенное исследование выявляет ключевые проблемы в системе государственной поддержки, такие как недостаточная интеграция информационных систем и ограниченный доступ МСБ к финансированию. Результаты работы демонстрируют эффективность действующих программ, однако подчеркивают необходимость совершенствования механизмов распределения ресурсов, внедрения принципа «единого окна» и повышения прозрачности.

Научная значимость исследования заключается в анализе текущей ситуации и выявлении направлений улучшения политики поддержки МСБ. Практическая значимость работы заключается в возможности использования выводов и рекомендаций для разработки более эффективных инструментов государственной поддержки, что в долгосрочной перспективе может повысить уровень развития сельского хозяйства Казахстана и его конкурентоспособность на международной арене.

Ключевые слова: государственная поддержка, малый и средний бизнес, сельское хозяйство, финансирование, оценка эффективности, результативность, эффективность.

IN THIS ISSUE

THE INFLUENCE OF THE BANKING SECTOR ON THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Nurpeisov R. E. Member of the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan State Auditor of the Highest Category Astana, Republic of Kazakhstan e-mail: r.nurpeisov@esep.gov.kz	Zhanybayeva Z. K.* Candidate of Economic Sciences Center for Research, Analysis and Evaluation of Effectiveness Astana, Republic of Kazakhstan e-mail: zzhanybayeva@gmail.com ORCID 0000-0003-4162-3602
--	---

Abstract. The article is devoted to the necessary reforms in the field of public audit in Kazakhstan in the context of modern challenges and growing public expectations. The article is based on a comprehensive analysis of the current state audit system, which revealed the most important systemic problems: institutional fragmentation of state audit bodies, duplication of functions and insufficient coordination, the predominance of a formal approach to control, as well as limited implementation of digital tools and analytical methods. Special attention is paid to personnel issues, such as the shortage of qualified specialists, the declining prestige of the public audit profession, and differences in working conditions. The article emphasizes insufficient coherence and weak interaction between the Supreme Audit Chamber, audit commissions, the Committee of Internal State Audit, and Internal Audit Services, which leads to a reduction in audit effectiveness and hinders the development of unified standards. The necessity for a new paradigm is substantiated, which requires process integration, a shift to results- and risk-oriented approaches, active digital transformation, and enhancement of human resource potential. The article proposes a model designed to create an effective, unified structure for state audit functions and eliminate duplication. The implementation of these changes will modernize the state audit system and bring it in line with leading international practices.

Keywords: public audit, paradigm, external public audit, internal public audit, audit commissions, internal audit services.

ASSESSMENT OF STATE SUPPORT FOR FINANCING SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN AGRICULTURE IN KAZAKHSTAN

Zhamkeyeva M. K.* PhD, JSC "Kazakhstan Center of Industry and Export "QazIndustry" Astana, Republic of Kazakhstan e-mail: zh.makhabbat@mail.ru	Mayer O. I. PhD, Associate Professor of the Economics Department of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education in ChelSU (Kostanay branch of Chelyabinsk State University) e-mail: pfunt_olga@inbox.ru
--	--

Kulakova S.
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Economics Department of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education in ChelSU (Kostanay branch of Chelyabinsk State University)
e-mail: sveta_83.kost@mail.ru

Abstract. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Economics Department of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education in ChelSU (Kostanay branch of Chelyabinsk State University)
e-mail: sveta_83.kost@mail.ru
The development of small and medium-sized businesses is one of the priority areas of the state economic policy of Kazakhstan. In contemporary Kazakhstan, special attention is paid to supporting small and medium-sized businesses (SMEs) in the agro-industrial complex, due to its key role in ensuring food security and sustainable economic development. The main objective of the study is to evaluate government financing support for agricultural SMEs in the Republic of Kazakhstan.

The study focuses on the role of JSC NMH Baiterек and its subsidiaries, which provide financing to the agribusiness sector. The study reveals key problems in the state support system, such as poor integration of information systems and limited access of SMEs to financing. The results of the work demonstrate that while current programs are effective, there remains a need to improve resource allocation mechanisms, implement the "single window" principle and increase transparency.

The scientific significance of the study lies in the analysis of the current situation and identification of areas for improving the SME support policy. The practical significance of the work lies in the possibility of using the findings and recommendations to develop more effective instruments of state support, which in the long term can increase the development level of agriculture in Kazakhstan and its competitiveness in the international arena.

Keywords: government support, small and medium business, agriculture, financing, performance evaluation, efficiency, effectiveness.

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ • ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ • STATE AUDIT

НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ:

«Зерттеулер, талдау
және тиімділікті бағалау
орталығы» ЖШС

2009 жылдан бері шығарылады
2008 жылғы 15 қазан
№ 9582-Ж

ҚР АҚДМ Ақпарат комитетінде
тіркелген

ISSN 2072-9847

e-ISSN 2958-986X

eLIBRARY ID: 80711

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Сембиева Л. М. – э. ф. д.,
профессор, бас редактор

Бокаев Б. Н. – PhD, профессор,
ғылыми редактор - бас
редактордың орынбасары

Хамзина А. Ж. – э.ф.м.
шығарушы редактор

Смагулова Ш. А. – э. ф. д.,
профессор

Накипова Г. Е. – э. ф. д.,
профессор

Моттаева А. Б. – э. ф. д.,
профессор

Нурмуханова Г. Ж. – э. ф. д.,
профессор

Укубасова Г. С. – PhD, э.ф.к.,
профессор

Прокопенко О. – PhD, профессор

Проваси Р. – профессор

Бейсенова Л. З. – э. ф. к., қауымд.
профессор

Шахарова А. Е. – э. ф. к., доцент

Алибекова Б. А. – э. ф. к., доцент

Динчер Х. – PhD, профессор

Ниязбекова Ш. У. – э. ф. к.

Кастакова Е. – PhD, доцент

Конырбеков М. Ж. – PhD

Серикова М. А. – PhD

Жамкеева М. К. – PhD

Қазақстандық дәйексөз базасы бойынша
импакт-фактор – 0,063
Алғашқы есепке қою күні мен нөмірі:
2008 жылғы 15 қазан №9582-Ж
2021 жылғы 24 қарашадағы қайта есеп-
ке қою туралы куәлік
№ KZ03VPY00043140
Жазылу индексі: 74167
Баспа нұсқасындағы таралым: 200 дана
Шығарылым мерзімділігі: жылына 4 рет

УЧРЕДИТЕЛЬ:

ОО «Центр исследований,
анализа и оценки
эффективности»

Выпускается с 2009 года
15 октября 2008 года
№ 9582-Ж

Зарегистрирован в Комитете
информации МИОР РК

ISSN 2072-9847

e-ISSN 2958-986X

eLIBRARY ID: 80711

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Сембиева Л. М. – д. э. н.,
профессор, главный редактор

Бокаев Б. Н. – PhD, профессор,
научный редактор -
заместитель главного

редактора,
Хамзина А. Ж. – м.э.н.,
выпускающий редактор

Смагулова Ш. А. – д. э. н.,
профессор

Накипова Г. Е. – д. э. н.,
профессор

Моттаева А. Б. – д. э. н.,
профессор

Нурмуханова Г. Ж. – д. э. н.,
профессор

Укубасова Г. С. – PhD, к. э. н.,
профессор

Прокопенко О. – PhD,
профессор

Проваси Р. – профессор

Бейсенова Л. З. – к. э. н., ассоц.
профессор

Шахарова А. Е. – к. э. н., доцент

Алибекова Б. А. – к. э. н., доцент

Динчер Х. – PhD, профессор

Ниязбекова Ш. У. – к. э. н.

Кастакова Е. – PhD, доцент

Конырбеков М. Ж. – PhD

Серикова М. А. – PhD

Жамкеева М. К. – PhD

Импакт-фактор по Казахстанской базе
цитирования – 0,063
Дата и номер первичной постановки
на учет: 15 октября 2008 года №9582-Ж
Свидетельство о постановке
на переучет от 24 ноября 2021 года
№ KZ03VPY00043140
Подписной индекс: 74167
Тираж в печатной версии: 200 экз.
Периодичность: 4 раза в год

THE FOUNDER:

«Center for Analytical
Research and
Evaluation» LLP

Published since 2009
In October 15, 2008,
№ 9582-Ж

was registered with the Committee
of Information, MISD RK

ISSN 2072-9847

e-ISSN 2958-986X

eLIBRARY ID: 80711

EDITORIAL BOARD:

Sembieva L. M. – d. e. s., professor,
editor-in-chief

Bokayev B. N. – PhD, professor,
Scientific editor - deputy
Editor-in-Chief

Khamzina A. Zh. – m.e.s.,
managing editor

Smagulova Sh. A. – d. e. s.,
professor

Nakipova G. E. – d. e. s., professor

Mottaeva A. B. – d. e. s., professor

Nurmukhanova G. Zh. – d. e. s.,
professor

Ukubasova G. S. – PhD, c. e. s.,
professor

Prokopenko O. – PhD, professor

Provasi R. – professor

Beisenova L. Z. – c. e. s.,
ass. professor

Shakharova A. E. – c. e. s.,
ass. professor

Alibekova B. A. – c. e. s.,
ass. professor

Dincher H. – PhD, professor

Niyazbekova Sh. U. – c. e. s.

Kastakova E. – PhD, ass. professor

Konyrbekov M. – PhD

Serikova M. A. – PhD

Zhamkeeva M. K. – PhD

Impact factor according to the Kazakhstan
citation base – 0.063
Date and number of initial registration:
October 15, 2008 No.9582-Ж
Certificate of re-registration:
November 24, 2021
No.KZ03VPY00043140
The subscription index: 74167
Print edition: 200 copies
Frequency: 4 issues per year

МАЗМҰНЫ

■ ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Энергетика секторындағы бюджет қаражатының тиімді пайдаланылуына мемлекеттік аудит жүргізу және жаңартылатын энергияға көшу мәселелері

Серикова А. Р. 6

Мемлекеттік аудиттің жаңа парадигмасы: өзектілігі, мәселелері және іске асыру болашағы

Нұрпейісов Р. Е., Жаныбаева З. К. 17

Аудиторлық қызметтер нарығының сапасын диагностикалау және дамудың негізгі факторлары

Тусибаева Г. С., Сагиндыкова Г. М., Тузубекова М. К. 31

Қазақстанның «жасыл экономикасын» дамыту жағдайындағы мемлекеттік инвестициялық саясаттың тиімділігі аудитіне әдіснамалық шолу

Әлімбек Ә. Ғ., Вовк В. Н. 43

■ ПРАКТИКА

Қазақстанның ауыл шаруашылығы секторын механизациялаудың дамуының қазіргі экономикалық, қаржылық, өндірістік факторлары

Рыспекова М. О., Сыздықбаева Н. Б., Хаитбаева Ф. К., Учкампинова А. Б. 59

Туризм саласындағы инвестициялық қызметті талдау

Шоқан Р. 75

Қысқа мерзімді кәсіпкерлік шешімдердің қаржылық негіздемесі: мәселелер, практикалық жағдайлар

Бауэр М. Ш., Айгужинова Д. З., Хусаинова Ж. С., Шеримова Н. М. 88

Көлеңкелі экономиканың ауқымын және оның салдарын азайту бойынша ұсыныстар

Аскаров Д., Аймурзина Б. Т., Искаков Б. М. 98

Мемлекеттік аудит сапасын ресурстық қамтамасыз ету

Серикова М. А., Тедеев А. А., Максим Г. А. 110

Цифрландыру жағдайындағы мемлекет пен үкіметтік емес ұйымдардың өзара іс-қимылы: кедергілер мен шешімдер

Исмаилова Р. А., Утепова Г. М., Ибадильдин Н. А. 123

■ ЗЕРТТЕУЛЕР

Климаттық экономика жағдайында табиғатты қорғау іс-шараларын қаржыландыру ерекшеліктері

Есиркепова А. М., Махмуд Д. М., Жумагулова А. М. 133

Банк секторының қазақстан экономикасына әсері

Бірмағамбетов Т. Б., Қанабекова М. А., Қошқарбаев Қ. У. 142

Қазақстан республикасында денсаулық сақтауды цифрландырудың даму алғыштары және қазіргі жағдайы

Қадырбекова Д. С., Дүйскенова Р. Ж., Исахова А. С. 154

Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы шағын және орта кәсіпкерлерді қаржыландыруға мемлекеттік қолдауды бағалау

Майер О. И., Кулакова С. В., Жамкеева М. К. 164

■ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Ауыл шаруашылығындағы шағын және орта бизнесті қаржыландыру жүйесінің шетелдік әдістемесі

Байтиленова Е. С., Рузиева Е. А., Сапарова Г. Т. 176

Білім беру ұйымдарын қаржыландырудың шетелдік тәжірибесі

Тузубекова М. К., Чемирбаева М. Б., Макишева Ж. А., Амирова Г. Қ. 187

Бюджеттік инвестицияның тиімділігіне аудит жүргізудегі шетелдік тәжірибе

Амирова Г. К., Дабылтаева Н. Е., Бейсенбаева А. К. 197

Елді азық-түлікпен тұрақты қамтамасыз ету үшін аграрлық секторды жаңғыртудағы шетелдік тәжірибе

Конырбеков М., Касымбекова Г. Р., Бейсекова Ж. 205

Капиталдың заңсыз кетуін болдырмаудың стратегиялары мен механизмдері: халықаралық жағдайларды зерттеу

Мухаметкалиева Е., Мұханбетәлі Б. 213

СОДЕРЖАНИЕ

■ ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

Государственный аудит эффективного использования бюджетных средств в энергетическом секторе и проблемы перехода на возобновляемые источники энергии Серікова А. Р.	6
Новая парадигма государственного аудита: актуальность, проблемы и перспективы реализации Нурпеисов Р.Е., Жаныбаева З. К.	17
Диагностика качества рынка аудиторских услуг и ключевые факторы развития Тусибаева Г.С., Сагиндыкова Г.М., Тузубекова М.К.	31
Методологический обзор аудита эффективности государственной инвестиционной политики в условиях развития «зеленой экономики» Казахстана Әлімбек Ә.Ғ., Вовк В.Н.	43

■ ПРАКТИКА

Современные экономические, финансовые, производственные факторы развития механизации казахстанской сельскохозяйственной отрасли Рыспекова М. О., Сыздыкбаева Н. Б., Хаитбаева Ф.К., Учкампинова А.Б.	59
Анализ инвестиционной деятельности в сфере туризма Шохан Р.	75
Финансовое обоснование краткосрочных предпринимательских решений: вопросы, практические ситуации Бауэр М. Ш., Айгужинова Д. З., Хусаинова Ж. С., Шеримова Н. М.	88
Рекомендации по снижению масштабов теневой экономики и её последствий Аскарров Д., Аймурзина Б. Т., Искаков Б. М.	98
Ресурсное обеспечение качества государственного аудита Серикова М. А., Тедеев А.А., Максим Г. А.	110
Взаимодействие государства и НПО в условиях цифровизации: барьеры и решения Исмаилова Р. А., Утепова Г. М., Ибадильдин Н. А.	123

■ ИССЛЕДОВАНИЯ

Особенности финансирования природоохранных мероприятий в условиях климатической экономики Есиркепова А. М., Махмуд Д. М., Жумагулова А.М.	133
Влияние банковского сектора на экономику Казахстана Бирмагамбетов Т. Б., Канабекова М. А., Кошкарбаев К. У.	142
Предпосылки и современное состояние развития цифровизации здравоохранения в Республике Казахстан Кадырбекова Д. С., Дүйскенова Р. Ж., Исахова А. С.	154
Оценка государственной поддержки финансирования малого и среднего бизнеса в сельском хозяйстве Казахстана Майер О. И., Кулакова С. В., Жамкеева М. К.	164

■ ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Зарубежная методология системы финансирования малого и среднего бизнеса в сельском хозяйстве Байтиленова Е. С., Рузиева Е. А., Сапарова Г. Т.	176
Зарубежный опыт финансирования образовательных учреждений Тузубекова М. К., Чемирбаева М. Б., Макишева Ж. А.	187
Зарубежный опыт проведения аудита эффективности бюджетных инвестиций Амирова Г. К., Дабылтаева Н. Е., Бейсенбаева А. К.	197
Зарубежный опыт модернизации аграрного сектора для обеспечения стабильного продовольственного снабжения страны Конырбеков М., Касымбекова Г. Р., Бейсекова Ж.	205
Стратегии и механизмы предотвращения нелегального вывоза капитала: изучение международных кейсов Мухаметкалиева Е., Мұханбетәлі Б.	213

CONTENTS

■ THEORY AND METHODOLOGY

State audit of the efficient use of budget funds in the energy sector and issues of transition to renewable energy Serikova A. R.	6
A new paradigm of public audit: relevance, problems, and implementation prospects Nurpeissov R.E., Zhanybayeva Z. K.	17
Diagnostics of the audit services market quality and key development factors Tussibayeva G., Sagindykova G., Tuzubekova M.	31
Methodological review of the performance audit of the state investment policy in the context of the development of the "green economy" of Kazakhstan Alimbek A.G., Vovk V.N.	43

■ PRACTICE

Modern economic, financial, production factors of development of mechanization of the Kazakhstan agricultural sector Ryspekova M. O., Syzdykbayeva N. B., Khaitbaeva F. K., Uchkampirova A.B.	59
Analysis of investment activity in the tourism sector Shokhan R.	75
Financial justification of short-term entrepreneurial decisions: issues and practical situations Bauer M. Sh., Aiguzhinova D. Z., Khusainova Zh. S., Sherimova N. M.	88
Recommendations for reducing the scale of the shadow economy and its consequences Askarov D., Aimurzina B. T., Iskakov B. M.	98
Resource support for the quality of state audit Serikova M. A., Tedeev A.A., Maxim G. A.	110
Interaction between the state and NGO in the context of digitalization: barriers and solutions Ismailova R.A., Utepova G.M., Ibadildin N. A.	123

■ RESEARCHES

Features of financing environmental protection measures in a climate economy Yessirkepova A. M., Makhmud D. M., Zhumagulova A. M.	133
The influence of the banking sector on the economy of Kazakhstan Birmagambetov T. B., Kanabekova M. A., Koshkarbaev K. U.	142
Background and current state of development of digitalization of health care in the Republic of Kazakhstan Kadyrbekova D. S., Duyskenova R. Zh., Isakhova A. S.	154
Assessment of state support for financing small and medium businesses in agriculture in Kazakhstan Mayer O. I., Kulakova S. V., Zhamkeyeva M. K.	164

■ FOREIGN EXPERIENCE

Foreign methodology of the system of financing small and medium businesses in agriculture Baitilenova E. S., Ruziyeva E. A., Saparova G. T.	176
Foreign experience in financing educational institutions Tuzubekova M. K., Chemirbaeva M., Makisheva Zh.	187
Foreign experience in conducting audit of budget investment efficiency Amirova G. K., Dabyltayeva N. E., Beisenbaeva A. K.	197
Foreign experience in modernizing the agricultural sector to ensure stable food supply for the country Konyrbekov M., Kasymbekova G. R., Beisekova Zh.	205
Strategies and mechanisms for preventing illicit capital flight: a study of international cases Mukhametkaliyeva Y. M., Mukhanbetali B. M.	213

Serikova Aida Raibekkyzy

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Astana, Kazakhstan

e-mail: aserikova198@gmail.com

STATE AUDIT OF THE EFFICIENT USE OF BUDGET FUNDS IN THE ENERGY SECTOR AND ISSUES OF TRANSITION TO RENEWABLE ENERGY

Abstract: This research article explores the methodological and institutional foundations of state audit in assessing and promoting the efficient use of budget funds allocated for the development of renewable energy sources (RES) in the Republic of Kazakhstan. The relevance of the study is driven by the country's commitment to achieving carbon neutrality by 2060 and the increasing scale of public and international investments in the green energy sector. The aim of the research is to analyze the extent to which current audit mechanisms contribute to transparency, accountability, and performance in the implementation of budget-supported RES projects. The study employs content analysis of legal acts, statistical evaluation of public expenditure (2018–2024), and comparative review of international practices. Special attention is paid to the structure of RES financing, including the 70/30 capital ratio, investment preferences, and regulatory measures. The findings show that while Kazakhstan has made progress in expanding its renewable energy capacity, weaknesses persist in audit methodology, particularly in assessing environmental and economic effectiveness. The article proposes integrating climate performance indicators into audit practices. The scientific contribution lies in the development of an analytical framework for sustainability-oriented public audit. Practical outcomes include recommendations for improving the fiscal oversight of RES programs, bringing audit tools in line with global standards, and ensuring efficient allocation of funds in support of Kazakhstan's energy transition strategy.

Keywords: state audit, energy sector, budget efficiency, renewable energy, public expenditure, energy transition, sustainable development, audit evaluation, green energy, government control

INTRODUCTION

In recent years, the transition to renewable energy sources (RES) has become a strategic priority for countries aiming to ensure energy security, mitigate climate change, and promote sustainable economic development. Kazakhstan, possessing vast renewable energy potential, has taken significant steps to modernize its energy sector and reduce dependence on fossil fuels. The urgency of optimizing the use of public funds in this domain has brought state audit practices to the forefront, especially as the country moves towards integrating sustainability principles in public financial management.

The relevance of this study is underscored by recent legislative developments. On June 19, 2024, President Kassym-Jomart Tokayev signed the Law "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Supporting the Use of Renewable Energy Sources and Electricity," aimed at improving mechanisms for supporting the development of the energy sector[1]. Among the key provisions are the promotion of small-scale renewable energy systems (up to 200 kW), guaranteed electricity buy-back at regulated prices, and credit-based support for the modernization of municipal power grids using state budget funds. These reforms reflect a growing demand for transparency and efficiency in the allocation and monitoring of budgetary resources, making the role of state audit institutions especially critical.

Despite increasing policy attention, the effective implementation of budget-supported renewable energy initiatives continues to face challenges, including fragmented oversight, insufficient audit methodologies tailored to the green economy, and underdeveloped mechanisms

for evaluating efficiency. Thus, the topic of this research remains insufficiently explored and calls for a more structured scientific approach.

The object of this study is the public management of budget expenditures in the energy sector, while the subject is the methodological and institutional aspects of state audit as a tool for evaluating the efficiency of public spending on renewable energy development. The aim of the study is to substantiate the role of state audit in ensuring the targeted and efficient use of budget funds allocated for energy modernization and RES promotion. The key tasks include analyzing international audit practices in the energy sector, assessing Kazakhstan's audit framework, and developing recommendations for improving audit methodologies in line with the green transition.

LITERATURE REVIEW

Recent international scholarship has highlighted the increasing importance of state audit institutions (SAIs) in ensuring accountability and efficiency in the use of public funds in the energy sector, especially amid the global shift towards renewable energy. Sułkowski Ł., Dobrowolski Z. emphasized the pivotal role of SAIs in EU countries in promoting public accountability through ex-post audits in energy spending, aligning financial oversight with environmental priorities[2]. Febrianto F. R., Amyar F., Puspitasari R. analyzed the integrated audit approach for state-owned enterprises involved in sustainable energy programs, demonstrating its effectiveness in identifying budget allocation issues and operational risks[3]. Annunziata E., Rizzi F., Frey M explored the role of local audit initiatives in improving energy efficiency in public buildings under constrained budget conditions, suggesting that targeted audits can facilitate better energy governance[4]. Parthan et al., through the lens of the REEEP program, illustrated how donor funding and audit mechanisms influence low-carbon energy transitions in developing countries[5]. In a more recent context, Onuoha et al. investigated the interplay between governance quality, public debt, and renewable energy consumption in Sub-Saharan Africa, showing that efficient public budgeting directly impacts green energy adoption[6]. Su and Hu examined audit risks associated with government subsidies in the new energy vehicle sector in China, emphasizing the importance of proper auditing to prevent misuse of funds [7]. Collectively, these studies underscore the growing relevance of audit frameworks in supporting transparent, effective, and accountable public investment in the energy transition process.

Kazakhstan's scholars have also contributed significantly to the study of effective budget utilization and the development of renewable energy in the context of state audit. S.N. Suyeubayeva and E.V. Varavin analyzed investments in renewable energy sources (RES) as a key instrument for achieving the Sustainable Development Goals in Kazakhstan, highlighting the need to assess the level of RES development in the country[8]. M. Laljebaev, R. Isaev, and A. Saukhimov [9], in their comprehensive report prepared by the University of Central Asia, explored the potential, barriers, and future prospects for RES in Central Asia, emphasizing the necessity of policy modernization due to rapid sectoral changes. A.S. Smagulova and G.K. Kenzhegulova examined the impact of international cooperation on the growth of RES in Kazakhstan, arguing that global partnerships play a pivotal role in accelerating the green energy transition[10]. In a more technology-oriented approach, L. Mergaliyeva and K. Beketova investigated the integration of artificial intelligence into renewable energy systems, stressing the potential for increased efficiency and innovation in Kazakhstan's energy sector[11]. These studies collectively emphasize the importance of modernizing both the energy policy framework and public audit mechanisms to ensure transparency and effective use of budgetary resources.

METHODOLOGY

This study examines the effectiveness of state audit in overseeing the use of budgetary funds for the development of renewable energy in Kazakhstan. The research materials include statistical data (2018–2024) from the Ministry of Finance and Ministry of Energy, audit reports,

and regulatory documents such as the Law “On State Audit and Financial Control” and the 2024 amendments supporting renewable energy.

The main research question is: How effective is state audit in ensuring the efficient use of public funds in the renewable energy sector? The hypothesis is that stronger audit mechanisms, supported by relevant data and legal tools, improve spending efficiency and transparency.

The study consists of three stages: (1) compilation and analysis of laws and audit documentation; (2) processing and analysis of statistical data; (3) evaluation of audit practices. Methods include content analysis of legal acts, comparative analysis of international practices, and descriptive statistics. Tools used include Microsoft Excel and the Adilet legal database. The novelty lies in combining legal and financial analysis to assess the role of audit in Kazakhstan’s energy transition.

FINDING/DISCUSSION

Kazakhstan's commitment to global climate initiatives has significantly shaped the country's energy policy and budgetary priorities in recent years. As a party to the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) ratified in 1994, Kazakhstan pledged to stabilize greenhouse gas (GHG) concentrations at levels that would prevent dangerous anthropogenic interference with the climate system. The subsequent ratification of the Paris Agreement in 2016 further reinforced Kazakhstan’s responsibilities, particularly in limiting global temperature rise to well below 2°C above pre-industrial levels, with efforts to constrain it to 1.5°C.

In line with these international obligations, Kazakhstan submitted its first Nationally Determined Contributions (NDCs) in 2015, committing to an unconditional reduction of GHG emissions by 15% and a conditional reduction of 25% by 2030 compared to 1990 levels. In 2020, the government declared its long-term ambition to achieve carbon neutrality by 2060, which was formally supported by the adoption of the national Strategy for Carbon Neutrality in 2023.

These milestones underline Kazakhstan’s active integration into the global decarbonization movement. However, the transition to a low-carbon economy requires not only strategic planning but also effective control over public investment in renewable energy. In this context, state audit plays a critical role in evaluating the transparency, efficiency, and impact of budget allocations aimed at achieving climate targets. The next sections will explore how Kazakhstan’s audit institutions respond to these challenges, what tools they use to monitor expenditures in the energy sector, and whether their methodologies align with the sustainability agenda established by national and international frameworks.

Alongside national challenges, it is essential to consider the global context in which Kazakhstan is attempting its energy transition. The renewable energy sector is expanding rapidly worldwide, with total installed capacity reaching 3,372 GW by the end of 2022, according to data from IRENA and REN21 (2023). This represents a remarkable growth trajectory compared to 1,444 GW in 2012—more than doubling over the span of a decade.

In 2022 alone, 83% of all newly added electricity generation capacity globally came from renewable sources, reflecting a decisive shift in investment patterns and energy strategies. Furthermore, 30% of the world’s electricity was generated from renewable energy sources, with solar (PV) and wind power accounting for a significant portion. The share of solar and wind in global electricity production continues to grow steadily, driven by falling technology costs, increased grid integration, and supportive policy frameworks.

This global momentum toward clean energy underscores the importance of Kazakhstan aligning its financial planning and audit mechanisms with international best practices. The accelerating pace of RES deployment highlights a dual responsibility: ensuring that Kazakhstan not only attracts investment into renewable technologies but also that public spending is effectively monitored to maximize returns, both economically and environmentally.

As renewable energy becomes a dominant force in global energy systems, Kazakhstan’s

Supreme Audit Institution and public financial control bodies must evolve accordingly. Auditing strategies should account for climate co-benefits, cost-effectiveness, and policy alignment with global benchmarks, ensuring that Kazakhstan's renewable energy projects deliver on their intended goals and contribute to the broader national strategy for carbon neutrality by 2060.

Kazakhstan's renewable energy sector has demonstrated steady growth and increasing strategic significance over the past decade. As of the end of 2022, the country had commissioned a total installed capacity of 2,527 MW of renewable energy across 133 facilities, reflecting a consistent upward trajectory since 2014, when the installed capacity was only 178 MW across 26 facilities. This growth has been driven by policy incentives, auction mechanisms, and an evolving legal framework aimed at transitioning the national energy system toward low-carbon sources.

According to the Concept for the Development of the Electric Power Industry of the Republic of Kazakhstan for 2023–2029, 6.8 GW of renewable capacity is expected to be commissioned by 2027 through competitive auction schemes. These auctions aim to enhance investment attractiveness and technological competitiveness. By 2022, total investments in renewable energy projects in Kazakhstan reached \$2.2 billion, signaling the country's growing role as a regional hub for clean energy financing.

The structure of RE generation remains diverse, though solar power plants (SPPs) and wind power plants (WPPs) dominate. Out of 130 renewable energy plants recorded by the end of 2022: 74 solar stations generated 1,149 million kWh from 1,763 MW of capacity, 22 wind stations generated 957 million kWh from 934 MW, 44 small hydropower plants generated 280 million kWh from 411 MW, Bioenergy plants play a minor role, producing only 22 million kWh from 46 MW of capacity (Figure 1).

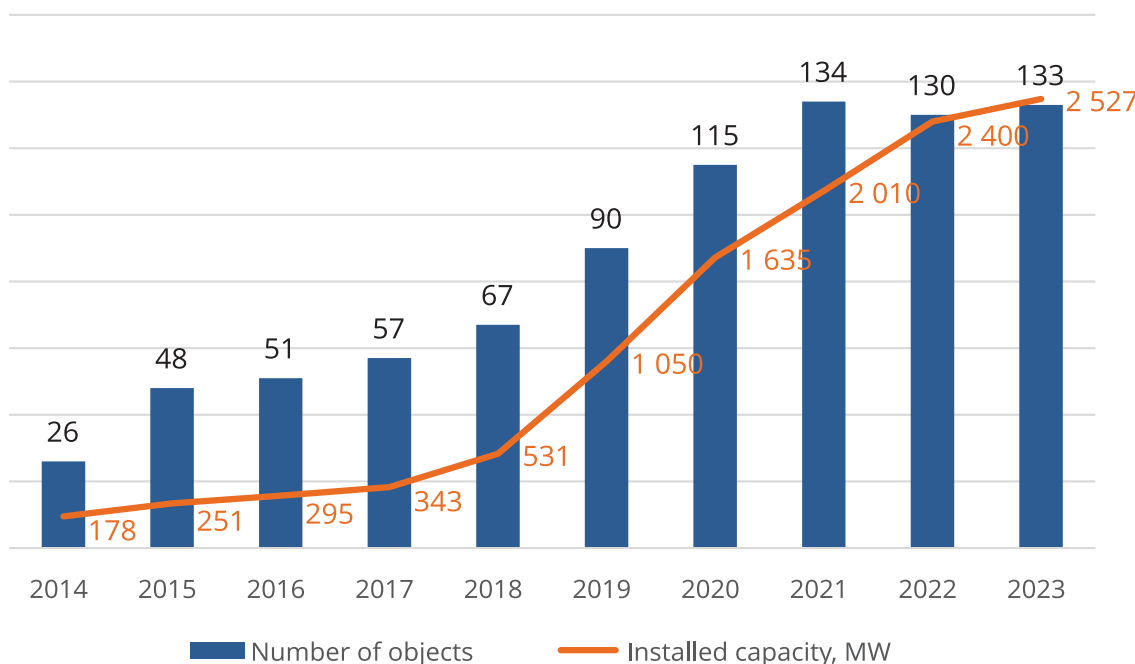

Figure 1. Data on renewable energy facilities in Kazakhstan

Note: compiled on the basis of AIFC data

In total, renewable energy facilities produced 5,108 million kWh of electricity in 2022, accounting for 4.5% of the country's electricity mix. The share of RE in national electricity generation has risen from 0.6% in 2014 to 4.5% in 2022, indicating gradual but persistent decarbonization progress.

Table 1. Types of power plants in Kazakhstan

Type of Power Plant	Number of Plants	Capacity, MW	Electricity Generation, million kWh
Traditional Power Plants (TPPs, CHPPs, GTPPs, HPPs)	74	22,136	107,758
Total RES:	130	2,388	5,108
- Solar Power Plants (SPP)	46	1,149	1,763
- Wind Power Plants (WPP)	44	957	2,411
- Small Hydro Power Plants	37	280	934
- Bioenergy Plants	3	2	0
Total (All Types)	204	24,524	112,866

Note: compiled on the basis of AIFC data

Nevertheless, despite positive trends, the contribution of renewables remains modest relative to traditional thermal and hydroelectric power plants, which continue to account for the majority of generation. As of the end of 2022, Kazakhstan operated 866 traditional power plants with a combined capacity significantly exceeding that of RE facilities. This landscape underscores both the opportunities and challenges facing Kazakhstan's green transition. On the one hand, there is clear momentum in expanding RE capacity and attracting investment. On the other hand, the limited share of renewables in total generation highlights the need for enhanced regulatory frameworks, improved grid infrastructure, and targeted public spending, particularly under state-supported programs. In this context, the role of state audit becomes increasingly important—not only to ensure the transparency and efficiency of budget expenditures but also to verify that the planned capacities translate into real emissions reductions and system-wide benefits.

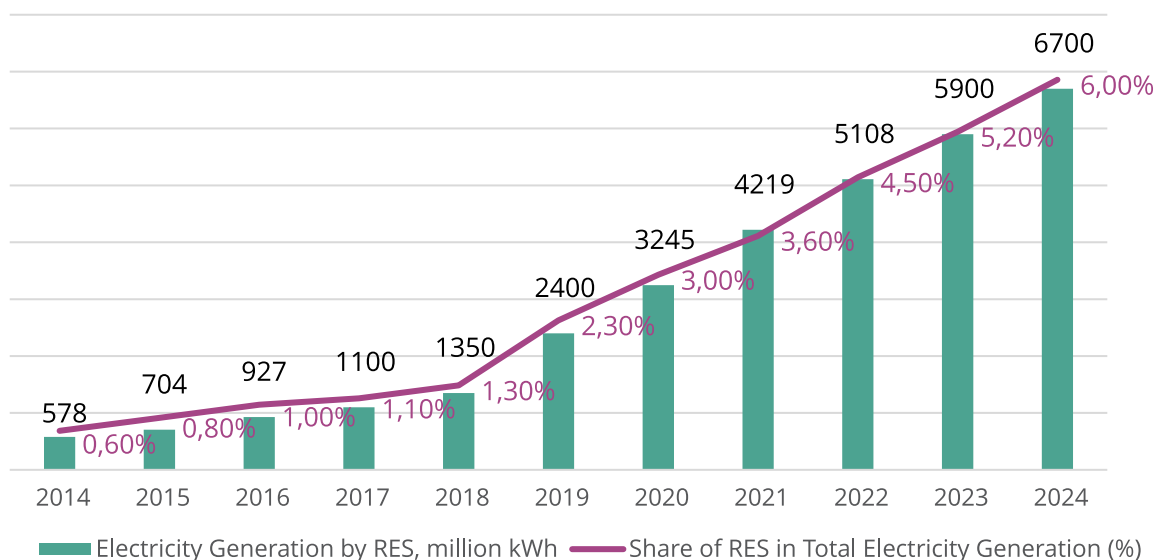

Figure 2. Dynamics of Electricity Generation by Renewable Energy Sources (RES) and Their Share in Total Electricity Production in Kazakhstan, 2014–2024

Note: compiled on the basis of AIFC data

Kazakhstan's integration into global climate commitments, including its target of carbon neutrality by 2060, necessitates a robust alignment between financial planning, project execution, and accountability mechanisms—where audit institutions must evolve to include climate and performance indicators in their evaluation practices.

Kazakhstan possesses vast and diverse renewable energy (RE) resources, offering substantial opportunities for long-term decarbonization and sustainable development. According to the 2022 Investor Guide for the Implementation of Renewable Energy Projects by JSC "KOREM," the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan, and USAID, the country's technical potential is estimated at 1,000 billion kWh per year for solar energy, 920 billion kWh per year for wind energy, and 166 billion kWh per year for hydropower. Additionally, Kazakhstan has a geothermal heat potential of 4.3 GW from thermal groundwater sources and significant biogas potential derived from agricultural and livestock waste, including grain by-products and manure (Figure 3).

Figure 3. Kazakhstan's Renewable Energy Resource Potential

Note: compiled on the basis of AIFC data

The renewable resource potential varies significantly by region, depending on natural and climatic conditions. The southern regions of Kazakhstan exhibit the highest solar energy potential, with annual sunshine duration ranging from 2,200 to 3,000 hours per year, exceeding the national average. Wind energy potential is especially promising due to the existence of high-speed wind corridors with average wind speeds exceeding 5 m/s, notably in the Caspian region and in the northern and southern parts of Kazakhstan. As for hydropower, resources are geographically distributed, with major basins located in (1) the Irtysh River and its tributaries, (2) the Ili River basin, and (3) the Syr Darya, Talas, and Chu River basins.

This abundance of renewable energy resources underpins Kazakhstan's strategic shift toward a greener energy matrix and enhances its capacity to meet national and international climate commitments, including its target of carbon neutrality by 2060. Unlocking this potential requires not only favorable investment conditions and supportive legislation but also the establishment of rigorous oversight of project implementation and public financing through state audit mechanisms.

In addition to auction mechanisms and strategic policy initiatives, Kazakhstan provides a range of regulatory and financial support instruments to stimulate investment and accelerate the deployment of renewable energy sources (RES). These measures aim to improve the investment climate, reduce entry barriers, and ensure grid integration for renewable energy producers.

Regulatory Measures and Grid Access Privileges

RES producers are exempt from paying transmission service fees for the delivery of electricity generated from renewable sources.

Financial settlement of imbalances arising from RES generation is managed by the Financial Settlement Center for Renewable Energy (FSC).

RES producers are granted priority dispatch for the transmission of electricity to the grid.

Transmission system operators cannot refuse grid connection to a RES facility on the grounds of grid unpreparedness.

Costs for grid reconstruction or expansion required to accommodate RES projects are borne by the transmission company.

Additionally, for auction-based project selection, land plots and grid connection points are pre-allocated to facilitate project implementation.

Since 2016, renewable energy projects have been included in the list of investment projects eligible for state support under the Law of the Republic of Kazakhstan "On Investments." To obtain investment preferences, the following steps are required:

Submit an application to the Investment Committee under the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Conclude an investment contract with the Investment Committee.

The available investment incentives include:

- Exemption from customs duties on imported equipment and components.
- Exemption from VAT on imports.
- Provision of in-kind state grants (e.g., land, infrastructure).
- Exemption from corporate income tax (CIT).
- Exemption from land tax.
- Exemption from property tax.

These regulatory and investment support measures reflect Kazakhstan's comprehensive approach to promoting renewable energy through both institutional frameworks and fiscal incentives. The effectiveness of these tools depends not only on implementation but also on robust monitoring and auditing mechanisms to ensure transparent use of public resources and alignment with national decarbonization targets.

Financing of renewable energy (RE) projects in Kazakhstan reflects a structured approach involving both private investors and international financial institutions. The most common funding model observed in the country is a 70/30 ratio, where approximately 70% of the capital is provided through debt financing, while 30% is contributed as equity by the project developers or sponsors. This model aligns with global best practices in infrastructure project financing and enables risk-sharing between investors and lenders. Equity financing is typically undertaken by private investors and companies operating in the RE sector, including both domestic and foreign entities.

Among active equity investors are companies specializing in renewable energy (e.g., Universal Energy Ltd., Risen Energy, China Power International Holding Ltd., Next Green Energy from China; Hevel, Evrus LLP (TOO Эврус), Afrik LLP (TOO Африк) from Russia; SOLARNET and DERA GmbH from Germany; Urbasolar SAS from France). In addition, major strategic agreements have been signed with global players such as Aqua Power (Saudi Arabia), Masdar (UAE), SANY Renewable Energy (China), and Total Eren (France), each planning up to 1 GW of capacity development. Kazakhstan's state-owned enterprises such as Samruk-Energy JSC and TsATEK JSC, as well as multinational energy corporations like Total, Eni (Arm Wind), Shell, and ERG, have also become increasingly involved in the RE space. ERG, in particular, has launched its first wind power project in the Aktope region with a planned capacity of up to 155 MW. On the debt side, the RE sector has attracted significant support from development finance institutions.

Table 1. Equity Investors in Kazakhstan's Renewable Energy Projects

No	Category	Examples of Investors
1.	Active Renewable Energy Companies	China: Universal Energy Ltd., Risen Energy, China Power International Holding Ltd., Next Green Energy Russia: Hevel, TOO "EvRus", TOO "Afrik" Germany: SOLARNET, DERA GmbH France: Urbasolar SAS
2.	Renewable Energy Companies with Signed Agreements	Aqua Power (Saudi Arabia) – 1 GW Masdar (UAE) – 1 GW SANY Renewable Energy (China) – 1 GW Total Eren (France) – 1 GW
3.	Companies with Coal Power Generation Assets	Samruk-Energy JSC TsATEK JSC
4.	Oil and Gas Companies	Total (France) Arm Wind, subsidiary of Eni (Italy) Shell (Netherlands)
5.	Mining Companies	ERG – construction of the first wind power plant in Aktobe region with up to 155 MW capacity

Note: compiled on the basis of AIFC data

The European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) has provided nearly \$500 million, while the Eurasian Development Bank has contributed \$219 million. The Development Bank of Kazakhstan has committed over KZT 100 billion, and global climate-related funds such as the Green Climate Fund (GCF) and Clean Technology Fund (CTF) have together allocated \$120 million. Additional support comes from the Asian Development Bank, which has provided \$42 million in financing. This blend of local equity participation and international debt funding has created a favorable financial environment for accelerating RE deployment in Kazakhstan, although the scalability of future projects will largely depend on the continued availability of concessional loans, auction price signals, and effective risk mitigation instruments supported by government policy and audit mechanisms.

The presented data clearly demonstrate Kazakhstan's gradual yet consistent transition toward renewable energy sources (RES), with 130 operational RES facilities generating over 5.1 billion kWh of electricity as of the end of 2022—accounting for a small but growing share of the national energy mix. Despite impressive growth in installed capacity, RES still account for only 9.7% of total generation capacity and less than 5% of total electricity output, underscoring the need for more effective policy implementation and financial oversight to accelerate the green transition.

In this context, state audit plays a crucial role in ensuring that government-supported initiatives in the energy sector are both financially sound and environmentally effective. As billions of tenge and substantial volumes of international climate finance flow into renewable energy development, auditors must move beyond conventional compliance reviews and adopt performance- and impact-based audit methodologies. This involves verifying not only the legality and efficiency of expenditures but also assessing whether public investments in RES projects lead to measurable progress toward national decarbonization goals.

Thus, the integration of sustainability criteria and climate indicators into the planning, execution, and evaluation stages of public audits becomes essential. Effective public financial oversight can strengthen transparency, increase investor confidence, and guide future budget allocations—ensuring that Kazakhstan's ambitious targets, including carbon neutrality by 2060, are supported by real, verifiable outcomes at the national and local levels.

CONCLUSION

Kazakhstan's commitment to international climate agreements and its long-term strategy for achieving carbon neutrality by 2060 have positioned the renewable energy sector as a national priority. The steady growth in the number and capacity of renewable energy installations—alongside increasing volumes of public and private investment—demonstrates clear momentum toward a low-carbon energy system. However, challenges remain in ensuring the effective, transparent, and results-oriented use of budgetary resources allocated to this transition.

This article has shown that while significant financial flows—from both domestic and international sources—are directed toward renewable energy projects, the mechanisms for monitoring their efficiency and long-term impact require further development. In this regard, state audit institutions play a pivotal role. By applying modern audit tools and methodologies—such as performance, environmental, and sustainability audits—public auditors can assess not only compliance but also the effectiveness and strategic value of renewable energy investments.

To meet Kazakhstan's decarbonization targets and improve the efficiency of public spending, audit bodies must integrate climate-related indicators and risk-based approaches into their frameworks. This will ensure that investments in renewable energy deliver measurable economic, social, and environmental outcomes. Strengthening the institutional capacity of state audit bodies and aligning their practices with international standards will be key to supporting a sustainable energy future for Kazakhstan.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Токаев подписал закон по развитию возобновляемых источников энергии в Казахстане- [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.zakon.kz/pravo/6438697-tokaev-podpisal-zakon-po-razvitiyu-vozobnovlyaemykh-istochnikov-energii-v-kazakhstane.html> (дата обращения: 25.03.2025)
2. Sułkowski, Ł., Dobrowolski, Z. The role of supreme audit institutions in energy accountability in EU countries //Energy Policy. – 2021. – Т. 156. – С. 112413. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2021.112413>
3. Febrianto, F. R., Amyar, F., Puspitasari, R. Analysis of Integrated Audit Approach in Auditing Sustainable Energy Development Programs in State-Owned Enterprises //Jurnal Ilmiah Akuntansi Kesatuan. – 2024. – Т. 12. – №. 6. – С. 487-498. DOI: <https://doi.org/10.37641/jiakes.v12i6.3058>
4. Annunziata, E., Rizzi, F., Frey, M. Enhancing energy efficiency in public buildings: The role of local energy audit programmes //Energy Policy. – 2014. – Т. 69. – С. 364-373. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.02.027>
5. Parthan, B. et al. Lessons for low-carbon energy transition: Experience from the Renewable Energy and Energy Efficiency Partnership (REEEP) //Energy for sustainable development. – 2010. – Т. 14. – №. 2. – С. 83-93. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.esd.2010.04.003>
6. Onuoha, F. C. et al. Funding the green transition : governance quality, public debt, and renewable energy consumption in Sub-Saharan Africa //Utilities Policy. – 2023. – Т. 82. – С. 101574.
7. Su, W., Hu, Z. Audit risk of government subsidies in the new energy industry //Cleaner Energy Systems. – 2023. – Т. 6. – С. 100089. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cles.2023.100089>
8. Суйеубаева С. Н. и др. Инвестиции в возобновляемые источники энергии как рычаг достижения целей устойчивого развития Республики Казахстан //Вестник университета «Туран». – 2022. – №. 2. – С. 89-99.
9. Лалджебаев М., Исаев Р., Саухимов А. Возобновляемые источники энергии в Центральной Азии: потенциал, использование, перспективы и барьеры. УЦА, г. – Бишкек, Доклад 71, 2022.
10. Упушев Е. М., Болатбек Б. Б. Развитие возобновляемых источников энергии в Республике Казахстан в XXI веке //Вестник КазЭУ. – 2012. – №. 5. – С. 38-44.
11. Мукашева А. А., Шарапатова Г. С. Проблемы использования возобновляемых источников энергии в Республике Казахстан (в рамках EXPO 2017) //Евразийский юридический журнал. – 2013. – №. 4. – С. 96-99.

REFERENCES:

1. Tokaev podpisal zakon po razvitiyu vozobnovlyaemykh istochnikov energii v Kazakhstane [Tokayev signed the law on the development of renewable energy sources in Kazakhstan]. Available at: <https://www.zakon.kz/pravo/6438697-tokaev-podpisal-zakon-po-razvitiyu-vozobnovlyaemykh-istochnikov-energii-v-kazakhstane.html> (accessed 25.03.2025). [in Russian]
2. Sułkowski, Ł., Dobrowolski, Z. The role of supreme audit institutions in energy accountability in EU countries. *Energy Policy*, 2021, vol. 156, 112413. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2021.112413>
3. Febrianto, F. R., Amyar, F., Puspitasari, R. Analysis of Integrated Audit Approach in Auditing Sustainable Energy Development Programs in State-Owned Enterprises. *Jurnal Ilmiah Akuntansi Kesatuan*, 2024, vol. 12, no. 6, pp. 487–498. <https://doi.org/10.37641/jiakes.v12i6.3058>
4. Annunziata, E., Rizzi, F., Frey, M. Enhancing energy efficiency in public buildings: The role of local energy audit programmes. *Energy Policy*, 2014, vol. 69, pp. 364–373. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.02.027>
5. Parthan, B., Osterkorn, M., Kennedy, M., Hoskyns, S.J., Bazilian, M., Monga, P. Lessons for low-carbon energy transition: Experience from the Renewable Energy and Energy Efficiency Partnership (REEEP). *Energy for Sustainable Development*, 2010, vol. 14, no. 2, pp. 83–93. <https://doi.org/10.1016/j.esd.2010.04.003>
6. Onuoha, F. C., Dimnwobi, S. K., Okere, K. I., Ekesiobi, C. Funding the green transition: governance quality, public debt, and renewable energy consumption in Sub-Saharan Africa. *Utilities Policy*, 2023, vol. 82, 101574.
7. Su, W., Hu, Z. Audit risk of government subsidies in the new energy industry. *Cleaner Energy Systems*, 2023, vol. 6, 100089. <https://doi.org/10.1016/j.cles.2023.100089>
8. Suyeubaeva, S. N., Varavin, E. V., et al. Investitsii v vozobnovlyaemye istochniki energii kak ryuchag dostizheniya tselei ustoychivogo razvitiya Respubliki Kazakhstan [Investments in renewable energy as a lever for achieving the sustainable development goals of the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik universiteta "Turan"*, 2022, no. 2, pp. 89–99. [in Russian]
9. Laldzhebaev, M., Isaev, R., Saukhimov, A. Vozobnovlyaemye istochniki energii v Tsentralnoy Azii: potentsial, ispolzovanie, perspektivy i barery. UTsA, Bishkek, Doklad 71, 2022. [in Russian]
10. Upushev, E. M., Bolatbek, B. B. Razvitie vozobnovlyaemykh istochnikov energii v Respublike Kazakhstan v XXI veke [Development of renewable energy sources in the Republic of Kazakhstan in the 21st century]. *Vestnik KazEU*, 2012, no. 5, pp. 38–44. [in Russian]
11. Mukasheva, A. A., Sharapatova, G. S. Problemy ispolzovaniya vozobnovlyaemykh istochnikov energii v Respublike Kazakhstan (v ramkakh EXPO 2017) [Problems of using renewable energy sources in the Republic of Kazakhstan (within the framework of EXPO 2017)]. *Evrasiiskii yuridicheskii zhurnal*, 2013, no. 4, pp. 96–99. [in Russian]

ЭНЕРГЕТИКА СЕКТОРЫНДАҒЫ БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫНЫҢ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНЫЛУЫНА МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ ЖҮРГІЗУ ЖӘНЕ ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯҒА КӨШУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Серікова А. Р.

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: aserikova198@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы жаңартылатын энергия көздерін (ЖЭК) дамытуға бағытталған бюджет қаражатының тиімді пайдаланылуын қамтамасыз етудегі мемлекеттік аудиттің әдіснамалық және институционалдық негіздері қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі елдің 2060 жылға дейін көміртегі бейтараптығына қол жеткізу жөніндегі стратегиясымен және жасыл энергетика саласына мемлекеттік және халықаралық инвестиция көлемінің ұлғаюымен айқындалады. Зерттеудің мақсаты – мемлекеттік қолдаумен іске асырылатын ЖЭК жобаларының ашықтығы мен нәтижелілігін қамтамасыз етуде қолданыстағы аудит механизмдерінің тиімділігін талдау. Зерттеу барысында нормативтік актілерге контент-талдау, 2018-2024 жылдар аралығындағы деректердің статистикалық өңдеуі және халықаралық тәжірибелермен салыстырмалы талдау жүргізілді. ЖЭК қаржыландыру құрылымына (70/30 үлгісі), ин-

вестициялық преференциялар мен реттеуші шараларға ерекше назар аударылды. ЖЭК қуаттылығын арттыруда айтарлықтай ілгерілеу болғанымен, экологиялық және экономикалық тиімділікті бағалауда аудит әдістемесі әлі де әлсіз. Мақалада аудитке климаттық көрсеткіштерді енгізу ұсынылады. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы – орнықты дамуға бағытталған мемлекеттік аудиттің аналитикалық тұжырымдамасын ұсыну. Практикалық маңыздылығы – бюджет қаражатын тиімді пайдалану үшін аудит құралдарын жетілдіруге арналған ұсыныстарда.

Түйін сөздер: мемлекеттік аудит, энергетика секторы, бюджет тиімділігі, жаңартылатын энергия, мемлекеттік шығындар, энергетикалық ауысу, тұрақты даму, аудит бағалауы, жасыл энергия, мемлекеттік реттеу

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕХОДА НА ВОЗОБНОВЛЯЕМЫЕ ИСТОЧНИКИ ЭНЕРГИИ

Серікова Аида Райбекқызы

Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева
г. Астана, Республика Казахстан
e-mail: aserikova198@gmail.com

Аннотация: Статья посвящена исследованию методологических и институциональных основ государственного аудита эффективности использования бюджетных средств, направляемых на развитие возобновляемых источников энергии (ВИЭ) в Республике Казахстан. Актуальность работы обусловлена стратегическим курсом страны на достижение углеродной нейтральности к 2060 году и ростом объемов как государственных, так и международных инвестиций в сферу зеленой энергетики. Цель исследования — проанализировать, в какой степени существующие механизмы аудита обеспечивают прозрачность, подотчетность и результативность реализации проектов ВИЭ, финансируемых из бюджета. Методологическая база включает контент-анализ нормативных актов, статистическую обработку данных за 2018–2024 гг., а также сравнительный обзор международной практики. Особое внимание уделено структуре финансирования ВИЭ (модель 70/30), инвестиционным преференциям и регулирующим мерам. Установлено, что несмотря на прогресс в наращивании мощностей ВИЭ, остаются методологические пробелы в части оценки экологической и экономической результативности. В статье предложена интеграция климатических индикаторов в процедуры государственного аудита. Научная новизна заключается в разработке аналитической основы для аудита, ориентированной на устойчивое развитие. Практическая значимость заключается в рекомендациях по совершенствованию инструментов аудита для повышения эффективности бюджетных расходов в энергетическом переходе Казахстана.

Ключевые слова: государственный аудит, энергетический сектор, бюджетная эффективность, возобновляемая энергия, государственные расходы, энергетический переход, устойчивое развитие, оценка аудита, зеленая энергия, государственное регулирование.

Нурпеисов Р.Е.

Член Высшей аудиторской палаты
Республики Казахстан
государственный аудитор высшей категории
Республика Казахстан, Астана
e-mail: r.nurpeisov@esep.gov.kz

Жаныбаева З.К.*

кандидат экономических наук
Центр исследований, анализа и оценки
эффективности
Республика Казахстан, Астана
e-mail: zzhanybayeva@gmail.com
ORCID 0000-0003-4162-3602

НОВАЯ ПАРАДИГМА ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА: АКТУАЛЬНОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация: Статья посвящена необходимым реформам в сфере государственного аудита Казахстана в условиях современных вызовов и возрастающих общественных ожиданий. Статья написана на основании комплексного анализа действующей системы государственного аудита, в ходе которого были выявлены важнейшие системные проблемы: институциональная разобщенность органов государственного аудита, дублирование функций и недостаточный уровень координации, преобладание формального подхода при контроле, а также ограниченное внедрение цифровых инструментов и аналитических методов.

Особое внимание уделено кадровым вопросам: дефициту квалифицированных специалистов, снижению престижа профессии государственного аудитора и разнице в условиях оплаты труда. В статье подчеркивается недостаточная согласованность и слабое взаимодействие между Высшей аудиторской палатой РК и ревизионными комиссиями, комитетом внутреннего государственного аудита и службами внутреннего аудита, что приводит к снижению эффективности аудита и затрудняет выработку единых стандартов. Обоснована необходимость новой парадигмы, предполагающей интеграцию процессов, переход к результат- и риск-ориентированному подходу, активную цифровую трансформацию и совершенствование кадрового потенциала. В статье предлагается модель, направленная на построение эффективной единой структуры функций государственного аудита и устранение дублирования.

Реализация предлагаемых изменений позволит модернизировать систему государственного аудита и обеспечит ее соответствие лучшим международным практикам.

Ключевые слова: государственный аудит, парадигма, внешний государственный аудит, внутренний государственный аудит, ревизионные комиссии, службы внутреннего аудита.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время система государственного аудита в Казахстане находится на этапе, когда запрос на переосмысление ее функций и структуры становится объективной необходимостью. Это обусловлено не только внутренними процессами реформ, но и влиянием глобальных тенденций — рост ожиданий общества в отношении эффективности управления национальными ресурсами, требования прозрачности и ответственности, а также необходимость соответствовать лучшим мировым практикам аудита. На практике система государственного аудита по-прежнему страдает институциональным разрывом между центральным и местным уровнями, дублированием полномочий, а кадровый потенциал испытывает хронический дефицит мотивации и системной профессиональной поддержки.

Анализ существующих подходов и результативности контроля показывает, что действующая модель неоднократно доказывала свою ограниченность. В отдельных случаях присутствует формальный контроль за соблюдением процедур вместо анализа реальной эффективности бюджетных расходов и их вклада в достижение стратегических государственных целей. В результате система зачастую работает реактивно — фиксируя нарушения по «факту», а не предотвращая их заранее или создавая условия для их недопущения.

Между тем, именно такие качества, как своевременное выявление управленческих рисков, межведомственная координация и долгосрочная ориентация на общественные интересы, сегодня принципиально важны.

Особое место занимают вопросы статусности и профессионального роста государственных аудиторов. Профессия пока не обладает высокой привлекательностью для высококвалифицированных специалистов, имеющих зарубежное образование и международные сертификации, а также для молодых специалистов, отсутствует устоявшийся национальный кадровый резерв государственных аудиторов, программы развития компетенций реализуются фрагментарно. Это ведет к хронической текучести кадров и затрудняет органичную интеграцию государственного аудита в систему современного государственного управления.

В этих условиях становится ясно, что дальнейшее развитие государственного аудита невозможно без поворота к системной интеграции аудиторских процессов, формированию единой структуры и стандартов на всех уровнях, ориентации на конечный результат, а не на соблюдение процедур, и эффективной кадровой политике, включающей как профессиональный рост, так и социальную защищенность.

Цель данного исследования — выявить и проанализировать ключевые противоречия действующей системы государственного аудита, а также обосновать новую модель систематического процесса государственного аудита, позволяющую объективно получать и оценивать доказательства для определения того, соответствуют ли информация или существующие условия установленным критериям.

Аудит государственного сектора крайне важен, поскольку он предоставляет Парламенту РК, Правительству РК, должностным лицам и широкой общественности информацию, а также независимые и объективные оценки управления и проведения государственной политики, программ или иных действий.

Гипотеза исследования состоит в том, что только переход к интеграционной, результат-ориентированной и открытой модели государственного аудита с современными стандартами и обновленной кадровой политикой позволит повысить эффективность аудита, укрепить профессиональный престиж системы и обеспечить долгосрочное развитие страны.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Обзор литературы

Вопросы развития и реформирования государственного аудита в последние годы занимают видное место в научных публикациях, экспертных аналитических докладах и в практике государственного управления. Комплексное осмысление проблематики показывает устойчивое расхождение между официально провозглашенными целями государственного аудита и реальной эффективностью действующих механизмов. Взгляд на эволюцию и современные тенденции формируется, исходя из сравнительного анализа зарубежного и отечественного опыта, а также из оценки того влияния, которое оказывают на подходы к аудиту национальная специфика и внутренние вызовы.

В своей статье Helena Lindberg (2024) [1] подчеркивает, что стратегическое мышление помогает высшим органам аудита эффективно реагировать на новые риски, выстраивать долгосрочные планы и адаптироваться к переменам. Особое внимание уделяется цифровизации аудита: современные технологии, большие данные и искусственный интеллект (ИИ) расширяют возможности аудита, но требуют решения вопросов безопасности и конфиденциальности информации. Важнейшим условием эффективности высших органов аудита (BOA) также остаются независимость органов контроля и конструктивные отношения с парламентом, что укрепляет доверие общества и повышает влияние аудита на государственное управление.

Авторы Grossi, G., Hay, D.C., Kuruppu, C. и Neely, D. в своей статье (2023) [2] показывают, что традиционный аудит не отвечает новым вызовам: устойчивому развитию и рискам

государственного сектора. Общество и государство требуют не только финансового контроля, но и оценки эффективности, влияния на устойчивое развитие и умения работать с большими данными.

El Medaker Reda, Said Loukil и Rachid Mchich (2025) [3] в статье показывают, что традиционные подходы к аудиту и ответственности недостаточны для новых условий работы государственного сектора. Быстрая цифровая трансформация, новые риски для конфиденциальности данных и необходимость социальной вовлеченности требуют более структурированного и формализованного понимания ответственности. Теперь общество и государство ожидают не только финансового и регуляторного контроля, но и этического использования технологий и способности обеспечивать устойчивое и инклюзивное цифровое развитие. Социальный аудит становится ключевым инструментом для оценки и постоянного совершенствования цифровой защиты в государственных учреждениях.

В исследованиях Garseth-Nesbakk L. и Kuruppu (2018) [4] отмечается, что эффективность государственного аудита определяется не только содержанием отчетов, но и методами проведения аудита, взаимодействием с аудируемыми субъектами, качеством результатов и особенностями их освещения в СМИ. Пример Тихоокеанского региона показывает, что устойчивая парадигма госаудита требует пересмотра – акцент на прозрачности, многоголосии, учете мнения аудируемых сторон и стратегическом взаимодействии с общественностью и СМИ.

Как показал Geissler R. (2022) [5] на примере Германии, даже в государствах с развитой системой государственного сектора аудит местного самоуправления зачастую ограничен бухгалтерской функцией и страдает от сложности административной структуры, что снижает его полезность для общества и эффективности управления. Отсутствие системных реформ и инноваций в таких условиях приводит к дублированию функций и снижению прозрачности.

Исследование Cha, Plante и Ragland (2024) [6] эмпирически подтверждает, что высокая степень прозрачности и стандартизация доступа общества к финансовой отчетности муниципалитетов напрямую связаны со снижением стоимости заимствований и укреплением доверия бизнеса к публичному сектору.

Как показывают современные исследования зарубежных специалистов, применение поведенческих инструментов (Morales Castro, Umana Alvarado & Cerdas Benavides, 2024) [7], вовлечение стейкхолдеров на ранних этапах аудита (Yager, de Alteriis & Maloney, 2024) [8], создание и внедрение цифровых платформ для мониторинга исполнения (AlQurashi, 2024 [9]; Jaunzema & Kalnins, 2024 [10]), а также участие гражданского общества посредством открытого доступа к результатам и статусу реализации рекомендаций (Schouten, 2024; Karkashadze & Verulashvili, 2024) [11] — все это в совокупности создает новую парадигму государственного аудита, ориентированную на реальный эффект и прозрачность, что особенно актуально для Казахстана.

Для Казахстана, где практика раскрытия информации часто фрагментирована и недостаточно оперативна, данные выводы служат сильным аргументом в пользу формирования новой парадигмы государственного аудита. Она должна предполагать «...анализ, оценку и проверку эффективности управления и использования бюджетных средств, активов государства, объектов государственного аудита, связанных грантов, государственных и гарантированных государством займов, а также займов, привлекаемых под поручительство государства, в том числе другой, связанной с исполнением бюджета деятельности, основанные на системе управления рисками...» [12], что напрямую укрепит финансовую устойчивость и инвестиционную привлекательность страны. Как отмечается в публикациях журнала *International Journal of Government Auditing* (INTOSAI, 2024), такие подходы позволяют не только повышать эффективность контроля, но и обеспечивать прозрачность, мотивацию к изменениям, а также укреплять общественное доверие к государственным институтам (Carlos Morales Castro и др., Q3 2024, *International Journal of Government Auditing*) [13].

Для Казахстана эти выводы служат подтверждением необходимости перехода к новой парадигме государственного аудита, ориентированной не только на формальный контроль, но и на стратегическую оценку эффективности использования национальных ресурсов и поддержку развития системы управления.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методология исследования базировалась на следующих подходах: сравнительно-правовой анализ проведен для выявления сходств и различий между национальным и зарубежными системами государственного аудита; структурно-функциональный анализ применялся для диагностики институтов и ролей отдельных звеньев казахстанской системы государственного аудита; контент-анализ для выявления степени соответствия поставленных целевых индикаторов и реальных результатов реформ; комплексный системный анализ – для выявления взаимосвязей различных аспектов государственного аудита и его влияния на общество и экономику и другие.

Информационную основу исследования составили, прежде всего, нормативные правовые акты, определяющие рамки и принципы государственного аудита в Казахстане: Закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» (12 ноября 2015 г. № 392-V ЗРК) [14], Концепция внедрения государственного аудита (Указ Президента Республики Казахстан от 3 сентября 2013 г. № 634) [15], а также правила и процедурные стандарты для внешнего и внутреннего государственного аудита (нормативные постановления Счетного комитета от 30.07.2020 № 6-НҚ [16], от 31.03.2016 № 5-НҚ [17] и приказы Министерства финансов от 01.02.2022 № 113 [18], от 02.10.2018 № 873) [19]. Наряду с этим анализировались данные ведомственных аналитических отчетов и публикации в отечественной научно-экспертной среде.

Для комплексного обзора и сопоставления казахстанской практики с международным опытом исследованы ключевые рекомендации и стандарты зарубежных организаций. Особое место в методологии отведено стандартам и руководящим принципам INTOSAI, являющимся основой для интеграции международных подходов в национальную систему аудита (в частности, INTOSAI P-12: The Value and Benefits of Supreme Audit Institutions [20], INTOSAI-P-1: The Lima Declaration) [21] и др. Оценка реализуемых и рекомендуемых практик опиралась также на публикации OECD по государственному управлению - аналитические материалы с платформы SIGMA, касающиеся наращивания потенциала государственного сектора и совершенствования разработок и осуществления реформ государственного управления [22] и отчеты Европейской счетной палаты [23].

Кроме нормативных и методологических документов, учтены аналитические обзоры опыта таких стран, как Австралия, Финляндия, Нидерланды, Великобритания и США, данные World Justice Project, современные публикации по роли новых технологий и искусственного интеллекта (IIUM Journal of Case Studies in Management, 2024), стандарты GAGAS [24] и других BOA.

Комплексный характер выбранных методов и источников позволил получить объективную картину современного состояния, проблем и перспектив развития государственного аудита в Казахстане с учетом как национальных, так и мировых тенденций.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

1. Современное состояние системы государственного аудита

Текущая система госаудита Казахстана формально охватывает все уровни бюджета и включает несколько ключевых институтов: Высшую аудиторскую палату Республики Казахстан (далее - ВАП), Комитет внутреннего государственного аудита (далее - КВГА), службы внутреннего аудита (далее - СВА) центральных государственных органов и при исполнительных органах и ревизионные комиссии (далее - ревкомы) в регионах. Положительным результатом последних лет является институциональное укрепление системы,

запуск стандартов INTOSAI, программ обучения кадров и внедрение отдельных элементов цифровизации.

Однако анализ свидетельствует о том, что несмотря на реформы, система сталкивается с рядом серьезных проблем:

Институциональные и функциональные противоречия (ВАП, ревкомы, КВГА, СВА)

Несмотря на закрепление законодательством за ВАП статуса высшего органа государственного аудита, на практике сохраняется институциональная разобщенность и отсутствие единого стратегического вектора. Стандарты и методики формально согласованы, но их применение остается фрагментарным. Ревизионные комиссии при недостаточной независимости могут в отдельных случаях действовать под влиянием интересов местных органов власти и различных групп влияния (бизнеса, руководителей государственных органов и предприятий). Несовершенство институционального взаимодействия и ограниченная степень независимости органов аудита на страновом уровне способны создать предпосылки для возникновения серьезных последствий, таких как формальный характер проверок, смещение акцентов контроля в сторону менее значимых направлений, снижение эффективности оптимизации государственных расходов и повышение рисков системных ошибок.

Что в совокупности может привести к ситуации, характеризующейся конфликтом интересов, снижением доверия к системе аудита, вариативностью трактовки стандартов на практике, а также фрагментарностью и разобщенностью отчетности.

В результате между статусом ВАП как координатора и реальной практикой существует разрыв, ограничивающий внедрение инноваций и переход к единой независимой системе.

Отдельно стоит выделить функциональные противоречия, связанные с работой КВГА, функции которого пересекаются как с внутренним аудитом министерств (СВА), так и с внешним контролем. КВГА структурно остается частью Минфина, что подрывает его независимость, а попытки наделить его полномочиями по аудиту эффективности рискуют усилить конфликт интересов и дублирование с функциями ВАП и других ведомств.

КВГА отличается мобильностью и расширенными полномочиями, включая возможности проведения внеплановых проверок и рассмотрения административных дел, эти преимущества не должны подменять задачи внешнего аудита. Организационные особенности, например, наличие апелляционной комиссии в КВГА (в отличие от ВАП и ревкомов), создают неравенство в возможностях обжалования.

В настоящее время в работе ревкомов и СВА имеются существенные методологические проблемы и недостатки в применении стандартов. По результатам оценки деятельности за 2024 год (13-е заседание Координационного совета), внутренними госаудиторами некоторых госорганов были допущены нарушения стандартов, только работа 70% ревизионных комиссий признана эффективной, 30% — удовлетворительной также из-за имеющихся нарушений [25].

Для повышения эффективности и согласованности госаудита целесообразно поэтапно передать функции внутреннего аудита КВГА профильным подразделениям министерств, а ВАП наделить ролью стратегического координатора и независимого внешнего государственного аудитора. Такой переход минимизирует дублирование, повысит профессионализм и обеспечит подотчетность органов государственного аудита перед обществом. Решение институциональных и функциональных противоречий позволит выстроить единую вертикаль аудита, повысить эффективность аудита и заложить основу для устойчивого развития государственного управления.

Ограничения мандата и полномочий Высшей аудиторской палаты

Мандат ВАП ограничен — вне ее системного аудита остаются Национальный банк, участники финансового рынка. Законодательство допускает проверку лишь с согласия или по поручению Президента (*пункт 2 подпункт 8 статьи 12 ЗРК ГАФК*) [26], а также устанавли-

вает ограничения по банковской и коммерческой тайне (статья 61 Закона «О Национальном Банке Республики Казахстан») [27], что затрудняет внешний контроль и снижает прозрачность. Такие нормативные барьеры создают «слепые пятна», препятствуют подготовке полной и объективной аудиторской отчетности.

Слабое участие общества

В настоящее время в государственном аудите преобладают процедурные подходы, в то время как аспекты оценки влияния на общество и экономику (импакт-аудит) и ориентация на реальные изменения и улучшения для граждан пока недостаточно развиты. Экспертное, бизнес- и общественное участие в анализе и мониторинге минимальны, отсутствуют эффективные механизмы обратной связи. Публикация отчетов о фактических результатах государственных программ носит несистематический характер, а мнения граждан учитываются лишь в ограниченной степени. Для повышения прозрачности необходимы публичные консультации, обсуждение итогов аудита, регулярная публикация результатов и внедрение единой цифровой платформы сбора предложений от стейкхолдеров.

Кадровый кризис

Несмотря на наличие профильной кафедры по государственному аудиту в ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, а также внедрение системы сертификации, реальный дефицит квалифицированных кадров подтверждается практикой. С одной стороны, система подготовки специалистов действительно существует, но их знания и навыки зачастую не соответствуют текущим требованиям рынка — особенно в части аналитических, цифровых и ESG-компетенций. С другой стороны, невостребованность выпускников объясняется тем, что действующие условия работы не способствуют закреплению молодых специалистов в системе государственного аудита. В результате наблюдается ситуация, когда формально кадров не хватает, а выпускники профильных программ не находят применения своим компетенциям либо предпочитают другие сферы. Сохраняются большие различия в оплате труда. Высокая текучесть кадров (с сентября 2024 по январь 2025 уволились 26 специалистов), средний уровень вакансий — 10,6%, в ряде областей — более 20% [28]. На одного аудитора приходится до 40 млн тенге в годовой нагрузке и 63 500 жителей [29], что превышает европейские стандарты (20–50 тыс. граждан) [30], [31]. Доля сотрудников с международной сертификацией крайне низка, особенно в новых регионах. Недостаточно используются инструменты материального и социального стимулирования. Все это ведет к снижению мотивации и, как следствие, — ухудшению качества аудита, увеличению числа ошибок и других рисков, особенно в наиболее проблемных регионах. Это свидетельствует о необходимости не только расширять подготовку, но и интегрировать в нее современные требования к квалификациям и создавать стимулы для профессионального развития и карьерного роста в самом секторе госаудита.

Недостаточная цифровизация

Несмотря на отдельные ИТ-решения, система госаудита в Казахстане крайне ограниченно использует современные возможности цифровых платформ, Big Data, искусственного интеллекта и автоматизации. Нет единой цифровой инфраструктуры для сбора и анализа данных, интеграции источников информации и сквозного мониторинга исполнения рекомендаций. Нет цифровых инструментов дистанционного аудита, не применяется блокчейн для фиксации результатов и предотвращения фальсификаций, не реализована аналитика в реальном времени. Одним из актуальных вызовов остается необходимость развития аналитических компетенций, позволяющих государственным аудиторам эффективно использовать современные цифровые инструменты и методы анализа данных. В условиях цифровой трансформации этого пока недостаточно, поскольку для выявления сложных схем, прогнозирования рисков и обоснования стратегических выводов требуется дальнейшее совершенствование навыков и методов работы. Такая практика не способствует внедрению продвинутой аналитики, глубокой интерпретации данных и использования прогнозных моделей. Например, в Европейской счетной палате создана лаборатория по анализу

данных (ECA Innovation Lab), в Великобритании развито направление цифрового аудита (NAO Digital Insights), в Канаде реализуются проекты по расширенной аналитике и автоматизации проверки федеральных расходов, в Китае создан специализированный отдел аудита в реальном времени [32]. Поэтому необходимо внедрение цифровой платформы анализа аудита, интеграция ИИ/Big Data/блокчейна, автоматизация не менее 80% аудиторских процедур, масштабное цифровое обучение кадров, развитие аналитических компетенций и переход на электронный аудит в ключевых сферах.

2. Направления новой парадигмы государственного аудита и рекомендации по институциональному реформированию системы государственного аудита и финансового контроля

Современные вызовы и международные стандарты в сфере государственного аудита требуют всесторонней трансформации действующей системы ГАФК Казахстана для повышения ее эффективности, прозрачности и устойчивости. В качестве ключевых направлений институционального и организационного реформирования предлагаются следующие меры:

1. *Формирование единой вертикали государственного аудита.* В Китае вертикаль ВОА распространяется на всю территорию и хозяйствующие субъекты, а решения и стандарты разрабатываются и утверждаются исключительно на уровне центрального офиса [33], в США и Бразилии также действует жесткое разграничение: федеральный уровень занимается стратегией, регионы — непосредственным исполнением, что способствует комплексному охвату контроля и минимизации конфликтов между уровнями [34], [35]. Интеграция функций ВАП, КВГА, СВА и ревкомов позволит создать централизованную систему с единым организационно-методологическим центром. Высшая аудиторская палата должна стать действительно независимым органом с сетью территориальных подразделений, обеспечивающих контроль на всех уровнях бюджетного управления.

2. *Стандартизация и устранение дублирования контрольных функций.* В целях повышения эффективности и снижения бюрократических издержек необходимо внедрение единых стандартов проведения аудита и четкое разграничение компетенций между внешним и внутренним аудитом. Внешний и стратегический аудит сосредоточивается в ВАП, а внутренний — в подразделениях министерств и ведомств. Например, согласно документу ОЭСР «*OECD Public Governance Reviews: Supreme Audit Institutions and Good Governance – Oversight, Insight and Foresight*» по институциональной независимости и принципам интегрированной системы аудита [36], ВОА Франции играет важную роль в разработке национальных стандартов внутреннего аудита, действует в рамках интегрированной системы, где отчеты по внутреннему аудиту и внешнему аудиту согласуются. GAO США активно участвует в определении стандартов государственного внутреннего контроля (COSO, «Green Book») [37]. Такая модель устраним ведомственный дуализм и повысит эффективность бизнес-процессов центральных и местных исполнительных органов, с одной стороны, и, с другой, обеспечит надлежащее качество проверки государственных программ, национальных ресурсов и финансовых потоков.

3. *Расширение мандата и укрепление независимости ВАП.* Необходимо законодательное закрепление за ВАП полномочий по внешнему аудиту денежно-кредитной политики Национального банка. Европейская счетная палата или National Audit Office Великобритании анализируют исполнение мер денежно-кредитной политики, их влияние на экономику, затраты на программы финансовой стабильности, поддержку банков, эффективность инструментов денежной политики (например, программы количественного смягчения, антикризисные интервенции), а также публичную отчетность и прозрачность действий центробанков (отчеты по практике антикризисных мер ЕЦБ и оценке инструментов поддержки: «№ 2/2018: «The operational efficiency of the ECB's crisis management for banks needs to be improved»» [38], [39]. Это обеспечит комплексное и независимое использование национальных ресурсов.

4. *Кадровое обеспечение и повышение престижа государственного аудита.* Для привлечения и удержания квалифицированных специалистов рекомендуется установить особый статус государственных аудиторов с конкурентной контрактной оплатой труда и расширенным социальным пакетом. Внедрение системы ротации и создание единого национального резерва кадров снизит риски выгорания и усилит преемственность. Необходимо развивать целевые кадры для работы в наиболее сложных секторах и формировать постоянную систему переквалификации.

5. *Развитие внутреннего аудита.* СВА должны стать важным звеном для информационной поддержки внешнего государственного аудита через качественную внутреннюю оценку. Для устранения конфликта интересов и повышения эффективности работы необходимо обеспечить институциональную независимость СВА — прямая подотчетность высшему руководству, отсутствие влияния со стороны проверяемых подразделений. Важность роли СВА подтверждает Международный стандарт аудита (МСА) 610 «Использование работы внутреннего аудитора» [40]. МСА 610 (п. 4) допускает: «Хотя внешний аудитор несет исключительную ответственность за выражение аудиторского мнения..., некоторые элементы работы внутреннего аудита могут оказаться полезными для внешнего аудитора» [40]. Для того чтобы работа СВА могла быть использована внешним госаудитором, он должен оценить адекватность масштаба и программ работы, компетентность и объективность аудиторов, достаточность доказательств, корректность выводов и полноту раскрытия информации, а также учитывать, что **внутренние аудиторы не являются независимыми лицами** по отношению к организации (МСА 610, п. 16–19) [40].

Поэтому без должного уровня развития СВА невозможно эффективное взаимодействие между внутренним и внешним аудитом и оптимизация аудиторских процедур.

6. *Цифровая трансформация и внедрение инновационных инструментов.* В качестве приоритетной задачи обозначается разработка и внедрение единой цифровой платформы государственного аудита, обеспечивающей интеграцию данных, автоматизацию процедур, использование искусственного интеллекта, технологий Big Data и блокчейна. Массовое повышение цифровых компетенций аудиторов и адаптация внутренних процедур к новым ИТ-решениям являются необходимыми условиями эффективной трансформации контроля.

7. *Методологическое обновление.* Внедрение подходов, направленных на определение реального эффекта (влияния) мер по оценке государственных программ, проектов или политик на общество, экономику и окружающую среду (Impact Evaluation) и учет принципов устойчивого развития. Современная методология аудита должна ориентироваться на регулярную оценку воздействия, интеграцию критериев ESG и SDG в процедуры аудита, а также применение расширенного комплекса индикаторов качества жизни и устойчивого роста.

8. *Публичность, прозрачность и вовлечение стейкхолдеров.* Результаты государственного аудита должны быть открыты для общественного обсуждения, а граждане, бизнес и экспертное сообщество — системно вовлечены в процесс мониторинга и обратной связи через современные цифровые платформы.

9. *Законодательное обеспечение институциональных реформ.* Реализация перечисленных мер требует внесения изменений в ряд профильных законодательных актов Республики Казахстан, расширения мандата ВАП, закрепления процедур публичной оценки воздействия и обязательного предоставления информации государственному аудиту. Кроме того, предлагается ввести практику регулярной международной экспертизы реализуемых реформ и открытого опубликования всех ключевых результатов.

Внедрение данных предложений обеспечит переход к современной, эффективной и ориентированной на результат системе государственного аудита, что будет способствовать повышению доверия к государственным институтам и устойчивому развитию страны.

3. Возможные факторы риска реализации реформ

В ходе реализации реформ системы государственного аудита могут возникнуть ограничения нормативного регулирования, обусловленные необходимостью учета различ-

ных точек зрения и прохождения межведомственных согласований. Институциональные, управленческие и организационные вызовы зачастую проявляются через инерцию сложившихся управленческих практик, несогласованность действий, а также недостаточную заинтересованность отдельных ведомств и мотивацию сотрудников к изменениям. Кроме того, к числу препятствий можно отнести дефицит квалифицированных кадров, трудности модернизации ИТ-инфраструктуры и ограниченность возможностей для комплексного ресурсного обеспечения. Совокупное влияние этих факторов способно замедлить внедрение преобразований, увеличить организационные издержки и привести к риску несистемности изменений. Учет вероятности подобных вызовов необходим для эффективного планирования и успешной реализации реформ.

Важным инструментом управления изменениями может стать создание Центра управления изменениями (Change Management Office, CMO) для успешного проведения преобразований. Такой центр будет выступать независимым координатором всего процесса изменений, обеспечивать согласованность действий между различными участниками, отслеживать ход внедрения нововведений и оперативно реагировать на возникающие трудности. CMO будет подчиняться руководству проекта трансформации - ВАП, что обеспечит стратегическую направленность и поддержку всех этапов изменений.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование показало, что современная система государственного аудита и финансового контроля Казахстана, несмотря на значительные шаги по институциональному развитию и адаптацию международных стандартов, сталкивается с целым рядом институциональных вызовов. К ним относятся фрагментация функций между различными уровнями органов системы государственного аудита и финансового контроля, недостаточная интеграция современных цифровых решений, кадровые ограничения и преобладание процедурного подхода к контролю, при котором акцент делается на соответствие процедурам, а не на результат и оценку влияния.

Международный опыт (INTOSAI, OECD, SIGMA) и аналитика национальных экспертов подтверждают, что устойчивое развитие госаудита невозможно без перехода от традиционных комплаенс- и процесс-ориентированных моделей к новым человекоцентричным, результат- и влияние-ориентированным подходам, основанным на стратегической миссии государственного аудита и цифровой трансформации.

Необходимость смены парадигмы подтверждается как структурными недостатками существующей системы, так и реальным опытом внедрения новых инструментов оценки воздействия бюджетных инвестиций в проектах: детальный анализ социальных и экономических эффектов почти не проводится, систематическая переоценка и публикация результатов практически отсутствует.

Предложенные в работе направления новой парадигмы государственного аудита опираются на лучшие международные практики и адаптированы под казахстанские реалии. Ядро новой парадигмы составляют:

- формирование единой вертикали органов государственного аудита и финансового контроля с полной интеграцией цифровых платформ;
- расширение мандата и укрепление независимости ВАП;
- четкое разграничение компетенций между внешним и внутренним аудитом;
- закрепление оценки влияния результатов государственных программ, проектов и политик как обязательного механизма;
- профессионализация аудиторского корпуса;
- максимальная открытость и вовлечение всех заинтересованных сторон в процессы оценки и принятия управленческих решений.

Реализация этих направлений создаст значимые дополнительные эффекты, а именно: обеспечит прозрачность и подотчетность государственных расходов, укрепит доверие

граждан и бизнеса, будет способствовать повышению эффективности принятия и реализации государственных программ, а также гармонизации национальных стандартов с лучшими мировыми практиками.

Таким образом, переход к новой парадигме государственного аудита в Казахстане необходим для будущего устойчивого развития страны, повышения ее конкурентоспособности и качества жизни граждан. Перспективы таких изменений заключаются в поэтапной реализации комплексных реформ: нормативных, институциональных, кадровых и технологических, с обязательным контролем эффектов и постоянной обратной связью с обществом.

Данное исследование профинансировано Комитетом по науке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (№ BR21882352 «Разработка новой парадигмы и концепции развития государственного аудита, рекомендации по совершенствованию системы оценки качества управления и эффективному использованию национальных ресурсов»).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Helena Lindberg The Role of Supreme Audit Institutions in a Changing World//International Journal of Government Auditing
2. Grossi, G., Hay, D.C., Kuruppu, C. and Neely, D. (2023), "Changing the boundaries of public sector auditing", *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, Vol. 35 No. 4, pp. 417-430. <https://doi.org/10.1108/JPBAFM-05-2023-0079>
3. https://www.researchgate.net/publication/391459984_SOCIAL_AUDITING_OF_ORGANIZATIONAL_DIGITAL_RESPONSIBILITY_EXTENDING_THE_SCOPE_OF_CORPORATE_SOCIAL_RESPONSIBILITY_IN_THE_MOROCCAN_PUBLIC_SECTOR_L'AUDIT_SOCIAL_DE_LA_RESPONSABILITE_NUMERIQUE_DES_ORGANISA
4. Garseth-Nesbakk, L. and Kuruppu, C. (2018), "Diametrical effects in governmental accountability – the auditor general's struggle to sustain balance in performance auditing reports and media disclosure", *Pacific Accounting Review*, Vol. 30 No. 3, pp. 274-296. <https://doi.org/10.1108/PAR-04-2018-0035>
5. Geissler, R. (2022), "Local Government Auditing in Germany", Ferry, L. and Ruggiero, P. (Ed.) *Auditing Practices in Local Governments: An International Comparison (Emerald Studies in Public Service Accounting and Accountability)*, Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 73-82. <https://doi.org/10.1108/978-1-80117-085-720221008>
6. Cha, Y., Plante, C. and Ragland, L. (2024), "Regulated public accessibility to municipalities' financial reports and bond interest cost", *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, Vol. 36 No. 4, pp. 445-470. <https://doi.org/10.1108/JPBAFM-05-2023-0072>
7. Morales Castro, C., Umana Alvarado, A., & Cerdas Benavides, V. (2024). Beyond Compliance: Elevating Audit Impact through Behavioral Insights. *International Journal of Government Auditing*, Q3, 19-26// <https://www.intosai.org/ru/o-nas/zhurnal.html>
8. Yager, L., de Alteriis, M., & Maloney, H. (2024). The Connected Audit: Thinking Ahead to Maximize Impact. *International Journal of Government Auditing*, Q3, 7-14//<https://www.intosai.org/ru/o-nas/zhurnal.html>
9. AlQurashi, A. (2024). GCA's Digital Transformation: Innovative Solutions for Recommendation Implementation and Audit Follow-up. *International Journal of Government Auditing*, Q3, 34-35//<https://www.intosai.org/ru/o-nas/zhurnal.html>
10. Jaunzema, A., & Kalnins, S. N. (2024). Think BiG — Testing a New Approach for Recommendations. *International Journal of Government Auditing*, Q3, 26-27//<https://www.intosai.org/ru/o-nas/zhurnal.html>
11. Schouten, C. (2024). Civil Society Participation for Audit Follow Up. *International Journal of Government Auditing*, Q3, 36-37//<https://www.intosai.org/ru/o-nas/zhurnal.html>
12. О государственном аудите и финансовом контроле. Закон Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года № 392-V ЗПК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
13. Carlos Morales Castro, Alexia Umaña Alvarado, Verónica Cerdas Benavides Beyond Compliance: Elevating Audit Impact through Behavioral Insights // *International Journal of Government Auditing* (NTOSAI, 2024)// <https://www.intosaijournal.org/journal-entry/beyond-compliance-elevating-audit-impact-through-behavioral-insights/>

14. О государственном аудите и финансовом контроле. Закон Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года № 392-V ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
15. Концепция внедрения государственного аудита (Указ Президента Республики Казахстан от 3 сентября 2013 г. № 634)// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000634>
16. Нормативное постановление Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета от 30 июля 2020 года № 6-НҚ «Об утверждении Правил проведения внешнего государственного аудита и финансового контроля»/ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39246307&pos=2;-106#pos=2;-106
17. Нормативное постановление Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета от 31 марта 2016 года № 5-НҚ. Об утверждении процедурных стандартов внешнего государственного аудита и финансового контроля. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013647/history>
18. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 19 марта 2018 года № 392 «Об утверждении Правил проведения внутреннего государственного аудита и финансового контроля»/ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016689>
19. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 2 октября 2018 года № 873. «Об утверждении процедурного стандарта внутреннего государственного аудита и финансового контроля по проведению аудита эффективности службами внутреннего аудита». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016689>
20. chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/INT_P_11_to_P_99/INTOSAI_P_12/INTOSAI_P_12_en_2019.pdf
21. <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-1-the-lima-declaration/>
22. <https://www.sigmaweb.org/en/about.html>
23. EU institutions and bodies profiles | European Union
24. <https://www.gao.gov/yellowbook-overview>
25. Недостатки в работе некоторых органов госаудита и цифровую трансформацию госаудита обсудили в ВАП. Источник – Высшая аудиторская палата Республики Казахстан. <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/press/news/details/1006826>
26. Закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» от 12 ноября 2015 года № 392-V ЗРК: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
27. Закон Республики Казахстан О Национальном Банке Республики Казахстан от 30 марта 1995 года № 2155: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002155_
28. Источник: данные ВАП РК
29. Источник: данные ВАП РК
30. INTOSAI – Country Reports, Guidelines and Benchmarks
31. SIGMA Paper No. 63: The Role of Supreme Audit Institutions — Accountability, Transparency and Integrity
32. Public sector digitalization and the role of an SAI 22.02.2021: <https://eurosai-it.org/news/news/public-sector-digitalization-and-the-role-of-an-sai>
33. Схема распределения полномочий в структуре National Audit Office of China
34. GAO: <https://www.gao.gov/yellowbook-overview>
35. Tribunal de Contas da União: <https://en.tcu.gov.br/web/guest/institutional-information>
36. Supreme Audit Institutions and Good Governance | OECD
37. GAO: <https://www.gao.gov/yellowbook-overview>
38. <https://www.eca.europa.eu/en/publications?did=44556>
39. World Bank Group: «Policies to Support for business through the Covid-19 Shock: A Firm Level Perspective» (2021): <chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/https://documents1.worldbank.org/curated/en/188461610547807479/pdf/Policies-to-Support-Businesses-through-the-COVID-19-Shock-A-Firm-Level-Perspective.pdf>
40. Международный стандарт аудита 610/ Рассмотрение работы внутреннего аудита. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30208491&pos=50;-38#pos=50;-38&sdock_params=text%3D%25D0%2592%25D0%25BD%25D0%25B5%25D1%2588%25D0%25BD%25D0%25B8%25D0%25B9%25D0%25B0%25D1%2583%25D0%25B4%25D0%25B8%25D1%2582%25D0%25BE%25D1%2580%25D0%25BС%25D0%25BE%25D0%25B6%25D0%25B5%25D1%2582%25D0%25BB%25D0%25B8%25D0%25B1%25D0%25BE%25D0%25B8%25D1%2581%25D0%25BF%25D0%25BE%25D0%25BB%25D1%258С%25D0%25B7%25D0%25BE%25D0%25B2%25D0%25B0%25D1%2582%25D1%258С%25D0%25D1%2580%25D0%25B0%25D1%25D0%25BE%25D1%2582%25D1%2583%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D30208491%26spos%3D1%26tSynonym%3D1%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdock_pos=0

REFERENCES:

1. Helena Lindberg The Role of Supreme Audit Institutions in a Changing World//International Journal of Government Auditing
2. Grossi, G., Hay, D.C., Kuruppu, C. and Neely, D. (2023), "Changing the boundaries of public sector auditing", Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management, Vol. 35 No. 4, pp. 417-430. <https://doi.org/10.1108/JPBAFM-05-2023-0079>
3. https://www.researchgate.net/publication/391459984_SOCIAL_AUDITING_OF_ORGANIZATIONAL_DIGITAL_RESPONSIBILITY_EXTENDING_THE_SCOPE_OF_CORPORATE_SOCIAL_RESPONSIBILITY_IN_THE_MOROCCAN_PUBLIC_SECTOR_L'AUDIT_SOCIAL_DE_LA_RESPONSABILITE_NUMERIQUE_DES_ORGANISA
4. Garseth-Nesbakk, L. and Kuruppu, C. (2018), "Diametrical effects in governmental accountability – the auditor general's struggle to sustain balance in performance auditing reports and media disclosure", Pacific Accounting Review, Vol. 30 No. 3, pp. 274-296. <https://doi.org/10.1108/PAR-04-2018-0035>
5. Geissler, R. (2022), "Local Government Auditing in Germany", Ferry, L. and Ruggiero, P. (Ed.) Auditing Practices in Local Governments: An International Comparison (Emerald Studies in Public Service Accounting and Accountability), Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 73-82. <https://doi.org/10.1108/978-1-80117-085-720221008>
6. Cha, Y., Plante, C. and Ragland, L. (2024), "Regulated public accessibility to municipalities' financial reports and bond interest cost", Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management, Vol. 36 No. 4, pp. 445-470. <https://doi.org/10.1108/JPBAFM-05-2023-0072>
7. Morales Castro, C., Umana Alvarado, A., & Cerdas Benavides, V. (2024). Beyond Compliance: Elevating Audit Impact through Behavioral Insights. International Journal of Government Auditing, Q3, 19–26// <https://www.intosai.org/ru/o-nas/zhurnal.html>
8. Yager, L., de Alteriis, M., & Maloney, H. (2024). The Connected Audit: Thinking Ahead to Maximize Impact. International Journal of Government Auditing, Q3, 7–14//<https://www.intosai.org/ru/o-nas/zhurnal.html>
9. AlQurashi, A. (2024). GCA's Digital Transformation: Innovative Solutions for Recommendation Implementation and Audit Follow-up. International Journal of Government Auditing, Q3, 34–35//<https://www.intosai.org/ru/o-nas/zhurnal.html>
10. Jaunzema, A., & Kalnins, S. N. (2024). Think BiG — Testing a New Approach for Recommendations. International Journal of Government Auditing, Q3, 26–27//<https://www.intosai.org/ru/o-nas/zhurnal.html>
11. Schouten, C. (2024). Civil Society Participation for Audit Follow Up. International Journal of Government Auditing, Q3, 36–37//<https://www.intosai.org/ru/o-nas/zhurnal.html>
12. O gosudarstvennom audite i finansovom kontrole. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 12 noyabrya 2015 goda № 392-V ZRK. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
13. International Journal of Government Auditing (NTOSAI, 2024)// <https://www.intosai.org/ru/o-nas/zhurnal.html>
14. O gosudarstvennom audite i finansovom kontrole. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 12 noyabrya 2015 goda № 392-V ZRK. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
15. Kontseptsiya vnedreniya gosudarstvennogo audita (Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 3 sentyabrya 2013 g. № 634)// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000634>
16. Normativnoe postanovlenie Schetnogo komiteta po kontrolyu za ispolneniem respublikanskogo byudzheta ot 30 iyulya 2020 goda № 6-NQ «Ob utverzhdenii Pravil provedeniya vneshnego gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya»/ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39246307&pos=2;-106#pos=2;-106
17. Normativnoe postanovlenie Schetnogo komiteta po kontrolyu za ispolneniem respublikanskogo byudzheta ot 31 marta 2016 goda № 5-NQ. Ob utverzhdenii protsedurnykh standartov vneshnego gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013647/history>
18. Prikaz Ministra finansov Respubliki Kazakhstan ot 19 marta 2018 goda № 392 «Ob utverzhdenii Pravil provedeniya vnutrennego gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya»/ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016689>
19. Prikaz Ministra finansov Respubliki Kazakhstan ot 2 oktyabrya 2018 goda № 873. «Ob utverzhdenii protsedurnogo standarta vnutrennego gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya po provedenii audita effektivnosti sluzhbam vnutrennego audita». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016689>
20. chrome-extension://efaidnbmninnibpcapcglclefindmkaj/https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/INT_P_11_to_P_99/INTOSAI_P_12/INTOSAI_P_12_en_2019.pdf
21. <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-1-the-lima-declaration/>
22. <https://www.sigmaweb.org/en/about.html>

23. EU institutions and bodies profiles | European Union
24. <https://www.gao.gov/yellowbook-overview>
25. Nedostatki v rabote nekotorykh organov gosaudita i tsifrovuyu transformatsiyu gosaudita obsudili v VAP. Istochnik – Vysshaya auditorskaya palata Respubliki Kazakhstan. <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/press/news/details/1006826>
26. Zakon Respubliki Kazakhstan «O gosudarstvennom audite i finansovom kontrole» ot 12 noyabrya 2015 goda № 392-V ZRK: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
27. Zakon Respubliki Kazakhstan O Natsional'nom Banke Respubliki Kazakhstan ot 30 marta 1995 goda № 2155: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002155_
28. Istochnik: dannye VAP RK
29. Istochnik: dannye VAP RK
30. INTOSAI – Country Reports, Guidelines and Benchmarks
31. SIGMA Paper No. 63: The Role of Supreme Audit Institutions — Accountability, Transparency and Integrity
32. Public sector digitalization and the role of an SAI 22.02.2021: <https://eurosai-it.org/news/news/public-sector-digitalization-and-the-role-of-an-sai>
33. Skhema raspredeleniya polnomochiy v strukture National Audit Office of China
34. GAO: <https://www.gao.gov/yellowbook-overview>
35. Tribunal de Contas da Uniao: <https://en.tcu.gov.br/web/guest/institutional-information>
36. Supreme Audit Institutions and Good Governance | OECD
37. GAO: <https://www.gao.gov/yellowbook-overview>
38. <https://www.eca.europa.eu/en/publications?did=44556>
39. World Bank Group: «Policies to Support for business through the Covid-19 Shock: A Firm Level Perspective» (2021): <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://documents1.worldbank.org/curated/en/188461610547807479/pdf/Policies-to-Support-Businesses-through-the-COVID-19-Shock-A-Firm-Level-Perspective.pdf>
40. Mezhdunarodnyy standart audita 610. Rassmotrenie raboty vnutrennego audita. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30208491&pos=50;-38#pos=50;-38&sdoc_params=text%3D%25D0%2592%25D0%25BD%25D0%25B5%25D1%2588%25D0%25BD%25D0%25B8%25D0%25B9%2520%25D0%25B0%25D1%2583%25D0%25B4%25D0%25B8%25D1%2582%25D0%25BE%25D1%2580%2520%25D0%25BC%25D0%25BE%25D0%25B6%25D0%25B5%25D1%2582%2520%25D0%25BB%25D0%25B8%25D0%25B1%25D0%25BE%2520%25D0%25B8%25D1%2581%25D0%25BF%25D0%25BE%25D0%25BB%25D1%258C%25D0%25B7%25D0%25BE%25D0%25B2%25D0%25B0%25D1%2582%25D1%258C%2520%25D1%2580%25D0%25B0%25D0%25B1%25D0%25BE%25D1%2582%25D1%2583%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D30208491%26spos%3D1%26tSynonym%3D1%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТТІҢ ЖАҢА ПАРАДИГМАСЫ: ӨЗЕКТІЛІГІ, МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ІСКЕ АСЫРУ БОЛАШАҒЫ

Нұрпейісов Р.Е..

Қазақстан Республикасы
Жоғары аудиторлық палатасының мүшесі
Жоғары санатты мемлекеттік аудитор
Қазақстан Республикасы, Астана
e-mail: r.nurpeisov@esep.gov.kz

Жаныбаева З.К.*

экономика ғылымдарының кандидаты
Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау
орталығы
Астана қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: zzhanybayeva@gmail.com
ORCID 0000-0003-4162-3602

Аңдатпа: Мақала Қазақстандағы мемлекеттік аудит саласындағы қазіргі сын-қатерлер мен өсіп келе жатқан қоғамдық үміттер жағдайында қажетті реформаларға арналған. Мақала қолданыстағы мемлекеттік аудит жүйесін кешенді талдау негізінде жазылған, оның барысында аса маңызды жүйелік проблемалар анықталды: мемлекеттік аудит органдарының институционалдық бытыраңқылығы, функциялардың қайталануы және үйлестірудің жеткіліксіз деңгейі, бақылау кезінде формальды тәсілдің басым болуы, сондай-ақ цифрлық құралдар мен талдамалық әдістердің шектеулі енгізілуі. Кадр мәселесіне ерекше назар аударылды: білікті мамандардың тапшылығы, мемлекеттік аудитор мамандығының беделінің төмендеуі және еңбекақы жағдай-

ларындағы айырмашылықтар. Мақалада Қазақстан Республикасының Жоғарғы аудиторлық палатасы мен ревизиялық комиссиялар, Ішкі мемлекеттік аудит комитеті және ішкі аудит қызметтері арасындағы үйлесімсіздік пен өзара іс-қимылдың әлсіздігі атап өтіледі, бұл бақылау тиімділігінің төмендеуіне және бірыңғай стандарттарды әзірлеудің қиындауына әкеп соғады. Процестерді біріктіруді, нәтижеге және тәуекелге бағытталған тәсілге көшуді, белсенді цифрлық трансформацияны және кадрлық әлеуетті жетілдіруді көздейтін жаңа парадигманың қажеттігі негізделген. Мақалада мемлекеттік аудит функцияларының тиімді бірыңғай құрылымын құруға және қайталануды жоюға бағытталған модель ұсынылады. Ұсынылған өзгерістерді іске асыру мемлекеттік аудит жаңғыртуға мүмкіндік береді және оның үздік халықаралық тәжірибеге сәйкестігін қамтамасыз етеді.

Түйін сөздер: мемлекеттік аудит, парадигма, сыртқы мемлекеттік аудит, ішкі мемлекеттік аудит, ревизиялық комиссиялар, ішкі аудит қызметтері

A NEW PARADIGM OF PUBLIC AUDIT: RELEVANCE, PROBLEMS, AND IMPLEMENTATION PROSPECTS

Nurpeissov R.E..

Member of the Supreme Audit Chamber
of the Republic of Kazakhstan
State Auditor of the Highest Category
Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: r.nurpeissov@esep.gov.kz

Zhanybayeva Z.K.

Candidate of Economic Sciences
Center for Research, Analysis and Evaluation of
Effectiveness
Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: zzhanybayeva@gmail.com
ORCID 0000-0003-4162-3602

Abstract: The article is devoted to the necessary reforms in the field of public audit in Kazakhstan in the context of modern challenges and growing public expectations. The article is based on a comprehensive analysis of the current state audit system, which revealed the most important systemic problems: institutional fragmentation of state audit bodies, duplication of functions and insufficient coordination, the predominance of a formal approach to control, as well as limited implementation of digital tools and analytical methods. Special attention is paid to personnel issues, such as the shortage of qualified specialists, the declining prestige of the public audit profession, and differences in working conditions. The article emphasizes insufficient coherence and weak interaction between the Supreme Audit Chamber, audit commissions, the Committee of Internal State Audit, and Internal Audit Services, which leads to a reduction in audit effectiveness and hinders the development of unified standards. The necessity for a new paradigm is substantiated, which requires process integration, a shift to results- and risk-oriented approaches, active digital transformation, and enhancement of human resource potential. The article proposes a model designed to create an effective, unified structure for state audit functions and eliminate duplication. The implementation of these changes will modernize the state audit system and bring it in line with leading international practices.

Keywords: public audit, paradigm, external public audit, internal public audit, audit commissions, internal audit services.

UDC 657.631
GRNTI 06.35.31

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-31-42>

Tussibayeva G. *

PhD, associate professor
K. Kulazhanov Kazakh University
of Technology and Business
Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail igulmira_80@mail.ru
ORCID: 0000-0002-6004-3569

Tuzubekova M.

Candidate of Economic Sciences
Turan-Astana University
Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: madina_t@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7135-4402

Sagindykova G.

Candidate of Economic Sciences,
associate professor
K. Kulazhanov Kazakh University
of Technology and Business
Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail gsmaktobe1@mail.ru
ORCID: 0000-0003-0819-237X

DIAGNOSTICS OF THE AUDIT SERVICES MARKET QUALITY AND KEY DEVELOPMENT FACTORS

Abstract: The purpose of the study is to conduct a comprehensive diagnosis of the quality of the audit services market in Kazakhstan and identify the key factors influencing its development. The research is aimed at identifying the interrelationships between regulation, the competitive environment and the level of professionalism of auditors.

The research methodology includes the application of general scientific and economic methods such as analysis, synthesis, systematic and comparative approaches, as well as statistical data processing. An integrated approach enables an objective assessment of the current state of the market and identify the main directions for its improvement.

This study offers a novel perspective by systematically assessing audit quality, taking into account the internal and external environment, as well as in the development of approaches to strengthen regulation and improve the effectiveness of auditing activities. The work takes into account both modern digital challenges and the peculiarities of the national market. The conducted diagnostics revealed the relationship between changes in regulatory framework, the competitive environment and the level of quality of services provided.

The results of the study confirmed the need to strengthen quality control, introduce new assessment mechanisms and adapt international practices. The conclusions indicate the need to strengthen audit quality control, introduce new regulatory standards, and develop mechanisms for evaluating audit performance. The findings can be useful for the professional community and regulators interested in the sustainable development of the auditing industry.

Keywords: audit services, quality of audit services, market diagnostics, development factors, competitive environment, audit regulation, risk-based approach, audit standards.

INTRODUCTION

The audit services market has been characterized by increasing instability in recent years, due to the professional crisis in auditing in Kazakhstan. This leads to a loss of confidence in the auditing institution and auditing practice in general. The solution to these problems largely depends on the improvement of auditing standards, increasing requirements for the quality of services and the formation of a system of professional values, ethics, business reputation of auditors and effective self-regulation in this area. The late 1990s of the last century became an important stage for auditing, when its institutional formation was completed, and the importance of the auditing profession for society was realized. This time was marked by two key objectives: ensuring the quality of professional services in accordance with the requirements of the market and the needs of society.

Today, auditing is becoming an important component of a socially responsible business, which not only confirms the reliability of financial statements, but also ensures the reputation of auditors and audit organizations, which is of great importance to all stakeholders.

The relevance of the study of changes in the audit market is due to the dynamics of the transformation of the industry from 2013 to 2023, including changes in the number of audit and professional audit organizations in Kazakhstan. These changes are related to the reform of the audit sector and the consequences of the crisis in the economy. An important part of the audit quality concept developed by the International Standards on Auditing (IAASB) Council is the dynamics of changes in the audit market that affect the quality of services provided and the need for critical approaches to professional performance analysis. It is important to emphasize that global scandals and the growing dissatisfaction of consumers of services also hinder the development of the profession, which highlights the need for new approaches to improve the quality of auditing. Analyzing the quality of audit services through the prism of spectral analysis allows for a deeper understanding of current market processes, identifying critical moments and trends, and suggesting methods to improve auditing practices and increase confidence in the profession in the long term.

Literature review. The literature review on the quality of the audit services market highlights the multifaceted nature of the problem, which covers key elements such as professional standards, independence and objectivity of auditors, the level of qualification and education of specialists, internal quality control systems and the perception of auditors' services by stakeholders. Improving these aspects is a prerequisite for ensuring the reliability of financial reports and maintaining the stability of financial markets.

Professional standards, including the International Standards on Auditing (ISA), are one of the main factors determining the quality of audit services. According to research, compliance with these standards contributes to increased transparency, accuracy, and comparability of financial statements, which is critical to building trust in organizations' financial statements. (Tussibayeva G., Sagindykova G., 2023 [1]; Nurseitov E., Nurseitov D., 2016 [2]).

Trust in audit services plays an important role for various stakeholders — investors, lenders, regulators, and the general public. A high level of trust in audit findings helps to strengthen the reputation of companies and increase their attractiveness to investors (Ernstberger J., Koch C., Schreiber E. M., Trompeter G., 2020; Patrick Z., Vitalis K., Mdoom I., 2017) [3,4].

Additionally, studies on the application of International Standards on Auditing (ISA) in various countries, including Kazakhstan, provide useful examples of their practical application. These studies include analytical reviews, error analysis, and suggestions for improving the application of standards in different contexts (Kozykeeva A., Myrzakypova S., 2016; Xiao T., Geng C., Yuan C., 2020) [5,6].

Technological innovations such as the use of data analytics and artificial intelligence in the audit process are becoming important tools for improving its efficiency and accuracy. The research also focuses on the cultural and organizational aspects that affect the quality of audit services in different countries, especially in Asia, and on strategies to improve these factors (Noor A.S., Fatimah M.Y., Rusnah M., 2018; Muhamad Taqi M., Rahmawati R., Bandi B., Murni S., Warsina W., 2020) [7,8].

The study of international experience, including the countries of the European Union and Latin America, helps to develop recommendations for creating an effective audit services market within the Eurasian Economic Union (EAEU). The formation of a single market for auditing services contributes to increased transparency and predictability in the industry, which, in turn, enhances investor confidence and reduces the cost of capital. Such studies also make it possible to assess the economic benefits and prospects for business within the framework of regional integration (Serov N., 2020; Kzykeyeva A., 2023) [9,10].

Materials and research methods. The research methodology was based on the use of a set of complementary methods that provide a comprehensive and objective analysis of the problem under study. The method of data collection and synthesis enabled a detailed analysis of the state of the domestic audit services market and identify the main problems it faces at the present stage. The method of interpretation and comparison, implemented through an inductive approach, helped to identify the strengths and weaknesses of the self-regulation system of the auditing profession, as well as their impact on compliance with the quality concept both in the activities of individual audit organizations and in the work of professional audit associations (PAO).

The method of analysis and generalization enabled an in-depth analysis of the factors affecting audit quality level of audit services, with an emphasis on the regulatory environment, institutional features and professional standards. In addition, a systematic approach was applied, which made it possible to consider the audit services market as a complex socio-economic system with many interrelated elements. The set of these methods ensured the reliability of the conclusions and the validity of the proposed recommendations for improving auditing activities in Kazakhstan.

Results and discussion. In Kazakhstan, as in other countries, auditing services play a critical role in the development of the economy, ensuring a high level of transparency and trust in the financial statements of companies. Kazakhstan's audit market is a key part of the financial sector, ensuring the stability and reliability of the financial system, which directly affects the investment attractiveness of both individual companies and the country's economy as a whole. In the context of the dynamically changing economic situation and Kazakhstan's desire to integrate into the global community, the development of the audit industry is becoming one of the priorities.

The audit services market in Kazakhstan is developing in an open competitive environment and is steadily expanding. One of the features of this market is the presence of both large international players and developing domestic organizations, which creates conditions for expanding the range of services and improving their quality. An important characteristic of audit organizations in Kazakhstan is their level of development and size: many large companies are still at the stage of active growth and development. Historically, large audit firms remain the main players in the market, and their influence continues to grow, although some domestic organizations also play a significant role in the national market.

The audit services market in Kazakhstan includes several key entities. Among them are the largest international auditing companies such as PricewaterhouseCoopers, KPMG, Deloitte & Touche, and Ernst & Young, which provide a wide range of services and are active both nationally and internationally. These companies occupy a dominant position in Kazakhstan, providing audits of the largest companies and international corporations [11].

In addition, the market includes large domestic auditing organizations with many years of experience, as well as smaller companies, often employing only a few staff members who provide a limited number of services. Despite their smaller scale, such firms play an important role in servicing medium and small businesses.

There are also professional auditing organizations and the Professional Audit Council on the market, which regulate and monitor compliance with standards, ensuring self-regulation of the profession and ensuring high standards for the quality of audit services. These structures play an important role in maintaining professional standards and developing auditing practices in the country.

Special attention in Kazakhstan is paid to the so-called "Big Four" (Big-4), which is a group of the largest international companies providing auditing and consulting services on a global scale. Big-4 occupies a dominant role in Kazakhstan, serving the country's largest companies, including banks, insurance companies, oil companies and most of the quasi-public sector.

According to data for 2024, the total number of employees of Big-4 companies is about 1.1 million people worldwide. The total revenues of these companies amount to 157 billion

US dollars, of which about 57 billion US dollars come from audit services, and the remaining 100 billion US dollars from consulting, including tax services, reflecting significant diversification of their business.

Ernst & Young has over 700 offices in 150 countries, while PwC serves clients through 770 offices in 158 countries. Most of the Big-4 offices have the status of "national legal entities", which confirms their integration into local markets and their serious impact on the country's economy.

In Kazakhstan, the role of Big-4 in auditing can be called predominant, since these companies serve the largest national and international organizations, including the banking sector, oil companies and other key economic players. The market share occupied by Big-4 in Kazakhstan, while precise measurement is difficult, their dominance is evident, and these firms continue to strengthen their positions in the market.

Big-4's contribution to the audit services market in Kazakhstan is confirmed by statistics and the many large projects they implement, ensuring high standards of quality and reliability of financial reports for national and international clients.

Quasi-public sector companies audited by Big-4 are listed in Figure 1.

ERNST & YOUNG: Samruk-Kazyna Sovereign Wealth Fund; KazMunayGas (Exploration Production KMG, KazTransOil, KazTransGas, and two refineries); Kazakhtelecom; Samruk-Kazyna Construction and United Chemical Company; Ekibastuz SDPS-2; KEGOC; KazAgro Holding; National Company "Kazakhstan Gharysh Sapary".

PRICEWATERHOUSECOOPERS: Kazatomprom; Samruk-Energy; Samruk-Kazyna Invest; Zhilstroysberbank (now Otbas Bank); Kazakhstan Deposit Guarantee Fund.

DELOITTE: UAPF (Unified Accumulative Pension Fund); Kazakhstan Resilience Fund; Kazakhstan Temir Zholy group and its subsidiaries: Kazakhstan Temir Zholy (national railway company) KazTemirTrans (rail transport company) Passenger Transportation KTZ Freight Transportation Transtelecom; KTZ Express; Aktau Sea Trade Port; Kazatomprom.

KPMG: Kazpost; Air Astana; Kazakhstan Airlines (Kazakhstani national carrier); Baiterek Holding; Development Bank of Kazakhstan; BRK-Leasing (now Industrial Development Fund); Kazakhstan Mortgage Company; National Bank of Kazakhstan; National Investment Corporation; Astana Expo-2017; KazAvtoZhol.

Figure 1. Quasi-public sector companies audited by Big-4
Note-Compiled by the authors on the basis of the conducted research

The audit services market in Kazakhstan continues to develop rapidly, playing a significant role in the financial sector and the economy of the country as a whole. It contributes to ensuring the transparency, reliability and stability of the financial system, which, in turn, directly affects the increase in investment attractiveness of both individual companies and the Republic of Kazakhstan as a whole. Today, the audit services market in Kazakhstan is diverse, represented by many companies that offer a wide range of professional services.

The dynamics of changes in the number of audit organizations, as well as their activities in the period from 2013 to 2023, is shown in table 1, which makes it possible to track growth trends and changes in the audit services market, analyze factor influences on its development and predict future trends in the field of auditing.

Table 1. Number of Audit Firms by Region of Kazakhstan (2013–2023)

Regional breakdown	Number of audit firms										
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Akmola Region	1	1	1	1	2	2	4	4	3	3	5
Aktobe Region	2	2	2	3	5	6	9	9	3	5	10
Almaty Region	2	2	3	3	3	4	4	4	6	5	4
Atyrau Region	-	-	-	-	-	1	3	5	15	10	10
East Kazakhstan Region	2	2	2	2	2	4	4	7	2	3	7
Zhambyl Region	2	2	2	2	2	3	3	4	2	4	4
West Kazakhstan Region	1	1	1	1	1	1	1	2	1	3	3
Karaganda Region	5	5	6	7	10	13	15	18	21	20	22
Kostanay Region	2	2	2	3	3	4	5	6	8	7	8
Kyzylorda Region	-	-	-	-	-	1	2	5	6	5	6
Mangystau Region	1	1	1	3	3	4	5	5	1	4	4
Pavlodar Region	1	1	1	1	1	1	2	2	2	3	4
North Kazakhstan Region	2	2	2	2	2	2	4	4	1	2	2
Turkestan Region	1	1	1	1	1	1	1	1	3	3	4
Abai Region										3	3
Zhetysu Region										2	3
Almaty City	62	67	72	79	88	112	141	161	184	197	158
Astana City	8	10	13	19	25	39	65	92	112	125	133
Shymkent City	6	6	7	8	11	15	21	24	29	30	25
Total	98	105	116	135	159	213	289	353	410	475	417

Note - compiled by the authors based on conducted research

The data from the figure confirms the steady growth of the audit services market in Kazakhstan over the past ten years. This growth may indicate increased demand for professional auditing services, as well as improved regulation and the development of a market environment for such services. The largest number of audit organizations is concentrated in the largest economic and financial centers of the country, such as Almaty, Astana and Shymkent, which corresponds to their status as key regions playing an important role in the economy of Kazakhstan.

An analysis of the growth dynamics of audit organizations in different regions shows that metropolitan and large industrial cities such as Almaty, Astana, as well as large industrial regions like Karaganda and Aktobe regions demonstrate the highest growth rates. This is due to investment activity, the development of key sectors of the economy and the increased demand for audit services in these regions. While in some less developed areas, the growth rate remains moderate.

In 2023, there are 417 audit organizations on the Kazakhstan market that actively provide their services.

The breakdown by city and region graphically (Table 1) shows the concentration of audit organizations in large cities and regions, taking into account the specifics of local economic conditions and the level of business.

The largest number of audit companies in Kazakhstan is registered in Almaty, the financial center of the country, where there are 208 of them, which is 43.2% of the total number. Also important positions are occupied by Astana with 137 companies (28.5%) and Shymkent, where 27 audit firms operate, accounting for 5.6% of the total market.

Today, there are about 417 audit companies operating in Kazakhstan, but the "twenty" most significant ones can be identified, including the "Big Four" international audit companies (Deloitte & Touche, Ernst & Young, PricewaterhouseCoopers, KPMG) that meet high quality standards and have access to the country's stock market. An important indicator of the reliability and quality of an audit organization is its presence in the list recognized by the Kazakhstan Stock Exchange (KASE).

According to the latest data, only 24 companies are included in this list, which is 5% of all audit organizations in the country. Companies that are recognized by KASE are required to meet certain qualification requirements.

This list includes two levels: the first level includes 13 organizations, such as Russell Bedford A+ Partners International Audit Company LLP, KPMG Audit LLP, PricewaterhouseCoopers LLP, Ernst & Young LLP, Deloitte LLP and other leading firms. The second level includes 11 more companies, including Firm KoktemAudit LLP, MinTax Audit LLP, Solomon Audit Company LLP, B2B Kazakhstan LLP, Baker Tilly Qazaqstan Audit LLP and others.

Despite this, the audit services market in Kazakhstan continues to develop rapidly. According to the Chamber of Auditors of the Republic of Kazakhstan, the volume of the audit services market in 2023 amounted to 123.5 billion tenge, and more than half of this market — 56% — is accounted for by six major companies: KPMG Audit LLP, Deloitte LLP, Ernst & Young LLP, PricewaterhouseCoopers LLP, BDO LLP Kazakhstan, Grant Thornton LLP.

A special feature of audit companies in Kazakhstan is the mandatory membership in accredited professional audit organizations (PAO).

There are seven such organizations registered in the country, and all 417 audit companies operate within them, which underlines the importance of regulation and self-regulation in the field of auditing.

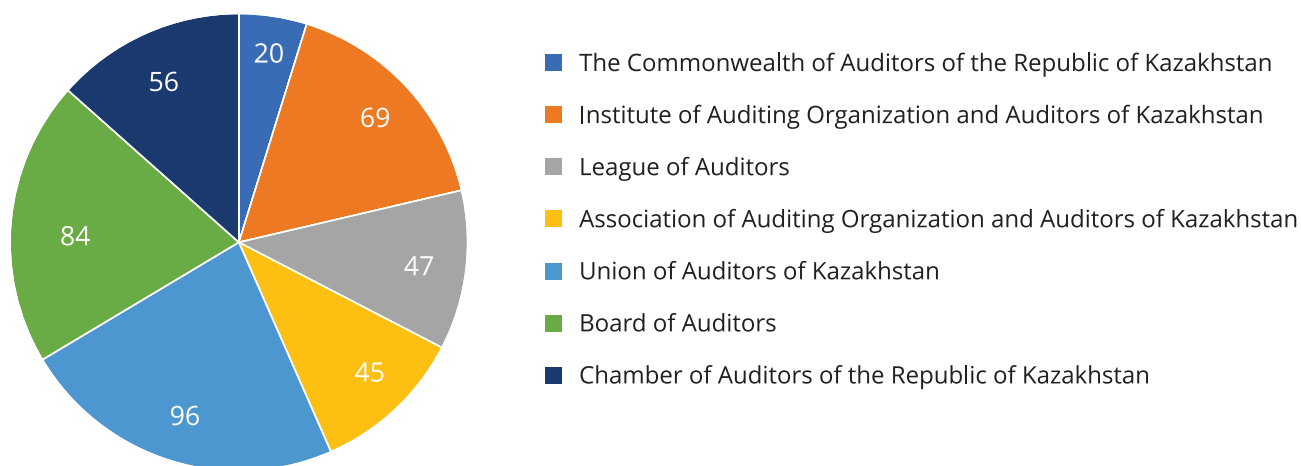

Figure 2. Distribution of audit organizations by PAO for 2023

Note-Compiled by the authors on the basis of the conducted research

The distribution of audit organizations by professional audit organizations (PAOs) in Kazakhstan shows the current situation. The largest number of organizations is represented in the Union of Auditors of Kazakhstan, as well as in the College of Auditors and the Institute of Auditing Organizations and Auditors of Kazakhstan. At the same time, the Chamber of Auditors

of the Republic of Kazakhstan and the League of Auditors have a slightly smaller number. The Association of Auditing Organizations and Auditors of Kazakhstan and the Commonwealth of Auditors of the Republic of Kazakhstan also contribute to the overall audit community, although their share in the total number of organizations is relatively small.

According to the data of the digital platform of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, more than 1.6 thousand auditors are registered in the country, and their number has increased significantly over the past few years. However, according to information from the website zakon.kz, market participants point to a quality problem among auditors. A significant increase in their number in a short period of time, especially over the past two years (the addition of 1.3 thousand auditors), raises concerns, since many new specialists do not have the necessary qualifications, which negatively affects the quality of audit services. In the context of legal entities, out of 417 audit organizations in Kazakhstan, only 18 are members of the top 25 largest international audit networks. Membership in such international networks provides access to the best foreign practices and allows them to be harmoniously combined with local approaches in providing audit services. It also indicates the strong reputation and high quality of these companies' work.

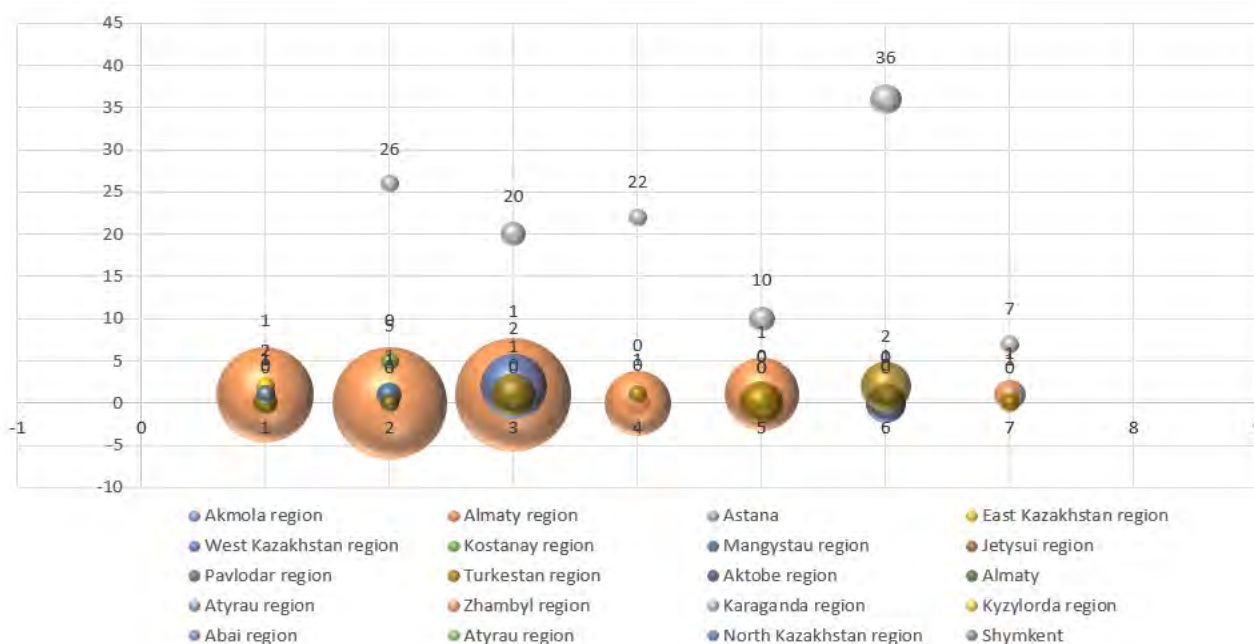

Figure 3. Distribution of audit firms by professional audit organizations by region (2023)

Note—Compiled by the authors on the basis of the conducted research

The data presented in Figure 3 shows the distribution of members of various audit organizations across Kazakhstan, which makes it possible to identify the features of regional dynamics in auditing practice. In particular, Almaty and Astana have the largest number of members of organizations such as the Chamber of Auditors of the Republic of Kazakhstan and the College of Auditors, which is associated with the concentration of economic and financial activity in these cities. In other regions of the country, these organizations may have significantly fewer members or may not be represented at all.

In addition, in some cities, such as Shymkent, there is an active increase in the number of members of associations such as the League of Auditors and the Association of Auditing Organizations and Auditors of Kazakhstan, which indicates growth of auditing practice and increased interest in professional associations in these areas.

The regional characteristics of membership in various audit organizations indicate the diversity of approaches to auditing, as well as how different professional associations influence the development of the audit sector in different parts of the country.

In order to improve the quality of auditing and take into account international practice, amendments to legislation were initiated in Kazakhstan in 2020, providing for the creation of a non-profit Professional Auditing Council. This council was entrusted with the functions of quality control and certification of auditors, which should contribute to the improvement of legislation in the field of auditing and the establishment of transparent and effective mechanisms for the control and certification of specialists.

According to the Law of the Republic of Kazakhstan "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Auditing" No. 358-VI dated July 3, 2020, the Professional Auditing Council was established, which is a non-profit organization established by professional organizations. The Council should play an important role in improving the country's economic policy, and independent oversight will ensure that investors' interests are protected [12].

The Board of the new body includes representatives of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, as well as representatives of the Kazakhstan Stock Exchange (KASE), the International Financial Center of Almaty (AIFC) and other professional structures. The Council will approve the requirements for auditing companies that perform mandatory audits for organizations such as KASE, AIFC, national holdings and other large companies. He will also be engaged in auditing audit organizations, reviewing complaints against auditors, as well as quality control of audit services.

However, according to some market participants, the effectiveness of the new body is questionable. Critics believe that the quality control of auditors' services carried out by the council is not regulated by the Business Code of the Republic of Kazakhstan, which may lead to a lack of opportunities for audit companies to protect their interests within the framework of legislation. This, in turn, can create corruption risks.

In turn, representatives of PJSC Collegium of Auditors express concerns that the creation of a new body may undermine client trust in auditors, especially in the context of Kazakhstan's integration into the Eurasian Economic Union (EAEU). In case of deterioration of the situation in the audit market of Kazakhstan, clients may start seeking audit services in other EAEU countries, such as Russia or Kyrgyzstan. The example of Russia, where from 2018 to 2020 the number of audit organizations decreased by 600, and the number of auditors eligible for mandatory audit decreased by 76%, serves as a warning for Kazakhstan.

In the current situation, auditors face difficulties related to the lack of clear explanations about the validity of qualification certificates issued before the introduction of amendments to the Law of the Republic of Kazakhstan "On Auditing". This creates uncertainty in the legal status of auditors and hinders their full-fledged activities.

On the one hand, the creation of a professional audit council should contribute to improving the quality of auditing and the recognition of Kazakhstani audit reports in the international arena, improving the transparency of financial reporting and the investment attractiveness of the country. On the other hand, there is an opinion that such concentration of control may lead to monopolization of the audit services market and increased bureaucratic pressure on auditors.

An important step for Kazakhstan is the ratification of the Agreement on Auditing Activities within the EAEU, which entered into force in 2023. The agreement creates a single market for auditing services in the EAEU, which will allow auditing organizations from all countries of the Union to operate in other countries without additional obstacles. Kazakhstan currently ranks second in terms of the number of audit organizations in the EAEU. This creates a competitive environment in the audit services market and opens up new opportunities for Kazakhstani auditors [13].

However, the creation of a single market for auditing services also faces a number of challenges, such as differences in the legislation of the EAEU countries, insufficient staff qualifications and infrastructural problems. Despite this, it is predicted that the audit services

market in the EAEU, and in particular in Kazakhstan, will grow faster than the global market as a whole.

Summarizing the identified problems in the audit services market in Kazakhstan, several key unsuccessful positions of self-regulation can be identified. Among them are threats to the impossibility of an objective assessment of the quality of financial statements caused by the actions or omissions of the management and staff of audit organizations. Another important problem is non-compliance or improper compliance with the regulatory framework governing auditing activities, which creates conditions for violations of standards and reduces the quality of services [14].

The weakness of the regulatory framework regarding the development of specific external quality control techniques causes control to often be reduced to formalism and random inspection, preventing comprehensive solutions to audit quality problems. Another problem is the inability of professional audit organizations to cope with the assigned functions of coordinating the audit market and conducting external quality control. The lack of a risk-based approach aimed at reducing threats to industry dumping exacerbates the situation.

In addition, there is no strategic plan for the development of audit organizations, especially for small and medium-sized enterprises, which hinders their long-term sustainability and development. Concealing illegal actions of audited persons in order to preserve contracts and customers undermines the credibility of the auditing profession. Unwillingness to provide financial statements for audit in the case of an initiative audit makes it difficult for transparency and reliability of audit reports. The abolition of audit secrecy may violate professional standards and reduce the credibility of auditors. The introduction of criminal liability for auditors creates additional pressure on the profession and may worsen working conditions.

The proposed measures to minimize the risks of professional activity quality violations include a review of quality assessment practices with an emphasis on following standards, as current practices no longer meet the needs of the industry and may lead to a crisis. A necessary step is also to remove excessive requirements for audit organizations, which will improve the quality of their work and reduce administrative barriers. Developing anti-dumping measures in the audit services market, including the role of the Board and other regulators in establishing fair market conditions, is also an important task.

Changing the approaches of the Professional Council to analyzing the effectiveness of auditors and reviewing the pricing of audit services will help make fairer and more reflective of the actual cost of work. The development of new control tools by the Professional Council, including strengthening responsibility for violations of the Code of Professional Ethics and the principles of Auditor independence, will create the basis for a reasonable price-cost ratio for conducting an audit. These measures will help not only improve the quality of audit services, but also ensure the sustainable development of the auditing profession in Kazakhstan, creating the basis for increasing confidence in audit reports both domestically and internationally.

Conclusion. The audit services segment in Kazakhstan is a market that is regulated by the government, the law and accredited organizations. This market continues to develop in accordance with global requirements and the specifics of the national economy, and the presence of international audit networks contributes to its attractiveness. The development of this segment is stimulated by the strengthening of both market and government regulatory elements.

Increased competition between audit organizations, the emergence of new types of audit services, the creation of new associations to control the quality of services provided, the development of new auditing standards that are increasingly approaching international standards, as well as the development of a legislative framework — all these factors form the picture of the modern audit market. It is important to note that the further development of the market requires more intensive government regulation, as it requires constant adaptation of legislation and increased control over the quality of audit services.

REFERENCES:

1. Tussibayeva, G.S., Sagindykova, G.M. Osnovy i procedury audita v sootvetstvii s mezhdunarodnymi standartami audita. Uchebnik (UMO RUMS MON RK). - Almaty: TOO «Izdatel'stvo LEM», 2023. - 340 b. ISBN 978-601-239-743-7 [in Russian]
2. Nurseitov, Je. Nurseitov, D. Glavnaja kniga auditora. Posobie po mezhdunarodnym standartam audita, dejstvujushhim v RK: TOO «Izdatel'stvo «LEM», 2016.- 426 s. [in Russian]
3. Ernstberger, J., Koch, C., Schreiber, E. M., & Trompeter, G. Are audit firms' compensation policies associated with audit quality? //Contemporary Accounting Research. -2020. -Vol.37(1). -P. 218-244. <https://doi.org/10.1111/1911-3846.12528>
4. Patrick, Z, Vitalis, K & Mdoom, I. Effect of auditor independence on audit quality: A review of literature// International Journal of Business and Management Invention. -2017. -Vol. 6 (3). -P. 51-59.
5. Kzykeeva, A.S., Myrzhakypova, S.T. Analiz kachestva audita v uslovijah kazahstanskogo rynka// The Journal of Economic Research & Business Administration. – Vol. 2 (128). -2019. - S.131-138. DOI: 10.26577/be.2019.v128.i2.012 [in Russian]
6. Xiao, T, Geng, C, & Yuan, C. "How audit effort affects audit quality: An audit process and audit output perspective"// China Journal of Accounting Research. -2020. -Vol. 13(1). -P. 109-127. DOI: 10.1016/j.cjar.2020.02.002
7. Noor, A.S., Fatimah, M.Y., Rusnah, M. Perspectives on audit quality: An analysis // Asian Journal of Accounting Perspectives. -2018. -Vol. 11(1). -P. 1-27. DOI:10.22452/AJAP.vol11no1.1 [in Russian]
8. Muhamad Taqi, M., Rahmawati, R., Bandi, B., Murni, S., & Warsina, W. Audit Quality Attributes and Client Factors // AFRE (Accounting and Financial Review). -2020. -Vol.3(1). -P. 1–13. DOI:10.26905/afr.v3i1.3884
9. Serov, N. Ju. Voprosy konkurencii v ramkah sozdaniya edinogo rynka auditorskih uslug v EAJeS / N. Ju. Serov. - Tekst: neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. - 2020. - № 30 (320). - S. 121-124. ID: 43357878 [in Russian]
10. Kzykeyeva, A. Risk-Based Approach to Improving the Quality of Internal Audit// Quality - Access to Success. -2022. -Vol.23(189). -P. 228-237. DOI: 10.47750/QAS/23.189.26
11. Auditorskij rynek Kazahstana na podjome: obzor situacii. — [Jelektronnyj resurs].URL: <https://ranking.kz/reviews/banking-and-finance/auditorskiy-rynek-kazahstana-na-podyome-obzor-situatsii.html> (Data obrashhenija: 23.01.2025). [in Russian]
12. Professional'nyj sovet po auditorskoj dejatel'nosti. - [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://psad.kz> (Data obrashhenija: 23.01.2025). [in Russian]
13. O ratifikacii Soglashenija ob osushhestvlenii auditorskoj dejatel'nosti v ramkah Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza. - [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000041> (Data obrashhenija: 23.01.2025). [in Russian]
14. Formirovanie edinyh rynkov uslug EAJeS v oblasti audita, sostavlenija otchetnosti i buhgalterskogo ucheta. URL:<https://eec.eaeunion.org/comission/departament> (Data obrashhenija: 23.01.2025). [in Russian]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Тусибаева Г.С., Сагиндыкова Г.М. Основы и процедуры аудита в соответствии с международными стандартами аудита. Учебник (УМО РУМС МОН РК). - Алматы: TOO «Издательство LEM», 2023. - 340 б.
2. Нурсейтов Э. Нурсейтов Д. Главная книга аудитора. Пособие по международным стандартам аудита, действующим в РК: TOO «Издательство «LEM», 2016.- 426 с.
3. Ernstberger J., Koch C., Schreiber E. M., & Trompeter G (2020). "Are audit firms' compensation policies associated with audit quality?"//Contemporary Accounting Research, 37(1), pp. 218-244.
4. Patrick Z, Vitalis K & Mdoom I. (2017). "Effect of auditor independence on audit quality: A review of literature"// International Journal of Business and Management Invention, 6(3), pp. 51-59.
5. Кзыкеева А.С., Мыржакыпова С.Т. Анализ качества аудита в условиях казахстанского рынка// The Journal of Economic Research & Business Administration. - 2 (128). -2019. - С.131-138.
6. Xiao T, Geng C, & Yuan C. (2020). "How audit effort affects audit quality: An audit process and audit output perspective"// China Journal of Accounting Research, 13(1), pp. 109-127.
7. Noor A.S., Fatimah M.Y., Rusnah M. Perspectives on audit quality: An analysis. Asian Journal of Accounting Perspectives. Vol. 11 No. 1 (2018). p.1-27.
8. Muhamad Taqi M., Rahmawati R., Bandi B., Murni S., & Warsina W. (2020). Audit Quality// Attributes and Client Factors. AFRE (Accounting and Financial Review), 3(1), 1–13.
9. Серов Н. Ю. Вопросы конкуренции в рамках создания единого рынка аудиторских услуг в ЕАЭС / Н. Ю. Серов. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. - 2020. - № 30 (320). - С. 121-124.

10. Kzykeyeva A. Risk-Based Approach to Improving the Quality of Internal Audit// Quality - Access to Success, 23(189), p. 228–237 <https://doi.org/10.47750/QAS/23.189.26>
11. Аудиторский рынок Казахстана на подъёме: обзор ситуации. —[Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ranking.kz/reviews/banking-and-finance/auditorskiy-rynok-kazahstana-na-podyome-obzor-situatsii.html> (Дата обращения: 20.06.2024).
12. Профессиональный совет по аудиторской деятельности —[Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://psad.kz> (Дата обращения: 23.01.2025).
13. О ратификации Соглашения об осуществлении аудиторской деятельности в рамках Евразийского экономического союза.—[Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000041> (Дата обращения: 23.01.2025).
14. Формирование единых рынков услуг ЕАЭС в области аудита, составления отчетности и бухгалтерского учета. —[Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://eec.eaeunion.org/comission/departament> (Дата обращения: 23.01.2025)

АУДИТОРЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕР НАРЫҒЫНЫҢ САПАСЫН ДИАГНОСТИКАЛАУ ЖӘНЕ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРЫ

Тусибаева Г. С.*

PhD, қауымдастырылған профессоры
Қ.Құлажанов атындағы Қазақ технология және
бизнес университеті
Астана, Қазақстан Республикасы
e-mail: igulmira_80@mail.ru
ORCID: 0000-0002-6004-3569

Тузубекова М. К.

Экономика ғылымдарының кандидаты
«Туран-Астана» университеті
Астана, Қазақстан Республикасы
e-mail: madina_t@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7135-4402

Сагиндыкова Г. М.

экономика ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессоры
Қ.Құлажанов атындағы Қазақ технология және
бизнес университеті
Астана, Қазақстан Республикасы
e-mail: gsmaktobe1@mail.ru
ORCID:0000-0003-0819-237X

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы аудиторлық қызметтер нарығының сапасына жан-жақты диагностика жүргізу және оның дамуына әсер ететін негізгі факторларды анықтау. Зерттеу нормативтік реттеу, бәсекелестік орта және аудиторлардың кәсіби деңгейі арасындағы байланысты анықтауға бағытталған.

Зерттеу әдістемесі талдау, синтез, жүйелік және салыстырмалы тәсілдер және статистикалық деректерді өңдеу сияқты жалпы ғылыми және экономикалық әдістерді қолдануды қамтиды. Кешенді тәсіл нарықтың ағымдағы жағдайын объективті бағалауға және оны жетілдірудің негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің өзіндік ерекшелігі ішкі және сыртқы ортаны ескере отырып, аудит сапасын жүйелі бағалауда, сондай-ақ реттеуді күшейту және аудиторлық қызметтің тиімділігін арттыру тәсілдерін әзірлеуде жатыр. Жұмыс заманауи цифрлық сын-қатерлерді де, ұлттық нарықтың ерекшеліктерін де ескереді. Жүргізілген диагностика нормативтік реттеудің өзгеруі, бәсекелестік орта мен көрсетілетін қызметтердің сапа деңгейі арасында өзара байланыс орнатуға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері сапаны бақылауды күшейту, бағалаудың жаңа тетіктерін енгізу және халықаралық тәжірибелерді бейімдеу қажеттілігін растады. Қорытындылар аудит сапасын бақылауды күшейту, реттеудің жаңа стандарттарын енгізу және аудиторлық қызметтің тиімділігін бағалау тетіктерін дамыту қажеттілігін көрсетеді. Нәтижелер аудиторлық саланың тұрақты дамуына мүдделі кәсіби қауымдастық пен реттеушілер үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: аудиторлық қызмет, аудиторлық қызметтердің сапасы, нарық диагностикасы, даму факторлары, бәсекелестік орта, аудитті реттеу, тәуекелге бағдарланған тәсіл, аудит стандарттары.

ДИАГНОСТИКА КАЧЕСТВА РЫНКА АУДИТОРСКИХ УСЛУГ И КЛЮЧЕВЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ

Тусибаева Г. С.*

PhD, ассоциированный профессор
Казахский университет технологии и бизнеса
имени К. Кулажанова,
Астана, Республика Казахстан,
e-mail: igulmira_80@mail.ru,
ORCID: 0000-0002-6004-3569

Сагиндыкова Г. М.

кандидат экономических наук,
ассоциированный профессор
Казахский университет технологии и бизнеса
имени К. Кулажанова,
г. Астана, Республика Казахстан,
e-mail: gsmaktobe1@mail.ru,
ORCID: 0000-0003-0819-237X

Тузубекова М. К.

к.э.н, Университет «Туран-Астана»,
Астана, Республика Казахстан
e-mail: madina_t_@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7135-4402

Аннотация: Цель исследования – провести всестороннюю диагностику качества рынка аудиторских услуг в Казахстане и определить ключевые факторы, влияющие на его развитие. Исследование направлено на выявление взаимосвязей между нормативным регулированием, конкурентной средой и уровнем профессионализма аудиторов.

Методология исследования включает применение общенаучных и экономических методов, таких как анализ, синтез, системный и сравнительный подходы, а также статистическая обработка данных. Комплексный подход позволяет объективно оценить текущее состояние рынка и выявить основные направления его совершенствования.

Оригинальность исследования заключается в системной оценке качества аудита с учётом внутренней и внешней среды, а также в разработке подходов к усилению регулирования и повышению эффективности аудиторской деятельности. Работа учитывает как современные цифровые вызовы, так и особенности национального рынка. Проведенная диагностика позволила установить взаимосвязи между изменением нормативного регулирования, конкурентной средой и уровнем качества предоставляемых услуг.

Результаты исследования подтвердили необходимость усиления контроля качества, внедрения новых механизмов оценки и адаптации международных практик. Выводы свидетельствуют о необходимости усиления контроля качества аудита, внедрения новых стандартов регулирования и развития механизмов оценки эффективности аудиторской деятельности. Выводы исследования могут быть полезны для профессионального сообщества и регуляторов, заинтересованных в устойчивом развитии аудиторской отрасли.

Ключевые слова: аудиторская услуга, качество аудиторских услуг, диагностика рынка, факторы развития, конкурентная среда, регулирование аудита, риск-ориентированный подход, стандарты аудита.

Код МРНТИ 06.01.11

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-43-58>

Әлімбек Ә. Ғ. *

PhD-докторант ОП «Государственный аудит»
Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан
alimbek.ag@gmail.com
ORCID ID:0009-0005-6321-3016, <https://orcid.org/0009-0005-6321-3016>

Вовк В.Н.

Зарубежный научный консультант, PhD,
ассоциированный профессор,
адъюнкт экономического факультета
Академия прикладных наук имени Станислава
Сташича (Stanislaw Staszic State University of
Applied Sciences in Piła)
Пила, Республика Польша
vovk@ans.pila.pl
ORCID ID:0000-0002-8187-4257, <https://orcid.org/0000-0002-8187-4257>

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ОБЗОР АУДИТА ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ» КАЗАХСТАНА

Аннотация: целью настоящей статьи является проведение нормативно-правового анализа и методологического обзора аудита эффективности государственной инвестиционной политики в условиях формирования «зеленой экономики» Республики Казахстан. С учетом усиления глобальных экологических вызовов и обязательств страны по устойчивому развитию особую актуальность приобретает обеспечение прозрачности, результативности и устойчивости государственных инвестиций. В работе акцент сделан на необходимости трансформации подходов к аудиту эффективности с учетом принципов зеленой экономики и экологической устойчивости. Исследование основано на междисциплинарном подходе, включающем нормативно-правовой анализ действующего законодательства Республики Казахстан, анализ стратегических и программных документов, а также сопоставление положений национальных и международных стандартов аудита эффективности. Применены сравнительно-правовой и терминологический анализ, контент-анализ, кейс-анализ и авторское концептуальное моделирование для включения принципов устойчивого развития и экологических приоритетов в аудит инвестиционной политики.

В рамках исследования выявлены несоответствия в нормативно-правовых актах Республики Казахстан, которые могут привести к реализации риска нарушения независимости высшего органа аудита, а также к разночтениям в сфере деятельности аудита эффективности. Обнаружено отсутствие прямых положений в Законе Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле», регулирующих аудит эффективности государственных политик, и расхождения в терминологии между национальными и международными документами. Предложена концептуальная модель, расширяющая аудит эффективности за счет включения оценки долгосрочных социальных и экологических эффектов, а также потенциала преобразований для создания общественной ценности. Подчеркивается важность адаптации методических подходов к аудиту эффективности инвестиционной политики, включающих экологические и социальные критерии. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования методик аудита, разработки новых индикаторов оценки и формирования нормативных инициатив в сфере устойчивого развития. Авторы пришли к выводу, что предложенный подход позволит трансформировать аудит эффективности из классического «затраты-результат» в инструмент стратегического управления, ориентированный на достижение долгосрочных целей и обеспечение устойчивого развития.

Ключевые слова: аудит эффективности, инвестиционная политика, зеленая экономика, государственный аудит, устойчивое развитие.

ВВЕДЕНИЕ (актуальность, научная значимость, цель исследования)

Современные вызовы устойчивого развития диктуют необходимость глубокой трансформации экономических стратегий на глобальном и национальном уровнях. В условиях

интенсификации экологических угроз и стремительного изменения климата государства активизируют инвестиционную деятельность в «зеленую» экономику как инструмент достижения экологической, экономической и социальной устойчивости. Казахстан, будучи участником глобальных экологических инициатив и подписантом Парижского соглашения, активно продвигает концепцию «зеленого роста», интегрируя принципы устойчивого развития в национальную инвестиционную политику.

В этих условиях особую актуальность приобретает проблема обеспечения эффективности реализации государственной инвестиционной политики в контексте «зеленой экономики». Учитывая масштаб вовлеченных ресурсов и стратегическую значимость инвестиционных программ, особое внимание должно быть уделено вопросам контроля, мониторинга и оценки результативности и воздействия этих программ на устойчивое развитие. Ключевым инструментом такого контроля выступает государственный аудит, который обеспечивает прозрачность, подотчетность и повышение эффективности использования государственных средств, направленных на достижение экологических и климатических целей.

Несмотря на предпринимаемые меры, в практике реализации государственной инвестиционной политики Казахстана наблюдаются существенные вызовы, как слабая интеграция экологических критериев в процедуры оценки инвестиционных проектов, недостаточная согласованность между стратегическими целями и реализуемыми программами, фрагментарность нормативно-правовой базы в области «зеленых» инвестиций. В то же время международная практика демонстрирует возрастающую роль высших органов аудита в обеспечении устойчивого развития.

Научная новизна настоящего исследования заключается в формировании комплексного подхода к аудиту эффективности государственной инвестиционной политики в условиях развития «зелёной экономики». В работе впервые осуществлён системный анализ противоречий между национальной и международной нормативно-методологической базой, выявлены риски нормативной неопределённости, способные повлиять на независимость высшего органа аудита. Введена расширенная трактовка аудита эффективности, включающая оценку не только экономичности и результативности, но и экологических последствий инвестиционных решений. Предложена концептуальная модель, отражающая институциональную роль аудита как инструмента устойчивого развития, позволяющего адаптировать контрольные процедуры к задачам «зелёной» трансформации экономики. Таким образом, исследование предлагает оригинальное направление переосмысления аудита эффективности – как элемента стратегического управления, а не только финансового контроля.

Практическая значимость данного исследования заключается в возможности применения его результатов для совершенствования методологических основ аудита эффективности государственной инвестиционной политики с учётом задач устойчивого развития и может быть использована высшими органами государственного аудита, а также аналитическими структурами при формировании аудиторских заданий, индикаторов оценки и критериев результативности. Также выявленные пробелы и противоречия законодательства в части терминологии и иерархии нормативных актов Высшей аудиторской палаты Республики Казахстан, допускающие ограничение его независимости, могут быть учтены для внесения соответствующих изменений в законодательные и нормативные акты.

Цель исследования — провести нормативно-правовой анализ и осуществить методологический обзор для проведения аудита эффективности государственной инвестиционной политики в условиях развития «зеленой экономики» Казахстана.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ (литературный обзор, методы, результаты, дискуссия)

Литературный обзор. В трудах, рассмотренных в рамках исследования, авторы больше дискутируют о сферах наибольшей полезности аудита эффективности. Так, большинство авторов сходятся во мнении, что аудит эффективности является качественным инстру-

ментом для повышения эффективности использования бюджетных средств и контроля их освоения [1, 2, 3]. Некоторые авторы полагают, что большая значимость аудита эффективности проявляется в оценке эффективности реализации национальных проектов, а также обеспечении результативности деятельности государственных органов [4, 5, 6]. При этом акценты разных исследователей существенно различаются.

Так, В.Г. Жукова и Н. Бусуек с соавторами рассматривают аудит эффективности преимущественно через призму финансовой рациональности и контроля исполнения бюджета, фокусируясь на экономичности и законности расходования государственных средств [1, 4]. Это соответствует классическому подходу «затраты–результат», но практически не затрагивает критерии общественной ценности или устойчивости.

В отличие от них, Š. Asta и её коллеги в исследованиях, основанных на практике Литовского высшего органа аудита, поднимают вопрос влияния аудита на создание общественной ценности, подчеркивая, что рекомендации должны ориентироваться не только на устранение нарушений, но и на трансформацию систем управления [7]. Этот подход ближе к целям устойчивого развития, однако, как отмечают сами авторы, он требует высокой зрелости институтов и устойчивой политической воли, что ограничивает возможности его применения в странах с переходной экономикой.

Л. Каширская и Ю. Зурнаджьянц [5], а также Е. Isaev с соавторами [2] сосредоточены на организационно-методических аспектах аудита эффективности, анализируя структуру, процедуры и этапы проведения проверок высшими органами аудита. Так, Л. Каширская и Ю. Зурнаджьянц проводят детальный разбор методики аудита эффективности национальных проектов, опираясь на практику Счетной палаты Российской Федерации. Они акцентируют внимание на поэтапной логике проведения аудита, формулировании целей и построении системы показателей результативности. Однако при всей практической насыщенности подход ограничивается технической реализацией, не затрагивая вопросов оценки долгосрочных эффектов или связи с устойчивым развитием.

В свою очередь, Е. Isaev и соавторы анализируют сравнительный опыт организации аудита эффективности в различных странах, выявляя институциональные и процедурные различия. Их работа ценна тем, что охватывает широкий спектр моделей высших органов аудита, включая страны ОЭСР и СНГ. Авторы поднимают вопросы разрывов в процессах внедрения рекомендаций, а также рисков дублирования функций между контролирующими структурами. Тем не менее, несмотря на масштабный охват, работа не предлагает модели или критериев, применимых к странам с переходной экономикой, и не рассматривает специфические вызовы экологизации инвестиционной политики, актуальные, например, для Казахстана.

Ряд исследований, выполненных на материалах Казахстана, включая работы Л. Аликуловой и др. [6], а также А. Шахаровой с соавторами [3], З. Башу с соавторами [8] предлагают структурированный аудит государственных программ, но преимущественно ориентированы на соответствие принципам бюджетной системы. При этом экологические и социальные критерии в этих работах также не рассматриваются.

Вместе с тем, Н. Бусуек, Š. Asta и её соавторы соглашаются во мнении, что результаты аудита эффективности могут иметь практическую пользу только в случае качественного формирования и реализации рекомендаций по выявленным нарушениям и несоответствиям [4, 7]. Таким образом, в научной литературе аудит эффективности определяется в классическом его понимании, как деятельность по оценке эффективности, экономичности и результативности управления государственными ресурсами. Однако, наблюдается отсутствие комплексного подхода, учитывающего специфику инвестиционной политики в условиях перехода к «зелёной экономике». Также не изучаются риски нормативной неопределённости, особенно в части терминологии и иерархии актов, регулирующих деятельность высших органов аудита.

Методы. Методология настоящего исследования базируется на междисциплинарном подходе. В рамках первой стадии исследования был проведён нормативно-правовой анализ действующего законодательства Республики Казахстан, регулирующего сферу государственного аудита, инвестиционной и экологической политики. Основное внимание уделялось полноте правового регулирования, согласованности понятийного аппарата, соблюдению принципов независимости и соответствию международным стандартам ИНТОСАИ (включая ISSAI 100, 300, 3000, GUID 9020).

Далее, в рамках сравнительно-правового и терминологического анализа, были сопоставлены ключевые определения и принципы аудита эффективности, представленные в казахстанских и международных нормативных документах. Особое внимание было уделено расхождениям в трактовке понятий «эффективность», «результативность» и «продуктивность», а также выявлению потенциальных правовых рисков, связанных с отсутствием унифицированного понятийного аппарата, что может препятствовать объективной интерпретации целей и критериев аудита.

На следующем этапе был применён контент-анализ стратегических документов, включая документы государственного планирования. Это позволило оценить степень включенности принципов устойчивого развития и экологических приоритетов в текущую инвестиционную политику, а также выявить противоречия между целевыми установками и реализуемыми мерами.

В целях практической иллюстрации выявленных закономерностей был применён кейс-анализ. Он позволил на примерах конкретных ситуаций показать проявление институциональных дисбалансов, таких как несогласованность между стратегическими и нормативными установками, а также противоречия между официальными заявлениями и содержанием стратегий. В частности, рассмотрены кейсы, связанные с правовой иерархией нормативных актов, а также с расхождениями в политике государства по вопросу декарбонизации энергетики.

Заключительным элементом методологии стало авторское концептуальное моделирование. Разработана обобщённая модель взаимодействия аудита эффективности с инвестиционной политикой и целями устойчивого развития. В отличие от классического подхода, ориентированного на соотношение затрат и результатов, предложенная модель включает оценку долгосрочных социально-экологических эффектов и потенциала преобразований, формирующего общественную ценность. Это расширяет применимость аудита эффективности в условиях формирования «зелёной экономики» и делает возможной комплексную оценку инвестиционных решений с учётом факторов устойчивости.

Результаты. В Законе Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» отсутствуют прямые положения, регулирующие общественные отношения, полномочия и деятельность, связанную с аудитом эффективности государственных политик, в том числе государственной инвестиционной политики. В связи с чем, методологический обзор аудита эффективности государственной инвестиционной политики в условиях развития «зеленой экономики» в Казахстане необходимо начинать с нормативно-правовой базы самого аудита эффективности.

Нормативно-правовые акты, регулирующие сферу деятельности аудита эффективности в Казахстане включают Закон «О государственном аудите и финансовом контроле» (далее – Закон), 100. Процедурный стандарт внешнего государственного аудита и финансового контроля по проведению аудита эффективности (далее – Процедурный стандарт 100), Правила проведения внешнего государственного аудита и финансового контроля, Правила проведения оценки документов Системы государственного планирования Республики Казахстан, стратегий развития и планов развития национальных управляющих холдингов, национальных компаний, акционером которых является государство, внутренние методологические документы органов государственного аудита и финансового контроля.

Согласно Закону, аудит эффективности определяется как оценка и анализ деятельности объекта государственного аудита, к которым относятся государственные органы, государственные учреждения, субъекты квазигосударственного сектора, а также получатели бюджетных средств, на предмет эффективности, экономичности, продуктивности и результативности [8]. Необходимо отметить, что в Процедурном стандарте 100 предметом аудита эффективности определяется обеспечение эффективной деятельности по управлению национальными ресурсами со стороны объектов государственного аудита [9]. При этом, в пункте 9 написание показателей государственного аудита «результативность» и «продуктивность» при определении цели аудита эффективности указывает на их отождествление. То есть, «продуктивность» не указана как отдельный показатель, а указан в скобках рядом с «результативностью», несмотря на выделение их в отдельные категории в Законе. Согласно Закону Республики Казахстан «О правовых актах» в нормативно-правовых актах, регулирующих однородные общественные отношения, термины нижестоящих актов должны соответствовать терминам в вышестоящем акте. Также в тексте нормативно-правового акта не должно допускаться различное толкование [10]. Исходя из изложенного можно полагать, что написание термина «продуктивность» в Процедурном стандарте 100 не должно указываться в скобках и должно применяться как указано в Законе для исключения различных трактовок.

В контексте обзора нормативно-правовой базы необходимо отметить следующее несоответствие. Согласно пункту 2 статьи 10 Закона «О правовых актах» иерархический уровень нормативных правовых постановлений Высшей аудиторской палаты Республики Казахстан установлен ниже нормативных правовых постановлений Правительства Республики Казахстан. Вместе с тем, нормативно-правовые акты нижестоящего уровня не должны противоречить нормативным правовым актам вышестоящих уровней [10]. То есть, соотношение юридической силы нормативных постановлений высшего органа аудита имеет более низкую юридическую силу по сравнению с постановлениями аудируемого субъекта, что может противоречить принципу независимости государственного аудита и финансового контроля. При этом важно отметить, что акты других органов власти и государственного управления, как Совета Безопасности, Конституционного Суда и Верховного Суда, для которых независимость также играет определяющую роль в реализации своих функций, исключены из указанной иерархии.

Согласно Лимской декларации руководящих принципов аудита высшие органы аудита должны быть независимыми от проверяемых организаций и защищенными от внешнего влияния [11]. Таким образом, действующая иерархия нормативно-правовых актов в Казахстане может негативно отразиться на деятельности Высшей аудиторской палаты и может быть фактором реализации риска ограничения независимости государственных аудиторов или высшего органа аудита.

Международная нормативно-правовая база, регулирующая сферу деятельности аудита эффективности, основывается на международных принципах, стандартах и руководствах, устанавливаемых ИНТОСАИ, к которым относятся INTOSAI-P 1 и 10 – Лимская декларация и Мексиканская декларация, ISSAI 100 – Основополагающие принципы аудита государственного сектора, ISSAI 300 – Принципы аудита эффективности, ISSAI 3000 «Стандарты аудита эффективности», GUID 3910 «Основные концепции аудита эффективности», GUID 3920 «Процесс аудита эффективности».

Вместе с тем, на деятельность высших органов аудита и государственных аудиторов при проведении всех видов аудит распространяются положения этических правил, контроля качества и ключевых принципов ИНТОСАИ.

Таблица 1. Определения и термины аудита эффективности в национальных и международных нормативных актах

№ п/п	Наименование	Определения			
		Закон РК	Процедурный стандарт 100	ISSAI 300	ISSAI 3000 и GUID 3910
1.	Аудит эффективности	оценка и анализ деятельности объекта государственного аудита на предмет эффективности, экономичности, продуктивности и результативности.	проводится на предмет обеспечения объектами государственного аудита и финансового контроля эффективной деятельности по управлению национальными ресурсами.	является независимой, объективной и достоверной проверкой правительственных мероприятий, систем, операций, программ, действий или организаций на соответствие принципам экономичности, результативности и эффективности и на предмет наличия потенциала для преобразований.	независимая, объективная и надежная проверка государственных инициатив, систем, процессов, программ, мероприятий или организаций на предмет осуществления их деятельности в соответствии с принципами экономичности, эффективности и/или результативности, а также возможных преобразований.
2.	Эффективность	показатель государственного аудита; соотношение полученных результатов к запланированным с учетом использованных для их достижения ресурсов.	базовые критерии; показатели (эффективность, экономичность, результативность и продуктивность), используемые при проведении всех видов аудита эффективности вне зависимости от его направлений и деятельности объекта государственного аудита.	принцип; означает получение максимальной отдачи от доступных ресурсов. Он относится к взаимосвязи за действовавших ресурсов и результатов, с точки зрения объема, качества и своевременности.	принцип; означает получение максимального результата за счет имеющихся ресурсов. Он касается взаимосвязи между используемыми ресурсами и непосредственными результатами с точки зрения их количества, качества и сроков получения.
3.	Экономичность	показатель государственного аудита; минимизация стоимости ресурсов, выделенных для достижения оцениваемых результатов деятельности с сохранением соответствующего качества этих результатов.		принцип; означает минимизацию ресурсозатрат. Используемые ресурсы должны предоставляться вовремя, в нужном объеме, нужного качества и по наилучшей цене.	принцип; означает минимизацию расходов на ресурсы. Используемые ресурсы должны быть доступны в нужное время, в необходимом количестве, их качество должно быть соответствующим, а цена — наилучшей.

№ п/п	Наименование	Определения			
		Закон РК	Процедурный стандарт 100	ISSAI 300	ISSAI 3000 и GUID 3910
4.	Продуктивность	показатель государственного аудита; получение максимально полезного результата для экономики или отдельной сферы управления с использованием выделенных ресурсов с учетом количества, качества и сроков.	базовые критерии; показатели (эффективность, экономичность, результативность и продуктивность), используемые при проведении всех видов аудита	отсутствует	отсутствует
5.	Результативность	показатель государственного аудита; степень реализации намеченных по каждой деятельности задач и соотношение плановых (конечных) и фактических результатов соответствующей деятельности.	эффективности вне зависимости от его направлений и деятельности объекта государственного аудита.	принцип; относится к достижению поставленных целей и желаемых результатов.	принцип; касается достижения поставленных целей и намеченных результатов.

Примечание: составлено автором на основе источников [8, 9, 12, 13].

В таблице 1 наглядно видны различия в определениях и категоризации основных терминов аудита эффективности в государственных и международных нормативных актах. Согласно ISSAI 300 определение принципа эффективности представлено более широко, как принцип «эффективности и на предмет наличия потенциала для преобразований» [12], что согласно определениям в Законе, соответствует двум показателям – эффективности и продуктивности. В ISSAI 3000 порядок упоминания принципов в определении аудита эффективности изменен, и аналогия показателя «продуктивности» указана после «результативности», текстом «а также возможных преобразований» [13]. Такие различия в определениях может восприниматься как наличие в аудите эффективности отдельного принципа, касающегося потенциала преобразований, который на национальном уровне может приравниваться к показателю «продуктивность». Вместе с тем, принцип результативности в определении аудита эффективности в ISSAI 3000 разделен союзами «и/или», что может толковаться как «необязательность». Данное различие между верхнеуровневым и нижнеуровневым документами международного института, может способствовать разночтениям в национальных нормативных актах.

Учитывая отсутствие нормативно-правовых актов, регулирующих сферу аудита эффективности государственной инвестиционной политики, методологическая база такого аудита может основываться на руководстве ИНТОСАИ GUID 5260, GUID 9020, GUID 5202. Учитывая косвенное влияние государственной инвестиционной политики на финансовое положение государства, возможно изучение положений ISSAI 5420. Особенно актуальны рекомендации GUID 9020, где в отношении государственных политик вместо аудита эф-

эффективности рекомендуется проведение их оценок, как более широкий и гибкий подход, охватывающий «глобальное воздействие» [14]. В случае проведения аудита эффективности возможно рассмотрение их практической пользы и актуальности, что является основным отличием оценки.

В практике Высшей аудиторской палаты Республики Казахстан предпочтение отдается аудиту эффективности государственных политик. Так, Высшей аудиторской палатой опубликованы результаты исследований по проведению аудита эффективности реализации ряда государственных политик. Международные стандарты и руководства ИНТОСАИ являются основополагающими, но не ограничивают высшие органы аудита в разработке и применении национальных стандартов и руководств, положения которых могут отличаться от установленных ИНТОСАИ в зависимости от специфики их деятельности и целей. Таким образом, можно полагать, что разработка Высшей аудиторской палатой собственных методик и методологии аудита эффективности государственных политик и стратегий является оправданной и указывает на высокий кадровый потенциал в исследовании новых или не регламентированных направлений деятельности.

Для создания общественной ценности при аудите эффективности государственной инвестиционной политики в условиях развития «зеленой экономики» в Казахстане следует охватить вопросы актуальности и практической пользы государственных стратегий согласно GUID 9020.

Партнерство для действий в области Зеленой экономики (PAGE) в рамках обзора по переходу Казахстана к зеленой экономике указывало, что Казахстан является крупнейшим источником выбросов парниковых газов в Центральной Азии с показателем в 353 млн тонн и при этом 80% выработки энергии в стране обеспечивается за счет сжигания угля [15].

Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) считает, что для Казахстана осуществление реформ на практике является более сложным, чем разработка и принятие их проекта [16], что все еще остается актуальным.

К примеру, Глава Государства К.К. Токаев неоднократно заявлял о том, что Казахстану не стоит отказываться от своего преимущества и природных богатств в виде угля, а надо внедрять инновационные угольные станции с минимальными выбросами [17, 18]. Однако, это не нашло отражения в Стратегии достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года, где, наоборот, отмечается важность вывода казахстанской экономики из угольной зависимости. Вместе с тем в Стратегии оговорена необходимость выработки долгосрочного видения по альтернативному использованию угля в связи с достаточными его запасами в стране [19]. Это наглядно указывает на наличие неопределенностей при разработке, утверждении и реализации реформ.

Среди основных вызовов в контексте перехода Казахстана к «зеленой экономике» отмечаются противоречия между экономической и экологической политиками и приоритизацией экономического роста над экологической безопасностью, а также отсутствие устойчивого финансирования для «озеленения» экономики [15]. Основными факторами такого дисбаланса являются изношенность инфраструктуры [19, 20, 21], несовершенство системы формирования тарифов и цен [21], высокая доля государственной собственности в структуре основных фондов (в 2023 г. – 23,7% [22]), сырьевая зависимость экономики, ограниченность ресурсов и функциональная невозможность единовременного устранения всех дисбалансов в стране.

На фоне учащения коммунальных аварий и природных катаклизмов в Казахстане, особенно актуальной становится привлечение инвестиций в модернизацию инфраструктуры и развитие «зеленых» технологий для повышения надежности и адаптации к изменяющимся условиям.

Таким образом, эффективность реализуемой государством инвестиционной политики является ключевым фактором для устойчивого развития Казахстана.

На рисунке 1 демонстрируется системный характер взаимодействия ключевых элементов государственного управления в условиях «зеленой» трансформации экономики.

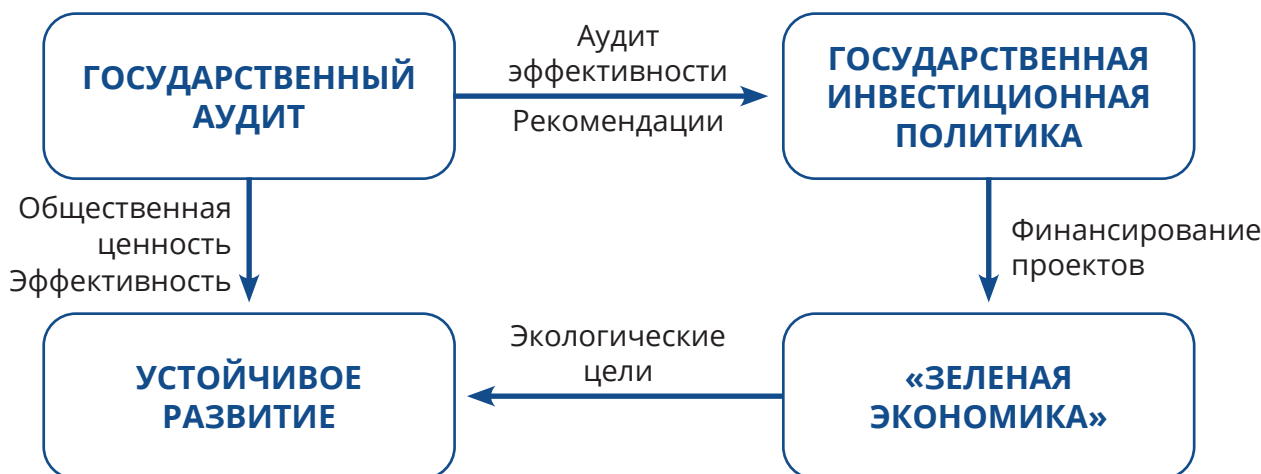

Рисунок 1. Модель взаимосвязей аудита эффективности государственной инвестиционной политики в условиях развития «зеленой экономики»

Примечание: составлено автором

Современные исследования подчеркивают необходимость учёта макроэкономических ограничений при формировании государственной инвестиционной политики. Так, Т. Kaliyeva и соавторы [23] указывают, что чрезмерная долговая нагрузка может снижать инвестиционный потенциал и затруднять достижение стратегических целей, и подчеркивают важность учета социальных и экологических аспектов при оценке эффективности инвестиций. Соответствующий акцент делают Harasheh M. и Provasi R. [24], отмечая, что внедрение ESG-ориентированных контрольных систем способствуют обеспечению устойчивости, прозрачности и повышению общей корпоративной эффективности. Это подтверждает необходимость расширения традиционных моделей аудита эффективности за счет включения оценки внутренних контрольных механизмов, ориентированных на устойчивое развитие.

При этом, аудит эффективности выполняет функцию институционального контроля и оценки практической пользы инвестиционной политики в достижении экологических целей. Таким образом, аудит эффективности государственных политик в текущих реалиях должен отходить от классического подхода «затраты-результат» и расширить сферу оценки с учетом влияния политик на достижение долгосрочных целей государства и обеспечение устойчивого развития.

Стратегические документы планирования и нормативные акты в области государственной инвестиционной политики с учетом развития «зеленой экономики» в Казахстане можно разделить на следующие категории:

- концептуальные документы или иные документы планирования: концепции инвестиционной политики и по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике», развития экологической культуры «Таза Қазақстан» на 2024 – 2029 годы, Национальный инфраструктурный план;
- документы Системы государственного планирования: Национальный план развития, Стратегия национальной безопасности, планы развития министерств национальной экономики и иностранных дел, региональные планы развития, планы развития национальных управляющих холдингов, национальных холдингов и национальных компаний;
- документы целеполагания: Видение Казахстан – 2050 и Стратегия достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года;

- законодательные акты: экологический, бюджетный, налоговый кодексы Республики Казахстан;
- иные нормативные акты: Классификация (таксономия) «зеленых» проектов, подлежащих финансированию через «зеленые» облигации и «зеленые» кредиты и другие.

Выводы о необходимости пересмотра подходов к аудиту эффективности подтверждаются рядом зарубежных и региональных исследований. Так, З. Башу и соавторы [25] указывают на ограниченность традиционных процедур аудита в стратегическом управлении и предлагают интеграцию стратегических и результативных индикаторов в процесс аудита, что созвучно предложенной в настоящем исследовании концептуальной модели, ориентированной на общественную ценность и долгосрочные эффекты. Аналогичные идеи отражены у Л. Сембиевой и соавторов [26], где подчёркивается значимость комплексной оценки управления национальными ресурсами с учетом экономических и социально-экологических параметров. Они указывают на необходимость создания мультикритериальных индикаторов, охватывающих как результативность расходования бюджетных средств, так и степень достижения целей устойчивого развития. Это подтверждает актуальность расширенного подхода к аудиту эффективности, предложенного в данной работе.

Дискуссия. Анализ концептуальных и стратегических документов показал наличие формальной приверженности принципам устойчивого развития и «зеленой трансформации». Однако, все еще наблюдается фрагментарность и «лоскутное» планирование, что выражается в слабой согласованности между стратегическим и бюджетным планированием, инвестиционными приоритетами и механизмами финансирования.

Экономика страны сохраняет высокую зависимость от сырьевых источников и, несмотря на наличие действенных механизмов «зеленого» финансирования, в решении инфраструктурных задач превалирует исторический подход. При этом проекты в сфере возобновляемых источников энергии (ВИЭ), энергоэффективности, устойчивой инфраструктуры и экологических технологий получают ограниченное финансирование, либо реализуются в рамках пилотных инициатив, не имеющих масштабного эффекта.

Сравнительный анализ критериев оценки и особенностей подходов к аудиту эффективности настоящего исследования с другими указан в таблице 2.

Таблица 2. Сравнительный анализ подходов к аудиту эффективности

№	Авторы	Цель аудита	Критерии оценки	Учет экологических критериев	Акцент на общественную ценность	Особенности подхода
1	В.Г. Жукова [1]	Контроль расходования средств бюджета	Эффективность, законность	Не учитывается	Нет	Классическая модель; финансовый контроль
2	А. Shakhrova и др. [3]	Оценка эффективности госпрограмм	Соответствие целям и задачам	Не учитывается	Частично	Применение к структуре государственного бюджетного планирования
3	Н. Бусуек и др. [4]	Повышение качества госконтроля	Результативность, экономичность	Не учитывается	Нет	
4	Л. Alikulova и др. [6]	Аудит реализации госпрограмм	Эффективность, продуктивность	Не учитывается	Нет	Анализ казахстанской практики

№	Авторы	Цель аудита	Критерии оценки	Учет экологических критериев	Акцент на общественную ценность	Особенности подхода
5	Š. Asta и др. [7]	Создание общественной ценности	Воздействие, устойчивость	Частично	Да	Современный подход, акцент на трансформацию
6	Настоящее исследование	Аудит инвестиционной политики в контексте развития «зелёной экономики»	Эффективность, продуктивность, результативность, экологический эффект	Да	Да	Анализ нормативных противоречий и разработка модели

Примечание: составлено автором на основе источников [1, 3, 4, 6, 7].

Как видно из таблицы 2, большая часть исследований ориентирована на классический подход к аудиту эффективности без учёта экологических и институциональных факторов, уделяют недостаточное внимание рискам нормативной иерархии, а также отсутствует анализ разночтений терминологии между международными и национальными стандартами.

Настоящее исследование стремится восполнить выявленные пробелы за счёт комплексного анализа рисков, возникающих в связи с несоответствием терминологии и юридической силы нормативных актов, регулирующих сферу аудита эффективности.

При определении подходов к оценке устойчивости инвестиционной политики целесообразно учитывать использование современных аналитических инструментов. Например, Л. Сембиева и соавторы [27] применили методы искусственного интеллекта для прогнозирования развития зелёного облигационного рынка в Казахстане, что демонстрирует потенциал автоматизированного анализа при интеграции ESG-критериев в оценку государственных финансовых инструментов. Хотя настоящее исследование использует преимущественно нормативно-правовой и концептуальный подходы, дальнейшее развитие методологии может опираться на подобные технологии в части оценки инвестиционного воздействия.

Результаты исследования подтверждают необходимость перехода аудита эффективности от традиционного финансового подхода к интегрированному подходу, где учитываются экологические, социальные и экономические эффекты. Только в этом случае можно говорить об эффективности инвестиционной политики в условиях развития «зеленой экономики» как системы, ориентированной на долгосрочное устойчивое развитие и ресурсную сохранность.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Резюмируя вышеизложенное, можно сделать выводы о том, что в реализации государственной инвестиционной политики в условиях развития «зеленой экономики» особую актуальность приобретает государственный аудит как инструмент обеспечения прозрачности, подотчетности и результативности инвестиционной политики. Проведенный анализ показывает, что эффективное функционирование механизма государственного аудита может способствовать не только выявлению и предупреждению недостатков в управлении государственными инвестициями, но и формированию основ для повышения доверия со стороны общества и международных партнёров. Важно отметить, что в современных условиях аудиторская деятельность выходит за рамки формальной оценки и приобретает стратегическое значение для устойчивого развития.

Вместе с тем, действующие нормативно-правовые акты Республики Казахстан содержат внутренние противоречия в части терминологии и юридической иерархии, что

может ограничивать независимость высшего органа аудита и препятствовать эффективной реализации аудита эффективности. Отсутствие согласованности между национальными и международными подходами приводит к правовой неопределённости и затрудняет институционализацию стандартов ИНТОСАИ.

Научная новизна настоящего исследования заключается в предложении расширенного подхода к аудиту эффективности, в котором ключевую роль играют оценка экологической результативности, институциональные условия реализации инвестиционной политики и ориентация на долгосрочную устойчивость. Авторская концептуальная модель демонстрирует необходимость перехода от классической логики «затраты–результат» к интегрированной оценке, включающей общественную ценность и соответствие стратегическим целям государства.

Практическая значимость работы заключается в возможности адаптации предложенных подходов при разработке национальных методик аудита эффективности и стратегий устойчивого инвестирования.

В заключение отметим, что дальнейшие исследования могут быть направлены на разработку системы индикаторов ESG для оценки государственных инвестиций, а также на эмпирическое изучение влияния аудиторских рекомендаций на корректировку стратегических документов в условиях перехода к «зелёной экономике».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Жукова В.Г. Аудит эффективности расходования бюджетных средств в системе государственного финансового контроля // Сборник статей XX Международной научно-практической конференции «Экономика и современный менеджмент: теория, методология, практика». – 2024. – С. 36-39.
2. Isaev E., Fedchenko E., Gusarova L., Polyakova O., Vasyunina M. Performance Audit in the Public Sector: Domestic and Foreign Experience // Studies of applied Economics. – 2021. – № 39-6.
3. Shakharova A., Beisenova L., Temirkhanov Z., Aliyeva A. Performance audit of state planning in accordance with the principles of the budget system // Polish Journal of Management Studies. – 2022. – Т. 25. – № 2. – С. 282-294.
4. Бусуек Н., Макарова Л. Аудит эффективности в системе внешнего государственного финансового контроля (аудита) // Вестник МФЮА. – 2022. – № 3. – С. 140-145.
5. Каширская Л., Журнаджянц Ю. Аудит эффективности национальных проектов // Вестник Казанского ГАУ. Экономические науки. – 2022. – № 2 (66).
6. Alikulova L., Spatayeva S., Pankov D. и Sembiyeva L. Performance audit for state programmes in the Republic of Kazakhstan // Public Policy and Administration. Viešoji politika ir administravimas. – 2021. – № 5. – С. 598-609.
7. Asta, Š., Daiva, T. и Manuela, T. Focus of performance audit recommendations on the approach of public value creation: The case of the National Audit Office of Lithuania // Journal of international studies. Centre of Sociological Research. – 2024. – Т. 17. – № 4. – С. 1-28.
8. Закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле». Получено из: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
9. Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета Республики Казахстан (БАП РК). (2016). 100. Процедурный стандарт внешнего государственного аудита и финансового контроля по проведению аудита эффективности. Получено из: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013647>
10. Закон Республики Казахстан «О правовых актах». Получено из: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480>
11. Международная организация высших органов аудита (ИНТОСАИ). Лимская декларация руководящих принципов аудита. Получено из: https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/INT_P_1_u_P_10/issai_1_ru.pdf
12. Международная организация высших органов аудита (ИНТОСАИ). ISSAI 300 – Принципы аудита эффективности. Получено из: https://www.eurosai.org/handle404?exporturi=/export/sites/eurosai/content/documents/others/ISSAI/ISSAI-300-Performance-Audit-Principles_RU.pdf
13. Международная организация высших органов аудита (ИНТОСАИ). ISSAI 3000 «Стандар-

ты аудита эффективности». Получено из: https://www.eurosai.org/handle404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/others/ISSAI/ISSAI-3000-Performance-Audit-Standard_RU.pdf

14. Международная организация высших органов аудита (ИНТОСАИ). GUID 9020 «Оценка государственных стратегий». Получено из: https://www.eurosai.org/handle404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/others/ISSAI/Guid-9020-Evaluation-of-Public-Policies_RU.pdf

15. Partnership for Action on Green Economy (PAGE). (2019). Переход Казахстана к зеленой экономике: Обзорный отчет. Получено из: <https://www.un-page.org/static/c07b945db4462a7c6b7169a3a2709997/2020-kazakhstan-stocktaking-report-rus.pdf>

16. Организация экономического сотрудничества и развития (OECD). (2018). Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы. OECD Publishing. Получено из: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/ru/publications/reports/2018/04/reforming-kazakhstan_c71ae50f/ce64361b-ru.pdf

17. Редакция Forbes.kz. Токаев: Отказываться от угля нам не следует. 2022. – URL: https://forbes.kz/articles/tokaev_otkazyivatsya_ot_uglya_nam_ne_sleduet

18. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. (2025). Токаев К.К., Выступление на расширенном заседании Правительства Республики Казахстан 28 января 2025 года. Получено из: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-rasshirennom-zasedanii-pravitelstva-2801458>

19. Стратегия достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года. Получено из: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000121>

20. Азиатский Банк Развития (ADB). (2017). Страновая стратегия партнерства. Казахстан, 2017–2021 гг. – Содействие диверсификации экономики, инклюзивному развитию и устойчивому росту. Получено из: https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/357421/cps-kaz-2017-2021-ru_0.pdf

21. Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике». Получено из: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577>

22. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. (2024). Основные фонды Республики Казахстан 2019–2023. 16 серия. Структурная статистика. Получено из: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-struct/publications/75605/>

23. Kaliyeva T., Sembiyeva L., Zhagyparova A., Orozonova A., Tazhbenova G., Tulegenova Z. Debt and investments: analysis of selected countries // Entrepreneurship and sustainability issues. – 2020. – Vol. 8. – № 2. – С. 1267–1285.

24. Harasheh, M., Provasi, R. A need for assurance: Do internal control systems integrate environmental, social, and governance factors? // Corporate social responsibility and environmental management. – 2023. – Vol. 30. – № 1. – С. 384–401.

25. Bashu Z., Yelubayeva A., Sembiyeva L., Alibekova B. Improving the performance audit mechanism to enhance the importance of strategic government audit // Montenegrin journal of economics. – 2025. – Vol. 21. – № 2. – С. 297–311.

26. Sembiyeva L., Alibekova A., Shaikin D., Serikova M., Zhussupov Y., Shakharova A. Assessing the quality of management and efficient use of national resources // Montenegrin journal of economics. – 2025. – Vol. 21. – № 2. – С. 205–215.

27. Sembiyeva L., Zhagyparova A., Zhumadillayeva A., Zholamanova M., Bekbolsynova A., Zhanabergenova M. Applying advanced artificial intelligence to predict the green bond market in Kazakhstan: fostering sustainable financial instruments and environmental objectives // Montenegrin journal of economics. – 2024. – Vol. 20. – № 2. – С. 237–250.

REFERENCES:

1. Zhukova, V.G. Audit ehffektivnosti raskhodovaniya byudzhetykh sredstv v sisteme gosudarstvennogo finansovogo kontrolya // Sbornik statei XX Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii «Ehkonomika i sovremennyi menedzhment: teoriya, metodologiya, praktikA». – 2024. – С. 36–39.

2. Isaev, E., Fedchenko, E., Gusarova, L., Polyakova, O., Vasyunina, M. Performance Audit in the Public Sector: Domestic and Foreign Experience // Studies of applied Economics. – 2021. – № 39–6.

3. Shakharova, A., Beisenova, L., Temirkhanov, Z., Aliyeva, A. Performance audit of state planning in accordance with the principles of the budget system // Polish Journal of Management Studies. – 2022. – Т. 25. – № 2. – С. 282–294.

4. Busuek, N., Makarova, L. Audit ehffektivnosti v sisteme vneshnego gosudarstvennogo finansovogo kontrolya (audita) // Vestnik MFYUA. – 2022. – № 3. – S. 140-145.
5. Kashirskaya, L., Zurnadzh'yants YU. Audit ehffektivnosti natsional'nykh proektov // Vestnik Kazanskogo GAU. Ehkonomicheskie nauki. – 2022. – № 2 (66).
6. Alikulova, L., Spatayeva S., Pankov D. i Sembiyeva L. Rerformance audit for state programmes in the Republic of Kazakhstan // Public Policy and Administration. Viešoji politika ir administravimas. – 2021. – № 5. – S. 598-609.
7. Asta, Š., Daiva, T. i Manuela, T. Focus of performance audit recommendations on the approach of public value creation: The case of the National Audit Office of Lithuania // Journal of international studies. Centre of Sociological Research. – 2024. – T. 17. – № 4. – S. 1-28.
8. Zakon Respubliki Kazakhstan «O gosudarstvennom audite i finansovom kontrole».. Polucheno iz: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
9. Schetnyi komitet po kontrolyu za ispolneniem respublikanskogo byudzheta Respubliki Kazakhstan (VAP RK). (2016). 100. Protsedurnyi standart vneshnego gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya po provedeniyu audita ehffektivnosti. Polucheno iz: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013647>
10. Zakon Respubliki Kazakhstan «O pravovykh aktaKH». Polucheno iz: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480>
11. Mezhdunarodnaya organizatsiya vysshikh organov audita (INTOSAI). Limskaya deklaratsiya rukovodyashchikh printsipov audita. Polucheno iz: https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/INT_P_1_u_P_10/issai_1_ru.pdf
12. Mezhdunarodnaya organizatsiya vysshikh organov audita (INTOSAI). ISSAI 300 – Printsipy audita ehffektivnosti. Polucheno iz: https://www.eurosai.org/handle404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/others/ISSAI/ISSAI-300-Performance-Audit-Principles_RU.pdf
13. Mezhdunarodnaya organizatsiya vysshikh organov audita (INTOSAI). ISSAI 3000 «Standarty audita ehffektivnosti». Polucheno iz: https://www.eurosai.org/handle404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/others/ISSAI/ISSAI-3000-Performance-Audit-Standard_RU.pdf
14. Mezhdunarodnaya organizatsiya vysshikh organov audita (INTOSAI). GUID 9020 «Otsenka gosudarstvennykh strategil». Polucheno iz: https://www.eurosai.org/handle404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/others/ISSAI/Guid-9020-Evaluation-of-Public-Policies_RU.pdf
15. Partnership for Action on Green Economy (PAGE). (2019). Perekhod Kazakhstana k zelenoi ehkonomike: Obzornyi otchet. Polucheno iz: <https://www.un-page.org/static/c07b945db4462a7c6b7169a3a2709997/2020-kazakhstan-stocktaking-report-rus.pdf>
16. Organizatsiya ehkonomicheskogo sotrudnichestva i razvitiya (OECD). (2018). Peformy v Kazakhstane: uspekhi, zadachi i perspektivy. OECD Publishing. Polucheno iz: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/ru/publications/reports/2018/04/reforming-kazakhstan_c71ae50f/ce64361b-ru.pdf
17. Redaktsiya Forbes.kz. Tokaev: Otkazyvat'sya ot uglya nam ne sleduet. 2022. – URL: https://forbes.kz/articles/tokaev_otkazyivatsya_ot_uglya_nam_ne_sleduet
18. Ofitsial'nyi sait Prezidenta Respubliki Kazakhstan. (2025). Tokaev K.K., Vystuplenie na rasshirennom zasedanii Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan 28 yanvarya 2025 goda. Polucheno iz: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-rasshirennom-zasedanii-pravitelstva-2801458>
19. Strategiya dostizheniya uglerodnoi neitral'nosti Respubliki Kazakhstan do 2060 goda. Polucheno iz: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000121>
20. Aziatskii Bank Razvitiya (ADB). (2017). Stranovaya strategiya partnerstva. Kazakhstan, 2017–2021 gg. – Sodeistvie diversifikatsii ehkonomiki, inklyuzivnomu razvitiyu i ustoichivomu rostu. Polucheno iz: https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/357421/cps-kaz-2017-2021-ru_0.pdf
21. Kontseptsiya po perekhodu Respubliki Kazakhstan k «zelenoi ehkonomike». Polucheno iz: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577>
22. Byuro natsional'noi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. (2024). Osnovnye fondy Respubliki Kazakhstan 2019–2023. 16 seriya. Strukturnaya statistika. Polucheno iz: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-struct/publications/75605/>
23. Kaliyeva, T., Sembiyeva, L., Zhagyparova, A., Orozonova, A., Tazhbenova, G., Tulegenova, Z. Debt and investments: analysis of selected countries // Entrepreneurship and sustainability issues. – 2020. – Vol. 8. – № 2. – S. 1267-1285.

24. Harasheh, M., Provasi, R. A need for assurance: Do internal control systems integrate environmental, social, and governance factors? // *Sorporate social responsibility and environmental management*. – 2023. – Vol. 30. – № 1. – S. 384-401.

25. Bashu, Z., Yelubayeva, A., Sembiyeva, L., Alibekova, B. Improving the performance audit mechanism to enhance the importance of strategic government audit // *Montenegrin journal of economics*. – 2025. – Vol. 21. – № 2. – S. 297-311.

26. Sembiyeva, L., Alibekova, A., Shaikin, D., Serikova, M., Zhussupov, Y., Shakharova, A. Assessing the quality of management and efficient use of national resources // *Montenegrin journal of economics*. – 2025. – Vol. 21. – № 2. – S. 205-215.

27. Sembiyeva, L., Zhagyparova, A., Zhumadillayeva, A., Zholamanova, M., Bekbolsynova, A., Zhanabergenova M. Applying advanced artificial intelligence to predict the green bond market in Kazakhstan: fostering sustainable financial instruments and environmental objectives // *Montenegrin journal of economics*. – 2024. – Vol. 20. – № 2. – S. 237-250.

METHODOLOGICAL REVIEW OF THE PERFORMANCE AUDIT OF THE STATE INVESTMENT POLICY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE "GREEN ECONOMY" OF KAZAKHSTAN

Alimbek A.G.*

PhD-doctoral student of the State Audit EP
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan alimbek.ag@gmail.com

Vovk V.N.

Foreign scientific consultant, PhD,
Associate Professor,
Associate Professor at the Faculty of Economics
Stanislaw Staszic State University of Applied
Sciences in Piła
Piła, Republic of Poland vovk@ans.pila.pl

Abstract: the purpose of this article is to provide a regulatory analysis and methodological review of the performance audit of the state investment policy in the context of Kazakhstan's transition to a green economy. Given the increasing global environmental challenges and Kazakhstan's commitment to sustainable development, ensuring transparency, effectiveness and sustainability of public investments are becoming particularly relevant. The paper focuses on the need to transform approaches to performance audit, taking into account the principles of the green economy and environmental sustainability.

The research is based on an interdisciplinary approach, including a regulatory analysis of the current legislation of the Republic of Kazakhstan, an analysis of strategic and programmatic documents, as well as a comparison of national and international standards on performance auditing. Comparative legal and terminological analysis, content analysis, case analysis and author's conceptual modeling are applied to include the principles of sustainable development and environmental priorities in the audit of investment policy.

The study revealed inconsistencies in the regulatory and legal framework of the Republic of Kazakhstan, which may lead to the risk of violating the independence of the supreme audit institution, as well as discrepancies in the field of performance audit. The absence of direct provisions in the Law of the Republic of Kazakhstan "On State Audit and Financial Control" regulating the performance audit of government policies and discrepancies in terminology between national and international documents were found. A conceptual model is proposed that expands performance auditing to include an assessment of long-term social and environmental impacts, as well as the potential for transformation to create social value. The importance of adapting methodological approaches to the performance audit of investment policy, including environmental and social criteria, is emphasized. The research results can be used to improve audit methodologies, develop new assessment indicators, and form regulatory initiatives in the field of sustainable development. The authors concluded that the proposed approach will transform performance auditing from a classic cost-benefit approach into a strategic management tool focused on achieving long-term goals and ensuring sustainable development.

Keywords: performance audit, investment policy, green economy, state audit, sustainable development.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ «ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКАСЫН» ДАМУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТТЫҢ ТИІМДІЛІГІ АУДИТІНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ ШОЛУ

Әлімбек Ә. Ғ.*

«Мемлекеттік аудит» БББ PhD-докторанты
Л. Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті.
Астана, Қазақстан Республикасы
e-mail: alimbek.ag@gmail.com

Вовк В. Н.

Шетелдік ғылыми кеңесші, PhD,
қауымдастырылған профессор,
экономика факультетінің адъюнкты
Станислав Сташиц атындағы қолданбалы
ғылымдар академиясы
Пила, Польша Республикасы
e-mail: vvovk@ans.pila.pl

Аңдатпа. Осы мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасының «жасыл экономикасын» қалыптастыру жағдайында мемлекеттік инвестициялық саясаттың тиімділігіне аудитті нормативтік-құқықтық талдау және әдіснамалық шолу. Жаһандық экологиялық сын-қатерлер мен елдің орнықты даму жөніндегі міндеттемелерін күшейтуді ескере отырып, мемлекеттік инвестицияның ашықтығын, нәтижелілігін және орнықтылығын қамтамасыз ету ерекше өзектілікке ие болады. Жұмыста «жасыл экономика» мен экологиялық тұрақтылық қағидаттарын ескере отырып, тиімділік аудитіне көзқарастарды өзгерту қажеттілігіне баса назар аударылды.

Зерттеу Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын нормативтік-құқықтық талдауды, стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды талдауды, сондай-ақ тиімділік аудитінің ұлттық және халықаралық стандарттарын салыстыруды қамтитын пәнаралық тәсілге негізделген. Инвестициялық саясат аудитіне тұрақты даму қағидаттары мен экологиялық басымдықтарды енгізу үшін салыстырмалы-құқықтық және терминологиялық талдау, контент-талдау, кейс-талдау және авторлық тұжырымдамалық модельдеу қолданылды.

Зерттеу шеңберінде Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілерінде жоғары аудит органының тәуелсіздігін бұзу тәуекелін іске асыруға, сондай-ақ тиімділік аудиті қызметі саласындағы әртүрлі оқылымдарға әкеп соғуы мүмкін сәйкессіздіктер анықталды. «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының Заңында мемлекеттік саясаттың тиімділігі аудитін реттейтін тікелей ережелердің және ұлттық және халықаралық құжаттар арасындағы терминологиядағы сәйкессіздіктердің болмауы анықталды. Ұзақ мерзімді әлеуметтік және экологиялық әсерлерді бағалауды, сондай-ақ қоғамдық құндылықты қалыптастыру үшін қайта құру әлеуетін қосу арқылы тиімділік аудитін кеңейтетін тұжырымдамалық модель ұсынылды. Экологиялық және әлеуметтік өлшемдерді қамтитын инвестициялық саясаттың тиімділігі аудитіне әдістемелік тәсілдерді бейімдеудің маңыздылығы атап өтіледі. Зерттеу нәтижелері аудит әдістемелерін жетілдіру, бағалаудың жаңа индикаторларын әзірлеу және орнықты даму саласындағы нормативтік бастамаларды қалыптастыру үшін пайдаланылуы мүмкін. Авторлар ұсынылған тәсіл тиімділік аудитін классикалық «шығын-нәтижеден» ұзақ мерзімді мақсаттарға қол жеткізуге және тұрақты дамуды қамтамасыз етуге бағытталған стратегиялық басқару құралына айналдыруға мүмкіндік береді деген қорытындыға келді.

Түйін сөздер: тиімділік аудиті, инвестициялық саясат, жасыл экономика, мемлекеттік аудит, тұрақты даму.

МРНТИ 06.71.07
УДК 338.363

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-59-74>

Рыспекова М. О.

кандидат экономических наук, профессор,
НАО Жетысуский университет
имени И. Жансугурова,
г.Талдыкорган, Республика Казахстан
madina10081957@mail.ru

Хаитбаева Ф. К.

магистр экономических наук
НАО Жетысуский университет
имени И. Жансугурова,
г.Талдыкорган, Республика Казахстан
feruza.khait@gmail.com

Сыздыкбаева Н. Б.*

phD, и.о. профессора,
НАО Жетысуский университет
имени И. Жансугурова,
г.Талдыкорган, Республика Казахстан
nurgul.010174@mail.ru

Учкампирова А. Б.

phD, ассоциированный профессор,
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева
г. Астана, Республика Казахстан
aygulya82@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЕ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ, ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНСКОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация: В статье рассматриваются современные экономические, финансовые, производственные и институциональные факторы, влияющие на развитие механизации сельского хозяйства Казахстана в 2014–2024 годах. На основе анализа статистических данных и экспертного опроса 369 механизаторов Акмолинской области выявлены ключевые барьеры обновления машинно-тракторного парка: высокий износ техники, ограниченный доступ к лизингу и кредитам, высокая стоимость импортного оборудования, неравные условия субсидирования, низкий уровень локализации и слабое развитие сервисной инфраструктуры.

Особое внимание уделено эффективности государственной поддержки в 2020–2024 годах в рамках Концепции развития АПК РК на 2021–2030 годы [1]. Проведён сравнительный анализ зарубежного опыта (Беларусь, Индия, Бразилия, Китай, Турция, Финляндия), демонстрирующего эффективность комплексных мер: от субсидирования до цифровизации механизированных работ в сельском хозяйстве.

Предложены практические рекомендации по расширению перечня субсидируемой техники, цифровизации процедур господдержки и созданию центров аренды.

Цель исследования — выработка практических рекомендаций к обновлению парка сельхозтехники на основе системного анализа текущего состояния, экспертных оценок и изучения успешных международных практик.

Результаты могут быть использованы при формировании государственной аграрной политики и инвестиционных решений в АПК.

Ключевые слова: механизация, сельскохозяйственная техника, агропромышленный комплекс, государственная поддержка, инвестиции, производственный фактор, международный опыт, финансы.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность исследования обусловлена стратегической значимостью механизации для устойчивого развития сельского хозяйства Казахстана. В современных условиях большая часть парка сельскохозяйственной техники характеризуется высоким уровнем физического и морального износа, что приводит к снижению эффективности аграрного производства, росту эксплуатационных затрат, увеличению числа простоев и аварий, а также ограничивает внедрение энергоэффективных и цифровых технологий. При этом модернизация технической базы затрудняется высокой стоимостью машин и оборудования,

недостаточной доступностью лизинговых и кредитных программ, а также слабо развитой инфраструктурой в сельской местности. Еще одной проблемой является необходимость адаптации техники к агроклиматическим условиям Казахстана: резким перепадам температур, высокой запылённости, значительными расстояниями между производственными объектами. Климатические особенности увеличивают требования к надёжности парка сельскохозяйственных машин и повышают затраты на их обслуживание и ремонт. В совокупности данные факторы указывают на необходимость комплексного научного анализа текущего состояния механизации, оценки действующих инструментов государственной поддержки и выработки системных решений, направленных на технологическую модернизацию отрасли.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые проведена комплексная оценка состояния парка сельскохозяйственной техники Казахстана с опорой на статистику закупок за 2020-2024 годы и анализом динамики по основным видам машин; обоснована зависимость между уровнем механизации и производственной эффективностью аграрных предприятий на основе показателей урожайности, себестоимости и коэффициента использования техники; систематизирован и сопоставлен зарубежный опыт развития технической базы сельского хозяйства (на примере Беларуси, Бразилии, Китая, Финляндии, Индии и Турции) с целью адаптации успешных решений к казахстанским условиям; предложены научно обоснованные и практически применимые рекомендации по ускорению обновления машинно-тракторного парка и повышению доступности техники для фермеров; использованы данные экспертного опроса механизаторов, что позволило выявить барьеры и ограничения эксплуатации техники на практике и учесть мнение специалистов при формировании рекомендаций, направленных на обновление машинно-тракторного парка, повышение доступности техники для фермеров и повышение общей производительности механизированного труда.

Целью исследования является разработка обоснованных рекомендаций по обновлению парка сельскохозяйственной техники в Казахстане, основанных на системном анализе текущего состояния, экспертных оценках и изучении успешных зарубежных практик.

Объектом исследования является сельскохозяйственный сектор Казахстана, в частности его техническая база, динамика обновления машинно-тракторного парка, а также финансово-экономические, производственные, инфраструктурные и государственные механизмы, влияющие на этот процесс.

В методологической основе исследования лежат методы индукции и дедукции, статистико-аналитический и сравнительно-сопоставительный анализ. В работе использованы данные Комитета по статистике, министерств и ведомств Республики Казахстан, а также официальные отчёты международных организаций. Проведён анализ динамики наличия сельхозтехники и урожайности за период с 2014 по 2024 годы, рассмотрены закупки тракторов, комбайнов и посевных комплексов за 2020-2024 годы, экспертного анкетирования 369 механизаторов, что позволило дать объективную оценку эффективности действующих мер поддержки и определить направления развития механизации на перспективу.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Вопросы механизации сельского хозяйства Казахстана активно исследуются как отечественными, так и зарубежными авторами, однако комплексных работ, отражающих одновременно экономические, финансовые, институциональные и производственные аспекты, в казахстанской научной среде пока недостаточно.

Исследование Кашакова Г. А., Рустембаева Б. Е., Аймурзинова М. С. [4] предоставляет детальный анализ состояния сельхозтехники, её износа, а также потребностей в обновлении парка. Однако авторы ограничиваются преимущественно статистическим анализом и не раскрывают в полной мере роль макроэкономических факторов, таких как цена на ГСМ, доступ к кредитам, госпрограммы поддержки.

Журналистские материалы Буянова С. [20], Безкоровайной К. В. [30] касаются проблем обеспечения аграриев льготным дизельным топливом, утилизации сельхозтехники публикации важны для понимания текущей ценовой политики и административных механизмов, однако не дают системной научной оценки последствий таких мер для уровня механизации.

В международной литературе Pingali P. [14] рассматривает глобальные закономерности внедрения эффективности сельхозтехники в условиях сформировавшегося рынка и высокой плотности сельского населения. Для Казахстана, где многие регионы малонаселённые и хозяйства рассредоточены, прямое применение таких выводов ограничено. Однако автор вводит важную мысль о необходимости адаптивных стратегий механизации под конкретные условия.

Daum T. и Birner R. [15] раскрывают институциональные барьеры: неэффективность субсидий, слабость лизинга, низкий уровень доверия к госинститутам, факторы схожи с казахстанскими реалиями, особенно в части неравномерного доступа аграриев к финансовым и административным ресурсам.

Индийский исследователь Suresh A. [16] делает акцент на развитии кооперативных форм владения техникой, что может быть адаптировано и для Казахстана, особенно в южных регионах с мелкими хозяйствами. Однако структура агросектора Казахстана отличается, преобладают средние и крупные хозяйства, что требует индивидуального подхода к политике механизации.

Наконец, в обзоре OECD/FAO Agricultural Outlook 2021–2030 [17] подчёркивается роль цифровизации, энергоэффективности и устойчивости. Для Казахстана этот опыт актуален в контексте перехода к точному земледелию и интеграции механизации с IT-решениями, однако требует развития ИКТ-инфраструктуры в сельских районах.

Таким образом, проанализированные источники показывают, что зарубежные исследования предлагают системные подходы к механизации, охватывающие не только технику, но и институциональную, финансовую и кадровую инфраструктуру. Отечественные авторы чаще ограничиваются описанием текущего состояния или отдельных административных инициатив. Для Казахстана наибольшую ценность представляют те зарубежные работы, которые делают упор на гибкость политик, кооперативные модели, устойчивость и цифровизацию.

Дальнейшие исследования должны стремиться к разработке интегральной модели механизации сельского хозяйства, с учётом казахстанской специфики: расстояний, климата, структуры хозяйств, кадрового потенциала и экономических условий. Тема требует междисциплинарного подхода, объединяющего агроэкономику, машиностроение, энергетику и государственное управление. Несмотря на значимость этих исследований, комплексный подход к изучению механизации в условиях Казахстана остаётся недостаточно проработанным и требует дальнейших исследований. Данное исследование восполняет существующие пробелы и аргументированно обосновывает необходимость разработки новых предложений по совершенствованию технической базы сельского хозяйства Казахстана.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ИХ ДИСКУССИЯ

Казахстан является одним из мировых производителей сельскохозяйственных культур, включая зерновые с общей посевной площадью более 24 млн. га, и 15 млн. га только по зерновым и зернобобовым культурам, для обеспечения производства не обойтись без сельскохозяйственных машин, повышающих производительность труда. Рост механизации играет ключевую роль в результативности сельского хозяйства, увеличивает урожайность посевных.

Фундаментальным условием развития сельскохозяйственного сектора экономики является наличие механизированного парка, практическая отдача на «поле деятельности»,

а также их производство, которые констатируют на сегодня слабую техническую базу за 10-летний период, смотрите рисунок 1.

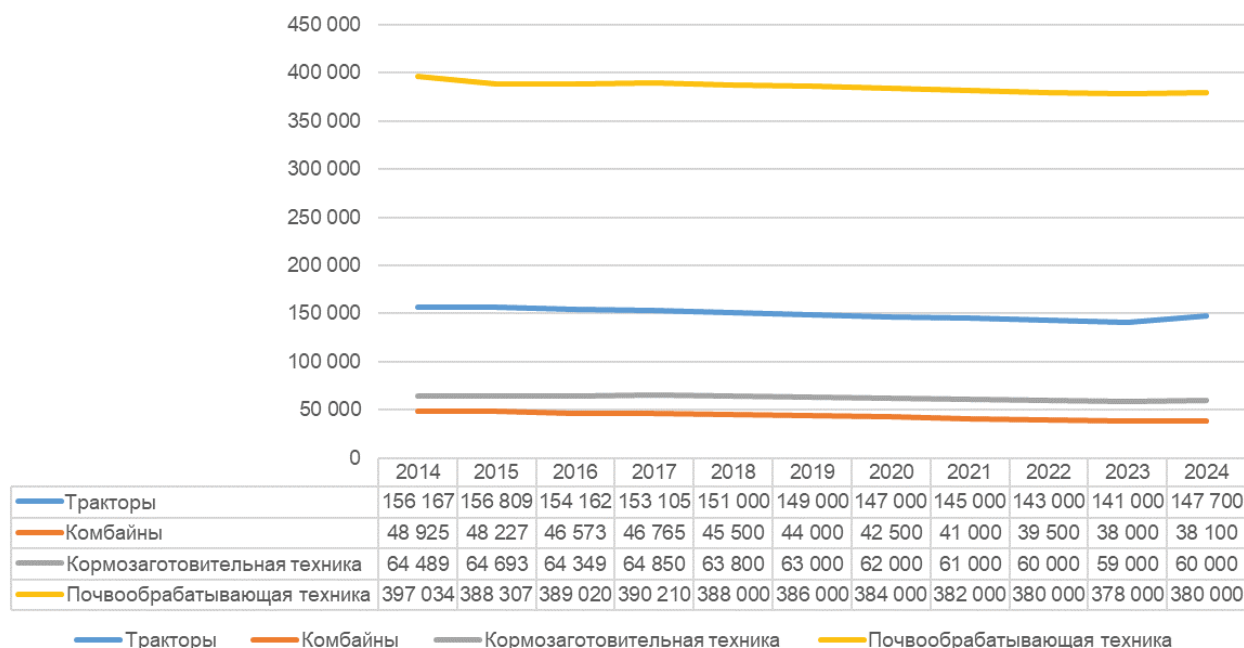

Рисунок 1. Наличие основного парка сельхозтехники, единиц

Примечание – составлено авторами на основании источников [2,3,4]

Согласно рисунку 1, наблюдается общее сокращение парка техники, особенно в сегменте комбайнов (снижение более чем на 22,13%), тракторов (снижение на 5,42%), кормозаготовительной техники (снижение на –6,96%), почвообрабатывающей техники (снижение на –4,29%), что показывает высокую степень износа, недостаточные темпы обновления или структурных изменений в аграрном секторе. На 2024 год средний износ парка сельскохозяйственной техники в Казахстане составляет 76-80%, что свидетельствует о значительной степени изношенности и необходимости обновления техники [5,6,7]. В 2018-2020 годы темп обновления сельскохозяйственной техники не более 3,5%, а в 2024 году уровень обновления сельскохозяйственной техники в Казахстане составил 5,5%, выше целевого показателя в 5,2%, что свидетельствует о положительной динамике, но несмотря на хорошие изменения обновление парка сельскохозяйственных машин недостаточно.

Для более динамичного обновления парка нами в исследовании был рассмотрен зарубежный опыт эффективности использования механизированных работ, по которому можно выявить, что уровень обновления парка машин в Казахстане все еще ниже минимального технологического норматива в 6-8%, принятого в развитых странах, смотрите таблицу 1.

Таблица 1. Зарубежный опыт обновления парка сельскохозяйственной техники.

Страна	Меры государственной поддержки	Темп обновления, % в год	Результат
Беларусь [8]	Лизинг с господдержкой до 50%, государственная поддержка производителей (МТЗ, Гомсельмаш)	7-9%	Снижение износа, экспорт сельхозтехники
Бразилия [9]	Программа "Mais Alimentos": кредиты 2-5%, субсидии на сельхозтехнику	~6-7%	Рост парка на 30% за 10 лет

Страна	Меры государственной поддержки	Темп обновления, % в год	Результат
Китай [10]	Гранты до 50% на новую технику, агропарки, обмен устаревших машин	8–10%	Лидер по количеству агротехники
Финляндия [11]	Субсидии до 60% на «зелёную» технику, цифровизация	до 10%	Обновление с упором на экологичность
Индия [12]	Субсидии до 40%, пункты проката техники (Custom Hiring Centers)	4–6%	Повышение доступности для мелких фермеров
Турция [13]	Субсидии до 50%, поддержка местных производителей (Basak, Hattat)	5–6%	Снижение импорта, кооперация фермеров

Примечание – составлено авторами на основании источников [8,9,10,11,12,13]

В таблице 1 представлены меры государственной поддержки обновления парка сельскохозяйственной техники в шести странах с различными уровнями экономического развития и темпами обновления парка техники. Сравнительный анализ зарубежного опыта показывает, что устойчивые темпы обновления сельхозтехники достигаются за счёт скоординированных мер, включающих субсидии, льготные кредиты, государственную поддержку производителей, развитие сервисной инфраструктуры и кооперативных форм, данные механизмы могут быть адаптированы с учётом условий Казахстана, где наблюдаются низкая плотность населения в сельской местности, большая территориальная разбросанность хозяйств и неоднородная структура агросектора.

Для формирования эффективной политики обновления парка сельскохозяйственной техники в Казахстане важно учитывать не только зарубежную практику, но и научные подходы к оценке последствий развития механизации.

Так, P.Pingali в «Handbook of Agricultural Economics» [14] обосновывает, что высокая эффективность механизации достигается преимущественно в условиях развитого аграрного рынка и значительной плотности сельского населения. В условиях Казахстана, где значительная часть сельскохозяйственных территорий характеризуется малой заселённостью и большой удалённостью хозяйств, необходима адаптация стратегий механизации, формирование адаптивной технической модели, учитывающая регионы.

Институциональные аспекты подробно рассматриваются в исследовании T. Daum и R. Birner [15], где на примере Ганы показаны слабые места в реализации механизмов субсидирования и лизинга. Аналогичные барьеры наблюдаются и в Казахстане — это низкий уровень доверия к распределению господдержки, неравномерный доступ аграриев к финансовым инструментам и информационным ресурсам, следует учитывать необходимость институциональных реформ, направленных на повышение прозрачности и эффективности госполитики.

Индийский опыт, представленный в публикации G. Singh [16], акцентирует внимание на распространении кооперативных форм владения техникой, что повышает доступность механизации для мелких фермеров. Несмотря на то, что в Казахстане преобладают средние и крупные сельхозпроизводители, в южных и восточных регионах страны с преобладанием мелкотоварного производства элементы данной модели могут быть применимы, особенно в рамках казахстанских программ сельской кооперации.

Кроме того, в прогнозе OECD/FAO Agricultural Outlook 2021–2030 [17] подчёркивается необходимость перехода к устойчивым и цифровым формам механизации. Для Казахстана это направление особенно перспективно в контексте развития точного земледелия и автоматизации производственных процессов. Однако реализация этих подходов требует инвестиций в ИКТ-инфраструктуру сельских территорий и подготовки квалифицированных кадров.

Таким образом, интерпретация международного опыта требует комплексного научного анализа, с учётом демографических, институциональных, производственных и технологических особенностей аграрного сектора Казахстана.

Увеличение роста дефицита сельскохозяйственной техники в Казахстане подчеркивается его непосредственным влиянием на производственный фактор развития урожайности в растениеводстве, смотрите рисунок 2.

Рисунок 2. Валовой сбор зерновых и зернобобовых культур в Казахстане (2014-2024 гг.)

Примечание – составлено авторами на основании источника [18].

Анализируя рисунок 2 за период с 2014 по 2024 год, валовой сбор сельскохозяйственной продукции в Республике Казахстан увеличился с 17 000 до 25 204,8 тыс. тонн, что составляет прирост на 8 204,8 тыс. тонн, или 48,3%. Резкие колебания валового сбора в отдельные годы указывают на сохраняющуюся зависимость сельского хозяйства от внешних факторов, прежде всего погоды и износа технической базы, что подчёркивает необходимость дальнейшей системной модернизации аграрного сектора.

Для оценки эффективности аграрного производства имеет значение также показатель себестоимости выращивания пшеницы, представленный на рисунке 3.

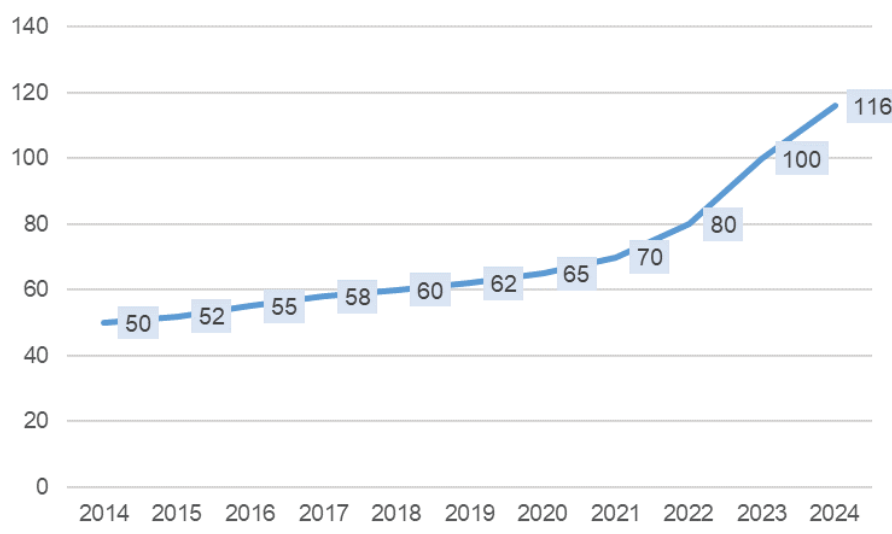

Рисунок 3. Динамика себестоимости выращивания пшеницы в Казахстане (2014-2024 гг.) тыс. тенге/га

Примечание – составлено авторами на основании источника [19,20]

Анализ динамики себестоимости выращивания пшеницы в Казахстане за 10 лет показывает её устойчивый рост: с 50,0 тыс. тенге за гектар в 2014 году до 116,0 тыс. тенге. Среднегодовой темп прироста себестоимости за весь период составляет около 6,6%, однако в последние годы темпы существенно ускорились и в 2024 году составил 132%. Ключевыми факторами роста себестоимости стали: высокая степень износа сельскохозяйственной техники, увеличение затрат на ремонт и топливо; рост цен на ресурсы (топливо, семена, удобрения, средства защиты растений); климатические риски, включая засухи и заморозки, снижающие урожайность и, соответственно, увеличивающие себестоимость единицы продукции; а также инфляционные и валютные колебания, усиливающие стоимость импортных составляющих. Особое значение имеет фактор недостаточного уровня механизации, из-за устаревшего парка сельскохозяйственной техники возрастает доля ручного труда и потери времени на выполнение агротехнологических операций, что сказывается на производственной эффективности.

Одним из важных производственных показателей, характеризующих эффективность использования парка техники в аграрном секторе, является коэффициент использования сельскохозяйственной техники, показанный на рисунке 4.

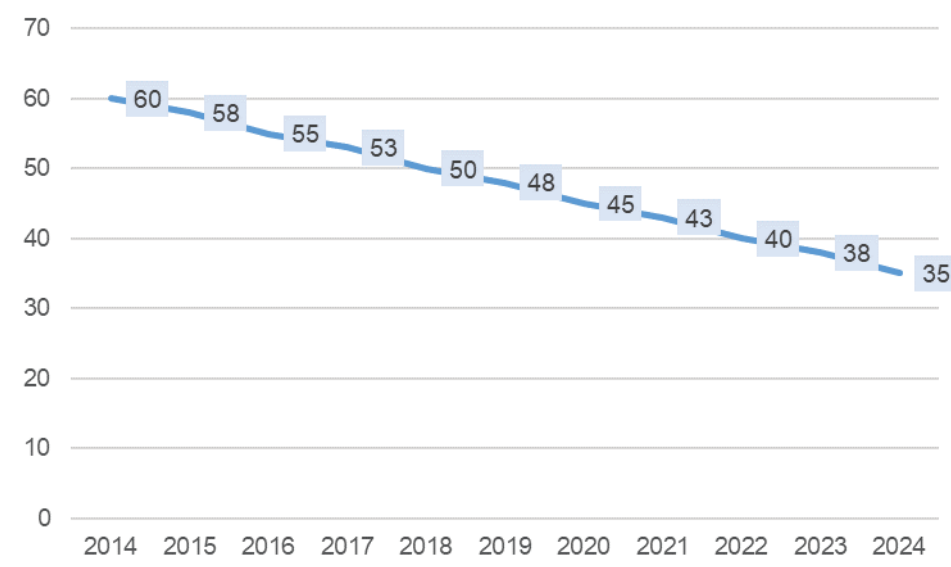

Рисунок 4. Коэффициент использования сельскохозяйственной техники в Казахстане, %
Примечание – составлено авторами на основании источника [7].

Несмотря на отрицательную динамику за 10-летний период можно отметить, коэффициент использования сельскохозяйственной техники в Казахстане остается на низком уровне (смотрите рисунок 3), что обусловлено высоким износом техники и недостаточной обеспеченностью хозяйств современными машинами, что оказывает негативное влияние на производительности и эффективности сельскохозяйственного производства. Коэффициент использования сельскохозяйственной техники в Казахстане остаётся на относительно низком уровне 65-70%, что приводит к снижению эффективности использования техники, что негативно сказывается на урожайности и качестве продукции.

Проблема низкого уровня технической оснащённости аграрного сектора Казахстана усугубляется значительной зависимостью от импорта машиностроительной продукции [21]. В 2023 году объёмы импорта техники увеличились в 2,5 раза по сравнению с предыдущими годами, замечен рост поставок запчастей, который достиг \$1,1 млрд [22].

Следует подчеркнуть, что на фоне этих вызовов в последние годы наблюдается позитивная динамика в наращивании производства отечественной техники. Более 80% закупаемых сельскохозяйственных машин произведены на территории Казахстана. В стране дей-

ствуют восемь заводов, выпускающих свыше 120 моделей тракторов различной мощности от 11 до 575 лошадиных сил, а также производятся зерно- и кормоуборочные комбайны шести брендов, представленных 18 моделями. Несмотря на эти достижения, сохраняется проблема высокой себестоимости техники и ограниченной доступности для фермеров, особенно в регионах с низкой плотностью хозяйств. Действующие механизмы государственной поддержки, включая субсидии, льготное кредитование и лизинг, пока не покрывают все потребности сельхозтоваропроизводителей. Таким образом, системный подход к обновлению машинно-тракторного парка должен учитывать не только производство и поставки техники, но и вопросы инфраструктурного обеспечения, подготовки кадров и цифровизации управления производственными процессами, что подчеркивали зарубежные авторы [14-17].

Так, было закуплено основной сельхозтехники в следующем объеме, смотрите рисунок 4.

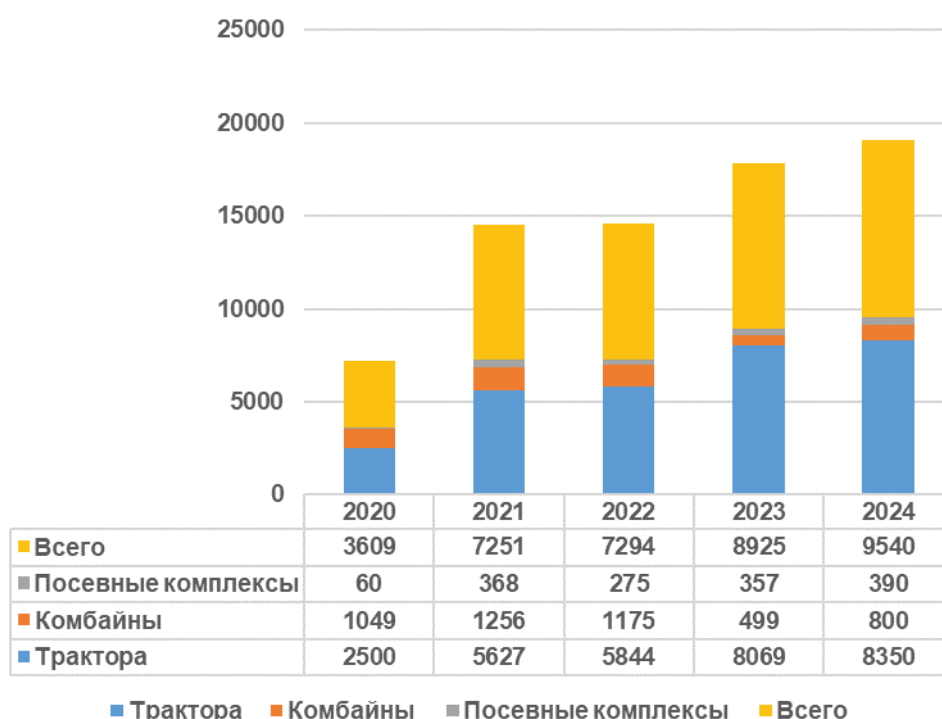

Рисунок 4. Закуп основной сельхозтехники в Республике Казахстан за период с 2020 по 2024 годы.

Примечание – составлена авторами на основании источников [23,24].

За период с 2020 по 2024 год в Казахстане наблюдается устойчивая положительная динамика в обновлении парка сельскохозяйственной техники, за исключением сегмента зерноуборочных комбайнов. Общий объём закупа тракторов, комбайнов и посевных комплексов увеличился с 3 609 единиц в 2020 году до 9 540 единиц в 2024 году, что составляет рост на 164,3% (в абсолютном выражении +5931 единица техники).

Таким образом, общий тренд по запуску сельскохозяйственной техники в Казахстане свидетельствует о положительной динамике. Увеличение числа приобретаемой техники демонстрирует активизацию процессов модернизации аграрного сектора. Однако сохраняется необходимость целевой поддержки наиболее капиталоемких сегментов, таких как зерноуборочные комбайны.

С 2024 года в Казахстане начала действовать новая государственная программа льготного лизинга сельскохозяйственной техники под 6% годовых на срок до 10 лет. Лимит финансирования для одного участника составляет до 205 млн тенге, при этом допускает-

ся приобретение не более трёх единиц самоходной техники одним фермером в течение двух лет [25]. Согласно обновлённым условиям, с начала 2024 года государством на приоритетные виды отечественной техники установлены повышенные нормы субсидирования в размере 30%, а на импортные сельхозмашины в размере 15% [26]. С целью повышения доступности современной техники для фермеров из бюджета выделено 100 млрд тенге на реализацию механизмов льготного лизинга через АО «КазАгроФинанс» [27,28].

Введён механизм «листов ожидания», предполагающий последовательную и справедливую обработку заявок при распределении субсидий, в стране продолжают действовать программы утилизации устаревшей техники[29].

Ключевыми экономическими факторами, определяющими темпы и масштаб механизации аграрного сектора, являются ценовые колебания на энергоресурсы, в особенности на дизельное топливо и электроэнергию [30].

В 2024 году в Казахстане были предприняты меры по стабилизации цен на дизельное топливо для сельхозпроизводителей. Согласно утверждённому графику поставок, с 1 февраля по 30 июня 2024 года аграриям было выделено 340,3 тыс. тонн дизтоплива по фиксированной цене 250 тенге за литр с НДС, что на 15% ниже средне розничных цен на АЗС.

Для более объективного анализа факторов, влияющих на уровень механизации в исследовании был проведен непосредственно экспертный опрос 369 человек механизаторов по Акмолинской области, которые формируют и работают с парком механизированных машин, в рамках которого им были заданы вопросы с учетом значимости факторов, таких как, обновление и надёжность техники; экономия на топливе и ГСМ; удобные схемы лизинга и кредитования; локализация сервиса и запчастей; государственная поддержка и субсидии. При этом, оценка была ранжирована в процентах: от 0 до 10 % — низкая, от 11 до 50 % — средняя, от 51 до 100 % — высокая оценка фактора. Экспертная оценка состояния по каждому вышеуказанному фактору и его значимости для механизаторов представлена в таблице 2.

Таблица 2. Экспертная оценка состояния факторов с позиции механизаторов, ключевые выгоды в сельском хозяйстве

Фактор	Оценка текущего состояния (в %)	Значимость или оценка для механизаторов (в %)
Обновление и надёжность техники	60% (высокая зависимость от импорта, медленное обновление парка)	30% (наиболее критичный фактор)
Экономия на топливе и ГСМ	75% (доступность льготного топлива относительно стабильная)	20% (прямое влияние на себестоимость работ)
Удобные схемы лизинга и кредитования	50% (доступность программ есть, но барьеры в получении кредитов сохраняются)	15% (важно для ускоренного обновления парка)
Локализация сервиса и запчастей	40% (низкий уровень сервисной инфраструктуры и длительные сроки поставки запчастей)	15% (влияет на время простоя техники)
Государственная поддержка и субсидии	70% (существуют, но требуют прозрачности и актуализации)	20% (ключевой фактор для обновления парка и экономии затрат)

Примечание – составлено авторами.

Согласно таблице 2 видно, что механизаторы имеют среднюю оценку факторов, удовлетворены не полностью. При этом наиболее важным фактором в нынешнем состоянии для механизаторов является обновление и надёжность техники 30%, хотя он критический, так как обновление парка машин осуществляется медленно, следующим основным фак-

тором для механизаторов можно отнести государственную поддержку и субсидии 20% и экономию на топливе и ГСМ 20%, так как данные факторы влияют напрямую на затраты и, в последнюю очередь, механизаторы выявили факторы такие как удобные схемы лизинга и кредитования и локализация сервиса и запчастей по 15% значимости.

Реализация предложенной Концепции развития АПК РК на 2021-2030 годы [2] должна проходить параллельно с утвержденным Национальным планом обновления парка сельскохозяйственной техники (на период 2024-2028 годов) [15-16], что позволит более интенсивно обновить технические ресурсы аграрных предприятий и невозможна без государственной поддержки с детальным указанием целевых индикаторов эффективности в программных документах сельского хозяйства [17-18]. Таким образом, решение вышеупомянутых проблем повышения механизации сельского хозяйства невозможно без финансово-экономической государственной поддержки и административного регулирования на всех уровнях для оказания реальной помощи производителям сельскохозяйственной техники и продукции.

ВЫВОДЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ

В результате проведённого анализа установлено, что в Казахстане сохраняется системная проблема старения парка сельскохозяйственной техники: среднегодовые темпы обновления остаются на уровне 5,5% (2024 год), что ниже рекомендуемых нормативов в 6–8%, что влечет снижение производительности, росту затрат на ГСМ и техническое обслуживание, а также ограничивает возможности внедрения точного земледелия. Основными сдерживающими факторами механизации остаются высокая стоимость новой техники, ограниченный доступ к лизингу и субсидиям для малых и средних фермерских хозяйств, а также недостаточное развитие сервисной инфраструктуры и логистики в аграрных регионах. Опрос 369 механизаторов подтвердил, что ключевыми барьерами остаются дефицит доступной и надёжной техники, а также слабое техническое сопровождение. Международный опыт, рассмотренный в работе (на примере Беларуси, Финляндии, Индии и Китая, и других стран), показывает, что наиболее устойчивые результаты достигаются при комплексной государственной политике, включающей как субсидирование, так и локализацию производства, внедрение аренды техники, развитие цифровых платформ и продвижение энергоэффективных решений. В этой связи предлагается принять следующие рекомендации:

- совершенствование стратегического планирования в аграрной политике. Необходимо актуализировать национальные и региональные индикативные планы по обновлению сельхозтехники с учётом фактических потребностей, износа оборудования и потенциала хозяйств. Особое внимание должно быть уделено категории малых фермеров, которые в наименьшей степени охвачены мерами поддержки;

- расширение и оптимизация инструментов финансирования. Следует упростить процедуры получения лизинга, уменьшив первоначальный взнос и количество сопроводительных документов. Целесообразно ввести отдельные субсидии на приобретение энергоэффективной техники, а также на краткосрочную аренду или прокат машин в пиковые сезоны, что позволит снизить финансовую нагрузку и повысить гибкость фермеров в принятии производственных решений;

- развитие сервисной и производственной инфраструктуры для обеспечения надёжной эксплуатации техники необходимо развивать сеть сервисных центров и складов запчастей на уровне районов, наряду с этим следует стимулировать локализацию производства базовых видов сельхозтехники, в том числе через государственно-частное партнёрство;

- рекомендуется создать единую цифровую платформу, объединяющую реестр техники, модули расчёта субсидий, заявки на лизинг, данные о техническом обслуживании и мониторинге. Такая платформа повысит прозрачность, сократит бюрократические издержки и усилит контроль за использованием государственной поддержки.

- создание системы мониторинга и обратной связи для повышения эффективности политики государственной поддержки необходимо ввести ежегодный мониторинг удовлетворённости аграриев существующими инструментами, с публикацией результатов и предложениями по их корректировке. Следует активизировать участие профильных НИИ и университетов в разработке адаптированных технических решений и в подготовке квалифицированных кадров для механизированного сельского хозяйства.

Таким образом, реализация предложенных мер будет способствовать не только повышению механизации, но и достижению целей, определённых в Концепции развития АПК до 2030 года, включая рост производительности труда, устойчивое развитие сельских территорий и повышение экспортного потенциала отечественного сельского хозяйства.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Современное состояние механизации сельского хозяйства в Казахстане оказывает прямое влияние на себестоимость продукции, производственные показатели и конкурентоспособность аграрного сектора. Установлено, что высокий уровень износа машинно-тракторного парка, достигающий 65–70%, является сдерживающим фактором для повышения производительности труда, своевременного проведения агротехнических мероприятий и сокращения затрат. Коэффициент использования техники остаётся низким, особенно в малых и средних хозяйствах, что обусловлено дефицитом финансовых ресурсов и ограниченным доступом к лизинговым и субсидированным программам.

Анализ статистических данных за 2014–2024 годы свидетельствует о положительной динамике валового сбора и урожайности сельскохозяйственных культур, особенно зерновых. Однако эти успехи носят нестабильный характер, что указывает на уязвимость сектора к климатическим рискам и технологическим ограничениям. Производственные факторы, такие как сроки посевных и уборочных работ, качество почвенной обработки и применение техники, тесно связаны с технической оснащённостью хозяйств. Таким образом, рост урожайности невозможен без системного обновления парка техники и внедрения современных агротехнологий.

Себестоимость продукции растениеводства формируется под воздействием множества факторов: уровня механизации, цен на ГСМ, семена и агрохимию, а также инфляционных и валютных колебаний. Использование устаревшей техники увеличивает удельные затраты на гектар, снижает рентабельность и препятствует выходу казахстанских производителей на экспортные рынки. Вместе с тем, высокая стоимость современной сельхозтехники остаётся серьёзным барьером для массового её внедрения, несмотря на наличие отдельных программ государственной поддержки.

Зарубежный опыт (например, Германии, Финляндии и Южной Кореи) показывает, что устойчивое развитие сельского хозяйства возможно при активной государственной политике в сфере технико-финансовой модернизации агросектора. В Казахстане доля отечественной техники в общем объёме поставок постепенно увеличивается, однако до сих пор большая часть производится по сборочным схемам дочерними предприятиями иностранных брендов, что снижает уровень технологической независимости.

Для формирования эффективной политики обновления парка сельхозтехники в Казахстане важно учитывать не только зарубежную практику, но и научные подходы к механизации. Как подчёркивает P. Pingali, высокая эффективность таких процессов достигается при развитом аграрном рынке и высокой плотности сельского населения — условия, отличные от казахстанских. В связи с этим требуется адаптация стратегий, а не прямое заимствование. Исследования T. Daum и R. Birner показывают, что институциональные барьеры и недостаточная прозрачность распределения господдержки снижают эффект лизинга и субсидирования — аналогичные проблемы наблюдаются и в Казахстане. Индийский опыт (G. Singh) демонстрирует значимость кооперативных форм владения техникой, особенно актуальных для мелкотоварных хозяйств юга и востока страны. Также в прогнозах OECD/

FAO подчёркивается необходимость перехода к цифровой и устойчивой механизации — перспективной для Казахстана при условии развития ИКТ и подготовки кадров.

Мнение механизаторов и экспертов на местах подтверждает необходимость ускоренного обновления техники. Специалисты отмечают, что современные машины позволяют сократить сроки обработки, снизить расход топлива на гектар, уменьшить потери урожая и повысить общую эффективность хозяйств. Это особенно важно в условиях растущей конкуренции и глобальных вызовов, связанных с изменением климата и продовольственной безопасностью.

В целом, совершенствование механизации в АПК является ключевым условием для повышения продуктивности, устойчивости и экономической эффективности аграрного сектора Казахстана. Государственная политика в этой сфере должна быть направлена на развитие национального машиностроения, расширение доступа к субсидированию и формирование долгосрочных финансовых инструментов поддержки сельхозпроизводителей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Постановление Правительства Республики Казахстан. № 960. Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021 – 2030 годы. 30.12. 2021. [Электронный ресурс] — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960>
2. Министерство сельского хозяйства РК. Обзорная информация о состоянии парка сельскохозяйственной техники в Казахстане. Февраль 2019 г. Астана. [Электронный ресурс] — URL: https://agrarialog-kaz.de/wp-content/uploads/2020/06/agri.-machinery-in-kazakhstan-2018_ru-2.pdf
3. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Отраслевая статистика. Статистика сельского, лесного, охотничьего и рыбного хозяйства. Динамические ряды. [Электронный ресурс] — URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/dynamic-tables/>
4. Кашакова Г. А., Рустембаев Б. Е., Аймурзинов М. С. Индустриализация агропромышленного комплекса Казахстана // Проблемы агорынка. – 2022. – №. 2. – С. 64-70.
5. Агробизнес Казахстан. В 2024 году аграрии РК приобрели 22,1 тыс. единиц сельхозтехники, уровень обновления составил 5,5%. 25.05.25. // <https://agbz.kz/v-2024-godu-agrarii-rk-priobreli-22-1-tys-edinic-selhoztehniki-uroven-obnovleniya-sostavil-5-5/>
6. AUTOREPOR. Информационно-аналитическое агентство. Парк сельхозтехники в Казахстане изношен на 76% – Минсельхоз. 18.07.2023. // https://autoreport.kz/review/park-selhoztehniki-v-kazahstane-iznosen-na-76-minselhoz?utm_source=chatgpt.com
7. Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан. МСХ РК: парк сельхозтехники обновляется. 11.11.24. // <https://margin.kz/news/13932/msh-rk-park-selhoztehniki-obnovlyetsya/>
8. Министерство сельского хозяйства и продовольствия Республики Беларусь. (2023). Обновление парка сельскохозяйственной техники и меры поддержки. [Электронный ресурс]. — URL: <https://agronews.by>
9. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2020). Agricultural Mechanization in Brazil: Case Study. Rome: FAO. — URL: <https://www.fao.org/3/cb1637en/CB1637EN.pdf>
10. Ministry of Agriculture and Rural Affairs of the People's Republic of China. (2021). China Agricultural Mechanization Report. — URL: https://www.gov.cn/zhengce/zhengceku/2021-12/01/content_5654964.htm
11. European Commission. (2021). Rural Development Programme of Finland 2014–2020. Directorate-General for Agriculture and Rural Development. — URL: https://ec.europa.eu/info/index_en
12. Ministry of Agriculture & Farmers Welfare, Government of India. (2022). Custom Hiring Centres and Mechanization Schemes. — URL: <https://agricoop.nic.in>
13. Ministry of Agriculture and Forestry of the Republic of Turkey. (2022). Agricultural Support and Mechanization Policies. — URL: <https://www.tarimorman.gov.tr>
14. Pingali P. Agricultural mechanization: adoption patterns and economic impact // Handbook of agricultural economics. – 2007. – Т. 3. – С. 2779-2805.
15. Daum, T., Birner, R. The neglected governance challenges of agricultural mechanisation in Africa—insights from Ghana // Food Security. – 2017. – Т. 9. – С. 959-979
16. Singh, G. Agricultural mechanisation development in India // Indian journal of agricultural economics. – 2015. – Т. 70. – №. 1. – С. 64-82

17. Outlook O. F. A. Oecd-fao agricultural outlook 2021–2030 //Outlook. – 2021. – Т. 2030
18. Бюро национальной статистики. Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Отраслевая статистика. Статистика сельского, лесного, охотничьего и рыбного хозяйства. Валовый сбор сельскохозяйственных культур в Республике Казахстан. // <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/5099/>
19. АПК Новости. Информационное агентство Казахстана. Себестоимость выращивания пшеницы в Казахстане оценивается в 116 тыс. тенге/га. 22.01.2025. // <https://apk-news.kz/news/item-4954>
20. Буюнов С. Какой будет себестоимость пшеницы в Казахстане? 29.02.2024.// <https://eldala.kz/спеспроекты/18445-kakoy-budet-sebestoimost-pshenicy-v-kazahstane>
21. Официальный информационно-аналитический ресурс. Премьер-министра. Итоги года: В Казахстане получен рекордный урожай зерновых, проводится диверсификация посевных площадей и увеличен объем льготного финансирования до 580 млрд тенге. 06.12 2024. // https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-godanbspv-kazakhstan-poluchen-rekordnyy-urozhay-zernovykh-provoditsya-diversifikatsiya-posevnykh-ploshchadey-i-uvelichen-obem-lgotnogo-finansirovaniya-do-580-mlrd-tenge-29431?utm_source=chatgpt.com
22. Министерство сельского хозяйства РК, Доклад о состоянии агропромышленного комплекса. 2024.// <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=ru>
23. Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан. (2024). Отчёт о закупе сельскохозяйственной техники. — URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa>
24. Комитет по статистике Министерства национальной экономики РК. (2024). Сельское хозяйство Республики Казахстан: статистический сборник. — URL: <https://stat.gov.kz/>
25. КазАгроФинанс. Лизинг сельхозтехники: условия, требования, программы поддержки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.kaf.kz> (дата обращения: 11.05.2025)
26. Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан. Пресс-релиз о мерах господдержки аграриев в 2024 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa> (дата обращения: 11.05.2025)
27. Постановление Правительства Республики Казахстан от 3 апреля 2024 года № 247 «О внесении изменений в Правила субсидирования инвестиционных вложений в агропромышленный комплекс». – Астана, 2024.
28. Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан. Пояснительная записка к проекту изменений в субсидировании техники, утверждённая на общественном обсуждении 02.04.2024 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://legalacts.egov.kz> (дата обращения: 11.05.2025).
29. Оператор РОП. Программа утилизации сельскохозяйственной техники с выдачей скидочных сертификатов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.recycle.kz> (дата обращения: 11.05.2025).
30. Безкоровайная К. В. Казахстане начали принимать на утилизацию сельхозтехнику. 04.11.2020. [Электронный ресурс] — URL: <https://kz.kursiv.media/2020-11-04/v-kazakhstan-nachali-prinimat-na-utilizaciyu-selkhoztekhniku/>

REFERENCES:

1. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. No. 960. On approval of the Concept for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030. 12/30/2021. [Electronic resource] — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960>
2. Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. Overview of the state of the agricultural machinery fleet in Kazakhstan. February 2019. Astana. [Electronic resource] — URL: https://agrardialog-kaz.de/wp-content/uploads/2020/06/agri.-machinery-in-kazakhstan-2018_ru-2.pdf
3. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Industry statistics. Statistics of agriculture, forestry, hunting and fisheries. Dynamic series. [Electronic resource] — URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/dynamic-tables/>
4. Kashakova, G. A., Rustembayev, B. E., Aimurzinov, M. S. Industrialization of the agro-industrial complex of Kazakhstan // Problems of the agro-market. - 2022. - No. 2. - P. 64-70.
5. Agribusiness Kazakhstan. In 2024, farmers of the Republic of Kazakhstan purchased 22.1 thousand units of agricultural machinery, the renewal rate was 5.5%. 05/25/25. // <https://agbz.kz/v-2024-godu-agrarii-rk-priobreli-22-1-tys-edinic-selkhoztekhniki-uroven-obnovleniya-sostavil-5-5/>
6. AUTOREPOR. Information and analytical agency. The agricultural machinery fleet in Kazakhstan is 76% worn out - Ministry of Agriculture. 07/18/2023. // https://autoreport.kz/review/park-selkhoztekhniki-v-kazakhstan-iznos-na-76-minselhoz?utm_source=chatgpt.com

7. Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. MOA RK: the agricultural machinery fleet is being updated. 11/11/24. // <https://margin.kz/news/13932/msh-rk-park-selhoztekhniki-obnovlyaetsya/>
8. Ministry of Agriculture and Food of the Republic of Belarus. (2023). Updating the agricultural machinery fleet and support measures. [Electronic resource]. — URL: <https://agronews.by>
9. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2020). Agricultural Mechanization in Brazil: Case Study. Rome: FAO. — URL: <https://www.fao.org/3/cb1637en/CB1637EN.pdf>
10. Ministry of Agriculture and Rural Affairs of the People's Republic of China. (2021). China Agricultural Mechanization Report. — URL: https://www.gov.cn/zhengce/zhengceku/2021-12/01/content_5654964.htm
11. European Commission. (2021). Rural Development Program of Finland 2014–2020. Directorate-General for Agriculture and Rural Development. — URL: https://ec.europa.eu/info/index_en
12. Ministry of Agriculture & Farmers Welfare, Government of India. (2022). Custom Hiring Centers and Mechanization Schemes. — URL: <https://agricoop.nic.in>
13. Ministry of Agriculture and Forestry of the Republic of Turkey. (2022). Agricultural Support and Mechanization Policies. — URL: <https://www.tarimorman.gov.tr>
14. Pingali, P. Agricultural mechanization: adoption patterns and economic impact // Handbook of agricultural economics. – 2007. – T. 3. – P. 2779-2805.
15. Daum, T., Birner, R. The neglected governance challenges of agricultural mechanization in Africa—insights from Ghana // Food Security. – 2017. – Vol. 9. – P. 959-979
16. Singh, G. Agricultural mechanisation development in India // Indian journal of agricultural economics. – 2015. – Vol. 70. – No. 1. – P. 64-82
17. Outlook O. F. A. Oecd-fao agricultural outlook 2021–2030 // Outlook. – 2021. – Vol. 2030
18. Bureau of National Statistics. Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Industry statistics. Statistics of agriculture, forestry, hunting and fisheries. Gross harvest of agricultural crops in the Republic of Kazakhstan. // <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/5099/>
19. AIC News. Kazakhstan News Agency. The cost of growing wheat in Kazakhstan is estimated at 116 thousand tenge/ha. 01/22/2025. // <https://apk-news.kz/news/item-4954>
20. Buyanov S. What will be the cost of wheat in Kazakhstan? 02/29/2024. // <https://eldala.kz/specproekty/18445-kakoy-budet-sebestoimost-pshenicy-v-kazahstane>
21. Official information and analytical resource. Prime Minister. Results of the year: Kazakhstan received a record grain harvest, diversified crop areas and increased the volume of concessional financing to 580 billion tenge. 06.12.2024. // https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-godanbspv-kazahstane-poluchen-rekordnyy-urozhay-zernovykh-provoditsya-diversifikatsiya-posevnykh-ploshchadey-i-uvelichen-obem-igotnogo-finansirovaniya-do-580-mlrd-tenge-29431?utm_source=chatgpt.com
22. Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, Report on the state of the agro-industrial complex. 2024. // <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=ru>
23. Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. (2024). Report on the purchase of agricultural machinery. — URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa>
24. Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. (2024). Agriculture of the Republic of Kazakhstan: statistical digest. — URL: <https://stat.gov.kz/>
25. KazAgroFinance. Leasing of agricultural machinery: conditions, requirements, support programs [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.kaf.kz> (date of access: 11.05.2025)
26. Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. Press release on measures of state support for farmers in 2024 [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa> (date of access: 11.05.2025)
27. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 3, 2024 No. 247 "On Amendments to the Rules for Subsidizing Investments in the Agro-Industrial Complex". - Astana, 2024.
28. Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. Explanatory note to the draft amendments to the subsidization of machinery, approved at public discussion on 02.04.2024 [Electronic resource]. – Access mode: <https://legalacts.egov.kz> (date of access: 11.05.2025).
29. ROP Operator. Agricultural Machinery Recycling Program with Issuance of Discount Certificates [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.recycle.kz> (date of access: 11.05.2025).
30. Bezkorovaynaya K. V. Kazakhstan has begun accepting agricultural machinery for recycling. 04.11.2020. [Electronic resource] - URL: <https://kz.kursiv.media/2020-11-04/v-kazahstane-nachali-prinimat-na-utilizaciyu-selkhoztekhniku/>

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ СЕКТОРЫН МЕХАНИЗАЦИЯЛАУДЫҢ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ҚАРЖЫЛЫҚ- ЭКОНОМИКАЛЫҚ, ИНСТИТУЦИЯЛЫҚ, ӨНДІРІС ФАКТОРЛАРЫ

Рыспекова М. О.

экономика ғылымдарының кандидаты,
профессор,
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: madina10081957@mail.ru

Хаитбаева Ф. К.

экономика ғылымдарының магистрі,
І. Жансүгіров атындағы
Жетісу университеті КЕАҚ,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: feruza.khait@gmail.com

Сыздықбаева Н. Б.*

phD, профессордың м. а.,
І. Жансүгіров атындағы
Жетісу университеті КЕАҚ,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: nurgul.010174@mail.ru

Учкампирова А. Б.

phD, қауымдастырылған профессор,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: aygulya82@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада 2014-2024 жылдардағы Қазақстандағы ауыл шаруашылығын механикаландыруды дамытуға әсер ететін заманауи экономикалық, қаржылық, өндірістік және институционалдық факторлар қарастырылады. Статистикалық мәліметтерді талдау және Ақмола облысындағы 369 механизатордың сараптамалық сауалнамасы негізінде машина-трактор паркін жаңартудағы негізгі кедергілер анықталды: жабдықтардың тозуы, лизинг пен несиеге қолжетімділіктің шектелуі, импорттық техниканың қымбаттығы, субсидиялау шарттарының теңсіздігі, оқшаулау деңгейінің төмендігі және сервистің нашар дамуы.

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы аясында 2020-2024 жылдарға арналған мемлекеттік қолдаудың тиімділігіне ерекше назар аударылады [1]. Шетелдік тәжірибеге (Беларусь, Үндістан, Бразилия, Қытай, Түркия, Финляндия) салыстырмалы талдау жүргізіліп, субсидиялаудан цифрландыруға дейінгі кешенді шаралардың тиімділігі көрсетілді.

Субсидияланатын жабдықтардың тізбесін кеңейту, мемлекеттік қолдау рәсімдерін цифрландыру, жалға беру орталықтарын құру бойынша практикалық ұсыныстар ұсынылды.

Зерттеудің мақсаты – қазіргі жағдайды жүйелі талдау, сараптамалық бағалау және табысты халықаралық тәжірибені зерделеу негізінде ауыл шаруашылығы техникасы паркін жаңартудың теңгерімді тәсілін әзірлеу.

Нәтижелер мемлекеттік аграрлық саясатты және агроөнеркәсіп кешеніндегі инвестициялық шешімдерді қалыптастыруда пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: механикаландыру, ауыл шаруашылығы техникасы, агроөнеркәсіп кешені, мемлекеттік қолдау, инвестиция, өндірістік фактор, халықаралық тәжірибе, қаржы.

MODERN FINANCIAL-ECONOMIC, INSTITUTIONAL, PRODUCTION FACTORS OF DEVELOPMENT OF MECHANIZATION OF THE KAZAKHSTAN AGRICULTURAL SECTOR

Ryspekova M. O.

candidate of economics, professor,
NAO Zhetysu University
named after I. Zhansugurova,
d. Taldykorgan,
Republic of Kazakhstan
e-mail: madina10081957@mail.ru

Khaitbaeva F. K.

Master of Economic Sciences,
NAO Zhetysu University
named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan,
Republic of Kazakhstan
e-mail: feruza.khait@gmail.com

Syzdykbayeva N. B.*

PhD, Acting Professor,
NAO Zhetysu University
named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan,
Republic of Kazakhstan
e-mail: nurgul.010174@mail.ru

Uchkampirova A. B.

PhD, associate Professor,
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana,
Republic of Kazakhstan
e-mail: aygulya82@mail.ru

Abstract: This article examines the contemporary economic, financial, production, and institutional factors influencing the development of agricultural mechanization in Kazakhstan over the period from 2014 to 2024. Based on statistical analysis and a survey of 369 machine operators in the Akmola region, key barriers to the renewal of the machine and tractor fleet were identified: equipment deterioration, limited access to leasing and credit, high cost of imported machinery, unequal subsidy conditions, low content in machinery production, and underdeveloped service infrastructure. Special attention is given to the effectiveness of state support in 2020–2024 under the Agricultural Development Concept of the Republic of Kazakhstan for 2021–2030. A comparative analysis of international experience (Belarus, India, Brazil, China, Turkey, Finland) demonstrates the effectiveness of comprehensive measures ranging from subsidies to digitalization. Practical recommendations are proposed, including expanding the list of subsidized equipment, digitizing support procedures, and establishing machinery rental centers. The aim of the study is to develop a balanced approach to accelerating the renewal of agricultural machinery in Kazakhstan through systemic analysis, expert assessments, and the study of successful foreign practices. The findings have practical value for public authorities, agribusinesses, and investors interested in the sustainable development of the agricultural sector.

Keywords: mechanization, agricultural machinery, agro-industrial complex, state support, investments, production factor, international experience, finance.

Шоқан Р.

экономика ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

Астана қ., Қазақстан

e-mail: roza-shokan@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1005-3769>

ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ТАЛДАУ

Аңдатпа. Бұл жұмыстың мақсаты – туризм саласын дамытуға бағытталған инвестициялық қызметтің қазіргі жай-күйін талдау.

Жұмыстың негізгі бөлігінде туристік-рекреациялық әлеуеті жоғары туристік дестинацияларда жүзеге асырылатын инвестициялық жобаларға қатысты сұрақтар қарастырылады. Инфрақұрылымды, экотуризмді, емдік-сауықтыру және курорттық аумақтарды дамытуға назар аударып, Қазақстанның әртүрлі өңірлерінде жүзеге асырылып жатқан ағымдағы және перспективалық инвестициялық жобаларға талдау жасалады. Сонымен қатар, туристік салаға ішкі және сыртқы инвестицияны тартуға бағытталған мемлекеттік қолдау шараларына назар аударылады. Қолайлы инвестициялық ахуалды құруға ықпал ететін салықтық жеңілдіктер, оңайлатылған әкімшілік рәсімдер мен субсидия сияқты инвестициялық преференцияларды берудің қолданыстағы тетіктері талданады және құқықтық актілерге назар аударылады.

Қазақстан Республикасындағы туристік саланы дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында қарастырылған саланы дамытудың негізгі қағидаттарына және тәсілдеріне тоқталған. Отандық және шетелдік инвесторлар үшін тартымдылығы жоғары, сондай-ақ саланың ұзақ мерзімді перспективада тұрақты даму мүмкіндігі бар туристік дестинациялардың әлеуетіне назар аударылған.

Зерттеу барысында ғылыми жалпылау, жүйелеу, талдау және салыстыру сынды әдістер қолданыс тапты. Зерттеу нәтижелері туризм саласына инвестиция бағыттауға және тартуға бағытталған іс-шараларды жетілдіруге негіз бола алады.

Түйін сөздер: экономика, туризм, сала, инвестиция, жоба.

КІРІСПЕ

Қазіргі уақытта туризм саласы елдер мен өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуына елеулі ықпал ететін экономиканың қарқынды даму үстіндегі салаларының бірі болып отыр. WWTC жылдық есебіне сәйкес 2024 жылы туризм және қонақжайлылық индустриясы әлемдік экономиканың драйверіне айналып, жоғары көрсеткіштерге қол жеткізеді деп болжанған. Әлемде жұмсалған әрбір оныншы доллар осы салаға қатысты болмақ. Тұтынушылар қонақ үйлерге, круиздерге және әуе билеттеріне тапсырыстарын арттыруда. Бұл қазіргі тұтынушылардың өмірінде туризмнің маңыздылығы басым екенін көрсетеді. 2024 жылға жасалған болжам бойынша жаһандық жалпы ішкі өнімдегі туризмнің үлесі 11,1 трлн долларды немесе әлемдік ЖІӨ-нің 10%-ын құрайды. Сонымен қатар осы саладағы жұмыс орын саны да өсіп, 348 млн жұмыс орнына сәйкес келмек [1]. Туризм саласы – COVID-19 пандемиясынан кейін жылдам қалыпқа келу үрдісін бастап кешіріп жатқан салалардың бірі болып отыр. ДТҰ-ң әлемдік туризм барометрінің деректеріне сәйкес 2024 жылдың алғашқы тоғыз айында әлем бойынша шамамен 1,1 млрд турист халықаралық саяхат жасады, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 11%-ға көп, ал 2019 жылмен салыстырғанда 2%-ға аз [2]. Саланың даму қарқыны бойынша Таяу Шығыс, Еуропа және Африка құрылықтары оң өзгерістерге ие болуда. Саланың мұндай өзгерісіне туристік қызметтерге сұраныстың артуы, әлем экономикасындағы оның үлесінің жоғарылауы және саладағы жаңа жұмыс орындарын ашудағы белсенділік деп тұжырымдауға болады.

Қазақстанда 2023 жылы экономикалық қызмет түрлері бойынша қызмет көрсететін 61810 бірлік кәсіпорын мен жеке кәсіпкерлер тіркелсе, оның 2,1%-ы немесе 1324 бірлігі спорт қызметтері және демалысты ұйымдастыру бойынша қызметтер көрсеткен [3]. Осы мерзімде спорт қызметтері және демалысты ұйымдастыру бойынша көрсетілген қызметтердің көлемі 813623741,3 мың теңгені құрады және туристік кәсіпорындардың қызметін 10634165 адам тұтынған [4].

Туризмнің қалыпты дамуы тікелей салаға жұмсалған инвестиция көлеміне байланысты. Туризмге жұмсалған инвестиция бұл пайда алу, инфрақұрылымды жетілдіру, көрсетілетін туристік қызметтердің сапасын жақсарту не өңірдің экономикалық өсуіне ықпал ету мақсатында туризм индустриясын дамытуға қаржылық, материалдық және интеллектуалдық ресурстарды салу дегенді білдіреді. Туристік саладағы инвестиция орналастыру орындары мен қонақ үйлер, ойын-сауық нысандарының құрылысын жүргізуді, көлік-тасымалдау және коммуналдық инфрақұрылым желілерін дамытуды, саладағы жаңа стартап идеяларды қолдауды, туристік дестинацияның объектілерін нарықта ілгерілетуді, туристік қызмет көрсету салаларының қызметін оңтайландыру мақсатында заманауи цифрлық технологияларды енгізуді қамтиды. Бұл тұжырымдамалар туризм саласын қаржыландырудың маңыздылығын айқындайды.

Мақаланың мақсаты – туристік саладағы инвестициялық қызметтің ағымдағы жағдайын және туристік дестинацияларда іске асырылатын басым инвестициялық жобаларды талдау сонымен қатар салаға инвестиция тарту шараларын қарастыру.

Алға қойған мақсатқа қол жеткізу үшін төмендегі міндеттер қойылды:

- туризм саласын инвестициялауға қатысты жазылған ғылыми еңбектерге шолу жасау;
- туризм саласына бағытталған ағымдағы инвестициялық ресурстарды талдау;
- қолданыстағы туристік саланы қолдау тетіктерін қарастыру және салаға инвестиция тарту бойынша ұсыныстар беру.

Мақаланың ғылыми жаңалығы туристік саланы дамытудың маңыздылығы мен саланы қаржыландырудың теориялық және тәжірибелік негіздерін саралаудан тұрады. Мақала нәтижелері туристік саланы дамыту үшін инвестиция тартудың тетіктерін жүйелендіруге бағытталған, бұл туристік саланың тартымдылығы мен сұранысқа ие болуына негіз болады.

ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ

«Инвестиция» ұғымы латын тілінің «invest» сөзінен енген [5], қазақ тіліне «салу, жайғастыру, жұмса» деп аударуға болады. Нарықтық экономика орысша-қазақша түсіндірме сөздік-анықтамалықта: инвестиция ұғымына «капиталдың ел ішіндегі және шетелдегі экономикаға ұзақ мерзімді жұмсалымы; кәсіпкерлік қызметтің және нәтижесінде пайда (табыс) құралатын немесе әлеуметтік тиімділікке қол жеткізілетін қызметтің басқа да түрлерінің объектілеріне жұмсалған мүлктік және интеллектуалдық құндылықтардың барлық түрлері» - деп түсініктеме берілген [6]. Кез келген саланың қалыпты жұмыс істеуі мен экономикалық өсімге ықпал салаға жұмсалатын инвестицияның, жобалардың қаржыландырылуы мен инфрақұрылымның қалыптасуына байланысты. Туризм саласын қаржыландыру сұрақтарымен айналысып жүрген кейбір ғалымдардың еңбектеріне шолу жасайтын болсақ, Moosa I.I (2024) туристік салаға тікелей шетелдік инвестицияның экономикалық өсуге, кедейшілікті азайтуға және экологиялық тұрақтылық тұрғысынан әсерін зерттеуге назар аударған. Экономикалық өсуді, кедейшілікті азайту және экологиялық тұрақтылықты қолдау үшін ел үкіметтері туризм секторына тікелей шетелдік инвестицияны тартуы саясатын әзірлеуі керек және мұндай саясат «жасыл» бастамаларды ынталандыруда да маңызды болмақ [7]. Келесі бір еңбекте авторлар тобы туристік индустриядағы инвестициялық ортаны тұжырымдаудың адаптивті-институционалдық тәсіліне назар аударып, халықаралық туристік индустрияда туристік ағымның өсуі мен инфрақұрылымды дамытуды ынталандыру үшін қолайлы инвестициялық ортаны құру қажеттілігіне басымдық берген [8]. Тікелей шетелдік инвестиция мен туристік сектор жалпы дамуға тура және жанама ықпал ететін сонымен қатар дамушы елдердің шетел валютасына қажеттілігін

қанағаттандыратын маңызды фактор және тікелей шетелдік инвестиция дамушы елдер үшін капиталды инвестициялаудың негізгі көзіне айналып, қабылдаушы елдің экономикалық өсуіне және дамуына қажет технологияларды, дағдыларды, өнімділікті және басқару саласындағы тәжірибені арттырудың құралы ретінде қызмет етеді [9]. Жаһандық деңгейде туризм – дамушы елдердің экономикасы үшін жергілікті халықтың өмірін жақсартатын бірегей және маңызды қызмет көрсету саласы ретінде танылған. Туризмге бағытталған инвестиция мемлекеттерге экономикалық әсер етеді, оның ішінде жалпы экономикалық белсенділік, қонақ үй кәсіпорындары, тауарлар мен қызметтер, мейрамхана және тамақтандыру орындары, қолөнер бұйымдары, ойын-сауық мекемелері, демалыс орындарының жақсаруы мен инфрақұрылымның дамуына әсерін тигізеді [10]. Туризм саласына бағытталған инвестициялық қызметті зерттеген ғалымдардың тағы бірі, халықаралық туризмнің дамуына инфрақұрылымға салынған инвестицияның оң әсер ететіндігіне, Қытайдың жоғары жылдамдықты теміржол құрылысын жеделтеу саясаты туристік белсенділікті арттыратын тетік екендігіне назар аударған [11]. Авторлардың келесі тобы, туристік индустрияға салынған инвестицияның тиімділігін бағалаудың ұйымдастырушылық-экономикалық аспектілерін қарастырып, салаға жұмсалған инвестиция мөлшерінің ауқымына байланысты оның тиімділігі әртүрлі өзгерістерге әкелетінін тұжырымдаған. Инвестицияның және тәуекел деңгейінің ауқымдылығы үлкен, ірі инвестициялық жобалардың тиімділігін бағалаудың ұйымдастырушылық-экономикалық аспектілері негізінде тиімділікті бағалау көрсеткіштерін есептеудің әдіснамасында сандық технологияларды пайдаланып, мұқият инвестициялық талдауды талап ететінін сипаттаған [12].

Осылайша, туризм саласын инвестициялау сұрақтарына назар аударған ғалымдардың еңбектеріне жасалған шолулар жалпы туристік саланың дамуы мен инвестициялық салымдар арасында тура байланыс бар екенін көрсетіп отыр. Салаға жұмсалған инвестиция туристік инфрақұрылымды қалыптастыруға, жаңғыртуға және жетілдіруге тікелей әсер ететінін көрсетті. Ал, туризмге бағытталған инвестиция ел ішіндегі экономикалық белсенділікке, қызмет көрсету кәсіпорындарының ұйымдастырылуына, тауар өнеркәсібі мен қызметтің көрсетілуіне, инновацияның енгізілуіне әсерін тигізеді.

ӘДІСТЕР

Мақала туризм саласындағы инвестициялық қызметтің аспектілерін қарастырған іргелі және қолданбалы зерттеулердің нәтижелерін көрсететін ғылыми еңбектерге негізделген. Сонымен қатар, Дүниежүзілік саясат және туризм кеңесінің (WWTC (World Travel and Tourism Council)), Дүниежүзілік туристік ұйымның, ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының, Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесінің құжаттары мен көрсеткіштері мақаланың талдамалық дереккөзін құрады.

Туризм саласындағы инвестициялық үрдіс мақаланың зерттеу объектісі болып таңдалған.

Мақаланы жазу барысында төмендегідей зерттеу әдістері қолданылды:

- библиографиялық әдіс – зерттеу объектісі шеңберінде жазылған шетелдік, отандық авторлардың еңбектерін, нормативтік құжаттарды, халықаралық және ұлттық ұйымдардың есептерін жинауға, талдауға және жүйелеуге мүмкіндік берді.
- салыстыру әдісі – туризм саласының нақтырақ орналастыру, тамақтану, ойын-сауық және демалыс салаларындағы негізгі капиталға жұмсалған инвестициялық көрсеткіштерді салыстыру үшін қолданылды.
- экономикалық-статистикалық әдіс – статистикалық деректерді талдау және туризм саласындағы инвестициялық үрдістің даму қарқыны мен тенденцияларын анықтау үшін пайдаланылды.
- графикалық әдіс – аналитикалық көрсеткіштерді өңдеу мақсатында қолданылды, бұл зерттеу нәтижелерінің визуалды қабылдануына мүмкіндік береді.
- жүйелендіру және жалпылау әдістері зерттеу нәтижелерін тұжырымдауға негіз болды.

НӘТИЖЕЛЕР ЖӘНЕ ТАЛҚЫЛАУ

Туризм саласындағы инвестиция дегеніміз пайда алу мақсатында инвесторлардың өз капиталдарын туристік бизнеске бағыттауы. Капитал – туризм индустриясының қарқынды дамуына әсер ететін факторлардың бірі және оның көлемі мен түрі төмендегі жағдайлармен анықталады:

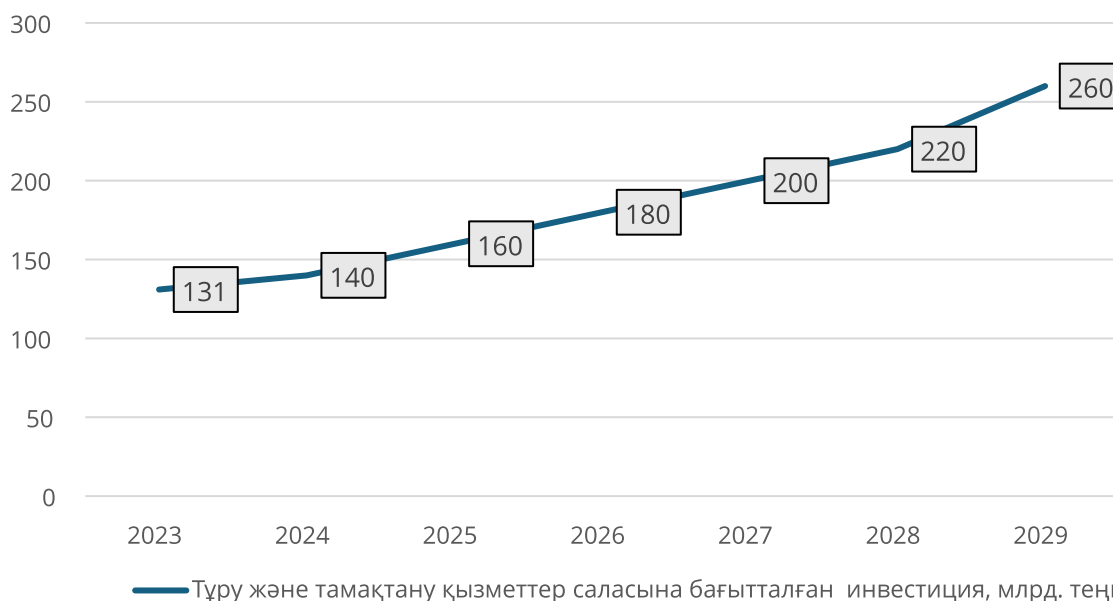
- 1) ұзақ мерзімді болашақта туристік саланың даму жағдайы;
- 2) қаржылық-экономикалық нәтиженің болашақ көрсеткіштері;
- 3) туристік орындар мен кәсіпорындардың сапа көрсеткіштері;
- 4) туристік объектілердің сиымдылығы, өндірістік қуаттылығы, олардың жүктемеге қабілеті;
- 5) туристік индустрияның құрылымдық салалармен (көлік, қонақ үйлер, тамақтандыру орындары және т.б.) өзара тәуелді дамуы;
- 6) сұраныс пен ұсыныс құрылымы (туристік бәсекелестік орта) [13].

Бірқатар әлем елдерімен бірге Қазақстан Республикасы да туризмді дамытудың мақсаттылығы мен оның ұлттық экономикаға тигізетін оң әсері жоғары болатынына назар аударып отырғаны белгілі. Туристік саланың дамуы валюталық түсімді арттыруға, жаңа жұмыс орындарын құруға, жергілікті қауымдастықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға, қосалқы қызмет көрсететін салалар мен қатар дайын тауар өнеркәсібін де жандандыруға ықпал ететіні анық. Сондықтан елде кіру және ішкі туризм ағымын дамытуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар мен қатар инвестициялық жобалар дайындалып іске асырылып жатыр.

Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасына сәйкес [14] туристік секторды үш бағыт бойынша яғни бірінші бағыт: логистика, туризм инфрақұрылымын құру және дамытуға; екінші бағыт: саланың дамуына қолайлы жағдайлар жасау, сервис сапасын арттыру мен цифрландыруға; үшінші бағыт: мемлекеттің туристік әлеуетін өңірлік және халықаралық деңгейде ілгерілету, сонымен бірге ел аумағында MICE туризмді дамытуға бағдарланған. Осы бағыттар бойынша қол жеткізілуі мүмкін нысаналы индикаторлардың болжамды көрсеткіштері анықталды. Бірінші бағыт бойынша туризм саласындағы жалпы қосылған құнның көлемін 2029 жылы 6,3 трлн теңгеге дейін өсіру жоспарланған. Кез келген экономика саласының дамуы мен қалыпты жұмыс істеуі саланың инфрақұрылымының жағдайына тәуелді. Осыған байланысты аталмыш тұжырымдамада туристік дестинациялардың ресурстық әлеуетін толық пайдалануға мүмкіндік туғызу үшін көлік-тасымалдау, логистиканы дамыту мақсатында «Астана-Қарағанды-Балқаш-Бурылбайтал-Құрты-Қапшағай» автомобиль жолында, «Талдықорған-Өскемен» «Қарағанды-Баянауыл-Қалқаман» жол бағыттарында автомобиль жолдарын реконструкциялау, жөндеу жұмыстары жоспарланған. Туристік белсенділігі жоғары Щучье-Бурабай курорттық аймағында инженерлік желілерді салу, Бурабай көліне дейін Үлкен Шабқты көлінің жағалауы бойымен велосипед және жаяу жүргіншілер жолын салу инвестициялық жобалары қарастырылған.

Екінші бағыт бойынша туризм саласының дамуына қолайлы жағдай жасау, сервис сапасын жоғарылату және цифрландыруды дамыту жұмыстарымен бірге, туризм саласындағы жұмыспен қамтуды 800 мың адамға дейін ұлғайту қарастырылған.

Үшінші бағыттың нысаналы индикаторы бойынша келушілерді орналастыру және тамақтандыру қызметтеріндегі инвестицияның мөлшері келесідей болжанған (1-сурет).

1-сурет. Тұру және тамақтану қызметтер саласындағы инвестиция мөлшері, болжам
Ескерту: [14] әдебиет көзі негізінде әзірленген

Мемлекеттің туристік әлеуетін арттыру үшін аталмыш бағдарламада қарастырылған нысаналы индикатор шеңберінде қонақ үй және тамақтандыру қызметтерін көрсететін салаларға жұмсалатын инвестиция мөлшері 2023-2029 жылдар аралығында бір есеге дейін жоғарылап, 2029 жылы 260 млрд теңге қаражат игеріледі (1-сурет). Астана қаласында («Ellington» туризм саласындағы инвестициялық жобасын іске асыру), Маңғыстау облысында («Жылы жағажай» инвестициялық жобасы), Түркістан облысында («Қасқасу» туристік-рекреациялық орталық құру) бірқатар туристік инвестициялық жобалар іске асырылмақ.

2019-2023 жылдар аралығындағы мемлекеттің инвестициялық және құрылыс қызметтері саласындағы көрсеткіштеріне талдай жасайтын болсақ. Туризм индустриясын құрайтын қонақ үй және тамақтандыру, өнер, ойын-сауық және демалыс объектілерінің құрылысына жұмсалған инвестиция көлемінде өсу байқалады (1-кесте).

1-кесте. Негізгі капиталға жұмсалған инвестиция, млн теңге

Атауы	2019	2020	2021	2022	2023
Жалпы инвестиция –барлығы	12576 793	12270 144	13242 233	15064431	18043687
оның ішінде:					
Тұру және тамақтану бойынша қызмет көрсету саласы	148385	143236	173730	131095	143871
Өнер, ойын-сауық және демалыс	155896	351043	264499	249164	298630
Тұру және тамақтану бойынша қызмет көрсету саласының үлесі (%)	1,2	1,2	1,3	0,9	0,8
Өнер, ойын-сауық және демалыс саласының үлесі (%)	1,2	2,9	1,9	1,7	1,7

Ескерту: [15,16] негізінде әзірленген

Мәселен, 1-кестеде көрсетілгендей 2019 жылы жалпы инвестициядағы тұру және тамақтану саласына жұмсалған инвестицияның үлесі 1,2%-ды; 2023 жылы 0,8%-ды құраған. Өнер, ойын-сауық және демалыс саласының үлесі 2019 жылы 1,2%-ды құрасса, ал сәйкесінше 2023 жылы 1,7%-ға жоғарылаған. Туризм индустриясы салаларына жұмсалған инвестиция мөлшерінің жалпы инвестициядағы үлесі айтарлықтай төмен екенін байқауға болады. Пайдалану бағыттары бойынша негізгі капиталға салынған инвестиция көздерін бюджеттік қаражат, меншікті қаражат, банктердің кредиттері құрап отыр. Тұру және тамақтану қызметтерін ұсынатын салалар мен ойын-сауық индустриясы саласына жұмсалған инвестицияның ішінде меншікті қаражаттың үлесі басым. Туризм саласына жұмсалған инвестиция, саланың қызмет көрсету қуатын арттыруға, жұмыс орындарын ашуға, жаңа тұтынушыларды тартуға мүмкіндік беретінін ескерсек, мемлекетте туристік дестинацияларды дамытуға бағытталған инвестициялық салымдар өңірдің тартымдылығы мен сұраныс туғызу мүмкіндіктеріне бағдарлануда. Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрлігінің 2021 жылы қабылдаған «Туристендіру картасын бекіту туралы» бұйрығына сәйкес табиғат, мәдениет, тарих, сәулет өнері және т.б. белгілеріне негізделі отырып, ел аумағындағы туристік дестинациялар өңірлік және республикалық маңыздылығы бойынша 68 туристік дестинацияға жіктелген [17]. Осы жіктемеге сәйкес маңыздылығына қарай инвестициялық жобалар жасалып, дестинацияларды дамытудың алғышарттары іске асырылып жатыр.

Туристік дестинация қызметтеріне сұраныс білдірген ішкі туристердің саны 2024 жылдың тоғыз айында 6 млн адамға, орналастыру орындарының табысы 224 млрд теңгеге және инвестиция көлемі 668,1 млрд теңгеге жеткен. Саланың экономикалық көрсеткіштерінің өсу қарқыны талдауға алынған жылдар ішінде жоғарылаған. Туристік салаға жұмсалған инвестиция мөлшерін инвестициялық жобалар негізінде талдайтын болсақ, «Астананың туристік ауданы» туристік жобасының құны 194 млрд теңге, жоба нәтижесінде екі мыңға жуық жұмыс орындары ұйымдастырылады және жоба өзінің толық қуатына ауысқан кезде жыл сайын 10 млрд теңгенің салық аударымдарын құрайды деп күтіліп отыр. Бұл жоба 2026 жылы аяқталады деп жоспарланған. Отандық туризм саласында ауқымды инвестиция жұмсалу көзделіп отырған келесі жоба – Маңғыстау облысы, Каспий жағалауы «Жылы жағажай» жобасы шеңберінде жағажай курорты, отель-гольф, вилла кешені, аквапарк және ойын-сауық орталығы тәрізді жобалар қарастырылған. Жобаның құны 137,4 млрд теңге, ашылатын жұмыс орын саны 5 мың, ал жобаның жүзеге асырылуы 2026 жылға дейінгі мерзімді қамтиды. Аталмыш жоба жағажай инфрақұрылымын құруға, сауда орталықтары мен қонақ үй кәсіпорындарын дамытуға мүмкіндік береді (2-кесте).

2-кесте. Туризм саласында іске асырылатын инвестициялық жобалар

Инвестициялық жоба атауы	Инвестиция құны	Жобаны іске асыру мерзімі	Жобалық қуаты мен жұмыс орын саны	Жоба іске асырылатын дестинация
«Астана туризм» көп функционалды туристік аудан	194 млрд тг	2026	2000 жұмыс орны	Астана қ.
«Жылы жағажай» кешені	137,4 млрд тг	2024-2026	5000 жұмыс орны	Маңғыстау облысы
Катонқарағай ауданы Катонқарағай ауылында Wellness Resort санаторий-сауықтыру кешенінің құрылысы	8000 млн тг	2024-2026	106 жұмыс орын	Шығыс Қазақстан облысы
Terrasport көпфункционалы кешенінің құрылысы	1800 млн тг	2024-2026	40 жұмыс орын	Шығыс Қазақстан облысы
Sirius plus апартаменттері бар қонақ үй-емдеу-сауықтыру кешенін салу	1782 млн тг	2021-2026	15 жұмыс орын	Ақмола облысы

Инвестициялық жоба атауы	Инвестиция құны	Жобаны іске асыру мерзімі	Жобалық қуаты мен жұмыс орын саны	Жоба іске асырылатын дестинация
Іле-Алатау мемлекеттік ұлттық табиғи паркіндегі экотуризмді тұрақты дамыту жобасы	1 200 млн тг	2019-2026	80 жұмыс орын	Алматы облысы
Эко-қалашық салу мен жағажайды абаттандыру	620 млн тг	2023-2026	60 жұмыс орын	Павлодар облысы
AqBura Resort курорттық аймағының құрылысы	100 000 млн тг	2019-2035	600 жұмыс орын	Ақмола облысы

Ескерту: [18,19] әдебиет көзі негізінде әзірленген

Кейбір әлем елдерінде мемлекет табысының ауқымды бөлігін құрап отырған туристік саланың Қазақстандағы даму қарқынын арттыру мақсатында инвестициялық жобалар қабылданып, жүзеге асырылып жатқанын жоғарыдағы кестедегі (2-кесте) деректерден байқауға болады. Туризм индустриясы қызмет көрсететін салаларды қамтитынын ескеретін болсақ, инвестициялық жобалардың ішінде орналастыру орындарының, емдік-сауықтыру мекемелерінің, санаторий-сауықтыру кешендерінің құрылыстарын жүргізу, эко-қалашық пен жағажайды абаттандыру, курорттық аймақты дамыту жобалары бар. Жобалар негізінен туристендіру картасы шеңберінде айқындалған Ақмола, Шығыс Қазақстан, Маңғыстау, Павлодар тәрізді туристік дестинацияларда іске асырылмақ. Инвестициялық жобаларды жүзеге асыру жергілікті аумақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына оң серпін береді. Жаңа жұмыс орындарының ұйымдастырылуына, көрсетілетін қызметтердің артуына, инфрақұрылымның дамуына, жергілікті не республикалық бюджетке бағытталған салық түсімдерінің өсуіне мүмкіндік туғызады.

Туризм – экономиканың басым бағыттарының бірі ретінде танылған сала. ҚР Президентінің Қазақстан халқына жолдауларында туризмге инвестиция тарту, ішкі әуе тасымалының дамуы туристік нысандардың инфрақұрылымын жақсартуға әсер ететіні және туризм жобаларын іске асырғанда табиғи ортаға залал келтірмей, экологияны сақтауға назар аудару керегі қамтылған [20]. Мемлекеттің туристік әлеуетін пайдалану керегін және туризмнің серпінді жобалар қатарында болуы көрсетілген [21]. Сонымен қатар, туристік-рекреациялық ресурстарды қолдану арқылы туризм саласында кәсіпкерлікті ұйымдастыру әсіресе экотуризм мен этнотуризмді дамытуға басымдық беруге назар аударылған [22].

Туризм саласын мемлекеттік қолдау шаралары іске асырылып келеді. Туризм саласындағы нысаналы жобаларға бөлінетін субсидия, гранттар не салықтық жеңілдіктер тәрізді мемлекеттік қолдау тетіктері туристік секторға инновацияны енгізуге мүмкіндік береді [23].

Қазіргі уақытты туризм саласын мемлекеттік қолдаудың келесідей тетіктері қабылданып, іске асырылуда (3-кесте).

3-кесте. Туризм саласын қолдау шаралары

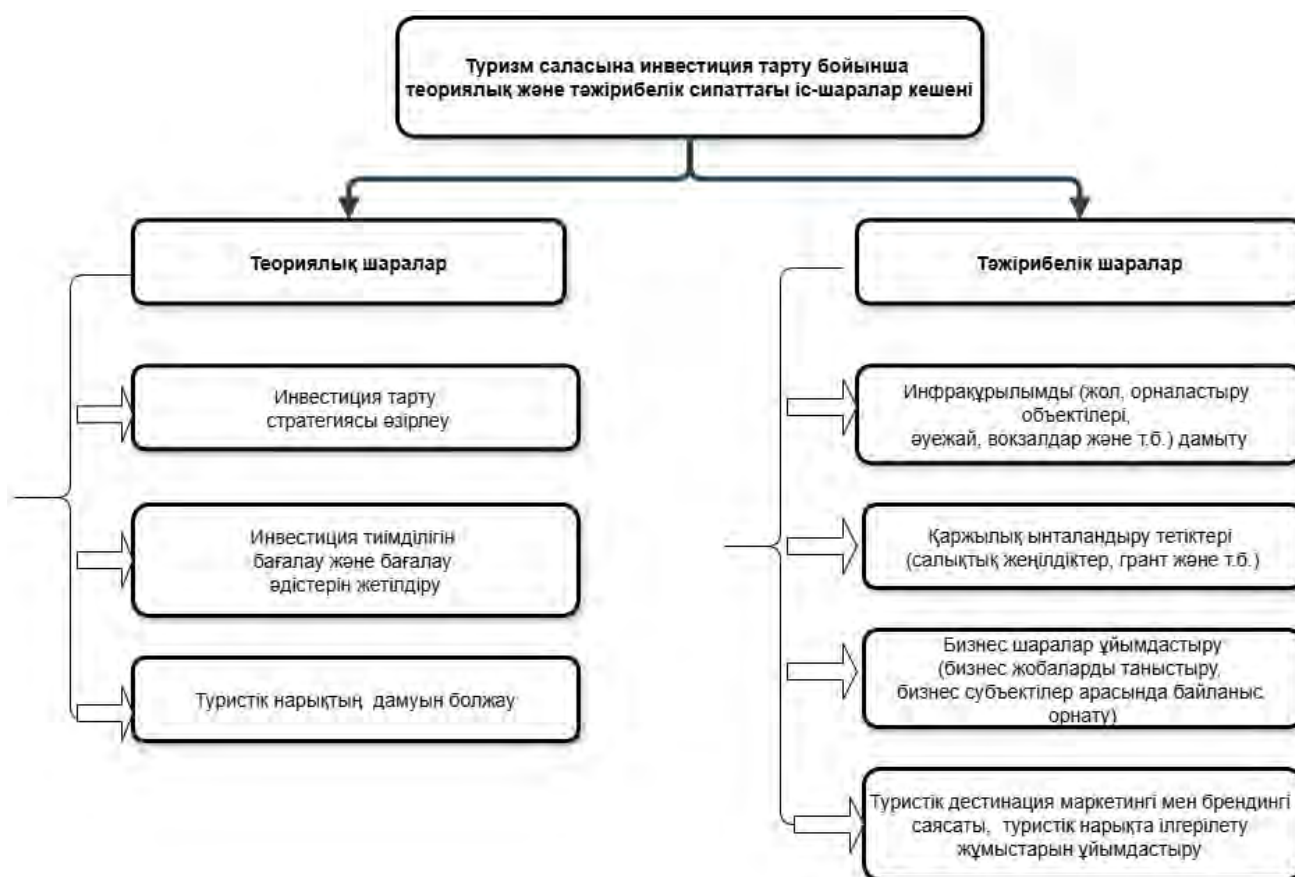
Қолдау бағыты	Қолдау тетігі	Нормативтік құжат түрі
Әрбір шетелдік турист үшін келу туризмі саласындағы туроператорлардың шығындарын субсидиялау	Туроператор шығынының 15000 теңге көлемінде субсидиялау	Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2021 жылғы 15 желтоқсандағы № 387 бұйрығы
Тау шаңғысы курорттары үшін жабдықтар мен техника сатып алу бойынша кәсіпкерлік субъектілердің шығындары құнының бөлігін өтеу	Шығын құнының 25%-ын өтеу	Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2021 жылғы 29 желтоқсандағы № 407 бұйрығы

Қолдау бағыты	Қолдау тетігі	Нормативтік құжат түрі
Қазақстан Республикасының аумағында кәмелетке толмаған жолаушыларды әуемен тасымалдау кезінде туристік өнімге енгізілген билеттің құнын субсидиялау	Балалар авиабилетінің 100%-ын субсидиялау	Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2021 жылғы 7 желтоқсандағы № 375 бұйрығы
Жүргізушінің орнын қоспағанда, отыруға арналған сыйымдылығы сегіз орыннан асатын автокөлік құралдарын сатып алу жөніндегі туристік қызметті жүзеге асыратын кәсіпкерлік субъектілері шығынының бөлігін өтеу	Шығынның 25%-ын өтеу	Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 412 бұйрығы
Кәсіпкерлік субъектілерінің жол бойындағы сервис объектілерін салу жөніндегі шығынының бөлігін өтеу	Шығынның 10%-ын өтеу	Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 411 бұйрығы
Санитарлық-гигиеналық тораптарды ұстауға бағытталған кәсіпкерлік субъектілері шығындарын субсидиялау	Шығынның ай сайын 83 300 теңге көлемінде субсидиялау	Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2021 жылғы 10 желтоқсандағы № 382 бұйрығы
Туристік қызмет объектілерін салу, реконструкциялау кезінде кәсіпкерлік субъектілері шығындарының бір бөлігін өтеу	Шығынның 10% өтеу	ҚР мәдениет және спорт Министрінің 2021 жылғы 31 желтоқсандағы № 415 бұйрығы

Ескерту: [24] әдебиет көзі негізінде әзірленген

Республикада туризм саласында жұмыс істейтін кәсіпкерлерді мемлекеттік қолдау шараларының бірқатары көрсетілген жоғарыда берілген кестеге сәйкес шығындарды субсидиялау, шығынның бір бөлігін өтеу, басым туристік аумақтарда жүзеге асырылатын туристік жобаларға Кәсіпкерлік кодексінде көрсетілген инвестициялық преференциялар беруді [25,26] (заттай гранттар, кедендік әкелу баждан, салық салудан босату оның ішінде есептелген корпоративтік табыс салығының сомасын жүз пайызға азайту; жер салығының мөлшерлемесіне нөл коэффициентін қолдау; мүлік салығын салықтық базаға нөл пайыз мөлшерлемесі бойынша есептеу) қарастырады.

Қазіргі уақытта мемлекетте туристік-рекреациялық әлеуеті жоғары және туристік қызметті көрсетуге мүмкіндігі бар курорттық аумақтар (Щучье-Бурабай; Алматы; Баянауыл; Қарқаралы; Маңғыстау; Сарыағаш; Алтай; Зеренді; Балқаш; Имантау-Шалқар; Байқоңыр; Қатон-Қарағай; Түркістан және т.б. барлығы 21 туристік дестинация) жұмыс істеп жатқандығы белгілі. Көрсетілген туристік дестинацияларда инвестициялық жобаларды іске асырудың болашағы бар. Сонымен қатар, жалпы туристік саланы дамыту және оған инвестиция тарту үшін теориялық және тәжірибелік сипаттағы шаралардың кешенін ұсынуға болады (2-сурет).

2-сурет. Туризм саласына инвестиция тарту бойынша шаралар кешені

ҚОРЫТЫНДЫ

Ішкі және кіру туризмін дамыту – мемлекеттік саясаттың басымдықты бағыттарының бірі [27]. Туризмді ішкі, шетелдік туристерді тартуға жарамды бәсекеге қабілетті салаға айналдыру мақсатында заңнамалық, экономикалық тетіктер жүйелендіріліп, іс-шаралар кешені орындалып жатыр.

Біріншіден, басым туристік аумақтардың айқындауға мүмкіндік беретін туристік аумақтар картасы жасалып, топ туристік дестинациялар белгіленді.

Екіншіден, Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы бекітіліп, басым туризм түрлері айқындалды. Оның ішінде экологиялық туризм, агротуризм, этнографиялық туризм және қолөнер, кемпингтік туризм және автокеруен; балалар-жасөспірімдер туризмі және жастар туризмі; емдік-сауықтыру және медициналық туризм; MICE туризмді дамытуға назар аударылуда.

Үшіншіден, туристік дестинацияларда логистика, туризм инфрақұрылымын құру және дамыту, жол дәліздерін жөндеу және қайта жөндеу; сервис сапасын жақсарту мен саланы цифрландыру жұмыстарын жүргізумен қатар, қонақ үй және тамақтандыру салаларын дамытуға назар аударылып, инвестициялық жобалар әзірленіп, жүзеге асырылып жатыр.

Төртіншіден, туризм саласының инвестициялық тартымдылығын арттыру мақсатында басым туристік аумақтарда жүзеге асырылатын инвестициялық жобаларды мемлекеттік қолдау тетіктері мен жеңілдіктер жүйесі айқындалды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Travel industry to contribute record \$11 trillion to global GDP in 2024 By Doyinsola Oladipo <https://surl.li/qygnyz>
2. Word tourism barometer/Volume 22, Issue 4 November 2024 <https://surl.li/eivonv> 3. Қазақстан Республикасындағы көрсетілген қызметтердің көлемі туралы 2023 жыл, 11 серия Көрсетілетін қызмет статистикасы / Электрондық ресурс.-URL: <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-service/spreadsheets/>(жүгінген күні: 10.12.2024).
3. Қазақстан Республикасындағы үй шаруашылықтарының сапарларға жұмсалған шығыстары туралы 2023 жыл, 13 серия Туризм статистикасы Электрондық ресурс.-URL: <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-tourism/>(жүгінген күні: 10.12.2024).
4. Маркова Г.В. Экономическая оценка инвестиций: учебное пособие. – Москва: КУРС: ИНФРА-М, 2020.- 144с.
5. Рыночная экономика. Русско- казахский толковый словарь-справочник/Под редакцией М.Р. Насыровой.- Алматы: Білім, 1995- 608с.
6. Moosa Iyad Ibrahim Foreign direct investment in tourism: a systematic review of literature// Journal of Tourism Quarterly 2024, 6 (1-2), 32-38
7. Zaytseva, V. M., Tsviliy, S. M., Demko, V. S., Klopov I. O., & Kovalenko, V. L. (2024). Internalization of the Investment Environment in the International Tourism Industry. Apuntes del Cenes, 43(78). Págs. 43 - 75. <https://doi.org/10.19053/uptc.01203053.v43.n78.2024.16971>
8. The relationship between foreign direct investment and tourism sector: the jamaican case A. Sarialioğlu Hayali , A. Küçükosman , Kolee M. Kpartor // International Journal of Economic and Administrative Studies 2021 (31):229-246 ISSN 1307-9832
9. Merith Ifeoma Anaba, Goh Hong Ching, Muhammad Mehedi Masud Factors influence residents' investment decision for tourism industry development// International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting ISSN 2577-767X Vol. 16, No. 1, pp. 66-76. 2023 DOI: 10.33094/ijaefa.v16i1.890
10. Shiqiang SunPingzhang Lv The impact of new infrastructure investment on the international tourism industry: new evidence from China// <https://surl.li/vkpdhb>
11. Левченко Т.П.Организационно-экономические аспекты оценки эффективности инвестиций в индустрии туризма// Теоретические и прикладные аспекты развития сферы рекреации и туризма № 2 (14) 2022 С. 4-11.
12. Манько Е.А. Инвестирование и мультипликативный эффект в индустрии туризма// Наука молодых - будущее России. сборник научных статей 4-й Международной научной конференции перспективных разработок молодых ученых: в 8 томах. 2019. С. 70-73.
13. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 262 қаулысы/ ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. Электрондық ресурс. -URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262> (жүгінген күні: 11.11.2024).
14. Негізгі капиталға салынған инвестициялар туралы/ Электрондық ресурс. URL: <https://stat.gov.kz/>,
15. Қазақстан Республикасындағы инвестициялық және құрылыс қызметі Статистикалық жинақ 2017-2021жж. Астана 2022, 203бет.
16. Туристендіру картасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2021 жылғы 27 қазандағы № 332 бұйрығы / ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. Электрондық ресурс.-URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100> (жүгінген күні: 11.11.2024).
17. Инвестициялық жобалардың жалпы ұлттық пулы/ «Kazakh invest» ҰК» АҚ ресми сайты. Электрондық ресурс. URL:<https://surl.li/ejvata> (жүгінген күні: 12.11.2024).
18. Инвестициялық жобалар/ Шығыс Қазақстан облысының әкімдігінің сайты. Электрондық ресурс. URL: <https://surl.li/jjprmm> (жүгінген күні: 13.11.2024).
19. «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына жолдау/ ҚР Президентінің ресми сайты. Электрондық ресурс.-URL: <https://surl.li/jminvg> (жүгінген күні: 13.11.2024).
20. «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдау/ ҚР Президентінің ресми сайты. Электрондық ресурс.-URL: <https://surl.li/xswery> (жүгінген күні: 13.11.2024).
21. «Сындарлы қоғамдық диалог – қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдау/ ҚР Президентінің ресми сайты. Электрондық ресурс.-URL: <https://surl.li/btdbwy> (жүгінген күні: 13.11.2024).

22. Туризмдегі кәсіпкерлік қызметті ынталандырудың экономикалық құралдары: салық саясаты//Тлеубердинова А.Т., Салауатова Д.М., Мемлекеттік аудит №2 (59) 2023, 11-18 б.

23. Туризм саласындағы мемлекеттік қолдау шаралары туралы ақпарат/ Электрондық ресурс.-URL: <https://surl.li/fhhvfx> (жүгінген күні: 13.11.2024).

24. Басым туристік аумақтарды қалыптастыру, олардың жұмыс істеу және оларды басқару қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2021 жылғы 15 желтоқсандағы № 386 бұйрығы. / ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. Электрондық ресурс.-URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100025846> (жүгінген күні: 14.11.2024).

25. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі, Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ., 286, 290-баптар / ҚР нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. Электрондық ресурс.-URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375> (жүгінген күні: 14.11.2024).

26. Ішкі туризмді дамыту, онлайн-платформаларды кеңейту және Қазақстанда демалатын орындардың топ-10 – Kazakh Tourism/ ҚР Премьер-министрінің ресми ақпараттық ресурсы. Электрондық ресурс.-URL: <https://surl.li/rmjyqs> (жүгінген күні: 15.11.2024).

REFERENCES:

1. Travel industry to contribute record \$11 trillion to global GDP in 2024 By Doyinsola Oladipo <https://surl.li/qygnzy>

2. Word tourism barometer/Volume 22, Issue 4 November 2024 <https://surl.li/eivonv>

3. Qazaqstan Respublikasyndaғы көрсетілген qyzmetterdiñ kölemi turaly 2023 jyl, 11 seria Kórsetiletin qyzmet statistikasy / Elektrondyq resurs.-URL: [https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-service/spreadsheets/\(jügingen küni: 10.12.2024\)](https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-service/spreadsheets/(jügingen küni: 10.12.2024)).

4. Qazaqstan Respublikasyndaғы üi şaruaşylyqtarynyñ saparlarğa jümsalğan şyğystary turaly 2023 jyl, 13 seria Turizm statistikasy Elektrondyq resurs.-URL: [https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-tourism/\(jügingen küni: 10.12.2024\)](https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-tourism/(jügingen küni: 10.12.2024)).

5. Markova, G.V. Jekonomicheskaja ocenka investicij: uchebnoe posobie. – Moskva: KURS: INFRA-M, 2020.- 144s.

6. Rynochная jekonomika. Russko- kazahskij tolkovyj slovar'-spravochnik/Pod redakciej M.R. Nasyrovoy.- Almaty: Bilim, 1995- 608s.

7. Moosa Iyad Ibrahim Foreign direct investment in tourism: a systematic review of literature// Journal of Tourism Quarterly 2024, 6 (1-2), 32-38

8. Zaytseva, V. M., Tsviliy, S. M., Demko, V. S., Klopov I. O., & Kovalenko, V. L. (2024). Internalization of the Investment Environment in the International Tourism Industry. Apuntes del Cenes, 43(78). Págs. 43 - 75. <https://doi.org/10.19053/uptc.01203053.v43.n78.2024.16971>

9. The relationship between foreign direct investment and tourism sector: the jamaican case A. Sarialioğlu Hayali , A. Küçükosman , Kolee, M. Kpartor // International Journal of Economic and Administrative Studies 2021 (31):229-246 ISSN 1307-9832

10. Merith Ifeoma Anaba, Goh Hong Ching, Muhammad Mehedi Masud Factors influence residents' investment decision for tourism industry development// International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting ISSN 2577-767X Vol. 16, No. 1, pp. 66-76. 2023 DOI: 10.33094/ijaefa.v16i1.890

11. Shiqiang SunPingzhang Lv The impact of new infrastructure investment on the international tourism industry: new evidence from China// <https://surl.li/vkpdhb>

12. Levchenko, T.P.Organizacionno-jekonomicheskie aspekty ocenki jeffektivnosti investicij v industrii turizma// Teoreticheskie i prikladnye aspekty razvitija sfery rekreacii i turizma № 2 (14) 2022 S. 4-11.

13. Man'ko, E.A. Investirovanie i mul'tiplikativnyj jeffekt v industrii turizma// Nauka molodyh - budushhee Rossii. sbornik nauchnyh statej 4-j Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii perspektivnyh razrabotok molodyh uchenyh: v 8 tomah. 2019. S. 70-73.

14. Qazaqstan Respublikasynyñ turistik salasyn damytudyñ 2023 – 2029 jyldarğa arналған tüjyrymdamasyn bekіtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2023 jylғы 28 nauryzdaғы № 262 qaulysy/ QR normativtik qūyqytyq aktіleriniñ aqparattyq qūyqytyq jüiesi. Elektrondyq resurs.-URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262> (jügingen küni: 11.11.2024).

15. Negizgi kapitalğa salynған investisialar turaly/ Elektrondyq resurs.-URL: <https://stat.gov.kz/>,

16. Qazaqstan Respublikasyndaғы investisialyq және qūrylys qyzmeti Statistikalyq jinaq 2017-2021jj. Astana 2022, 203bet.

17. Turistendiru kartasyn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Mädeniet jäne sport ministriniń 2021 jylǵy 27 qazandaǵy № 332 bırıyǵy / QR normativtik qúqyqtyq aktıleriniń aqparattyq qúqyqtyq júiesi. Elektrondyq resurs.-URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100> (júgingen kúni: 11.11.2024).

18. Investisialyq jobalardyń jalpy últtyq puly/"Kazakh invest" ÚK AQ resmi saıty. Elektrondyq resurs.-URL: <https://surl.li/ejvata> (júgingen kúni: 12.11.2024).

19. Investisialyq jobalar/ Şyǵys Qazaqstan oblysynyń ákimdiginıń saıty. Elektrondyq resurs.-URL: <https://surl.li/jjprmm> (júgingen kúni: 13.11.2024).

20. «Ädiletı Qazaqstan: zań men tártıp, ekonomikalıq ósim, qoǵamdyq optimizm» atty Qazaqstan halqyna Joldau/ QR Prezidentiniń resmi saıty. Elektrondyq resurs.-URL: <https://surl.li/jminvg> (júgingen kúni: 13.11.2024).

21. «Ädiletı Qazaqstannyń ekonomikalıq baǵdary» atty Qazaqstan halqyna Joldau/ QR Prezidentiniń resmi saıty. Elektrondyq resurs.-URL: <https://surl.li/xswepy> (júgingen kúni: 13.11.2024).

22. «Syndarly qoǵamdyq dialog – qazaqstannyń túraqtylyǵy men órkendeuiniń negizi» atty Qazaqstan halqyna Joldau/ QR Prezidentiniń resmi saıty. Elektrondyq resurs.-URL: <https://surl.li/btdbwy> (júgingen kúni: 13.11.2024).

23. Turizmdegi käsıperlik qyzmetti yntalandyruıyń ekonomikalıq qúraldary: salyq saıasaty// Tleuberdinova A.T., Salauatova D.M., Memlekettik audit №2 (59) 2023, 11-18 b.

24. Turizm salasyndaǵy memlekettik qoldau şaralary turaly aqparat/ Elektrondyq resurs.-URL: <https://surl.li/fhhvfx> (júgingen kúni: 13.11.2024).

25. Basym turistik aumaqtardy qalyptastyru, olardyń jumys isteıu jáne olardy basqaru qaǵıdalaryn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Mädeniet jáne sport ministriniń 2021 jylǵy 15 jeltoqsandaǵy № 386 bırıyǵy. / QR normativtik qúqyqtyq aktıleriniń aqparattyq qúqyqtyq júiesi. Elektrondyq resurs.-URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100025846> (júgingen kúni: 14.11.2024).

26. Qazaqstan Respublikasynyń Käsıperlik Kodeksi Qazaqstan Respublikasynyń Kodeksi 2015 jylǵy 29 qazandaǵy № 375-V QRZ., 286, 290-baptar / QR normativtik qúqyqtyq aktıleriniń aqparattyq qúqyqtyq júiesi. Elektrondyq resurs.-URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375> (júgingen kúni: 14.11.2024).

27. Işki turizmde damytu, onlain-platformalardy keńeıtu jáne Qazaqstanda demalatyn orındardyń top-10 — Kazakh Tourism/ QR Premier-ministriniń resmi aqparattyq resursy. Elektrondyq resurs.-URL: <https://surl.li/rmjyqs> (júgingen kúni: 15.11.2024).

АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

Шохан Р.

кандидат экономических наук,
ассоциированный профессор
ЕНУ им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
e-mail: roza-shokan@mail.ru

Аннотация: Целью данной работы является анализ текущего состояния инвестиционной деятельности, направленной на развитие сферы туризма.

Туризм считается одним из наиболее перспективных направлений экономики, способным привлечь значительный капитал и внести вклад в социально-экономическое развитие страны. В статье, на основе накопленных количественных показателей, анализируется современное состояние туристического рынка в мире и Казахстане. Основная часть работы посвящена вопросам, связанным с инвестиционными проектами, реализуемыми на туристических территориях с высоким туристско-рекреационным потенциалом.

Проведен анализ текущих и перспективных инвестиционных проектов, реализуемых в различных регионах Казахстана, с акцентом на развитие инфраструктуры, экотуризма, лечебно-оздоровительных и курортных зон. Кроме того, внимание уделено мерам государственной поддержки, направленным на привлечение отечественных и иностранных инвестиций в сферу туризма.

Проанализированы существующие механизмы предоставления инвестиционных преференций, такие как налоговые льготы, упрощенные административные процедуры и субсидии, способствующие созданию благоприятного инвестиционного климата. Особое внимание уделено нормативно-правовым актам, регулирующим эту сферу.

Рассмотрены основные принципы и подходы к развитию отрасли, предусмотренные Концепцией развития туристской отрасли в Республике Казахстан на 2023–2029 годы. Отдельное внимание уделено туристическим направлениям, которые представляют высокую привлекательность для отечественных и иностранных инвесторов, а также обладают значительным потенциалом для устойчивого развития отрасли в долгосрочной перспективе. В качестве методов исследования использовались научное обобщение, систематизация, анализ и сравнение. В процессе исследования применялись научные методы обобщения, систематизации, анализа и сравнения. Полученные результаты могут служить основой для совершенствования мероприятий по привлечению и направлению инвестиций в туристическую отрасль.

Ключевые слова: экономика, туризм, отрасль, инвестиции, проект.

ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITY IN THE TOURISM SECTOR

R. Shokhan

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor

I.N. Gumilyov Eurasian national university,
Astana, Kazakhstan

e-mail: roza-shokan@mail.ru

Abstract: The aim of the study is to analyze the current state of investment activities promoting tourism development.

Tourism is considered one of the most promising areas of the economy, capable of attracting significant capital and contributing to the socio-economic development of the country. The article analyzes the current state of the tourism market in the world and Kazakhstan based on aggregated quantitative data. The main part of the work is devoted to issues related to investment projects implemented in tourist destinations with high recreational and economic potential.

An analysis of current and prospective investment projects implemented in various regions of Kazakhstan is carried out, with an emphasis on the development of infrastructure, ecotourism, health, wellness and resort areas. In addition, attention is paid to government support measures designed to attract both domestic and foreign investment into the tourism sector.

Existing mechanisms for providing investment preferences, such as tax incentives, simplified administrative procedures and subsidies that contribute to the creation of a favorable investment climate, are analyzed. Particular attention is paid to relevant legislation and regulations governing this area.

The main principles and approaches to the development of the industry, outlined in the Concept for the Development of the Tourism Industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029, are considered. Particular attention is paid to tourist destinations that are highly attractive to domestic and foreign investors and also have significant potential for sustainable development of the industry in the long term. The study employed methods such as synthesis, systematization, analysis, and comparison, analysis, and comparison. The results may provide a foundation for improving measures aimed at attracting and directing investments into the tourism industry.

Keywords: economy, tourism, industry, investment, project.

Бауэр М. Ш.*

экономика ғылымдарының докторы, профессор
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық
университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: mairak@bk.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8489-5782>

Хусаинова Ж. С.

экономика ғылымдарының кандидаты,
профессор
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық
университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: zhibekh11@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-2617-838X>

Айгужинова Д. З.

экономика ғылымдарының кандидаты,
профессор
Торайғыров университеті, Павлодар қ.,
Қазақстан Республикасы
e-mail: dinara.aiguzhinova@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-0067-9442>

Шеримова Н. М.

экономика магистрі, аға оқытушы
Торайғыров университеті, Павлодар қ.,
Қазақстан Республикасы
e-mail: asanek2010@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-4482-8531>

ҚЫСҚА МЕРЗІМДІ КӘСІПКЕРЛІК ШЕШІМДЕРДІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ НЕГІЗДЕМЕСІ: МӘСЕЛЕЛЕР, ПРАКТИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАР

Аңдатпа. Мақалада қысқа мерзімді шешімдер мәселелері ұзақ мерзімді шешімдер мәселелерімен салыстыра отырып қарастырылған. Шешім қабылдаудың интуитивті және нақты әдістеріне сипаттама берілген. Мақала авторлары қысқа мерзімді кәсіпкерлік шешімдерді қаржылық негіздеудің нақтыланған практикалық тәсілдерін ұсынған, сонымен қатар оның негізгі принциптерін көрсеткен. Кәсіпкерлік шешімдердің түрлері мен сипаттамалары жинақталып, кәсіпкерлік шешімдердің қаржылық негіздемесінің практикалық ұсыныстары мен есептеулері ұсынылған. Кәсіпкерлік шешімдерді негіздеу кезінде қаралатын баламаларды бағалау критерийлері саналатын қаржы-экономикалық көрсеткіштердің мәні мен мазмұны айқындалған. Нақты мысалдар негізінде қысқа мерзімді кәсіпкерлік шешімдердің бірнеше түрі бойынша қаржылық негіздемені есептеу алгоритмдері қарастырылған және жинақталған: шектеу факторлары, компоненттерді сатып алу немесе өз өндірісі, бизнес сегментін жабу, тапсырысты қабылдау немесе қабылдамау, баға белгілеу, бірлескен өнімдерді өндіру және оларды әрі қарай өңдеу.

Кәсіпкерлік шешімдер қабылдаудың қаржылық емес (сапалық) факторлары анықталған. Мақалада ұсынылған қысқа мерзімді кәсіпкерлік шешімдердің қаржылық негіздемесі саласындағы ұсыныстар қабылданатын кәсіпкерлік шешімдердің сапасын жақсартуға және тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: кәсіпкерлік шешімдер, қаржылық негіздеме, шығындар, шекті кіріс, шектеулі ресурс, бөлім нүктесі, қаржылық емес фактор.

КІРІСПЕ

Қазақстандық экономиканы дамытудың қазіргі жағдайындағы кәсіпкерлік шешімдерді қаржылық негіздеу саласындағы зерттеулер үлкен маңызға ие болып отыр. Елдегі кәсіпкерлік қызмет экономикалық тұрғыдан тұрақсыз, осыған байланысты кәсіпкерлерге өз қызметін басқару саласында жаңа талаптар қойылады. Сұраныс пен ұсыныстың үнемі өзгеріп отыратын деңгейі, кәсіпкерлер арасындағы бәсекелестіктің күшеюі, валюта бағамдарының жоғары құбылмалылығы, инфляциялық үдерістерге ұшырауы, заңнамалық базаның жетілмегені мен өзгергіштігі, сондай-ақ бірде-бір коммерциялық операцияның тиімді іске асырылуына кепілдік бермейтін жағдайларды туғызатын көптеген басқа факторлар. Осыған байланысты коммерциялық қызмет тиімділігінің негізгі және қажетті шарты ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді сипаттағы кәсіпкерлік шешімдер қабылдаудың сауатты қаржылық негіздемесі. Қабылданған шешімдердің тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін қаржы-экономикалық не-

гіздеме, шығындарды есепке алу және қаржылық нәтижелерді қалыптастыру бойынша теория мен практикада жинақталған әдістерді таңдау және пайдалану ерекше назар аударуды талап етеді. Бұл сыртқы орта жағдайлары өзгерген кезде кәсіпкер оларға икемді және жедел әрекет етіп, нәтижесінде ішкі өндірістік және басқару процестерін реттеуі керек. Қысқа мерзімді қаржылық шешімдерді қаржылық негіздеудің бірнеше тәсілдері ұсынылды.

Зерттеудің мақсаты – жоғары экономикалық тиімділікті қамтамасыз ететін қысқа мерзімді кәсіпкерлік басқару шешімдерін қаржылық негіздеу тәсілдерін жалпылау және оңтайландыру.

ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Басқарушылық шешімдерді негіздеудің қаржылық аспектілері қазіргі заманғы ғалымдардың А. А. Нурумов, Г. Ж. Есенова, М. А. Иманғалиева, Г. Б. Гурбанмурадов, М. Б. Жернакова, И. М. Шестакова [1,2,3] еңбектерінде егжей-тегжейлі зерттелген. Сондай-ақ шешім қабылдауға негіз болатын қаржылық есептеулердің маңызды аспектілері көптеген шетелдік ғалымдардың: И. Ансофф, П. Этрилл, М. Мескон, М. Альберт, В. Хорн, К. А. Петрухин [4,5,6,7,8] және т. б. еңбектерінде қарастырылған.

Бұл жұмыстар шешім қабылдаудың қаржылық аспектілерін зерттеудің маңызды теориялық және әдіснамалық негізі. Алайда, қысқа мерзімді кәсіпкерлік шешімдердің қаржылық негіздемесі мәселесі қабылданатын шешімдердің ерекшеліктері мен олардың шарттарын ескере отырып, жеке қарауды және нақтылауды қажет етеді.

Мақаланың теориялық негізін шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері құрады, сондай-ақ зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде логикалық және жүйелік тәсілдер, жалпылау, талдау және синтез, салыстыру, есептеу және кейс-жағдайлар қолданылды.

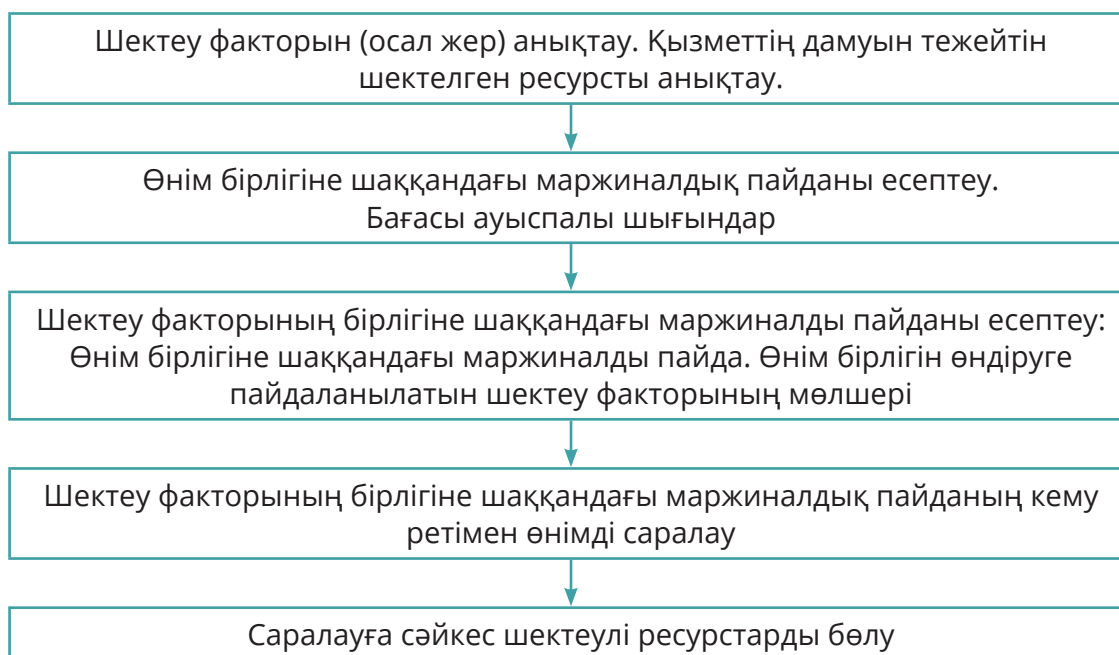
НӘТИЖЕЛЕР МЕН ТАЛҚЫЛАУ

Кәсіпкерлік шешімдер қабылданатын мәселелер қызмет саласына, тұрақты кеңеюге ұмтылуға, кірістілік деңгейін арттыруға және осы мақсаттарға жету жолдарын анықтауға байланысты [9]. Кәсіпкердің жаңа бизнесті құруға немесе күрделі өзгерістерге байланысты шешетін мәселелері ұзақ мерзімді, ал қысқа мерзімді мәселелер ағымдағы қызметтің дамуына әсер ететін мәселелер [10].

Шектеу факторы болған кезде өндірістік бағдарлама бойынша кәсіпкерлік шешімнің қаржылық негіздемесінің өзіндік ерекшеліктері болады. Кез келген компанияда өндірістің максималды көлемі компанияның иелігіндегі ресурстардың көлемімен шектеледі, ресурстардың кем дегенде бір түрі қалғандарына қарағанда көбірек байланыстырады. Шектеу факторы (бюджет факторы, осал жері) – ұсынысы шектеулі және компанияның дамуын тежейтін кез келген фактор [9].

Шектеуші факторын талдау негізінде шешім қабылдаудағы негізгі болжам – әзірленген оңтайлы жоспар шектеуді ескере отырып, мүмкін болатын шекті пайданы алуға мүмкіндік береді. Яғни, маржиналдық пайда тұжырымдамасы қолданылады. Сондықтан тек айнымалы шығындар релевантты болып саналады.

Бір шектеуші факторы болған кезде шектеуші факторының бірлігіне шаққандағы маржиналдық пайданы есептеу әдісі қолданылады, екі ресурстың шектелуі кезінде сызықтық бағдарламалау әдісі қолданылады. Бір шектеуші фактор болған жағдайда шешім қабылдау алгоритмі 1-суретте көрсетілген.

1-сурет. Бір шектеуші фактор болған кезде шешім қабылдау алгоритмі

Бұл алгоритмнің практикалық қолданылуы 1-жағдайдың мысалында қарастырамыз.

1-жағдай. Компания үш өнім шығарады. Компания еңбек ресурстарын 7800 сағатқа дейін шектеуге сәйкес өндірістік бюджетті және келесі кезеңге арналған шығарылым бюджетін қайта қарайды. Өндірілген үш өнім туралы ақпарат 1-кестеде келтірілген.

Барлық үш өнімге сұранысты қанағаттандыру үшін сағатпен көрсетілген еңбек ресурстары жетіспейді.

1-кесте. Өндірілетін өнім туралы ақпарат

Көрсеткіштер / Өнім	Өнім P	Өнім Q	Өнім R
Сату бағасы, мың теңге	600	300	100
Еңбек шығындары (сағатына 20 мың теңге), мың теңге	300	160	40
Басқа ауыспалы шығындар, мың теңге	90	68	14
Маржиналдық пайда, мың теңге/бірлік	210	72	46
Максималды сұраныс, бірлік	200	600	1000
Бірлік уақыты, сағат	15	8	2

Маржиналдық пайданы барынша арттыратын, Өнімнің оңтайлы құрамын анықтау қажет. Есептеу тәртібі 2-кестеде келтірілген.

2-кесте. Өнімнің оңтайлы құрамы және максималды маржиналдық пайда

Көрсеткіштер/ Өнім	Өнім P	Өнім Q	Өнім R
Маржиналдық пайда, мың теңге 1 сағатта	$210/15=14$	$72/8=9$	$46/2=23$
Рейтинг	2	3	1
Уақыт шығыны, сағат.	$200 \times 15 = 3000$	$2800/8 = 350 \text{ед.}$	$1000 \times 2 = 2000$
Максималды маржиналдық кіріс, \$	$1000 \times 46 = 46000$	$200 \times 210 = 42000$	$330 \times 72 = 25200$
Барлығы максималды маржиналдық кіріс 113200 мың теңге			

Бір өндірістік сағатқа маржиналдық кірісті анықтау кезінде бір сағат ішінде қай өнімді өндіру кезінде маржиналдық кірісті көбірек алатынымыз анықталды. Рейтинг өнім өндірісінің басымдығын көрсетеді. Сондықтан R өніміне өндірістік сағатты жұмсау ең тиімді және Q өнімінен ең пайдасы аз. Сондықтан есептеу шектеулі сағаттарды бірінші кезекте R өніміне бөлуді негіздейді және ол бойынша 1000 бірлікке деген сұранысты толығымен қанағаттандыру қажет. Сондай-ақ, P өнімінің 200 бірлігіне тапсырысты толығымен орындау қажет. Q өніміне R және P өнімдерін өндіруден қалған 2800 сағат бөлінеді. Сұралған Q өнімнің 600 бірлігінің ішінен, тек 350 бірлікті өндіруге негіз бар. Өнімдер арасындағы сағаттарды бөлудің бұл есебі сағаттың шектелуі кезінде максималды пайданы қамтамасыз ететін өндірістік бағдарлама туралы шешімді негіздейді.

Функцияларды аутсорсингке беру жөніндегі кәсіпкерлік шешімнің қаржылық негіздемесі ақпаратты қашықтықтан беру құралдарының дамытылуымен өзектілікке ие болды. Тарихи тұрғыдан алғанда, бұл мүмкіндікті өз бетінше өндіру немесе үшінші тарапқа беру туралы шешім «сатып алу немесе жасау» сияқты шешім болды. Алайда, соңғы уақытта көптеген компаниялар осы шешімге көптеген функциялар мен қызмет түрлеріне қатысты жүгінуде. Мысалы, сату, жобалау, әзірлеу, IT қолдау, логистика және т.б. Бұл ұйымның барлық күштерін өзінің негізгі қызметіне шоғырландыруға мүмкіндік береді.

Аутсорсинг – функцияларға мамандандырылған провайдерлерге негізгі емес функцияларды берудің басқару стратегиясы. Аутсорсингті кейде мердігерлік өндіріс немесе қосалқы мердігерлік деп те атайды. 3-кестеде функцияларды өз бетінше жүзеге асырудың және аутсорсингтің артықшылықтары мен кемшіліктері топтастырылған.

3-кесте. Функцияларды өз бетінше жүзеге асырудың артықшылықтары мен кемшіліктері

Артықшылықтары	Кемшіліктері
Меншікті өндіріс	
Бақылаудың үлкен дәрежесі	Үлкен көлем қажет
Процестің ашықтығы	Үлкен инвестицияны қажет етеді
Масштаб арқылы үнемдеу	Арнайы жабдықтың икемділігі шектеулі Негізгі қызмет болып табылмайды
Аутсорсинг	
Үлкен икемділік	Провайдерді таңдауда қателесу қаупі
Инвестициялық тәуекел аз	Процестің ашықтығы аз және бақылау аз
Ақша ағындары жағдайының жақсаруы негізгі қызметке назар аудару мүмкіндігі Инвестицияны жүзеге асырмай озық технологияларды пайдалану мүмкіндігі	Тапсырыстың орындалу мерзімін ұзарту тәуекелі

Жеке өндіріс немесе аутсорсинг туралы шешім қабылдауға арналған релевантты шығындар «өз бетінше өндіру немесе сатып алу» туралы шешім қабылдау кезінде ескерілетін шығындардан іс жүзінде ерекшеленбейді. Релевантты шығындар, өзіндік немесе сыртқы провайдерлердің күшімен өндіріс құнының айырмашылығын көрсетеді [9].

Алайда, аутсорсинг туралы шешім қабылдаған кезде, мысалы, шешімдердің нәтижесінде адами ресурстар босатылуы мүмкін екенін ескеру өте маңызды. Қызметкерлермен не істеу керек деген мәселе жұмыстан шығару немесе басқа жұмыстарға бағыттау іс жүзінде әрқашан өте маңызды. 2-жағдай мысалында аутсорсинг туралы шешімнің қаржылық негіздемесін қарастырамыз.

2-жағдай. «K» компаниясы мемлекеттік бағдарлама шеңберінде экологиялық мәселелер туралы қоғамның хабардарлығын арттыру жөніндегі келісімшартқа тендерге қатысатын

пиар компания болып табылады. Басшылық бағдарлама бойынша жұмыс сегіз айға созылады деп санайды. Он жарнама маманы жылдық жалақыға 6,600 мың теңге мөлшерінде жұмысқа қабылдануы тиіс. Жұмысты үйлестіру үшін жоба менеджері қажет болады. Қолданыстағы жоба менеджері пайдаланылуы мүмкін, оның жылдық жалақысы қазіргі уақытта 7,000 мың теңгені құрайды. Ол жаңа келісімшартқа уақытының 25%-ын жұмсайды деп күтілуде. Жаңа қызметкерлер мемлекеттік келісімшарттар бойынша жұмыс істеуге рұқсат алу үшін экологиялық хабардарлықты дайындау бағдарламасынан өтуі керек. Бұл бір қызметкерге 0,450 мың теңгені құрайды, бірақ бұл құнға 15% көлемінде грант қолжетімді болады деп болжануда. Сонымен қатар, «К» жұмыстарды қосалқы мердігерлікке (Үкіметтің келісімімен) кейде бірлескен жобаларды іске асыру үшін пайдаланатын басқа жарнамалық компанияға бере алады. Қосалқы мердігер 48,000 мың теңге төлем талап етеді деп болжануда жұмыстарды жүргізу үшін компания жұмысты аутсорсингке беруі керек пе?

Шешімнің қаржылық негіздемесі мынадай есеп түрінде ұсынылған: $10 \times 6,600 \times 8/12 + (0,450 \times 10) \times 0,85 = 47,825 < 48,000$.

Нәтижелер жұмыстарды аутсорсингке беру тиімді емес екенін растайды.

Сегментті жабу туралы кәсіпкерлік шешімнің қаржылық негіздемесі қосымша құн тізбегінің тиімділігін қамтамасыз ету үшін маңызды. Сегмент – бұл өнім, тапсырыс берушінің түрі, географиялық аймақ немесе кәсіпорын қызметінің басқа элементі, бұл қызметтің кеңейтілуі немесе азайуы тұрғысынан қарастыруға болады [10]. Шешім тек жойылатын шығындар негізінде қабылдануы керек (өйткені кейбір тұрақты шығындар сегмент жабылғаннан кейін де сақталуы мүмкін). Қаржылық емес факторларды ескеру де маңызды.

Сегментті жабу туралы кәсіпкерлік шешімнің қаржылық негіздемесінің тәртібі 3-жағдайдың мысалында келтірілген.

3-жағдай. Компания төрт өнім шығарып, сатады. 8-кестеде компанияның маусым айындағы кірістері мен шығыстары туралы есеп берілген. Кәсіпорын басшылығы кезеңнің қаржылық нәтижелеріне алаңдайды, әсіресе Z өніміне қатысты. Осы өнімнің өндірісін қысқарту туралы ұсыныс түсті. Өндіріс басшысы Z өнімін өндіруді тоқтату Y өнімін 40%-ға арттыру үшін пайдалануға болатын ресурстарды босатуға мүмкіндік беретінін айтты. Әр өнімнің өндіріс шығындарының құрылымы талданып, 9-кестеде келтірілген. Кәсіпорынның жалпы тұрақты шығындарына 20,000 мың теңге кіреді, олар өнімнің ешқайсысына жатпайды және сатудан түскен түсім негізінде олардың өзіндік құнына жатады. Егер кез келген өнімнің мөлшері 25%-дан асатын болса, осы өнімге қатысты нақты тұрақты өндірістік шығындар 30%-ға артады. Коммерциялық үстеме шығыстарға әрбір өнімге 5,000 мың теңге тұрақты шығыстар, сондай-ақ сатудан түскен түсімнің өзгеруіне пропорционалды түрде өзгеретін ауыспалы шығыстар кіреді. Бұл тұрақты шығындар кез келген өнімге ерекше емес және коммерциялық директор оларды төрт өнімге тең бөлу керек деп санайды.

4-кесте. Компанияның маусым айындағы кірістері мен шығыстары туралы есеп (мың теңге)

Көрсеткіштер / өнім	W	X	Y	Z	Жиыны
Сату	30,000	20,000	35,000	15,000	100,000
Өнімнің өзіндік құны	16,000	8,000	22,000	10,000	56,000
Жалпы пайда	14,000	12,000	13,000	5,000	44,000
Үстеме шығыстар:					
Коммерциялық шығыстар	8,000	7,000	8,500	6,500	30,000
Әкімшілік шығыстар	2,000	2,000	2,000	2,000	8,000
Таза пайда	4,000	3,000	2,500	(3,500)	6,000

Әкімшілік шығындар – кәсіпорынның жалпы үстеме шығындары, олардың мөлшері өндірілетін өнімге тәуелді емес, сондықтан оларды тұрақты шығындарға жатқызуға болады.

5-кесте. Өнім өндіруге арналған шығындардың құрылымы (мың теңге)

Көрсеткіштер / өнім	W	X	Y	Z	Жиыны
Айнымалы шығындар	4,800	1,600	13,200	5,000	24,600
Тұрақты шығындар оның ішінде	11,200	6,400	8,800	5,000	31,400
спецификалық емес тұрақты шығындар	6000	4000	7000	3000	20000
Барлығы	16,000	8,000	22,000	10,000	56,000

Кәсіпорын басшылығына Z өндірісін тоқтату керек пе, жоқ па деген ұсыныс қажет, өйткені ол тиімсіз. Ұсыныстарды негіздеу үшін 6-кестеде Z өнімін өндіруден бас тартқан кезде ағымдағы және болжамды көлемдерді нақты көрсететін есептер дайындалды.

Өнім өндіруден түскен табыстың жоғалуы (6500) мың теңгені құрайды. Z өнімін өндіруді тоқтату ресурстарды босатуға және оларды Y өнімін ұлғайтуға бағыттауға мүмкіндік беретіндіктен, осы өнімді өндіруден түсетін маржиналды пайданың ұлғаюы 40% немесе 7320 мың теңгені құрайды (18300x0,4). Сонымен қатар мамандандырылған тұрақты шығыстар 30%-ға немесе (540) мың теңгеге (1800x0,3) ұлғаяды. Z өнімін өндіруді тоқтатудың таза пайдасы: 7320-6500-540 = 280 мың теңгені құрайды.

Кейбір жағдайларда шешім қабылдау кезінде қаржылық емес сапа факторлары қысқа мерзімді қаржылық пайдадан гөрі маңызды болуы мүмкін. Қаржылық емес сапалық факторлар – кәсіпкерлік шешім қабылдаудың салдарына әсер ететін факторлар, бірақ ақпараттың болмауына байланысты сенімді құндық бағалауға мүмкіндік болмайды[9,11,12,13,14].

6-кесте. Z өнімінен бас тартқан кезде өндірістің ағымдағы және болжамды көлемі

Көрсеткіштер / өнім	W	X	Y	Z	Жиыны
Сату, мың теңге	30000	20000	35000	15000	100000
Сату құрылымы, %	30	20	35	15	100
Ауыспалы өзіндік құны мың теңге	4800	1600	13200	5000	24600
Ауыспалы коммерциялық шығыстар, мың теңге:	3000	2000	3500	1500	10000
Маржиналдық пайда, мың теңге	22200	16400	18300	8500	65400
Нақты тұрақты шығындар, мың теңге	5200	2400	1800	2000	11400
Пайдаға салым, мың теңге	17000	14000	16500	6500	54000
Спецификалық емес тұрақты өндірістік үстеме шығыстар (ӨҮШ)	6000	4000	7000	3000	20000
Тұрақты коммерциялық шығындар	5000	5000	5000	5000	20000
Әкімшілік шығыстар, мың теңге	2,000	2,000	2,000	2,000	8000
Таза пайда, мың теңге	4,000	3,000	2,500	(3,500)	6000
Тұрақты ӨҮШ, мың теңге	11200	6400	8800	5000	31400
Спецификалық емес, мың теңге	6000	4000	7000	3000	20000
Спецификалық, мың теңге:	5200	2400	1800	2000	11400

Әртүрлі жағдайларда әртүрлі болатын сапалық факторлардың мысалдары:

- ақшаның қолжетімді болуы;
- экономиканың жай-күйі және инфляция деңгейі;
- шешімнің қызметкерлердің моральдық жағдайына, жұмыс кестесіне әсері;
- шешімнің ұзақ мерзімді табыстылыққа әсері;
- қабылданған шешімнің компанияның қоғамдық имиджіне әсері;
- клиенттердің адалдығы;
- бәсекелестердің реакциясы.

Сандық өнімдердің маржиналды шығыстары өте төмен. Өнім жасалғаннан кейін шығындардың көпшілігі қайтымсыз болады, сәйкесінше мұндай шығындар шешім қабылдау кезінде ескерілмеуі керек. Мысалы, өнімнің бағасы туралы мәселе шешілгенде, әдетте тек маржиналды шығындар қарастырылады және қайтымсыз шығындар есепке алынбайды. Шешім қабылдау цифрлық өнімдерді бір уақытта бірнеше тұтынушы пайдалана алатындығымен қиындайды. Мысалы, электронды кітапты бір уақытта шексіз клиенттер оқи алады. Осылайша, цифрлық өнімді айтарлықтай бірнеше рет сатуға болады, ал қосымша шығындары болмайды.

Шығарылатын цифрлық өнімдердің шығындары мен пайдасын талдау бірқатар қиындықтарға байланысты күрделі болады, бұл келесі қиындықтарға байланысты. Шығындардың пайда болу уақыты мен жиілігін болжаудың қиындығы. Кейбір шығындар бастапқы кезеңде пайда болуы мүмкін, ал басқалары ағымдағы шығындар болуы мүмкін. Кейбір шығындар болашақ кезеңдердің шығындары болуы мүмкін. Тиісінше, әр қызмет түріне кететін уақытты, әр функцияны жүзеге асыратын қызметкерлер санын, болашақ сату көлемін және т. б. болжау қажет. Бірқатар жалпы шығындар, мысалы, үй-жайларды күтіп-ұстау, мүлік салығы және т.б., бірнеше өнімдерге бөлінуі керек, бірақ мұндай шығындар үшін драйверлерді анықтауда қиындықтар туындайды. Экономикалық пайданы анықтау өнімнің өмірлік циклін дәл анықтау қиын болғандықтан, сонымен қатар сол өнім бірнеше рет сатылғандықтан қиындық тудыруы мүмкін.

Шешім қабылдау кезінде қаржылық емес факторларды ескеру қажет, өйткені олардың әрекеттері немесе мінез-құлқы кәсіпкерлік шешімнің салдарына айтарлықтай әсер етуі мүмкін:

- ресурстар және олардың қолжетімділігі (қаржылық, материалдық, еңбек, уақытша);
- клиенттер (клиенттердің адалдығы);
- жеткізушілер (компанияның жеткізушіге немесе жеткізушіге компанияға тәуелділігі, шешім қабылданғаннан кейін одан әрі жұмысты жалғастыру мүмкіндігі, шешімнің болашақ сатып алу бағасына әсері);
- қызметкерлер (қызметкерлердің адалдығы, қабылданған шешімге теріс реакциялар, білікті кадрларды одан әрі тарту қабілеті);
- бәсекелестер (бәсекелестердің әрекеттері: бағаның төмендеуі, сот істері);
- несие берушілер (банктерді қоса алғанда) (шешімнің несиелік ұпайға әсері).

ҚОРЫТЫНДЫ

Қысқа мерзімді бизнесті басқару шешімдерін қаржылық негіздеудің әртүрлі тәсілдерін зерттей отырып, келесі қорытындыларды жасауға болады:

1. Қысқа мерзімді кәсіпкерлік шешімдерді қаржылық негіздеуге ұсынылатын практикалық тәсілдер ықтимал тәуекелдерді ескере отырып, кірістер мен шығыстарды, пайда мен зияндарды экономикалық есептеулердің логикалық дәйектілігін қолдануға негізделді. Мұндай есептеулерді қолдану бизнесті басқарудың тиімділігін арттырады. Сонымен қатар бұл әдістердің бірқатар артықшылықтары бар: түсініктілік, көп уақыт пен үлкен шығындарды қажет етпейді, өлшемдігі, баламалығы.

2. Қысқа мерзімді шаруашылық шешімдердің әрбір түріне қатысты басқару шешімдерін қаржылық негіздеудің практикалық аспектілерін ашу мақсатында олардың қаржылық

негіздемесі кейс-мысалдар негізінде қарастырылды. Объективті таңдалған ситуациялық жағдайлар қаржы секторының мамандары мен кәсіпкерлер үшін практикалық құндылығы мен маңызы зор.

3. Қаржылық негіздемені қабылдау логикасын ескере отырып, кәсіпкерлік шешімдердің түрлері топтастырылып, нақтыланды. Қысқа мерзімді кәсіпкерлік басқару шешімдерінің қаржылық негіздемесіне көзқарастар анықталды. Ұсынылған қысқа мерзімді кәсіпкерлік шешімдердің қаржылық негіздемесі саласындағы ұсыныстар қабылданатын кәсіпкерлік шешімдердің сапасын жақсартуға және тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Нурумов А. А., Есенова Г. Ж., Имангалиева М. А. Научно-методологические основы финансового менеджмента в современной литературе // Экономическая серия Вестника Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева. – 2020. – № 3. – С.157-164.
2. Гурбанмуратов Г. Б. Процесс принятия управленческого решения // Молодой ученый. – 2022. – № 13 (408). – С. 40-42.
3. Жернакова М. Б., Шестакова И. М. Обоснование управленческих решений на основе данных управленческого учета // Управление. – 2016. – № 4(14). С. 45-51.
4. Ansoff I. Strategic Management. – New York: Palgrave Macmillan. – 2007. – p. 233
5. Atrill P. Financial Management for Decision Makers. 9th ed. – Harlow: Pearson. – 2020. – p. 735
6. Mescon M., Albert M., Khedouri F. Management. 3rd ed. – New York: Harper & Row. – 1988, – p. 777
7. Van Horne, James C., and John M. Wachowicz. Fundamentals of Financial Management. 13th ed., – Harlow: Pearson. – 2008, – p. 719
8. Петрухин К. А. Роль финансового анализа при принятии управленческих решений // Молодой ученый. – 2019. – № 35 (273). – С. 46-49.
9. Друри К. Управленческий и производственный учет: пер. с англ. / 6-е изд. – М. : ЮНИТИ-ДАНА. – 2005. – 1423 с.
10. Алтайбаева Ж. К., Айгужинова Д. З. Финансовое бюджетирование на предприятии: Учебное пособие. – Павлодар: Toraighyrov university. – 2019. –137с
11. Алтайбаева Ж. К., Богланова Е. А. Управленческий анализ как направление экономической науки. Вестник ПГУ. – 2020, Секция экономика. – №1. – С. 25-30.
12. Иванова И. Г., Савина В. А. Принятие управленческих решений, методы и инструменты. Деловой вестник предпринимателя. – 2023. – № 1(11), – С.53-56
13. Yadav S. K., Dixit M. K., Dungana H. N., Mishra S. S. Improved Estimators for Estimating Average Yield Using Auxiliary Variable. International Journal of Mathematical, Engineering and Management Sciences Vol. 4, No. 5, 1228-1238, 2019 <https://dx.doi.org/10.33889/IJMEMS.2019.4.5-097>
14. Khanna A., Kishore A., Jaggi C.K. Inventory Modeling for Imperfect Production Process with Inspection Errors, Sales Return, and Imperfect Rework Process. International Journal of Mathematical, Engineering and Management Sciences Vol. 2, No. 4, 242-258, 2017 <https://dx.doi.org/10.33889/IJMEMS.2017.2.4-019>

REFERENCES:

1. Nurumov, A.A., Esenova, G.ZH., Imangalieva, M.A. Nauchno-metodologicheskie osnovy finansovogo menedzhmenta v sovremennoj literature [Scientific and methodological foundations of financial management in modern literature] // Ekonomicheskaya seriya Vestnika Evrazijskogo nacional'nogo universiteta im. L.N. Gumileva, – 2020. № 3. – S.157-164.
2. Gurbanmuradov, G. B. Process prinyatiya upravlencheskogo resheniya [The process of making a management decision]// Molodoj uchenyj. – 2022. – № 13 (408). – S. 40-42. [Elektronnyj resurs]. –<https://moluch.ru/archive/408/89789/> (data obrashcheniya: 23.03.2024).
3. Zhernakova, M.B. Shestakova, I.M. Obosnovanie upravlencheskih reshenij na osnove dannyh upravlencheskogo ucheta [Justification of management decisions based on management accounting data] // Upravlenie, – 2016. – № 4(14). S. 45 -51.
4. Ansoff, Igor. Strategic Management. New York, Palgrave Macmillan, 2007, p. 233.
5. Atrill, Peter. Financial Management for Decision Makers. 9th ed. Harlow, Pearson, 2020, p. 735
- 6 Mescon, Michael, H., Michael Albert, and Franklin Khedouri. Management. 3rd ed., New York, Harper & Row, 1988, p. 777

7 Van Horne, James, C., and John, M. Wachowicz. Fundamentals of Financial Management. 13th ed., Harlow Pearson, 2008, p. 719

8 Rol' finansovogo analiza pri prinyatii upravlencheskikh reshenij [The role of financial analysis in making management decisions] / K. A. Petruhin. – Tekst: neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. – 2019. – № 35 (273). – S. 46-49. [Elektronnyj resurs]. – <https://moluch.ru/archive/273/62200/> (data obrashcheniya: 23.03.2024)

9 Druri, K. Upravlencheskij i proizvodstvennyj uchet : per. s angl. [Managerial and production accounting : trans. from English] / 6-e izd. – M. : YUNITI-DANA. 2005.– 1423 s.

10 Altaibaeva, Zh.K., Ajguzhinova D.Z. Finansovoe byudzhetrovanie na predpriyatii: Uchebnoe posobie [Financial budgeting at the enterprise: Study guide]. – Pavlodar : Toraighyrov university, 2019. – 137s

11 Altaibaeva, Zh.K., Boglanova E.A. Upravlencheskii analiz kak napravlenie ekonomicheskoi nauki. Vestnik PGU. – 2020, Sektsiya ekonomika. – №1.– S. 25-30.

12 Ivanova, I.G., Savina, V.A. Prinyatie upravlencheskikh reshenii, metody i instrumenty. Delovoi vestnik predprinimatel'ya. – 2023. – № 1(11), – S.53-56

13 Yadav, S.K., Dixit, M.K., Dungana, H.N., Mishra S.S. Improved Estimators for Estimating Average Yield Using Auxiliary Variable. International Journal of Mathematical, Engineering and Management Sciences Vol. 4, No. 5, 1228–1238, 2019 <https://dx.doi.org/10.33889/IJMEMS.2019.4.5-097>

14 Khanna, A., Kishore, A., Jaggi, C.K. Inventory Modeling for Imperfect Production Process with Inspection Errors, Sales Return, and Imperfect Rework Process. International Journal of Mathematical, Engineering and Management Sciences Vol. 2, No. 4, 242–258, 2017 <https://dx.doi.org/10.33889/IJMEMS.2017.2.4-019>

ФИНАНСОВОЕ ОБОСНОВАНИЕ КРАТКОСРОЧНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ РЕШЕНИЙ: ВОПРОСЫ, ПРАКТИЧЕСКИЕ СИТУАЦИИ

Бауэр М. Ш*

доктор экономических наук, профессор
Казахский агротехнический исследовательский
университет им. Сакена Сейфуллина,
г. Астана, Республика Казахстан
e-mail: mairak@bk.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8489-5782>

Хусаинова Ж. С.

кандидат экономических наук, профессор
Казахский агротехнический исследовательский
университет им. Сакена Сейфуллина г. Астана,
Республика Казахстан
e-mail: zhibekh11@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-2617-838X>

Айгужинова Д. З.

кандидат экономических наук, профессор
Торайғыров университет, г. Павлодар,
Республика Казахстан
e-mail: dinara.aiguzhinova@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-0067-9442>

Шеримова Н. М.

магистр экономики, старший преподаватель
Торайғыров университет, г. Павлодар ,
Республика Казахстан
e-mail: asanek2010@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-4482-8531>

Аннотация: Авторами рассмотрены особенности краткосрочных решений в сравнении с вопросами долгосрочных решений. Дана характеристика интуитивного и рационального методов принятия решений. Авторы статьи представили уточненные практические подходы к финансовому обоснованию краткосрочных предпринимательских решений, также обозначили основные принципы. Обобщены виды и характеристики предпринимательских решений, представлены практические рекомендации и расчеты финансового обоснования бизнес-решений. Определено значение и содержание финансово-экономических показателей, являющихся критериями оценки рассматриваемых альтернатив при обосновании предпринимательских решений.

На конкретных примерах рассмотрены и обобщены алгоритмы расчетов финансового обоснования по нескольким типам краткосрочных предпринимательских решений: по ограничивающему (лимитированному) фактору, покупке или собственному производству комплектующих, закрытию сегмента бизнеса, принятию или отказу от заказа, ценообразованию, производству совместных продуктов и их дальнейшей обработке.

Обозначены нефинансовые (качественные) факторы принятия предпринимательских решений. Практическая ценность исследования дополняется лаконичным изложением материала и объективно подобранными кейс-примерами, полезными для финансовых специалистов и предпринимателей. Предложенные в статье рекомендации в области финансового обоснования краткосрочных предпринимательских решений, позволят повысить качество и эффективность принимаемых предпринимательских решений.

Ключевые слова: предпринимательские решения, финансовое обоснование, затраты, маржинальный доход, ограниченный ресурс, точка раздела, нефинансовый фактор.

FINANCIAL JUSTIFICATION OF SHORT-TERM ENTREPRENEURIAL DECISIONS: ISSUES AND PRACTICAL SITUATIONS

Bauer M. Sh.*

Doctor of Economic Sciences, Professor
 Saken Seifullin Kazakh Agrotechnical Research
 University
 Astana, Republic of Kazakhstan
 e-mail: mairak@bk.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8489-5782>

Khusainova Zh.S.

Candidate of Economic Sciences, Professor
 Saken Seifullin Kazakh Agrotechnical Research
 University
 Astana, Republic of Kazakhstan
 e-mail: zhibekh11@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-2617-838X>

Aiguzhinova D. Z.

Candidate of Economic Sciences, Professor
 Toraighyrov University, Pavlodar, Republic of
 Kazakhstan
 e-mail: dinara.aiguzhinova@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-0067-9442>

Sherimova N.M

Master of Economics, Senior lecturer
 Toraighyrov University, Pavlodar, Republic of
 Kazakhstan
 e-mail: asanek2010@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-4482-8531>

Abstract: The authors examine short-term decisions in comparison with long-term decisions. The article describes intuitive and rational approaches to decision-making methods. The authors propose practical and improved approaches to the financial justification of short-term entrepreneurial decisions. The types and characteristics of entrepreneurial decisions are summarized along with practical recommendations and calculations for the financial justification of entrepreneurial decisions are presented. The significance and content of financial and economic indicators, used as a criteria for evaluating the alternatives considered in the justification of entrepreneurial decisions, are defined. Specific examples are used to review and summarize algorithms for calculating the financial justification for various types of short-term entrepreneurial decisions, including those related to limiting factors, purchasing or producing components in-house, discontinuing a business segment, accepting or rejecting an order, pricing, producing joint products, and their further processing. The study also identifies non-financial (qualitative) factors influencing entrepreneurial decision-making. The practical value of the research is complemented by the concise presentation of the material and well-chosen case examples, which are of practical value for financial specialists and entrepreneurs. The recommendations proposed in the article for the financial justification of short-term entrepreneurial decisions will help improve the quality and increase the efficiency of entrepreneurial decisions.

Keywords: entrepreneurial decisions, financial justification, costs, marginal income, limited resource, partition point, non-financial factor.

Аскарров Д.

Докторант PhD
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева,
г.Астана, Республика Казахстан
e-mail: dyqa7kz@gmail.com
ORCID: 0009-0001-2588-7563

Искаков Б. М.*

кандидат экономических наук
Университет «Туран-Астана» г.Астана, Казахстан
e-mail: iskakov82@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3989-7631

Аймурзина Б. Т.

доктор экономических наук
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева г. Астана, Республика
Казахстан
e-mail: aimurzina@mail.ru
ORCID 0000-0003-2625-7989

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО СНИЖЕНИЮ МАСШТАБОВ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЁ ПОСЛЕДСТВИЙ

Аннотация: В статье рассматриваются ключевые проблемы, связанные с масштабами теневой экономики и её последствиями для социально-экономического развития страны. Акцент сделан на анализе факторов, способствующих расширению теневого сектора, а также на последствиях его существования, таких как снижение налоговых поступлений, утрата контроля за экономической деятельностью и рост социального неравенства. В работе предлагаются рекомендации по снижению масштабов теневой экономики, включая улучшение налогового законодательства, повышение эффективности контроля и аудита, а также усиление информационной прозрачности. Особое внимание уделено необходимости создания стимулов для легализации бизнеса, внедрению технологий для повышения финансовой прозрачности и образовательным программам для повышения осведомленности предпринимателей и граждан о негативных последствиях теневой экономики.

В статье проанализированы последствия расширения теневой экономики для социально-экономического развития, включая снижение налоговых поступлений, рост неравенства и утрату контроля за экономикой. По результатам исследования установлено, что эффективное сокращение теневого сектора требует комплексного подхода: совершенствования налогового законодательства, усиления контроля и аудита, внедрения цифровых технологий для мониторинга финансов, а также создания стимулов для легализации бизнеса. Подчеркивается важность взаимодействия государства с предпринимателями и повышения их осведомленности о рисках теневой деятельности.

Ключевые слова: теневая экономика, экономический контроль, информационные технологии, налоговое законодательство, меры стимулирования, финансовые потоки, экономическое развитие.

ВВЕДЕНИЕ

Несмотря на то, что масштабы теневого сегмента казахстанской экономики прямо оценить очень сложно, косвенные параметры говорят о том, что объем неформального сектора в Республике Казахстан достаточно велик.

К условиям, дестабилизирующим социально-экономическое развитие Казахстана, относится теневая экономика. Ее расширение ведет к диспропорциям и разрушению связей между государством и личностью. Между ними утрачивается взаимное доверие, нарушаются принципы общественного договора. Подрыв моральных и нравственных устоев общества разъедают критерии в отношении «чистоплотности» выбора средств достижения целей, границы между дозволенной и недозволенной деятельностью.

Теневая экономика вызывает экономические деформации, ухудшает качество государственного регулирования, искажает связи между государством и хозяйствующим субъектом, снижает реакцию хозяйствующего субъекта на «сигналы» социально-экономиче-

ской политики. Также искажаются связи и между хозяйствующими субъектами. В результате складываются квазирыночные отношения в экономике.

Теневая деятельность возникает из-за нерациональной структуры отношений собственности, когда транзакционные издержки обмена легально зафиксированными полномочиями становятся большими, т.е. препятствуют эффективному их распределению.

На фоне существующего экономического кризиса и падения цен на нефть, средства от продажи, которой составляют львиную долю доходной части бюджета Казахстана, поиск резервов для пополнения казны становится все актуальнее изо дня в день. Для определения резервов в первую очередь нужно понять, что необходимо сделать для стимулирования роста производства товаров и услуг, каким образом достичь максимального вывода предпринимателей из тени и обеспечить их переход из ненаблюдаемой экономики в официальную.

При общей тенденции снижения деловой активности в бизнесе, будут снижаться и налоговые поступления, что соответственно приведет к снижению государственных расходов. В конечном счете, государство будет вынуждено увеличить налоговые ставки, что в свою очередь приведет к большему стремлению ухода бизнеса в «тень» [1].

Научная новизна исследования заключается в разработке и обосновании комплексной модели снижения масштабов теневой экономики, основанной на интеграции современных цифровых инструментов и механизмов институционального взаимодействия. В отличие от существующих работ, где преобладает либо экономико-статистический анализ, либо узкий секторный подход к борьбе с теневой деятельностью, в данном исследовании:

- предложены инновационные меры, направленные на внедрение сквозных цифровых технологий для обеспечения финансовой прозрачности в реальном времени;

- обоснована необходимость экономической мотивации легализации бизнеса не только через усиление санкционного давления, но и через создание привлекательных условий ведения легальной деятельности (снижение административных барьеров, налоговых ставок для малого бизнеса, доступ к государственным субсидиям);

- разработана модель партнёрства между государственными органами и предпринимательским сообществом, основанная на принципах взаимного доверия, цифровой отчетности и совместной оценки рисков.

- Исследовательский вопрос состоит в том, как эффективно снизить масштабы теневой экономики и минимизировать её негативные последствия для социально-экономического развития, используя комплексный подход, включающий совершенствование законодательства, улучшение налоговой прозрачности, повышение эффективности контроля и стимулирование легализации бизнеса.

Цель исследования заключается в разработке рекомендаций по снижению масштабов теневой экономики и минимизации её негативных последствий, путем анализа факторов, способствующих её распространению, и предложению эффективных мер, направленных на легализацию бизнеса, улучшение налогового контроля и повышение финансовой прозрачности.

Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы.

Анализ факторов, способствующих теневой экономике: исследование выявило основные причины расширения теневого сектора, включая высокие налоговые ставки, сложность налогового законодательства, недостаточность контроля и слабую правовую защиту для малого и среднего бизнеса.

Негативные последствия теневой экономики: установлено, что теневой сектор приводит к снижению налоговых поступлений, утрате контроля за экономической деятельностью, росту коррупции и социальному неравенству, а также создает угрозы для финансовой стабильности и развития государственной экономики.

Авторами предложены следующие меры:

- упрощение налогового законодательства и создание более благоприятных условий для легального ведения бизнеса;
- внедрение современных технологий для улучшения налогового контроля и повышения финансовой прозрачности;
- разработка программ стимулирования легализации бизнеса и создания эффективных механизмов для борьбы с уклонением от налогообложения;
- образовательные инициативы для повышения осведомленности предпринимателей о последствиях теневой деятельности и возможностях для легализации.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР

Множество ученых исследовало зарубежный опыт борьбы с теневой экономикой, анализируя различные аспекты этой проблемы с учетом экономических, политических и социальных особенностей разных стран. Федонина О.В. утверждает, что «одним из наиболее эффективных инструментов борьбы с теневой экономикой во многих странах являются системы и механизмы финансового контроля за доходами противоправного происхождения» [2, с. 34]. Шумских А.А., рассматривая зарубежный опыт противодействия теневой экономике, отмечает, что «основные направления борьбы с теневым сектором экономики должны включать преобразования в общественной и политической сферах, а также мероприятия, направленные на вывод бизнеса из тени» [3, с. 526]. С.А. Баранов, анализируя опыт борьбы с теневыми экономическими явлениями в зарубежных странах, выделяет среди эффективных механизмов антикоррупционные, законодательные и налоговые [4, с. 23]. И.В. Неженская, исследуя опыт борьбы с теневой экономикой в США, считает, что основными мерами для снижения уровня теневого сектора являются борьба с коррупцией и повышение уровня доверия бизнеса к государственным органам [5, с. 19]. Акопян Э.А., проводя комплексный анализ международного опыта, делает вывод, что «внедрение системы электронных платежей (в том числе обязательное) дает значительные результаты как на развивающихся рынках, так и в высокоразвитых странах с высокими технологиями» [6, с. 99].

Зарубежный опыт в борьбе с теневой экономикой предоставляет множество полезных примеров, которые могут быть адаптированы в разных странах в зависимости от их экономической ситуации, политической системы и уровня технологического развития.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ:

Статистические данные о размере и структуре теневой экономики на национальном и международном уровнях.

Официальные отчёты государственных органов, налоговых служб и статистических агентств.

Научные статьи, исследования и отчёты по вопросам теневой экономики, налогового контроля и легализации бизнеса.

Аналитические материалы, отчёты о проведённых налоговых проверках и исследовательских проектах, касающихся налоговой прозрачности.

Методы исследования:

Аналитический метод: анализ существующих данных и статистики о масштабах и динамике теневой экономики, а также изучение причин и последствий её распространения.

Сравнительный анализ: сопоставление различных стран и регионов по уровням теневой экономики и мерам, предпринимаемым для её сокращения, для выявления лучших практик и их применения.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Понятие «теневая экономика» принципиально отличается от понятия «ненаблюдаемая экономика». Главным критерием для отнесения экономических отношений к ненаблюдаемой экономике является отсутствие статистического наблюдения за отношениями, при

этом они могут не нарушать законодательных норм и не наносить ущерба государству, обществу.

Исходя из сложившейся в казахстанской экономике теневой сферы со всеми присущими ей признаками криминальной экономики, усиления угроз экономической безопасности, государственными органами Казахстана ведётся активная работа по противодействию экономической преступности.

Хотя отдельные меры по борьбе с теневой экономикой и её последствиями важны, в целом государству нужно применять более комплексный и долговременный подход. Однако в их работах борьба с тенью не всегда начиналась с главного участника — налогоплательщика.

Основные группы участников экономики приведены в таблице 1.

Таблица 1. Группы участников экономики в контексте теневой деятельности

Группа участников экономики	Характеристика
Законопослушные налогоплательщики	Не уводят ресурсы в тень, даже если налоги высокие или законы сложные.
Условно законопослушные	Иногда действуют в зависимости от ситуации и поведения других.
Незаконопослушные	Сознательно уходят в тень ради максимальной прибыли.

Примечание: составлено на основе источника [6]

Такая классификация помогает определить цели для борьбы с теневой экономикой. Причем меры могут быть как для отдельных групп, так и для всех участников экономики.

Для законопослушных налогоплательщиков (первая группа) предлагаются такие меры поддержки:

- защита имущества, приобретенного честным путём;
- разрешение учитывать социальные и экологические расходы при расчёте налогов;
- создание и публикация рейтинга честных предприятий, чтобы им было проще привлекать инвестиции;
- снижение административных препятствий для законопослушных компаний;
- предоставление преимуществ при участии в государственных закупках тем, кто эффективно использует бюджетные средства.

Для второй группы — условно законопослушных налогоплательщиков Главная задача — создать честные условия для конкуренции и заинтересовать бизнес соблюдать закон. Для этого предлагается:

- упростить Налоговый кодекс, чтобы снизить расходы на налоговый учёт;
- сделать налоговое законодательство более понятным — особенно для малого и среднего бизнеса, у которых нет своих бухгалтеров;
- создать бесплатный сайт с персональными онлайн-консультантами по налогам, за ошибки которых налогоплательщик сможет потребовать компенсацию;
- перед принятием новых налоговых законов обязательно проводить общественную экспертизу с участием организаций, защищающих предпринимателей, и публиковать проекты законов за полгода до их вступления в силу;
- снизить налоговые ставки так, чтобы это не навредило бюджету (ориентируясь на кривую Лаффера).

Для третьей группы — участников, сознательно уходящих в тень Здесь цель — сделать незаконную деятельность рискованной и невыгодной. Для этого нужно:

- принять закон, который будет сравнивать расходы компании с её официальными доходами;

- сократить оборот наличных денег и развивать современные безналичные способы расчётов;

- вытеснить теневую экономику, усилив государственную защиту официального бизнеса;

- повысить эффективность налоговых проверок и делать их более адресными;

- улучшить аналитическую работу контролирующих органов.

На основе этих целей можно выстроить целостную систему мер по снижению теневой экономики в регионе. Основные направления этой системы будут следующими:

Основные направления по сокращению теневой экономики.

- Снижение доли теневого сектора с помощью экономических мер.

- Улучшение законодательства — сделать его более понятным и закрыть лазейки, которыми пользуются недобросовестные предприниматели.

- Повышение эффективности контролирующих органов — в том числе с привлечением бывших участников теневого бизнеса (на основе соглашения об уменьшении наказания), чтобы они помогли раскрывать серые схемы других компаний [7].

Согласно отчёту Консультативной службы по иностранным инвестициям (FIAC), из-за неясного законодательства и слабой правоприменительной практики многие компании в Казахстане, особенно малые и средние, вынуждены защищаться от рейдерских захватов, используя запутанные и непрозрачные схемы. Это приводит к созданию теневых финансовых потоков.

Экономические меры по борьбе с теневой экономикой должны сопровождаться широкой информационной кампанией через СМИ. Например:

- рассказывать о том, как государство тратит бюджетные деньги на здравоохранение, поддержку пенсионеров, семей с детьми и другие важные цели;

- показывать реальные примеры выявления коррупции и наказания за хищения, в том числе в сфере теневого бизнеса;

- разъяснять риски для граждан: работа в «тени» — это отсутствие социальных гарантий, больничных, отпусков, пенсий и недоступность кредитов.

Налоговая недобросовестность также вредит самим предпринимателям — без прозрачного учёта доходов они не могут рассчитывать на защиту своей собственности и деловой репутации. Как отмечает эксперт R. Salahodjaev, борьбу с теневой экономикой нужно начинать с образования — с разъяснительной работы ещё в школе [8].

Одной из ключевых законодательных инициатив в борьбе с теневой экономикой является закон о налоговых соглашениях между государственными органами и компаниями. Его цель — снизить риски, связанные с неясностями в налоговом законодательстве, и предотвратить уход бизнеса в тень. Такой подход успешно применяется в ряде развитых стран.

Также предлагается:

- расширить инвестиционные налоговые льготы по корпоративному подоходному налогу, что стимулирует развитие бизнеса и делает тень менее выгодной;

- применить европейский опыт: часть налогов, уплаченных за сотрудников (например, пенсионные и социальные отчисления), можно компенсировать через возврат НДС.

Противоречия и сложность налогового законодательства — одни из главных причин, по которым компании частично уходят в тень. Исследование *Paying Taxes* показало, что Казахстан находится лишь на 97-м месте из 178 стран по простоте уплаты налогов.

Чтобы налоговое законодательство было понятным и доступным:

- необходимо проводить разъяснительную работу среди налогоплательщиков; создать специальный сайт, где можно получить четкие ответы на налоговые опросы;

- выпускать бесплатные пособия и материалы с простыми разъяснениями норм закона.

Если возникает спор по трактовке налогового закона, все сомнения должны трактоваться в пользу налогоплательщика. Для этого нужно внести соответствующие изменения в Гражданский кодекс РК.

Новые законы должны публиковаться заранее — за 6 месяцев до вступления в силу, чтобы у бизнеса было время изучить их и подготовиться.

Ввод нового Налогового кодекса, например Кодекса о государственных доходах, должен сопровождаться бесплатными курсами для бухгалтеров, налоговиков и госслужащих.

Сейчас эффективность налоговых органов в борьбе с теневой экономикой недостаточна. Для улучшения ситуации необходимо применять три ключевых принципа налогового администрирования:

1. Принцип справедливости:

- контроль должен охватывать все предприятия, без выборочного давления по отрасли, выручке или форме собственности;
- налоговые проверки не должны мешать нормальной работе бизнеса;
- исключить привилегии для недобросовестных участников рынка.

2. Принцип предсказуемости:

- не должно быть штрафов, если налогоплательщик допустил ошибку по незнанию, особенно при первом нарушении;
- сначала нужно выносить предупреждение и давать объяснение, как избежать ошибки в будущем;
- налогоплательщики должны иметь доступ к понятным разъяснениям требований налоговой службы.

Для подтверждения актуальности оценки масштабов теневой экономики в Казахстане за 2023–2024 годы, представляем сводную таблицу с ключевыми статистическими данными.

Таблица 2. Сводная таблица с ключевыми статистическими данными

Год	Доля теневой экономики в ВВП (%)	Основные сектора с высокой долей теневой экономики	Примечания
2023	17,52%	Оптовая и розничная торговля (3,53%), здравоохранение (2,04%), сельское хозяйство (1,96%), строительство (1,92%), образование (1,49%)	Снижение на 1,26 п.п. по сравнению с 2022 годом.
2024	16,2%	Актуальные данные по секторам не опубликованы	Снижение на 1,3 п.п. по сравнению с 2023 годом.

Примечание: составлено на основе источника [9]

В 2023 году доля теневой экономики снизилась на 1,26 процентного пункта по сравнению с предыдущим годом, достигнув 17,52% ВВП.

В 2024 году доля теневой экономики составила 16,2% ВВП, что на 1,3 процентного пункта меньше, чем в 2023 году.

Наиболее уязвимыми секторами в 2023 году оставались оптовая и розничная торговля, здравоохранение, сельское хозяйство, строительство и образование.

В 2024 году правительство Казахстана перевыполнило план по сокращению доли теневой экономики, установленный в Комплексном плане мероприятий на 2023–2025 годы [9]

Эти данные подтверждают актуальность оценки масштабов теневой экономики и подчеркивают необходимость продолжения усилий по ее снижению.

Таблица 3. Цели систем поддержки принятия решений в борьбе с теневой экономикой

Направление системы поддержки принятия решений	Описание
Правильный выбор претендентов для проведения выездных налоговых проверок	Выбор наиболее подходящих налогоплательщиков для проведения проверок.
Проведение предпроверочного анализа информации о налогоплательщике	Анализ данных для выявления потенциальных рисков и аномалий.
Выявление стандартных схем перевода ресурсов в теневой сектор	Поиск типичных схем ухода от налогообложения и перевода активов в тень.
Определение участников теневой экономической деятельности	Идентификация лиц и организаций, вовлеченных в теневую экономику.

Примечание: составлено на основе источника [8]

Для снижения трудозатрат контролирующих органов и издержек бизнеса, нужно:

- Повысить эффективность подачи налоговой отчетности в электронной форме.
- Ввести возможность заполнения отчетности с помощью онлайн-консультанта, при этом оставив окно для подписи налогоплательщика.

На этапе реализации мероприятий по сокращению теневой экономики необходимо создать систему мониторинга, которая будет отслеживать влияние этих мероприятий на хозяйственную деятельность в регионе [9].

Основные задачи системы мониторинга:

- Оценка влияния мероприятий на снижение ущерба от теневой экономики.
- Учет вклада борьбы с теневой экономикой в развитие региона, так как развитое хозяйство приносит большую прибыль в бюджет через налоговые платежи.
- Увеличение оборотов законопослушных предприятий, что приводит к росту доходов в бюджет и снижению теневой экономики.

Для эффективного сокращения теневой экономики в регионе необходимо решить несколько задач:

1. Выявление ущерба от теневой экономики в разных отраслях.
2. Оценка масштабов теневой деятельности в различных секторах экономики региона.
3. Анализ воздействия теневой экономики на экономику региона.
4. Анализ как положительных, так и негативных процессов, вызванных теневой экономикой.
5. Создание информационной базы для принятия правильных решений по борьбе с теневой экономикой [10].

Объекты мониторинга можно разделить на три группы:

1. Категории, с помощью которых можно определить размер ущерба, наносимого теневой экономикой.
2. Категории, характеризующие отраслевую направленность теневой экономики, её структуру и скрытые финансовые потоки.
3. Категории, с помощью которых можно оценить изменение макроэкономических показателей региона из-за негативного воздействия теневой экономики.

Таблица 4. Негативные последствия теневой экономики

Исследуемая сфера	Негативное проявление теневой экономики
Производственная и торговая сфера	- Увеличение числа нелегальных предприятий. - Убытки от уклонения от налогов и страховых взносов. - Невозможность привлечь официальное финансирование.

Примечание: составлено на основе источника [10]

Этапы внедрения системы мониторинга.

1. Подготовительный этап:

На этом этапе основное внимание уделяется:

- Разработке организационной структуры мониторинга, которая будет включать ответственные органы и специалистов для сбора, обработки и анализа информации.
- Созданию базы данных и программного обеспечения для эффективного управления и обработки информации о теневой экономике в регионе.
- Определению состава показателей для оценки ущерба от теневой экономики, а также формированию методов для сбора и анализа данных.
- Подготовке нормативной базы, которая обеспечит согласованность всех действий по мониторингу.

2. Основной этап:

На данном этапе осуществляется:

- Сбор и обработка данных по теневой экономике в регионе с использованием созданной базы данных и аналитических инструментов.
- Проведение анализа текущего состояния теневой экономики, включая определение уровня ущерба в различных сферах.
- Создание информационного и аналитического отчета, который будет основой для дальнейших решений по борьбе с теневыми процессами.
- Формирование рекомендаций по улучшению налогового и социального регулирования с целью минимизации теневых процессов.

3. Оценочный этап:

Этот этап включает:

- Оценку эффективности мероприятий, направленных на сокращение теневой экономики, с использованием данных мониторинга.
- Анализ долгосрочных последствий от внедрения системы и выявление области для дальнейших улучшений.
- Корректировку методов мониторинга в зависимости от полученных результатов и текущей ситуации в регионе [11].

Система показателей для мониторинга теневой экономики

1. Категории, определяющие размер ущерба:

Производственная и торговая сфера: недополучение прибыли из-за недобросовестной конкуренции.

- Инвестиционная сфера: недополученный объем инвестиций.
- Финансовая сфера: потери для субъектов хозяйствования и экономики в целом.
- Бюджетная сфера: недополученные налоговые поступления.
- Внешнеэкономическая сфера: недополученная валютная выручка из-за контрабанды.
- Социальная сфера: недополучение социального обеспечения (на здравоохранение, образование, решение жилищной проблемы).
- Экологическая сфера: ущерб экологии от теневой экономики.
- Анализ влияния на структуру отраслей и реальное развитие хозяйственного комплекса.

Теневая экономика оказывает многоплановое влияние на структуру хозяйства, нарушая пропорции между секторами, искажая конкурентную среду и подрывая эффективность государственного регулирования.

Таблица 5. Этапы диагностики и программные мероприятия по снижению масштабов теневой экономики

Этап	Описание	Задачи
I. Система диагностики влияния теневых процессов на хозяйство региона	Создание аналитической системы для мониторинга воздействия теневой экономики на различные сектора экономики.	Сбор и анализ данных о негативных последствиях теневой деятельности в производственной, инвестиционной, финансовой и социальной сферах. Систематизация и классификация данных по отраслям. Выявление ключевых проблемных зон.
II. Программные мероприятия по сокращению теневой экономики	Разработка мероприятий, направленных на сокращение теневых процессов, улучшение налогового контроля.	Улучшение налоговых проверок, усиление контроля за теневыми финансовыми потоками, повышение прозрачности бизнеса, упрощение налогового администрирования.

Примечание: составлено на основе источника [11]

Эффективная система мониторинга теневой экономики требует не только точного сбора данных, но и продуманной аналитической работы для оценки ущерба и выявления структурных изменений в экономике. Успешное внедрение данной системы будет способствовать более объективной картине состояния региональной экономики и созданию эффективных мер по борьбе с теневыми процессами [12].

Как мы отметили, процесс диагностики и принятия мер для сокращения теневой экономики включает несколько ключевых этапов. Основное внимание следует уделить созданию эффективной системы диагностики, которая позволит отслеживать и анализировать влияние теневых процессов на экономику региона.

ВЫВОДЫ

Теневая экономика оказывает негативное влияние на налоговые поступления, социальное неравенство и экономическую прозрачность, что препятствует устойчивому развитию регионов и стран в целом.

Эффективное сокращение масштаба теневой экономики требует комплексных мер, включающих улучшение налогового законодательства, внедрение современных информационных технологий для контроля и повышение прозрачности финансовых потоков.

Одной из ключевых мер является создание условий для легализации бизнеса, включая упрощение налогового администрирования, предоставление налоговых льгот для малых и средних предприятий, а также повышение доверия к государственным органам.

Важным элементом снижения теневой экономики является повышение осведомлённости предпринимателей и граждан о рисках и последствиях теневой деятельности. Образовательные программы и информационные кампании могут сыграть ключевую роль в формировании гражданской ответственности.

Для эффективного решения проблемы теневой экономики необходимо постоянно отслеживать её масштабы и динамику через системы мониторинга, проводить регулярные оценки воздействия на экономику, корректировать меры в зависимости от текущих результатов.

Усиление контроля за финансовыми потоками, внедрение технологий для повышения прозрачности и борьба с уклонением от налогообложения способствуют снижению масштабов теневой экономики и обеспечивают справедливое распределение налогового бремени.

Вот несколько возможных рекомендаций, которые можно предложить на основе анализа текущего состояния теневой экономики:

1. Упрощение налогового законодательства: Устранение сложных и запутанных налоговых норм и правил, а также создание прозрачной и понятной системы налогообложения, которая снизит стимулы для ухода в теневой сектор. Введение понятных и доступных для малого и среднего бизнеса налоговых ставок и процедур.

2. Информационные и образовательные кампании: Проведение регулярных информационных и образовательных программ для предпринимателей и населения, направленных на повышение осведомленности о вреде теневой экономики, рисках уклонения от налогов и преимуществах легального ведения бизнеса.

3. Усиление контроля и мониторинга: Внедрение современных технологий и программных решений для отслеживания финансовых потоков и предотвращения нелегальных операций. Использование больших данных и аналитики для выявления подозрительных схем и аномальных транзакций.

4. Развитие налогового стимулирования: Введение налоговых льгот и поощрений для предприятий, которые переходят в легальный сектор, включая снижение налоговой нагрузки в первые годы работы, налоговые каникулы или другие формы поддержки для стимулирования легализации бизнеса.

5. Упрощение процедур регистрации и сертификации бизнеса: Создание условий для быстрой и прозрачной регистрации бизнеса с минимальными затратами времени и денег. Упрощение административных процедур, связанных с сертификацией и лицензированием.

6. Укрепление институциональной базы и правовой защиты: Усиление защиты прав предпринимателей и снижение административных барьеров, способствующих коррупции и уклонению от налогообложения. Упрощение судебных процедур для разрешения споров и обеспечение правовой безопасности для бизнеса.

Эти рекомендации могут быть использованы для создания эффективных политик и программ, направленных на сокращение теневой экономики и её негативных последствий для общества и экономики.

Финансирование сторонними организациями не проводилось.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Jain, A.K. The Informal City: Inclusive Growth For Poverty Alleviation. – New Delhi: Read worthy Publications (P) Ltd., 2011. – 366 p.
2. Федонина О.В., Федонин А.Д. Зарубежный опыт в решении проблем в сфере теневой экономики на уровне страны и региона // Контентус. 2022. № 12 (89). С. 31–38.
3. Шумских А.А. Зарубежный опыт противодействия теневой экономике // Актуальные вопросы развития национальной экономики. Материалы VI Международной заочной научно-практической конференции. 2021. С. 519–527.
4. Баранов С.А. Зарубежный опыт борьбы с теневизацией экономики // Актуальные проблемы современности: наука и общество. 2020. № 3 (8). С. 21–25.
5. Неженская И.В. Анализ зарубежной практики борьбы с теневой экономикой // АНИ: экономика и управление. 2023. № 1. С. 18–20.
6. Акопян Э.А. Опыт борьбы с теневой экономикой в европейских странах. Вестник университета. 2018. № 1. С. 96–101.
7. An Analysis of Actual, Shadow and Relative Risk Ratings // <http://documents.worldbank.org/curated/en/555591468204894873/pdf/WPS6641.pdf>.
8. R. Salahodjaev. A critical evaluation of competing representations of informal employment: some lessons from England // Review of Social Economy. –011. – №69(2). – P. 211-237.
9. Kursiv Media. Теневая экономика в Казахстане сократилась до 16,2% ВВП. <https://kz.kursiv.media/2025-01-08/lgtm-economy-in-shadow>
10. Hestenes, M.R., Stiefel, E. Methods of Conjugate Gradients for Solving Linear Systems // Journal of Research of the National Bureau of Standards. – 1952. –6. – P. 409-436.

11. Witzel, A., Reiter, H. The Problem-Centered Interview: Principles and Practice. – Los Angeles, 2012. – P. 226-227.
12. Blackwell, C. A meta analysis of incentive effects, Intex compliance № 11 experiments. Developing Alternative Frameworks Explaining Tax Compliance. – London: Routledge, 2010. – 156 p.

REFERENCES:

1. Jain, A.K. The Informal City: Inclusive Growth For Poverty Alleviation. – New Delhi: Read worthy Publications (P) Ltd., 2011. – 366 p.
2. Fedonina, O.V., Fedonin, A.D. Zarubezhnyi opyt v reshenii problem v sfere tenevoi ehkonomiki na urovne strany i regiona // Kontentus. 2022. № 12 (89). S. 31–38.
3. Shumskikh, A.A. Zarubezhnyi opyt protivodeistviya tenevoi ehkonomike // Aktual'nye voprosy razvitiya natsional'noi ehkonomiki. Materialy VI Mezhdunarodnoi zaachnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. 2021. S. 519–527.
4. Baranov, S.A. Zarubezhnyi opyt bor'by s tenevizatsiei ehkonomiki// Aktual'nye problemy sovremennosti: nauka i obshchestvo. 2020. № 3 (8). S. 21–25.
5. Nezhenskaya, I.V. Analiz zarubezhnoi praktiki bor'by s tenevoi ehkonomikoi // ANI: ehkonomika i upravlenie. 2023. № 1. S. 18–20.
6. Akopyan, E.H.A. Opyt bor'by s tenevoi ehkonomikoi v evropeiskikh stranakh. Vestnik universiteta. 2018. № 1. S. 96–101.
7. An Analysis of Actual, Shadow and Relative Risk Ratings // <http://documents.worldbank.org/curated/en/555591468204894873/pdf/WPS6641.pdf>.
8. R. Salahodjaev. A critical evaluation of competing representations of informal employment: some lessons from England // Review of Social Economy. –011. – №69(2). – P. 211-237.
9. Kursiv Media. Tenevaia ekonomika v Kazakhstane sokratilas' do 16,2% VVP. <https://kz.kursiv.media/2025-01-08/lgtm-economy-in-shadow>
10. Hestenes, M.R., Stiefel, E. Methods of Conjugate Gradients for Solving Linear Systems // Journal of Research of the National Bureau of Standards. – 1952. –6. – P. 409-436.
11. Witzel, A., Reiter, H. The Problem-Centered Interview: Principles and Practice. – Los Angeles, 2012. – P. 226-227.
12. Blackwell C. A meta analysis of incentive effects, Intex compliance № 11 experiments. Developing Alternative Frameworks Explaining Tax Compliance. – London: Routledge, 2010. – 156 p.

КӨЛЕҢКЕЛІ ЭКОНОМИКАНЫҢ АУҚЫМЫН ЖӘНЕ ОНЫҢ САЛДАРЫН АЗАЙТУ БОЙЫНША ҰСЫНЫСТАР

Аскарров Д.

PhD докторанты
Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Астана қ.,
Қазақстан Республикасы
e-mail: dyqa7kz@gmail.com
ORCID: 0009-0001-2588-7563

Искаков Б. М.*

экономика ғылымдарының кандидаты
«Туран-Астана» университеті Астана қ.,
Қазақстан Республикасы
e-mail: iskakov82@mail.ru
ORCID: 0000-0002-3989-7631

Аймурзина Б. Т.

экономика ғылымдарының докторы
Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Астана қ.,
Қазақстан Республикасы
e-mail: aimurzina@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2625-7989

Аңдатпа. Мақалада көлеңкелі экономиканың ауқымы мен оның елдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы салдарына байланысты негізгі мәселелер қарастырылады. Көлеңкелі сектордың кеңеюіне ықпал ететін факторларды және оның бар болу салдарын талдауға ерекше назар аударылған, соның ішінде салықтық түсімдердің төмендеуі, экономикалық қызметке бақылаудың жоғалуы және әлеуметтік теңсіздіктің өсуі сияқты мәселелер. Мақалада көлеңкелі экономиканың ауқымын азайту бойынша ұсыныстар берілген, оның ішінде салық заңнамасын жетілдіру, бақылау және аудиттің тиімділігін арттыру, сондай-ақ ақпараттық ашықтықты нығайту.

Бизнесті легализациялауға ынталандыру, қаржылық ашықтықты арттыру үшін технологияларды енгізу және кәсіпкерлер мен азаматтардың көлеңкелі экономиканың теріс салдары туралы хабардарлығын арттыру мақсатында білім беру бағдарламаларына ерекше назар аударылған. Мақала салықтық және экономикалық бақылау саласында жұмыс істейтін мемлекеттік органдар мен ұйымдарға көмек көрсетуге бағытталған, олардың көлеңкелі экономиканы азайту және оның теріс салдарын барынша азайту жөніндегі күш-жігеріне қолдау көрсету.

Зерттеу нәтижелері бойынша авторлар көлеңкелі экономиканың ауқымын азайту кешенді көзқарасты талап етеді. Бұл заңнаманы жақсарту, салықтық ашықтық деңгейін арттыру және бизнесті легализациялауды ынталандыруды қамтиды деп қорытынды жасайды. Ең маңызды аспектілер экономикалық қызметке бақылауды күшейту, қаржылық ағымдарды бақылау үшін заманауи ақпараттық технологияларды енгізу және көлеңкелі практикадан туындаған экономикалық теңсіздікті қысқартуға бағытталған шараларды әзірлеу болып табылады. Сонымен қатар, зерттеу мемлекеттік органдардың кәсіпкерлік қауымдастығымен белсенді өзара әрекеттесу қажеттілігін, олардың көлеңкелі экономиканың қауіптері мен салдары туралы хабардарлығын арттыруды атап өтеді.

Түйін сөздер: көлеңкелі экономика, экономикалық бақылау, ақпараттық технологиялар, салық заңнамасы, ынталандыру шаралары, қаржылық ағымдар, экономикалық даму.

RECOMMENDATIONS FOR REDUCING THE SCALE OF THE SHADOW ECONOMY AND ITS CONSEQUENCES

Askarov D.

PhD student L.N. Gumilyov Eurasian National University Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: dyqa7kz@gmail.com
ORCID: 0009-0001-2588-7563

Aimurzina B. T.

doctor of Economic Sciences
L.N. Gumilyov Eurasian National University Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: aimurzina@mail.ru
ORCID 0000-0003-2625-7989

Iskakov B. M.*

Candidate of Economic Sciences
Turan-Astana University, Astana, Kazakhstan
e-mail: iskakov82@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3989-7631

Abstract: This article discusses key aspects of the shadow economy and its scale and consequences for the socio-economic development of the country. The focus is on analyzing the factors contributing to the expansion of the shadow sector and its impact, such as reduced tax revenues, loss of control over economic activities, and increasing social inequality. The paper offers recommendations for reducing the scale of the shadow economy, including improving tax legislation, enhancing the effectiveness of control and auditing, and increasing information transparency. Special attention is given to the need to create incentives for business legalization, implementing technologies to improve financial transparency, and educational programs to raise awareness among entrepreneurs and citizens about the negative consequences of the shadow economy. The article aims to support government agencies and organizations working in the field of tax and economic control in their efforts to reduce the shadow economy and minimize its negative consequences.

Based on the results of the research, the authors conclude that reducing the scale of the shadow economy requires a comprehensive approach, including improvements in legislation, increasing tax transparency, and stimulating business legalization. The key aspects are strengthening control over economic activities, introducing modern information technologies to monitor financial flows, and developing measures to reduce economic inequality caused by shadow practices. The research also emphasizes the need for active interaction between government agencies and the business community, enhancing their awareness of the risks and consequences of the shadow economy.

Keywords: shadow economy, economic control, information technologies, tax legislation, stimulating measures, financial flows, economic development.

IRSTI: 06.35.31

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-110-122>

Serikova M. A.*

Doctor PhD

L. N. Gumilyov Eurasian national university
Astana, Kazakhstan

e-mail: madina2281@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9832-8885>

Maxim G. A.

Master's student

L. N. Gumilyov Eurasian national university
Astana, Kazakhstan

e-mail: maximgulnur11@gmail.com

Tedeev A. A.

Doctor of Law

Lomonosov Moscow State University
Moscow, Russian Federation

RESOURCE SUPPORT FOR THE QUALITY OF STATE AUDIT

Abstract: Kazakhstan is currently implementing a comprehensive set of measures aimed at enhancing the quality of its public audit system. Ensuring the transparent and effective use of public funds depends largely on the performance and integrity of the audit process. This necessitates the integration of advanced information technologies, the development of professional competencies among audit personnel, and the application of modern tools and methods in the audit cycle. Quality control over budget planning and execution remains one of the key elements of effective public administration. However, insufficient or inefficient resource allocation for public audit can undermine the quality of state oversight and jeopardize the economic stability of the country. Therefore, effective planning of audit-related resources, enhancement of financial control tools, and systematic analysis of factors impacting audit quality are vital tasks. This research provides a comprehensive examination of the relationship between resource provision and audit quality in Kazakhstan. It identifies the key influencing factors and outlines their practical significance. Strategic recommendations based on international experience are developed and proposed for adaptation within the national context. These recommendations are expected to improve transparency, accountability, and overall efficiency in Kazakhstan's public audit system and contribute to better public financial management and governance practices.

Keywords: state audit, resource support, technological resource, financial control, personnel support.

INTRODUCTION

The relevance of the topic is underscored by the increasing global emphasis on ensuring the quality of state audit. In many countries, issues such as the effective spending of budget funds, as well as the transparency and efficiency of state reporting systems, have attracted significant public interest. In the Republic of Kazakhstan, special attention is devoted to addressing these challenges, as the correct and efficient use of state treasury funds serves as a foundation for sustainable development and socio-economic improvement.

State audit is not merely about financial control or reporting—it plays a crucial role in ensuring transparency in the work of state bodies, overseeing a wide range of activities, verifying their performance, and enhancing accountability to society. In this context, the proper resource support of the state audit—through the effective organization of financial, human, and technological resources—is of paramount importance.

The scientific novelty of this research lies in the development of innovative methods and proposals aimed at enhancing the theoretical foundations and practical effectiveness of the resource support system for state audit. New methodological approaches have been formulated to better assess and optimize the allocation of financial, human, and technological resources in state audit practices.

The scientific novelty of this work lies in the development of a systematic model for assessing internal audit quality and the application of neural network methods to forecast the impact of

resource provision factors. Its practical value includes a comprehensive framework for evaluating audit institutions and guiding policy reforms.

The purpose of the research is to examine the theoretical and methodological bases of resource support in the state audit system and to propose concrete ways for its improvement. To achieve this objective, the study investigates the structure and functions of the state audit system, identifies trends in its development, and evaluates the adequacy of necessary resources — namely financial resources, personnel, and information technologies. In addition, the research examines the international experience in state audit resource support, reviews the existing regulatory framework, identifies current challenges, and develops methodological recommendations and strategic directions for increasing the efficiency of state audit.

LITERATURE REVIEW

The scientific and methodological basis of this study is formed by the works of both domestic scientists and practitioners, as well as those of foreign authors. In domestic literature, significant contributions have been made by Karybaev A. A., Sembayev D. K., Beksultanov A. A., Dulambayeva R. T., Ziyadin S., among others. In parallel, foreign scholars such as Michael Power, Karl Menninger, William F. Knechel, and Patricia Defond have provided valuable insights into improving financial control systems, enhancing the effectiveness of public audit, and developing modern methods for managing and controlling public finances.

While previous studies such as those by M. Power emphasize institutional independence, others like W.F. Knechel focus on the integration of information technologies into audit practices. These differing viewpoints highlight ongoing debates in the academic community regarding prioritization in audit resource support. This study aims to bridge such perspectives within the Kazakhstani context, emphasizing a holistic approach.

International experience plays a crucial role in the development of Kazakhstan's state audit system. Comparative studies of state audit methods and tools in European countries and the United States have been examined, and their practical impact on Kazakhstan's practices has been analyzed. Such comparative analyses contribute to the continuous improvement of the state audit system in Kazakhstan.

In our view, ensuring sufficient resource potential to improve audit quality is especially important in Kazakhstan. This entails strengthening human resources through the development of professional competencies, implementing modern technologies for analyzing and automating audit data, and increasing financial support for audit organizations. Additionally, creating a unified information infrastructure to provide access to up-to-date data and to enhance inspection efficiency is essential. Adapting international standards and practices to national conditions will not only improve audit procedures but also increase transparency, public confidence, and the overall efficiency of public resource management.

MATERIALS AND METHODS

The use of many methods in the course of scientific research allows for a comprehensive understanding of the topic. As sourced, they are:

- refinement and abstraction-definition and abstraction of concepts about the resource support of the state audit, its components (Finance, Personnel, Information Technology;
- retrospective analysis-obtaining and analyzing data on the resource support of the state audit system in previous periods;
- comparative analysis of resource support levels and effectiveness of state audit, comparison of international experience and the situation in Kazakhstan;
- descriptive method-study and analysis of foreign and domestic experience on the resource support of state audit;
- documentary Analysis-Analysis of regulatory legal acts related to the resource support of the state audit, reports on the implementation of programs;

– statistical methods (collection of facts from official data, systematization of data) - the use of target indicators and indicators to analyze the effectiveness of the state audit and the allocation of resources.

RESULTS AND DISCUSSION

Currently, improving the quality of the state audit system is one of the most important directions in ensuring the financial stability of the country and the effectiveness of Public Administration. The effectiveness and effectiveness of the state audit directly depends on the level of its resource support. The provision of personnel, technical, information and financial resources by structures carrying out audit activities is considered as one of the main factors affecting the quality of the audit.

Resource support allows the full and high – quality implementation of processes at all stages of the state audit-from planning to final reporting. In this regard, along with the adequacy of resources, the assessment of their effective and targeted use is an important prerequisite for optimizing the state audit system.

Assessment of the effectiveness of resource support and determination of optimization measures to improve the quality of state audit is one of the strategic tasks aimed at ensuring transparency and efficiency of public finances. In this research work, the impact of resource support on the quality of the audit is analyzed in detail and recommendations for its optimization are developed.

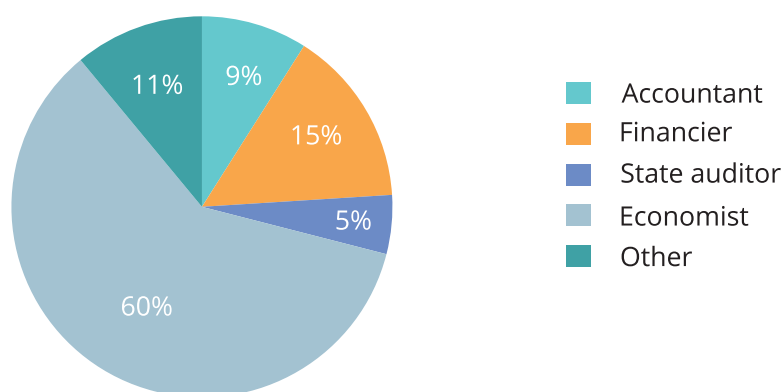

Figure 1. Distribution of specialized education among the surveyed auditors

Note: based on [8]

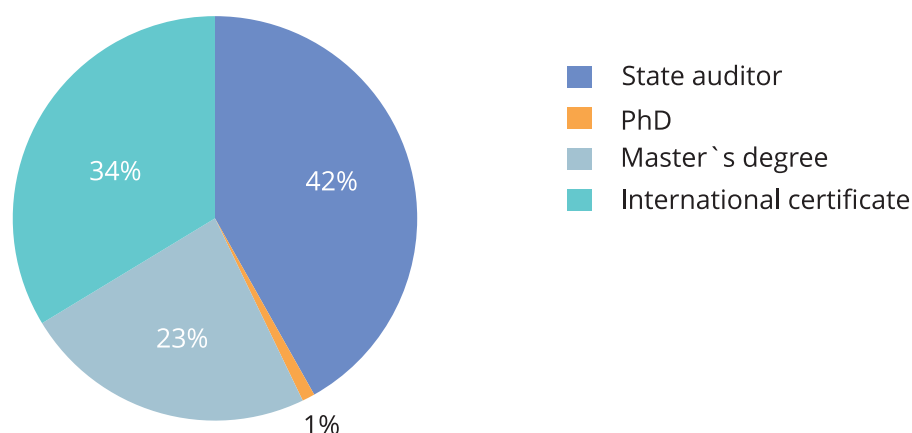

Figure 2. Quality personnel of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan

Note: based on [8]

A qualitative analysis of the current certification system—including the assignment of qualifications such as “state auditor” and “auditor of the highest category”—demonstrates that it is primarily oriented toward retraining specialists for compliance audits and financial reporting. However, this focus does not fully account for the sector-specific needs of the economy, such as financial audits. Therefore, it is necessary to develop a more comprehensive personnel retraining system tailored to economic sectors and audit types.

INTOSAI emphasizes that senior management of audit bodies must provide attractive working conditions that encourage the effective application of experienced specialists’ knowledge and skills. Meeting the high expectations placed on the Accounts Committee by the President and Parliament of the Republic of Kazakhstan—especially in terms of timely, high-quality responses to economic developments—requires an adequately staffed and qualified workforce.

The Accounts Committee, after analyzing the core elements of an effective Human Resource Management Strategy, concluded that an assessment of the current personnel potential is essential. This assessment should also consider future functional requirements and anticipated developments in audit responsibilities.

The quality of public sector auditing is a cornerstone of public trust and effective state financial management. Key resource-related factors—such as human capital, strong methodological foundations, technological tools, and institutional independence—are crucial in ensuring this quality. In this context, the Australian National Audit Office (ANAO) serves as a noteworthy model. Its robust framework for independence and quality management significantly enhances the performance and credibility of its audit activities.

In addition to the Australian experience, relevant practices from the United Kingdom (NAO), Canada (OAG), and Finland provide valuable insights. The UK’s NAO emphasizes KPI-based performance evaluation and public engagement, while Canada’s OAG has implemented a real-time audit tracking system (e-Audit), contributing to higher transparency and efficiency.

ANAO places strong emphasis on the professional competence of its staff and the systematic organization of audit processes. These factors are essential for delivering high-quality audit results. Furthermore, the office’s effective quality management structure ensures that the Auditor-General can present reliable conclusions and recommendations to Parliament, thereby strengthening transparency and accountability in public auditing.

Table 1. Audit quality indicator - material reproduction due to an earlier period error

Number and percentage of material restatements of financial statements as a result of previous period error

Benchmark	2022–23	2021–22
Number and % of significant recalculations: 0	2 out of 288 tasks (0.7%) Errors range from \$419,481 to \$12.99 million in personal financial statements	Of the 242 errors, 7 (2.9%) of the net impact on personal financial statements ranged from \$15510 million to \$320.6 million

Note: based on [9]

The amount of the financial statement scaling back was higher than the benchmark due to errors in the prior period, but lower than in the previous year. Most of the two recalculations were due to misclassification of the previous period of commonwealth funding as invested capital rather than grants. The second recalculation was related to the illegal recognition of software assets in the previous quarter. The ANAO believes its reputations are based on highly effective individuals. Employees must have confidence in their skills because they communicate successfully with others and contribute to a healthy and productive work environment. ANAO performance and career growth policies and processes are designed to guarantee high performance in ANAO, which in turn helps ANAO achieve business and quality goals while ensuring high audit quality.

Table 2. Indicators of strategic objectivity

Result indicator	Description
Result indicator 3.1.1.	reloading the personnel management system of the Supreme audit chamber of the Republic of Kazakhstan using elements of personnel planning and providing them on a systematic basis for assessing the needs of personnel resources;
Result indicator 3.1.2.	Development of special requirements for applicants entering the Suoreme audit chamber, except for those generally accepted by the agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service affairs upon entry into civil service;
Result indicator 3.1.3.	creation of a system for hiring multi-profile specialists with the appropriate qualifications and knowledge, which enables the formation of multi-disciplinary personnel
Result indicator 3.1.4.	creation of a database of external qualified specialists, consultants, experts, experts with technical knowledge, professional associations and other organizations to replenish internal personnel resources and skills as needed (development of a separate regulatory framework, determination of the list of requirements for each type of audit, following the example of international organizations);
Result indicator 3.1.5.	Study and further work out the mechanism for attracting outsourcing / private companies for joint inspections with the Supreme audit chamber and / or its employees;
Result indicator 3.1.6.	In order to ensure its attractiveness in the competitive labor market for top-performing professionals, improve the remuneration system and (or) create a separate remuneration scheme within the Supreme Audit Chamber;
Result indicator 3.1.7.	Improving the certification process, aimed at transparency in the organization and conduct of each stage and minimizing corruption risks, with amendments to the relevant regulatory acts.

Note: based on [11]

Improving the system of resource support for state audit is a key factor in enhancing its overall efficiency and reliability. Strategic improvements should focus on personnel training and retraining, the integration of modern technologies, the development of material and technical infrastructure, and the refinement of legal and regulatory frameworks.

Additionally, strengthening strategic planning, increasing the transparency of audit outcomes, and improving managerial processes are essential steps toward enhancing the performance and public credibility of state audit systems. These efforts will not only raise the effectiveness of audits but also boost public trust in governmental financial oversight mechanisms.

The development and reform of the public administration sector—given its central role in the national economy and its responsibility for implementing public policy on behalf of the Republic of Kazakhstan and its administrative units—have a direct impact on the audit system. Consequently, special attention should be given to strengthening resource provision to ensure audit quality.

The use of scientific and methodological approaches across various auditing structures supports the relevance of adopting the Total Quality Management (TQM) concept. TQM, as an integrated approach, enables more efficient resource management and supports comprehensive audit development. The combination of system-based and process-oriented approaches facilitates the effective use of budgetary funds, advanced data processing technologies, and the development of financial quality assessment systems.

To assess the effectiveness of resource support in improving state audit quality, the following key criteria have been identified:

- Regulatory support level – availability and adequacy of legal and methodological frameworks for state audit implementation;
- Audit standards quality – existence, relevance, and enforcement of national audit standards;
- Control and risk management systems – development and application of internal control, risk management, and internal audit structures based on process approaches;
- Methodological support level – adoption of result-oriented planning and project management tools;
- Personnel support level – competency and professional development of auditors and audit staff;
- Assessment and monitoring system – regular analysis of audit outcomes and the use of tools for quality evaluation;
- Motivation system – employee incentives and reward mechanisms based on audit performance;
- Information transparency – public access to audit results and transparency of implementation;
- Digitalization level – implementation of digital technologies in audit execution and data analysis.

These criteria represent core directions for enhancing audit quality through optimized resource support. Together, they provide a roadmap for advancing the effectiveness of state audit using strategic allocation and management of resources.

In the course of this research, structural and functional models of financial management were developed based on a systemic approach tailored to the public administration sector. These models are designed to improve institutional performance through system analysis technologies, enabling efficient execution of state functions and services.

A systematic approach is proposed as a key methodological tool for improving the state audit system. This approach addresses complex challenges within institutional operations, enhances audit effectiveness, and strengthens financial management across the public sector.

- Key tasks in improving public sector audit and financial management include:
- Ensuring budgetary stability in the face of external economic volatility;
- Enhancing the quality of public services;
- Improving the efficiency of budgetary expenditures;
- Optimizing state asset management;
- Selecting effective tools for attracting, deploying, and reallocating public funds.

System analysis technology serves as the primary practical instrument for addressing these tasks. It facilitates optimal alignment between goals, resources, and implementation methods.

Based on this methodology, a functional model of financial management within the public sector was developed. This model forms a foundation for improving state audit quality, streamlining planning and resource allocation, and enhancing control functions across all levels of public administration.

To support these efforts, a comprehensive methodological framework and structural models of resource provision were created. At the core of this initiative lies a fusion of systematic and process-based approaches, aimed at enabling sustainable development in all public sector domains and ensuring effective use of budget resources.

This framework allows for effective coordination among institutional bodies and supports the implementation of all stages of the budget cycle—planning, execution, reporting, control, and audit — with high quality and transparency.

Table 3. Subjects of management in the state audit quality assurance system

Control level	Management entities
Republican level	Government of Kazakhstan, central state bodies, national companies, state institutions
Regional level	Regional, city akimats and state institutions
Municipal level	District akimats, rural districts, institutions financed by the local budget

Note: based on [5]

The resource support system of state audit consists of several interrelated components, each playing a critical role in ensuring audit quality and efficiency. The main elements include:

- Personnel resources: The availability of professionally qualified specialists and the implementation of continuous training and development programs form the foundation for a competent and adaptive audit workforce.

- Financial resources: Adequate and timely allocation of budgetary funds is essential for the stable functioning and strategic development of audit institutions. This includes both operational financing and investment in modernization initiatives.

- Information resources: The integration of digital solutions, including automated accounting systems and access to analytical databases, enhances the accuracy, transparency, and responsiveness of audit processes.

- Material and technical base: The presence of modern equipment, up-to-date software, and necessary technical infrastructure is vital to support the daily operations and technological advancement of audit bodies.

Together, these components ensure the systemic and sustainable functioning of the state audit mechanism, contributing to improved oversight, transparency, and financial discipline in the public sector.

Table 4. Basic requirements of parties interested in the quality of public audit

Requirements of internal stakeholders	Requirements of external stakeholders
- Effective use of budget funds; - Transparency and accountability; - Stability of internal control systems	- Accountability to the public; - Compliance with the requirements of security, justice and rule of law; - Compliance with international standards

Note: based on [5]

To enhance the effectiveness and reliability of the state audit system, it is essential to focus on several key quality dimensions. These directions serve as pillars for building a robust and transparent audit environment:

- Quality of financial management results
- This includes measurable indicators such as financial discipline, cost-effectiveness, and the overall efficiency of budgetary processes and public expenditures.

- Quality of organizational and legal structures
- The strength and coherence of the legal frameworks that govern executive bodies and public institutions significantly influence the effectiveness of audit procedures and their enforceability

- Quality of internal management systems
- Effective systems of risk management, internal control, and internal audit are critical to identifying vulnerabilities, preventing misuse of resources, and ensuring the integrity of financial processes.

As part of the ongoing reform and modernization efforts, a three-level system of methodological support for risk management and internal control has been established. This system provides a structured approach to strengthening internal audit practices and aligns audit operations with both national objectives and international standards.

LEVEL 1

Methodological guidelines of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan on resource support to ensure the quality of state audit; Methodological guidelines for state financial control bodies to analyze the implementation of IAS and IAS of the public administration sector.

LEVEL 2

Methodological instructions of state bodies, local self-government bodies on the organization of RMS and it, IAS for subordinate organizations of the public administration sector.

LEVEL 3

Coordination of the activities of structural divisions (officials) engaged in coordinating the tasks assigned to organizations of the public administration sector, as well as the actions of managers and employees of subordinate organizations of the public administration sector to conduct IC and IAS.

Figure 3. Levels of methodical support for risk management and internal control systems

Note: based on [10]

Based on the developed three-level system of regulatory and methodological support, a set of measures has been proposed to improve the existing regulatory framework. These measures are aimed at enhancing the effectiveness of risk management and internal control systems in public administration. Their implementation will enable more efficient use of control tools and contribute to the establishment of reliable and transparent internal control mechanisms.

In the development of methodological approaches, particular emphasis is placed on the process approach, which is grounded in the detailed description and mapping of budgetary procedures. This approach enables the formation of comprehensive "budget process maps" that reflect the logical sequence and interconnections between various operations, facilitating better control and oversight.

The public administration sector is marked by complex interactions between the key concepts of processes, risks, control, and audits. These elements form a system of interdependent "input-output" relationships that characterize each stage of public financial management. Understanding and visualizing these relationships is essential for improving internal audit systems, enhancing risk identification, and increasing the overall accountability of government institutions.

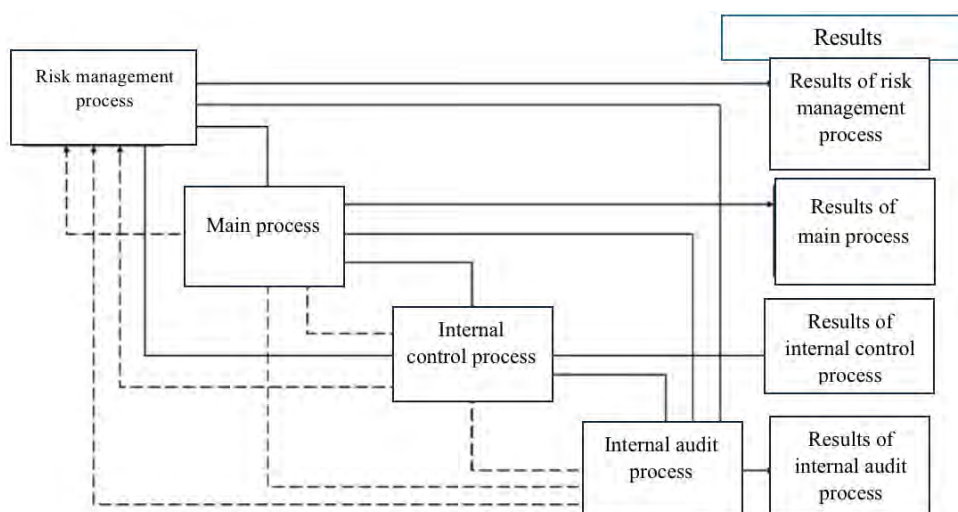

Figure 4. Mutual understanding of processes, risks, control, audit concepts

Note: based on [10]

In order to make management decisions based on the results of the internal audit, a map "Levels of maturity of internal control" was developed, consisting of 4 levels of primary, developing, stable, optimized, based on 10 basic characteristics of the internal control system, grouped into 4 blocks.

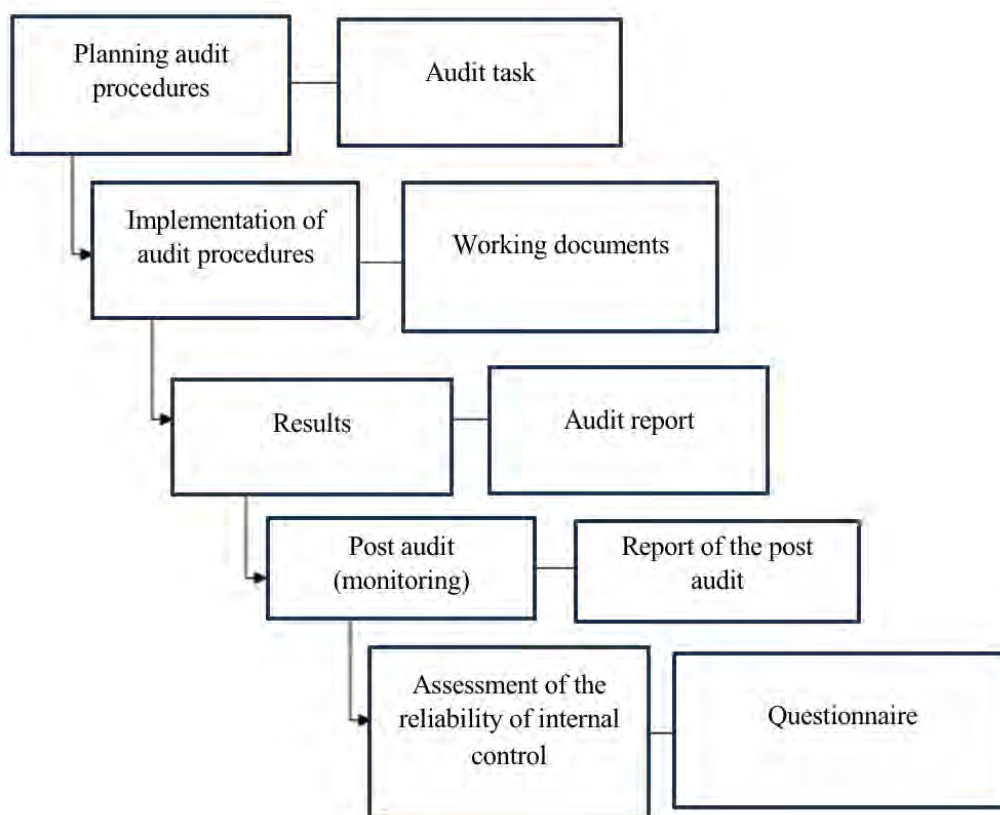

Figure 5. The procedure for conducting internal audits and assessment of the reliability of internal control in the field of public administration

Note: based on [10]

The measurement scales for unit indicators for the purposes of this study are taken with two values: "0", "1", which mean: "non-compliance", "compliance".

The complex quality indicator of internal audit for the i -th audit quality criterion (K_i) can be determined by the formula:

$$(1) \quad K_i = \frac{\sum_j K_{ij}}{J_i}$$

where i – index of the i -th audit quality criterion (K_i), $i = 1..I$,

j – index of the j -th parameter of the quality criterion, $j = 1..J_i$, $j \in J_i$,

J_i – number of parameters in the i -th criterion;

K_{ij} – calculated internal audit quality indicator for the i -th criterion and j -th parameter.

To assess the quality of internal audit, quality grading is used, which corresponds to the basic, satisfactory, good, excellent quality. The integral indicator of internal audit quality can be determined on the basis of summing up the assessment of the i -quality criteria for each j -th parameter.

As a result, the built and trained network Spreadsheet 00030 - 1 gave results that were quite acceptable for classification tasks, that is, the accuracy rate of the model's predictions was 88%.

The results of graphical quality analysis indicate the same constructed neural network (Figures 5-6). Thus, the lines on the winning card form a figure close to a right triangle, and the descending line on the lift chart is close to a straight line.

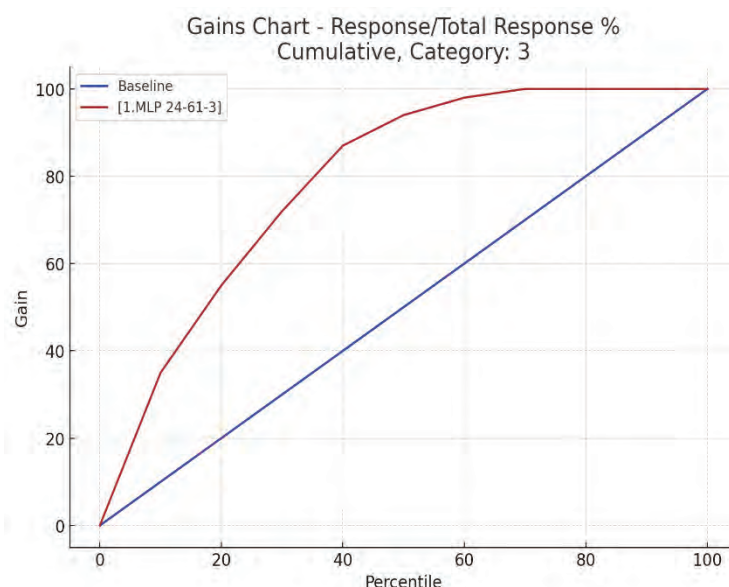

Figure 6. Gains chart
Note: based on [10]

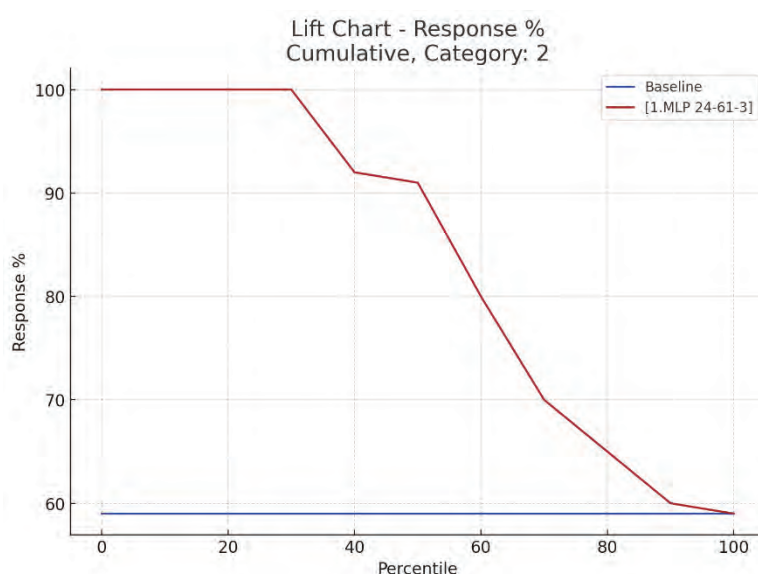

Figure 7. Lift chart
Note: based on [10]

The use of a trained neural network makes it possible to almost instantly obtain high-quality estimates of the simulated process with high reliability, as well as to analyze the impact of changes in one, several, or different combinations of input parameters on the quality vector being determined.

In 2024, Kazakhstan's public audit system demonstrated significant progress in improving financial oversight and transparency. The Supreme Audit Institution conducted numerous audit activities aimed at evaluating the efficiency and effectiveness of public resource management. The following key indicators summarize the outcomes of audit work carried out during the year.

Table 5. Key Indicators of Public Audit Results in 2024

Index	Description
Number of audit activities	27
Number of objects covered	214
Total verified funds	about 11 trillion tenge
Identified violations	862 billion tenge
– including financial irregularities	154 billion tenge
– inefficient use of funds and assets	475 billion tenge
– ineffective planning	233 billion tenge
Reimbursed to the state budget	more than 135 billion tenge (87.8%)
Number of recommendations and instructions	120 recommendations and 676 instructions

Note: based on [12]

The presented data reflect the proactive role of Kazakhstan's public audit bodies in ensuring effective financial control. The high level of identified and reimbursed violations demonstrates not only the scope of auditing efforts, but also the growing effectiveness of audit mechanisms. These results highlight the importance of continuous improvements in audit processes, personnel capacity, and technological tools for sustaining fiscal discipline and enhancing public trust.

CONCLUSION

The research provided a solid scientific foundation for recognizing the importance of strengthening resource provision as a critical factor in improving the quality of state audit. Within this framework, theoretical, methodological, and practical foundations were established for applying quality management principles in the public administration sector. As a result, specific methodological approaches were proposed to support the development and refinement of quality management systems across public institutions.

A range of structural and functional models for financial management were designed, including tools for ensuring financial quality and instruments for the systematic identification, control, and management of risks. Additionally, a three-level methodological support system was introduced to strengthen the internal management systems of state bodies.

From a practical perspective, a methodology was developed for assessing the reliability of internal audit and internal control systems. This methodology incorporates expert assessment tools, including regulatory and legal analysis, document review, employee feedback collection, and structured expert evaluations.

The proposed methodological framework is integrated with key evaluation criteria required for external quality assessments of internal audits. These include indicators related to management quality, personnel qualifications, infrastructure readiness, and operational performance. The model also employs digital tools to support comprehensive audit evaluations. Moreover, the integration of unified, composite, and integral performance indicators allows for a holistic and balanced assessment of both the quantitative and qualitative aspects of audit quality.

REFERENCES:

1. Memlekettik audit jäne qarjylyq baqylau turaly Qazaqstan Respublikasynyñ Zañy 2015 jylğy 12 qaraşadağy № 392-V QRZ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392>
2. Qazaqstan Respublikasy Joğary auditorlyq palatasynyñ keibir мәseleleri turaly Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniñ Jarlyğy 2022 jylğy 26 qaraşadağy № 5 <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000005>

3. Syrtqy memlekettik audittiñ jäne qarjylyq baqylaudyñ räsımdık standarttaryn bekitu turaly QR JAP Törağasynyñ qaulysy 2016 jylğy 31 nauryzdağy № 5-NQ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013647>
4. Qazaqstan Respublikasynyñ Joğary auditorlyq palatasy – Resmi sayt <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep?lang=kk>
5. ISSAI 150 «Auditor qūzyretı» standarty <https://www.issai.org/wp-content/uploads/2022/11/ISSAI-150-Auditor-competence.pdf>
6. ISSAI 2000 – Application of the Financial Audit Standards <https://www.issai.org/wp-content/uploads/2021/01/ISSAI-2000.pdf>
7. ISSAI 5300 – Guidelines on IT Audit <https://www.issai.org/pronouncements/guidelines-on-it-audit/>
8. Razvitie sektora gosudarstvennogo upravleniya na osnove menedzhmenta kachestva (PDF-файл: d04zhukovaag.pdf – локальный документ)
9. Australian National Audit Office (ANAO) <https://www.anao.gov.au/>
10. National Audit Office (NAO), United Kingdom <https://www.nao.org.uk/>
11. QR JAP 2021–2025 jylдарға арналған Damu strategiasy <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/139933?%20lang=kk>
12. <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/press/news/details/910103?lang=ru>

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ САПАСЫН РЕСУРСТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Серикова М. А.*

PhD докторы, доцент
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: madina2281@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9832-8885>

Максим Г. А.

Магистрант
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: maximgulnur11@gmail.com

Тедеев А. А.

құқық ғылымдарының докторы, профессор
Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік
университеті
Мәскеу қ., Ресей Федерациясы
e-mail: nauka@audit.msu.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8473-4700>

Аңдатпа. Қазіргі таңда Қазақстанда мемлекеттік аудит сапасын арттыру бағытында жүйелі және кешенді шаралар жүзеге асырылып жатыр. Мемлекеттік қаржыны тиімді және мақсатты пайдалану үшін аудит жүйесінің сапасы мен ашықтығы маңызды рөл атқарады. Бұл бағытта ақпараттық технологияларды енгізу, мамандардың кәсіби біліктілігін арттыру, аудит процесіне заманауи құралдар мен әдістерді қолдану өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Бюджетті жоспарлау мен орындауға бақылау орнату – мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттырудың негізгі құралдарының бірі. Алайда, мемлекеттік аудитке ресурстардың жеткіліксіз немесе тиімсіз бөлінуі мемлекеттік бақылаудың сапасына теріс әсер етіп, ел экономикасының тұрақтылығына қауіп төндіреді. Сондықтан мемлекеттік секторда ресурстарды дұрыс бөлу, қаржылық бақылау құралдарын жетілдіру және аудит сапасына әсер ететін факторларды жүйелі зерттеу – басты міндеттердің бірі. Аталған зерттеу аясында мемлекеттік аудит жүйесінің ресурстық қамтамасыз етілуі мен сапасының арасындағы байланыс жан-жақты қарастырылды. Аудит сапасына әсер ететін негізгі факторлар анықталып, олардың тәжірибелік мәні сипатталды. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибе негізінде тиімді стратегиялар мен ұсыныстар әзірленіп, оларды Қазақстан жағдайына бейімдеу жолдары ұсынылды. Бұл ұсыныстар мемлекеттік аудит жүйесінің ашықтығы мен нәтижелілігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ мемлекеттік қаржыны тиімді басқаруға ықпал етеді.

Түйін сөздер: мемлекеттік аудит, ресурстық қамтамасыз ету, технологиялық ресурстар, қаржылық бақылау, кадрлық қамтамасыз ету.

РЕСУРСНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАЧЕСТВА ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА

Серикова М. А.*

доктор PhD, доцент
Евразийский национальный университет им.
Л.Н. Гумилева
г. Астана, Республика Казахстан
e-mail: madina2281@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9832-8885>

Максим Г. А.

Магистрант
Евразийский национальный университет им.
Л.Н. Гумилева
г. Астана, Қазақстан Республикасы
e-mail: maximgulnur11@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8473-4700>

Тедеев А.А.

доктор юридических наук, профессор
Московский государственный университет
имени М.В. Ломоносова
г. Москва, Российская Федерация
e-mail: nauka@audit.msu.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8473-4700>

Аннотация: В Республике Казахстан последовательно реализуются комплексные меры по совершенствованию системы государственного аудита. Обеспечение прозрачности и эффективности использования бюджетных средств невозможно без качественной системы аудита. В этой связи внедряются информационные технологии, совершенствуются методы и инструменты аудита, а также повышается квалификация специалистов. Контроль за бюджетным планированием и исполнением играет ключевую роль в обеспечении эффективного государственного управления. Недостаточное или нецелевое распределение ресурсов на нужды аудита может привести к снижению качества государственного контроля и создать угрозу экономической стабильности страны. Поэтому важнейшими задачами остаются правильное распределение ресурсов, развитие инструментов финансового контроля и анализ факторов, влияющих на качество аудита. Настоящее исследование направлено на всесторонний анализ взаимосвязи между уровнем ресурсного обеспечения и качеством государственного аудита в Республике Казахстан. Выявлены ключевые факторы, влияющие на аудит, и предложены практические меры по их применению. Кроме того, обобщён международный опыт и предложены варианты адаптации эффективных зарубежных практик к национальной системе государственного аудита. Реализация этих предложений позволит повысить результативность аудита, обеспечить прозрачность и повысить доверие к системе управления государственными финансами.

Ключевые слова: государственный аудит, ресурсное обеспечение, технологический ресурс, финансовый контроль, кадровое обеспечение.

Ismailova R. A.*

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Astana IT University, Astana, Kazakhstan,
e-mail: r.ismailova@astanait.edu.kz,
<https://orcid.org/0000-0002-8934-5181>

Utepova G. M.

Doctor PhD,
Head of the Division Ministry of Culture and
Information of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan,
e-mail: utepgaziz@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8730-7256>

Ibadildin N. A.

Candidate of Technical Sciences,
Associate professor of the School of Creative
Industries,
Astana IT University, Astana, Kazakhstan.
e-mail: ibadildin.nurkhat@astanait.edu.kz,
<https://orcid.org/0000-0002-6352-8713>

INTERACTION BETWEEN THE STATE AND NGO IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION: BARRIERS AND SOLUTIONS

Abstract: Nowadays the determining element of innovation in the interaction of the state and non-governmental organizations (hereinafter referred to as NGOs) is the digitalization of public administration. This article examines the issue of improving the mechanism of their interaction based on the use of digital tools that will promote accountability, openness and transparency of the state to civil society. The results of the study analysis revealed that the existing information systems (hereinafter referred to as IS) and databases have not significantly affected the effectiveness of their interaction. In addition, the analysis of both NGO reporting forms submitted to government agencies and relevant legislation regulating their activities showed duplication of statistical data in the reports. To solve these problems, the authors propose a mechanism for integrating the IS of state bodies. This will allow the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as MCI RK) to have access to the database on the activities of NGOs. Moreover, there is a proposal to unify and reduce the number of NGO reporting forms for improving the effectiveness of interaction with NGOs within the framework of the concept of the "hearing" state implementation.

Keywords: state bodies, non-governmental organizations, interaction, innovation, transparency, de-bureaucratization, digitalization.

INTRODUCTION

Digital transformation is a catalyst for changes in approaches to government and public activities. It should be noted that there are certain achievements in this area. Thus, Kazakhstan ranks 8th in the online services index and 28th in the e-government development index [1]. In addition, the Concepts for the Development of Civil Society and Public Administration until 2030 are being implemented, facilitating the increased involvement of NGOs in making government decisions and a "human-centric" behavior model where feedback from the population and the third sector through IS of government bodies is important [2].

Despite the achieved successes, there is a number of problems. Firstly, the lack of integration of the information systems of authorized bodies regulating the activities of NGOs. Thus, the authorized body represented by the MCI RK does not have access to the database on the number and forms of registered, active and inactive NGOs of the Ministry of Justice (hereinafter referred to as the MJ RK). Secondly, today NGOs submit almost identical reports to the tax authority, the unified accumulative pension fund, the territorial body of the State Social Insurance Fund, reports to the MCI RK and the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan (BNS RK). In our opinion, the reasons for these problems are conflicts in regulatory acts and the lack of complete and objective information on the activities of NGOs in general.

The purpose of this article is to develop recommendations for the integration of the information systems of state bodies and optimization of reporting forms of NGOs based on the automation of their business processes.

This will eliminate duplicate functions, reduce the number of NGO reports, provide access to information on the activities of NGOs of the authorized body of the MCI RK and other interested parties.

METHODOLOGY

The empirical study is based on data obtained from official information systems and databases of government agencies that ensure the reliability and representativeness of the collected information. Thus, the State Database "Legal Entities" of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan (SDB "LE") was used to obtain up-to-date information on registered legal entities, which made it possible to determine the number of active NGOs and their legal status. The Database of NGOs of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan (DB NGO) is the main source of information on the areas of activity of NGOs and their participation in state social projects. The resources of the Bureau of National Statistics of the Agency of Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan (BNS RK) served to analyze the number and structure of NGOs and the volume of financing. The Taxpayer's Cabinet of the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan (SRC MF RK) was used to analyze the tax reporting of NGOs. The Public Procurement Portal of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan (PPP MF RK) - to assess the participation of NGOs in public procurement procedures. National Register of Identification Numbers of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (NRIN) - to compare data between different IS and ensure correct identification of research subjects. In general, the use of government databases made it possible to ensure the objectivity and reliability of the research results, as well as to identify duplication of functions and reporting forms provided by NGOs.

The methodological foundation of the article is the analysis of scientific works of domestic and foreign authors on the interaction of the state and NGOs based on the application of the method of analysis and synthesis. The study is based on the study of primary and secondary sources of information as well as official government documents, regulatory legal acts in this area. Based on the method of comparative analysis, an assessment of the current forms of reporting of NGOs in Kazakhstan is given, including tax (form 100), for social projects in the NGO Database (hereinafter referred to as the NGO DB) and a statistical report on the organization. A sociological survey was conducted among government agencies and NGOs. The goal was to develop proposals to improve interaction between the state and non-governmental organizations. The survey was conducted from 18.10.2023 to 22.11.2023. The total number of respondents was 879, including 225 respondents among NGOs and 654 respondents among government agencies.

LITERATURE REVIEW

The digital transformation of government-NGO interactions is a complex process that requires strategic and collaborative partnership [3]. The goal of this transformation is to increase the level of involvement of public organizations and citizens in the implementation of reforms as well as recognition of the independent role of NGOs [4].

Interactions between government bodies and NGOs within the framework of digital governance are built in accordance with the government-NGO (G2N) model. This model is aimed at creating a digital information society that facilitates communication outside of government, promotes community development, stimulates government partnerships and strengthens civil society. The G2N model recognizes the importance of various associations and interest groups in improving living standards. This model is based on the principle of open access to government information, providing all participants with equal opportunities to exchange information. The G2N model includes information exchange, the Internet and transactional communication. It covers internal workflows for exchanging policies, decisions, data and knowledge management [5].

A form of public relations where citizens actively participate in the process of forming, making decisions and monitoring their implementation at the level of state authorities using modern digital technologies is an element of digital democracy. The main goal of digital democracy is to strengthen government bodies and increase the effectiveness of citizen participation in government [6].

UNESCO notes that digitalization is an effective means of improving the lives of citizens and society as a whole. The Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) believes that this new stage in the development of digital technologies and their use indicates a paradigm shift that includes the transition from e-government to digital. The main point is that digital government is more than just providing services on the Internet and improving work efficiency. It includes the introduction of a new concept of information and communication technologies which is a key component of public sector transformation. The people-centered model is based on open government, open data and the introduction of “digital by default” - that is the idea that people should have access to digital services [7].

A paradigm shift in public services is expected due to the increased citizen awareness, participation in public life and the use of technology. The use of digital technologies and e-government platforms contributes to increased transparency in this area [8].

On the other hand, the digital environment provides NGOs with numerous opportunities for community development, fundraising, operational efficiency and rapid achievement of goals. NGOs seek to use IS for creating new methods of development and mobility. This is achieved by adapting the NPO communication strategy to changes in digital tools and promotion channels [9].

Nowadays in Kazakhstan, “public councils” have been created in each department. These public councils represent a new approach with significant potential. In the context of preliminary budget planning and analysis of regulatory documents, the participation of public councils becomes an important tool for assessing the opinion of residents in the interaction of the state and civil society of the country [10].

In Europe, the non-governmental sector is associated with the expansion of state intervention. The non-governmental sector has become the source of a number of action models that have led to the creation of public services [11].

The authors have studied the experience of NGOs’ accountability to government agencies. Thus, in the studies of M. Hall, social motives, values and goals for financing, attracting various stakeholders prevail in the activities of NGOs [12]. An important component is the mission of the NGO aimed at a certain group of people or beneficiaries. For example, a local community of people with special medical indicators or social needs. By providing services to certain groups or beneficiaries, the NGO occupies a special position in front of various stakeholders.

In the countries of Western and Central Europe, as well as the USA, non-governmental organizations provide reports on financial activities as part of tax reporting. For example, in France, the USA and Canada, NGOs with tax privileges and government funding provide additional reporting to tax reporting. A special type of reporting is provided when NGOs conduct general fundraising among the population. The purpose of reporting is to encourage open charity and eliminate the illegal use of accumulated funds. This type of reporting involves information about the fundraising algorithm and is used in France, Canada, Great Britain, the USA and Ireland [13]. By contrast, in Kazakhstan, NGOs submit several forms of reporting to various government agencies.

RESULTS

In Kazakhstan, the main problem of NGO activities as a civil society institution is the low level of transparency and efficiency of interaction with government bodies. This is affected by a number of reasons, two of which authors propose to study: the lack of integration of the information systems of government bodies regulating the activities of NGOs, as well as bureaucratization in terms of monitoring and control over their activities.

Firstly, when the state provides financial support to NGOs in the form of state social procurement, grants and awards, not all processes are carried out through an electronic system. This negatively affects the transparency of competitive procedures and the efficiency of using budget funds [14].

Thus, according to the results of a sociological survey, 24% of respondents among government bodies noted the lack of transparency of NGOs when receiving funding from the state, and 26% - a low level of transparency, 28% - more transparent than opaque, 17% - transparent, 5% - did not answer the question. Among the NGO respondents to this question, 25.8% noted opacity, 24% - weak transparency, 31.1% - more transparent than opaque and 19.1% - transparent. As can be seen, among the respondents, almost 50.0% noted opacity and weak transparency in receiving financial support for NGOs.

Secondly, within the framework of the development of electronic government, interested government bodies have created departmental information systems to provide information to NGOs, which are not integrated with each other.

This creates difficulties for MCI RK in terms of identifying truly functioning NGOs and their areas of activity, which does not have access to the database of other government agencies. For example, today 23,335 NGOs are registered in the electronic database of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan. However, not all registered NGOs are actively working. Thus, over the past five years, only about 40% of their total number have actually functioned across the country. [15] The lack of integration between the information systems of government agencies negatively affects the overall level of interaction between government agencies and NGOs. Nevertheless, NGO representatives have a positive attitude towards the digitalization process. Thus, the survey included a question about the advantages and challenges that may arise with the digitalization of interaction between the state and NGOs, which divided the respondents' opinions as follows. Advantages: 26% (101) - effectiveness of interaction, 25.2% - increased trust and transparency, greater opportunities for civic activism - 17.8% (69). Challenges: 12% (47) - insufficient technical training, 10.5% (41) - data protection and privacy, 8.5% (33) - difficulties in adapting to new technologies.

Thirdly, NGOs currently submit several reporting forms, in which most of the information about NGOs is duplicated. These include a report on social projects in the NGO Database (hereinafter referred to as the NGO DB), a tax report (form 100) and a statistical report on the organization, which are submitted annually. The authors analyzed the content of these reports, which allowed us to identify identical data (Table 1).

Table 1. Comparative analysis of duplicate information in NPO reporting forms

Report on social projects (NGO database)	Tax report (form 100)	Organization Statistical Report
Organization title	Organization title	Organization title
Organizational and legal form	Organizational and legal form	Organizational and legal form
Contact details (telephone, email)	Contact details (telephone, email)	Contact details (telephone, email)
Address	Address	Address
Types of income (11 points match)	Types of income (11 points match)	Types of income (11 points match)
Types of expenses (11 points match)	Types of expenses (11 points match)	Types of expenses (11 points match)
Information about founders	Information about founders	Information about founders
Reporting period	Reporting period	Reporting period
Business identification number (BIN)	Business identification number (BIN)	Business identification number (BIN)
	Assets	Assets

Note: created by the authors

As can be seen from Table 1, there are overlaps in all three reporting forms for 9 positions, only the NGO DB lacks information on assets. In our opinion, the type of reporting is burdensome for NGOs operating in the regions of Kazakhstan and is regulated by different government agencies and departments. This negatively affects the level of interaction between government agencies and NGOs. Thus, according to the results of a sociological survey among civil servants, 40.5% note weak interaction with NGOs, and 4.5% do not know about NGOs. Among NGO respondents, 45.1% noted weak interaction.

DISCUSSION

To solve the above mentioned problems, the authors have made the following recommendations.

1) *Lack of full digitalization of the processes of providing financial support to NGOs.* Currently, the Civil Society Committee of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan together with the Ministry of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan are planning digitalization projects as part of the implementation of the digital architecture of MCI RK. The implementation of grant and award management information systems was planned in 2019. Due to the reorganization and amendments to the legislation on the exclusion of the service model of informatization, the projects were suspended. Implementation resumed in mid-2022.

2) *Lack of integration of information systems of government agencies regulating NGO activities.* Currently, electronic records and databases of NGOs in Kazakhstan function quite well. NGOs can improve data management, decision-making, and operational efficiency by using systems such as management information systems and integrated information systems [16].

These systems improve the reliability of activity data, facilitate accurate reporting, and enable data collection [17]. Integration of such systems not only simplifies reporting processes, but also improves the quality of humanitarian work, allowing NGOs operating in difficult conditions to achieve better results [18].

To increase the level of interaction between government bodies regulating the activities of NGOs, we propose the integration of existing information systems on the e-gov platform using the 'single-window' principle.

This will allow all interested bodies to have access to the necessary information, which will have a positive impact on openness and transparency.

3) *Bureaucratization of the process of monitoring and controlling the activities of NGOs in terms of providing various reporting forms and duplicating information in them.* As part of debureaucratization, Kazakhstan is pursuing a policy of applying the 'single window' principle to simplify procedures and their transparency related to the provision of digital government services. In this regard, the accountability of NGOs should not be a difficult and costly burden.

Below is a comparative analysis of Kazakhstan's reporting forms and foreign countries:

Table 2. Comparative analysis of NGO reporting forms

№	Name of country	Types of reports	Notes
1	Kazakhstan	Statistical data to territorial statistical bodies via IS - https://new.stat.gov.kz	In Kazakhstan, standard reporting forms are used, which are the same for all NGOs in the country.
		Information on projects to the authorized body via IS - Infonpo.gov.kz	
		Information on income to tax authorities via IS - https://cabinet.salyk.kz	

№	Name of country	Types of reports	Notes
2	The USA	1. Information on income to tax authorities via IS up to \$25,000 - "electronic postcard". The organization does not need an accountant to answer 7-8 simple questions by filling out an electronic postcard on the web page of the federal tax service	In the US, there are several categories of organizations that can report under a simplified system depending on their total annual income.
		2. \$25,000-\$100,000 - 990EZ form (simplified);	
		3. more than \$100,000 - 990 form (regular).	
3	France	Income information for tax authorities. NGOs that have received more than 153,000 euros from the state budget are required to draw up an annual financial statement, including a balance sheet and a profit and loss account, and publish it electronically in the "Direction des journaux officiels" - the official newspaper where all laws and regulations are published. In addition, they must carry out an annual independent audit and publish annual reports together with the auditor's report.	NGOs are required to submit financial statements based on their size, formal recognition of their public benefit status by regulation, significant amounts of government funding, and significant amounts of donations and public funds. Thus, the requirement for financial statements applies only to a small group of NGOs.
4	Great Britain	Incomes <£10,000, accounts approved by trustees only, no external verification required	The country regulates the activities of NGOs under the "Stationary Accounting and Reporting of Charities" (SORP), which governs their economic and financial reporting.
		£10,000-£250,000 Independent verification by a charity selection expert	
		Incomes between £250,000 and £500,000 include an independent assessment by a professionally qualified expert	
		Income above £500,000 requires audit by a registered auditor	

Note: created by the authors

As we can see from Table 2, the USA, France and the UK apply a differentiated approach to NGO reporting. While in Kazakhstan, a unified approach is applied to them. In addition, in France, in addition to submitting reports to the relevant authorities, NGOs publish declarations in the national media to increase the transparency of their activities, which Kazakhstani NGOs currently do not implement. In this regard, the introduction of a declaration in the media of reports on NGO activities in Kazakhstan could become one of the innovative approaches to the transparency of the third sector.

Using the capabilities of the developed e-government in Kazakhstan, especially taking into account the proactive types of public services, we propose unifying the reporting forms of NGOs submitted to government agencies. To do this, it is necessary to combine all reports into one, namely, the tax report (form 100).

Thus, NGOs will report only to the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, and the remaining statistical reports and information required for the NGO database will be automatically transferred from tax accounting data through the e-government gateway to other information bases. In foreign practice, representatives of the third sector report only to tax authorities.

In order to simplify the activities of NGOs in submitting reports and unifying reporting forms into a single form, it is necessary to revise the following laws and regulations:

1. Tax Code
2. Law of the Republic of Kazakhstan "On Non-Commercial Organizations"
3. Regulations of the MCI
4. Regulations of the BNS
5. Regulations of the SRC MF RK

6. Rules for NGOs on submitting information for the formation of a centralized database, approved by the Order of the Minister of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan dated February 19, 2016 No. 51.

In its turn, this provides the following opportunities:

- Elimination of duplicate functions of state bodies from their provisions;
- Exclusion from regulatory legal acts of burdensome rules for the activities of NGOs on reporting;
- development of a unified reporting form for NGOs;
- Savings in the budget for IS support costs in the event of liquidation of forms following amendments to legislative acts;
- Integration of information systems of government agencies;
- Reduction of correspondence to clarify information concerning NGOs;
- Increasing transparency of government agencies and NGOs.

In general, authorized state bodies regulating the activities of NGOs are recommended to clearly separate functions to eliminate conflicts in responsibilities, as well as simplify the types of reporting by NGOs, which should be unified.

Due to this, the interaction of the state and the civil sector of Kazakhstan is transformed through the introduction of innovative mechanisms such as the publication of NGO declarations in the media and the elimination of duplicate functions of state bodies, as well as the integration of information systems.

CONCLUSION

The interaction of the state and NGOs in the field of integration of information systems is crucial for improving the efficiency of service delivery and impact on society [18]. This study examined various issues on the role of digital tools to improve interaction between the state and civil society institutions.

The solution to this problem lies in the creation of clear procedures for coordinating the transfer of information, which requires the development of policies and practices. In addition, government agencies need to control access to data and their joint use throughout the life cycle of the information system.

Also, debureaucratization of public administration through the introduction of digitalization is a successful element of innovation for highly effective data management. This enables NGOs in Kazakhstan to provide information on their activities through a single e-government architecture, which will create a unified database, ensuring openness and eliminating the burdensome nature of reporting to government agencies. In this regard, it can be said that digitalization will have a positive impact on transparency and accountability, to optimize and improve cooperation in the interaction of the state and NGOs.

REFERENCES:

1. Bokayev, B., & Amirova, A. 2023. Reforming the Civil Service System in Kazakhstan: Three Innovative Solutions and Priorities. *Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal*, 28(2): article 5. Collected January 10, 2024 at: <https://innovation.cc/document/2023-28-2-5-building-innovative-capacity-of-public-servants-the-case-of-kazakhstan/>
2. Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. 2023. Civil society report. [In Russian]. Collected May 10, 2023. at: <https://www.gov.kz>
3. Mendybayev B., Burbayeva P., "Digital Transformation: a Case Study of Organizational and Functional Changes of the Public Services Provider", *2021 IEEE Smart Information Systems and Technologies (SIST)*, 28-30 April, 2021, Nur-Sultan, Kazakhstan.
4. Doi: <https://doi.org/10.1109/SIST50301.2021.9465972>
5. Kenzhetayeva, A., & Aliyeva, A. 2022. Improving the effectiveness of non-governmental organizations. *Scientific Collection «InterConf+»*, 25 (125): 35-42
6. Osmak, A., & Karpenko, Y. 2020. Digital transformations of democratic processes and e-governance tools for non-governmental organizations. *Sciences of Europe*, 53 (4): 60-64
7. Dubirova Zh., Mendybayev B., "Managing the Transformation of Relations Between the State, the City And Citizens on the Example of iKomek109 - Digital Service Model of Nur-Sultan City.", *2021 IEEE Smart Information Systems and Technologies (SIST)*, 28-30 April, 2021, Nur-Sultan, Kazakhstan. Doi: 10.1109/SIST50301.2021.9465985
8. Viana, A. C. A. 2021. Digital transformation in public administration: from e-Government to digital government. *International Journal of digital law*, (1):29-44
9. Gupta, A. K., & Lamsal, B. P. 2023. From traditional to innovative public service: a review of paradigm shifts. *Voprosy gosudarstvennogo i municipalnogo upravleniya*, (6): 137-156
10. Bălăcescu, A. 2021. Visibility and communication of small NGOs in the context of digital transformation. *Journal of Research and Innovation for Sustainable Society*, 3(2): 201-208
11. Ismailova, R., Dussipov, Y., Kalymbetova, A., Bokayev, Y., & Aitkozshina, A. 2023. An Innovative Approach to the Development of Local Self-Government in Kazakhstan. *The Innovation Journal*:
12. *The Public Sector Innovation Journal*, 28(2), article 6. Collected January 10, 2024 at: <https://innovation.cc/document/2023-28-2-6-an-innovative-approach-to-the-development-of-local-self-government-in-kazakhstan-decentralization-of-the-budget-system/>
13. Chanial, P., & Laville, J. L. 2004. French civil society experiences: attempts to bridge the gap between political and economic dimensions. *The third sector in Europe*, 83-100
14. Hall, M., & O'Dwyer, B. 2017. Accounting, non-governmental organizations and civil society: The importance of nonprofit organizations to understanding accounting, organizations and society. *Accounting, Organizations and Society*, 63: 1-5
15. The official website of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. <https://www.gov.kz/memleket/entities/akk/activities/142?lang=ru>, 2025
16. Ismailova R., Utepova G., "Financial mechanisms of state support for NGOs in the Republic of Kazakhstan", *Herald of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade*, #3(48), pp. 249-257, 2022.
17. Kuzhukeeva, G. 2022. Comparative review of the reporting situation NGOs in selected countries. <https://www.icnl.org/wp-content/uploads/>. Collected November, 2022, at: https://www.icnl.org/wp-content/uploads/Сравнительный-обзор-ситуации-с-отчетностью-НКО_2021_Rus.pdf [In Russian]
18. Atrushi, D., Salah, R. M., Ahmed, N. S. Integrating enterprise resource planning with the organizations' management structure for decision-making // *ARO-The Scientific Journal of Koya University*. – 2020. – Т. 8. – №. 2. – С. 34-39.
19. Handajani L. et al. Implementation of integrated reporting framework in non-profit organization // *Journal Research of Social Science, Economics & Management*. – 2022. – Т. 2. – №. 3.
20. Kuruppu, S. C., Dissanayake, D., de Villiers C. How can NGO accountability practices be improved with technologies such as blockchain and triple-entry accounting? // *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. – 2022. – Т. 35. – №. 7. – 1714-1742 p.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА И НПО В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ: БАРЬЕРЫ И РЕШЕНИЯ

Исмаилова Р. А.*

доктор экономических наук, профессор,
Astana IT University, г. Астана, Казахстан,
e-mail: r.ismailova@astanait.edu.kz,
<https://orcid.org/0000-0002-8934-5181>

Утепова Г. М.

доктор PhD,
руководитель управления Министерства
культуры и информации Республики Казахстан,
г. Астана, Казахстан,
e-mail: utepgaziz@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8730-7256>

Ибадильдин Н. А.

доктор PhD, ассоциированный профессор,
Astana IT University, г. Астана, Казахстан,
e-mail: ibadildin.nurkhat@astanait.edu.kz,
<https://orcid.org/0000-0002-6352-8713>

Аннотация: В настоящее время определяющим элементом во взаимодействии государства и неправительственных организаций (далее – НПО) является цифровизация государственного управления. В данной статье рассматривается вопрос совершенствования механизма их взаимодействия на основе использования цифровых инструментов, что будет способствовать повышению подотчетности, открытости и прозрачности государства перед гражданским обществом. По результатам анализа исследования выявлено, что существующие информационные системы (далее – ИС) и базы данных не оказали существенного влияния на эффективность их взаимодействия. Кроме того, анализ форм отчетности НПО в государственные органы, а также законодательных актов, регламентирующих их деятельность, показал дублирование статистических данных в отчетах. Для решения этих проблем авторами предлагается механизм интеграции ИС государственных органов. Это позволит обеспечить Министерству культуры и информации Республики Казахстан (далее – МКИ РК) доступ к базе данных о деятельности НПО. Кроме того, предлагается унифицировать и сократить количество форм отчетности НПО для повышения эффективности взаимодействия с НПО в рамках реализации концепции слышащего государства.

Ключевые слова: государственные органы, неправительственные организации, взаимодействие, инновации, прозрачность, дебюрократизация, цифровизация.

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ: КЕДЕРГІЛЕР МЕН ШЕШІМДЕР

Исмаилова Р. А.*

экономика ғылымдарының докторы,
профессор,
Astana IT University, Астана қ., Қазақстан,
e-mail: r.ismailova@astanait.edu.kz,
<https://orcid.org/0000-0002-8934-5181>

Утепова Г. М.

PhD докторы,
Қазақстан Республикасы Мәдениет және
ақпарат министрлігінің Басқарма басшысы,
Астана қ., Қазақстан,
e-mail: utepgaziz@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8730-7256>

Ибадильдин Н. А.

техника ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор,
Astana IT University, Астана қ., Қазақстан,
e-mail: ibadildin.nurkhat@astanait.edu.kz,
<https://orcid.org/0000-0002-6352-8713>

Аңдатпа. Қазіргі уақытта мемлекет және үкіметтік емес ұйымдардың (бұдан әрі – ҰЕҰ) өзара іс-қимылының айқындаушы элементі мемлекеттік басқаруды цифрландыру болып табылады. Бұл мақалада цифрлық құралдарды пайдалану негізінде олардың өзара іс-қимыл тетігін жетілдіру мәселесі қаралады. Бұл мемлекеттің азаматтық қоғам алдындағы есептілігін, ашықтығын және айқындығын арттыруға ықпал ететін болады. Зерттеуді талдау нәтижелері бойынша қолданыстағы ақпараттық жүйелердің (бұдан әрі – АЖ) және деректер базасының олардың өзара іс-қимылының тиімділігіне елеулі әсер етпегені анықталды. Бұдан басқа, ҰЕҰ-ның мемлекеттік органдарға есептілік нысандарын, сондай-ақ олардың қызметін реттейтін заңнамалық актілерді талдау есептерде статистикалық деректердің қайталануын көрсетті. Бұл мәселелерді шешу үшін авторлар мемлекеттік органдардың АЖ ықпалдастыру тетігін ұсынады. Бұл шара Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігіне (бұдан әрі – ҚР МАМ) ҰЕҰ қызметі туралы дерекқорға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бұдан басқа, «халық үніне құлақ асатын» мемлекет тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде ҰЕҰ-мен өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыру үшін ҰЕҰ-ның есептілік нысандарының санын біріздендіру және қысқарту ұсынылады.

Түйін сөздер: мемлекеттік органдар, үкіметтік емес ұйымдар, өзара іс-қимыл, инновациялар, ашықтық, дебюрократизация, цифрландыру.

FTAMP 06.52.13

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-133-141>**Есиркепова А. М.**

экономика ғылымдарының докторы, профессор
 М. Әуезов Оңтүстік Қазақстан университеті,
 Шымкент қ., Қазақстан Республикасы,
 e-mail: essirkepova@mail.ru
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5028-238X>

Жумагулова А. М.

экономика ғылымдарының магистрі, докторант
 М. Әуезов Оңтүстік Қазақстан университеті,
 Шымкент қ., Қазақстан Республикасы,
 e-mail: asel_1982@mail.ru
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9277-6759>

Махмуд Д. М.*

экономика ғылымдарының магистрі,
 докторант
 М. Әуезов Оңтүстік Қазақстан университеті,
 Шымкент қ., Қазақстан Республикасы,
 e-mail: dinara.marlenovna@gmail.com

КЛИМАТТЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДА ТАБИҒАТТЫ ҚОРҒАУ ІС-ШАРАЛАРЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада климаттық экономиканы дамытудың негізгі бағыттары, оның ішінде табиғатты қорғау шараларын қаржыландыру тетіктері, климаттық саясатты мемлекеттік реттеу және технологиялық жаңғырту талданған. Нормативтік-құқықтық реттеу, халықаралық стандарттарды ұлттық заңнамаға интеграциялау және парниктік газдар шығарындыларын азайту үшін экономикалық ынталандыруды әзірлеу мәселелеріне ерекше назар аударылған. Жаңартылатын энергия көздерін дамыту, қоршаған орта мониторингін цифрландыру және көміртекті ұстау мен сақтаудың инновациялық әдістерін енгізу, сол сияқты технологиялық трансформация саласындағы заманауи үрдістер талданған. Авторлар экологиялық тәуекелдерді азайтуға және экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған институционалдық механизмдерді, қаржы құралдарын және технологиялық шешімдерді қамтитын климаттық басқарудың кешенді жүйесін құрудың маңыздылығын атап көрсетеді. Мақалада климаттық қаржыландыруды оңтайландыру, экологиялық реттеуді стандарттау және жеке секторды экологиялық жобаларға қатысуға ынталандыру әдістері келтірілген. Сондай-ақ инвестициялық ресурстардың жеткіліксіздігіне, нормативтік-құқықтық базаның күрделілігіне және климаттық стратегияларды ұлттық экономикалардың ерекшеліктеріне бейімдеу қажеттілігіне байланысты сын-қатерлер талданған. Зерттеу нәтижелері қаржыландыру тетіктерін жетілдіруге, құқықтық реттеу жүйесін дамытуға және инновациялық технологияларды жедел енгізуге бағытталған климаттық саясаттың тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстарды қамтиды. Авторлар цифрландыру, технологиялық жаңғырту және халықаралық экологиялық стандарттарды интеграциялауды қамтитын кешенді тәсіл тұрақты климаттық экономиканы құруға және ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық дамуға ықпал етеді деген қорытынды жасайды.

Түйін сөздер: климаттық экономика, тұрақты даму, қоршаған ортаны қорғау шығындары, қаржыландыру, экология

КІРІСПЕ

Жеделдетілген климаттық өзгерістер мен тұрақты дамуға жаһандық көшу жағдайында климаттық экономиканың тиімді механизмдерін әзірлеу қажеттілігі артып келеді. Қазіргі заманғы сын-қатерлер көміртегі ізін азайтуға, жаңартылатын энергия көздерін дамытуға және бейімделу стратегияларын қалыптастыруға бағытталған экологиялық, экономикалық және құқықтық құралдарды біріктіруді талап етеді. Табиғатты қорғау іс-шараларын қаржыландыру, климаттық саясатты мемлекеттік реттеу және төмен көміртекті экономиканы қалыптастырудың негізгі бағыттарына айналатын технологиялық инновацияларды енгізу мәселелері ерекше маңызға ие.

Қазақстан шикізат секторы дамыған ел ретінде экономикалық өсу мен парниктік газдар шығарындыларын қысқарту жөніндегі халықаралық міндеттемелерді орындау ара-

сындағы теңгерімді сақтау қажеттілігінің алдында тұр. Осыған байланысты табиғат қорғау іс-шараларын қаржыландыру, экологиялық саясатты мемлекеттік реттеуді жетілдіру және өнеркәсіп салаларын технологиялық жаңғырту басты басымдыққа айналады.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексында міндеттердің бірі ретінде «орнықты даму контекстінде климаттың өзгеру қатеріне жаһандық ден қоюды нығайтуға, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғау, климаттың өзгеруіне бейімделу және «жасыл» экономикаға көшу жөніндегі халықаралық, өңірлік және трансшекаралық бағдарламаларды іске асыруға Қазақстан Республикасының үлесін қамтамасыз ету» көрсетілген [1]. Сол себепті ұлттық экономиканың көміртегі ізін азайту мен экологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ететін тиімді қаржылық тетіктерді, реттеуші құралдарды және технологиялық шешімдерді құру өте өзекті.

Мақаланың мақсаты – климаттық экономиканы дамыту жағдайында табиғатты қорғау іс-шараларын қаржыландыру, климаттық саясатты мемлекеттік реттеу және технологиялық жаңғырту механизмдерін кешенді талдау.

Алға қойған мақсатқа жету үшін мынадай міндеттер шешілу қажет:

- климаттық экономика және экологиялық қаржыландыру бойынша заманауи зерттеулерге шолу жасау;

- Қазақстан Республикасындағы табиғат қорғау қызметінің түрлері бойынша қоршаған ортаны қорғауға жұмсалған қаржыларды талдау;

- климаттық экономика саласындағы басым бағыттарды жүйелеу бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Мақаланың ғылыми жаңалығы климаттық экономиканың қаржылық, құқықтық және технологиялық тетіктерінің өзара байланысы қалыптастыруға, сондай-ақ климаттық саясат пен тұрақты даму стратегияларының тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстарды әзірлеуге негізделген. Алынған нәтижелер орнықты дамуды қаржыландырудың ұлттық бағдарламаларын әзірлеуге, нормативтік-құқықтық базаны жетілдіруге және климаттық саясат шеңберінде технологиялық инновацияларды енгізуге мүмкіндік береді.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеу әдіснамасы экономикалық, құқықтық және технологиялық талдау әдістерін қамтитын пәнаралық тәсілге негізделген. Климаттық экономиканы кешенді зерттеу табиғатты қорғау іс-шараларын қаржыландыру, мемлекеттік реттеу және технологиялық трансформация заңдылықтарын, тенденциялары мен проблемаларын анықтау үшін статистикалық мәліметтер, шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми еңбектері қолданылған.

ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ

Қазіргі уақытта ғылыми әдебиеттерде табиғатты қорғау іс-шараларын қаржыландыруға, климаттық саясатты мемлекеттік реттеуге және жаңартылатын энергия көздерін дамытуға ерекше назар аударылады.

Климаттық экономиканың қаржылық жақтары қазіргі ғылыми зерттеулерде басты орын алады. Ванг Р. және басқалардың [2] ғылыми еңбектерінде Қытайдағы шектеулі табиғатты қорғау қаржыландыруының экономикалық өсу мен экологиялық тиімділікке әсері қарастырылған. Авторлар қоршаған ортаны қорғауға айтарлықтай мемлекеттік шығындар болса да, қаржылық шектеулер экологиялық бағдарламалардың тиімділігін төмендетеді деген қорытындыға келеді.

Осыған ұқсас мәселе климаттық қаржыландыру факторлары мен принциптерін талдайтын О. Шербакованың [3] жұмысында қарастырылады. «Жасыл» облигациялар, ESG инвестициясы және көміртегі ізін азайтуға бағытталған бизнес үшін салық жеңілдіктері сияқты икемді қаржылық механизмдерді дамыту қажеттілігіне назар аударылады. Зерттеу климаттық қаржыландырудың нақты жүйесі мен экологиялық инвестицияны бөлу механизмі болмаса, шығарындыларды азайту және тұрақты экономикаға көшу қиын екенін көрсетеді.

Яшкина В. [4] экономикалық жүйелерді климат қиындықтарына бейімдеу тұрғысынан экожүйелерді климаттық өзгерістерге бейімдеуді қаржыландыру құралдарын қарастырады. Автор бейімделу шараларын қаржыландыру тек мемлекеттік инвестицияны ғана емес, сонымен қатар дамушы елдер үшін ерекше маңызды халықаралық климаттық қорларды тартуды қажет етеді деген қорытындыға келеді.

Баян Е. М. [5] тұрақты даму аясында табиғатты қорғау іс-шараларын қаржыландыру механизмдерін зерттейді. Мақала он жылдан астам уақыт бұрын жарияланғанымен, ұсынылған механизмдер, соның ішінде салықтық преференциялар мен мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктер қазіргі жағдайда өзекті және қолданылатын болып қала береді.

Осылайша, осы саладағы зерттеулер мемлекеттік инвестицияны, жеке капиталды және тұрақты дамуды қолдаудың халықаралық тетіктерін қамтитын климаттық қаржыландырудың көп деңгейлі жүйесін дамыту қажеттілігін атап көрсетеді.

Климаттық саясаттың құқықтық жақтары аспектілері Ахмет Ғ. және басқа ғалымдардың [6] жұмыстарында қарастырылады, онда климаттық саясатты халықаралық реттеу және оның Қазақстанға әсері талданады. Авторлар Париж келісімі және Киото хаттамасы сияқты халықаралық нормалардың ұлттық заңнамаға бейімделуін қарастырады. Олар халықаралық міндеттемелерді сәтті жүзеге асыру шығарындыларды бақылау мен экологиялық таза технологияларды ынталандырудың құқықтық және институционалдық тетіктерін қамтитын егжей-тегжейлі ұлттық климаттық қауіпсіздік стратегиясын әзірлеуді талап етеді деген қорытындыға келеді.

Осыған ұқсас тақырып Ванг Л. [7] мақаласында қарастырылады, онда экономикалық өсу мен қоршаған ортаны қорғау арасындағы тепе-теңдік зерттеледі. Автор өнеркәсіптің дамуын ынталандыруға және экологиялық зиянды азайтуға мүмкіндік беретін икемді реттеу жүйесін құру қажеттілігіне баса назар аударады. Негізгі механизм ретінде кәсіпорындар үшін қатаң экологиялық стандарттар мен экономикалық ынталандырулардың үйлесімі ұсынылады.

Осылайша, осы саладағы зерттеулер тиімді климаттық реттеу халықаралық стандарттарды, ұлттық құқықтық тетіктерді және экономикалық ынталандыруды біріктіруді талап ететінін көрсетеді, бұл климаттық өзгерістердің жағымсыз салдарын барынша азайтуға және экологиялық бағдарланған жобалардың инвестициялық тартымдылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Климаттық экономиканың негізгі бағыттарының бірі жаңартылатын энергия көздерін дамыту болып табылады. Жұмағұлова А. М. және басқа зерттеушілер [8] Қазақстанда жаңартылатын энергетиканың даму ерекшеліктерін қарастырған. Авторлар жаңартылатын энергия көздерін енгізудегі кедергілерді талдай отырып, оны шешудің жолы ретінде мемлекеттік субсидия, салықтық жеңілдіктер және «жасыл» технологиялар саласындағы халықаралық ынтымақтастықты күшейту ұсынылады.

Бұл тұжырымдар экономикалық даму мен экологиялық қауіпсіздік арасындағы тепе-теңдік қажеттілігін қарастыратын Ван Л. [7] зерттеуімен үндеседі. Автор төмен көміртекті экономикаға сәтті көшу тек жаңартылатын энергия көздерін ынталандыруды ғана емес, сонымен қатар көміртекті ұстау және сақтау технологияларын енгізу арқылы дәстүрлі салаларды жаңартуды қажет ететініне назар аударады.

Осылайша, осы саладағы зерттеулер қаржылық қолдауды, технологиялық инновацияларды және реттеуші ынталандыруды қамтитын жаңартылатын энергия көздерін дамытуға кешенді көзқарастың маңыздылығын көрсетеді.

Ғылыми зерттеулерді жүйелеу климаттың сәтті өзгеруі қаржылық, құқықтық және технологиялық саясат деңгейінде келісілген әрекеттерді қажет ететінін көрсетеді. Осы бағыттарды кешенді дамыту елдерге орнықты даму мақсаттарына қол жеткізуге және климаттық сын-қатерлер жағдайында экономиканың жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

ӘДІСТЕР

Зерттеу барысында салыстырмалы талдау әдісі, экономикалық-статистикалық талдау және ғылыми жарияланымдардың контент-талдау қолданылған. Бұл әдістер табиғатты қорғау іс-шараларына инвестицияның динамикасын, климаттық қаржыландыру құрылымын, парниктік газдар шығарындыларының көлемін және басқа макроэкономикалық көрсеткіштерді бағалауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар ғылыми жарияланымдардың контент-талдауы тұрақты дамуды қаржыландыру, халықаралық экологиялық құқық және технологиялық жаңғырту саласындағы заманауи зерттеулерді жүйелеуге ықпал етті.

НӘТИЖЕЛЕР ЖӘНЕ ТАЛҚЫЛАУ

Экологиялық қаржыландырудың қазіргі тенденциялары климаттың өзгеруіне, табиғи ресурстардың тозуына және төмен көміртекті өсу моделіне көшу қажеттілігіне байланысты жаһандық сын-қатерлерге байланысты тұрақты дамуды қамтамасыз етудегі климаттық экономиканың өсіп келе жатқан рөлін көрсетеді. Соңғы жылдары Қазақстан Республикасы қоршаған ортаға антропогендік әсерді төмендетуге, энергия тиімділігін арттыруға және жаңартылатын энергия көздерін енгізуге бағытталған экологиялық инвестициялау саласындағы белсенді саясатты ұстанып отыр.

Сондықтан негізгі капиталға ағымдағы шығыстар мен инвестицияның серпінін көрсететін Қазақстан Республикасындағы 2021-2023 жылдардағы қоршаған ортаны қорғауға арналған шығындардың құрылымын қарастырайық (1-кесте).

1-кесте. Қазақстан Республикасындағы қоршаған ортаны қорғауға арналған шығындардың құрылымы

млн теңге

Шығын түрлері	2021 жыл (млн теңге)	2022 жыл (млн теңге)	2023 жыл (млн теңге)	2021 жылға қарай 2023 жылғы өзгеріс (млн теңге)	2021 жылға қарай 2023 жылғы өзгеріс (%)
Ағымдағы шығындар	245790	284853	343024	+97234	39,5
Негізгі капиталға инвестиция	171165	159661	267261	+96096	56,1
Жалпы шығындар	416955	444514	610285	+19330	46,4

Ескерту: авторлармен [9] негізінде әзірленген

2021 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде табиғатты қорғау іс-шараларына арналған жиынтық шығындардың едәуір ұлғаюы байқалады: шығыстардың жалпы көлемі 2021 жылғы 416 955 млн теңгеден 2023 жылы 610 285 млн теңгеге дейін өсті (+46,4%). Негізгі капиталға инвестицияның 56,1%-ға өсуі ерекше қызығушылық тудырады. Бұл инфрақұрылымдық экологиялық шешімдерді белсенді енгізуді, технологиялық процестерді жаңғыртуды және жаңартылатын энергия көздерін дамытуды көрсетеді.

Ағымдағы шығындардың 39,5%-ға өсуі жедел экологиялық бақылау, шығарындылар мониторингі, қалдықтармен жұмыс істеу және кәсіпорындардың энергия тиімділігі жөніндегі іс-шаралардың күшейтілгенін көрсетеді. Бұл тренд қаражатты жұмсаудың тиімділігін олардың шығарындыларды азайтуға және экологиялық жағдайды жақсартуға әсері тұрғысынан кешенді бағалау қажеттілігін атап көрсетеді.

Осылайша, ұсынылған деректер Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау және климаттық орнықтылық саласындағы күш-жігерін көрсетеді. Алайда, ұзақ мерзімді экологиялық мақсаттарға қол жеткізу үшін қаржыландыру құрылымын одан әрі оңтайландыру, мемлекеттік реттеуді күшейту және «жасыл» қаржыландыру тетіктерін дамыту талап етіледі.

Жаһандық климаттың өзгеруі және экологиялық тәуекелдердің өсуі жағдайында қоршаған ортаны қорғау шығындары елдердің экономикалық стратегиясының ажырамас бөлігіне айналып отыр. Сондықтан Қазақстан Республикасының 2021-2023 жылдардағы табиғат қорғау қызметінің негізгі бағыттары бөлінісінде қоршаған ортаны қорғауға жұмсалатын шығындардың серпінін қарастыру қажет (2-кесте).

2-кесте. Қазақстан Республикасындағы табиғат қорғау қызметінің түрлері бойынша қоршаған ортаны қорғауға арналған шығындар

Шығын түрлері	2021 жыл (млн теңге)	2022 жыл (млн теңге)	2023 жыл (млн теңге)	2021 жылға қа- рай 2023 жылғы өзгеріс (млн теңге)	2021 жылға қарай 2023 жылғы өзгеріс (%)
Атмосфералық ауаны қорғау және климаттың өзгеруі мәселелері	85513	127996	122068	+36555	+42,7
Қалдықтарды басқару	90899	107096	131880	+40981	+45,1
Жаңартылатын энергия көздері саласындағы қызмет	100677	46648	216404	+115727	+115
Ағынды суларды тазарту	94166	113096	115266	+21100	+22,4
Басқа шығындар	45700	49678	24667	-21033	-46
Жалпы шығындар	416955	444514	610285	+19330	+46,4

Ескерту: авторлармен [10] негізінде әзірленген

Кестедегі деректерді талдау Қазақстан Республикасында 2021-2023 жылдар кезеңінде табиғат қорғау іс-шараларын қаржыландырудың тұрақты өсуін көрсетіп тұр. Қоршаған ортаны қорғауға жұмсалған жалпы шығындар 2021 жылы 416 955 млн теңгеден 2023 жылы 610 285 млн теңгеге дейін ұлғайды, бұл 46,4%-ға өсуді көрсетеді. Алайда, табиғатты қорғаудың әртүрлі бағыттары бойынша өсу қарқыны әртүрлі, бұл мемлекеттік және жеке қаржыландыру басымдықтарының өзгеруімен байланысты.

Ең үлкен өсім жаңартылатын энергия көздері (ЖЭК) секторында байқалады, онда инвестиция көлемі 2021 жылы 100 677 млн теңгеден 2023 жылы 216 404 млн теңгеге дейін ұлғайды. Бұл 115% өсімді құрайды. Бұл көрсеткіш төмен көміртекті энергетиканы дамытуға бағытталған стратегиялық өзгерісті және дәстүрлі энергия көздеріне тәуелділіктің төмендеуін көрсетеді.

Есепті кезеңде қалдықтарды басқаруға жұмсалатын шығындардың 2021 жылғы 90 899 млн теңгеден 2023 жылы 131 880 млн теңгеге дейін өсуі байқалады (+45,1%). Бұл қалдықтарды азайтуға және қайта өңдеу инфрақұрылымын дамытуға бағытталған климаттық экономика тұжырымдамасына қызығушылықтың артуын растайды.

Атмосфералық ауаны қорғау және климаттың өзгеруі мәселелері жөніндегі іс-шараларды қаржыландыру 42,7%-ға өсіп, 85 513 млн теңгеден 122 068 млн теңгеге дейін ұлғайды. Бұл ластаушы заттар мен парниктік газдар шығарындыларын төмендетуге деген ұмтылысты айғақтайды, яғни Қазақстанның халықаралық климаттық міндеттемелері аясында ерекше маңызды.

Ағынды суларды тазартуға жұмсалатын шығындардың өсуі 22,4%-ға (2021 жылы 94 166 млн теңгеден 2023 жылы 115 266 млн теңгеге дейін) өскен. Бұл осы бағытты қаржыландырудың тұрақтылығын байқатады, алайда қалыпты өсу қарқыны су тазарту инфрақұрылымын жаңғыртудағы бар кедергілерді көрсетуі мүмкін.

«Басқа шығындар» санатындағы шығыстардың қысқаруы назар аудартады, олардың көлемі 2021 жылы 45 700 млн теңгеден 2023 жылы 24 667 млн теңгеге дейін (-46%) екі есеге азайды. Бұл ресурстардың төмендеуі маңызды емес салаларда қаражат жұмсауды оңтайландырудың салдарынан болуы мүмкін.

Осылайша, қоршаған ортаны қорғау шығындарының құрылымын талдау ЖЭК дамыту, қалдықтарды басқару және ластаушы заттардың шығарындыларын азайту сияқты климаттық экономиканың негізгі бағыттарына көбірек назар аударуды растайды. Алайда, қаржыландырудың өсу қарқынындағы айырмашылықтар экологиялық инвестицияны пайдалану тиімділігін одан әрі зерттеуді қажет етеді.

Климаттық экономиканы одан әрі тиімді дамыту үшін Қазақстанға экологиялық тұрақтылықты арттыруға және шаруашылық қызметтің қоршаған ортаға теріс әсерін азайтуға бағытталған қаржылық, технологиялық және реттеуші шараларды қамтитын кешенді тәсіл талап етіледі. Жүргізілген талдау негізінде іс-әрекеттің келесі негізгі бағыттарды талқылауға болады:

1) *Қаржылық механизмдер.* Қаржы құралдары жаңартылатын энергия көздері, энергия тиімділігі және өнеркәсіптік өндірістерді жаңғырту жобаларына капиталды тартуды қамтамасыз ете отырып, экологиялық бағдарланған инвестицияны ынталандыруда шешуші рөл атқарады. Экологиялық қаржыландырудың тиімділігін арттыру үшін инвесторлар үшін қолайлы жағдайлар жасау, экологиялық облигациялар мен тұрақты инвестициялық қорлар сияқты «жасыл» қаржы құралдарын дамыту, сондай-ақ мемлекеттік-жекешелік әріптестік тетіктерін қалыптастыру қажет;

2) *Технологиялық механизмдер.* Климаттық экономиканың технологиялық жағы ластаушы заттардың шығарындыларын азайтуға, қалдықтарды тиімді басқаруға және суды тиімді пайдалануға бағытталған инновациялық шешімдерді енгізуді қамтиды. Шығарындыларды бақылаудың автоматтандырылған жүйелері, интеллектуалды энергия жүйелері және ресурстарды үнемдеу технологиялары сияқты цифрлық технологияларды пайдалану экологиялық бағдарламалардың тиімділігін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік береді. Көміртегі ізін азайтуға және ресурстық жүктемені азайтуға бағытталған төмен көміртекті өндірістік процестерді дамыту және кәсіпорындарды технологиялық жаңғырту ерекше маңызға ие. Қалдықтарды кәдеге жарату мен қайта өңдеудің озық әдістерін енгізу тұрақты дамудың басым бағыттарының бірі саналатын дөңгелек экономиканы қалыптастыруға да ықпал етеді;

3) *Реттеуші механизмдер.* Бұл механизмдер экологиялық бастамаларды іске асыру үшін құқықтық және институционалдық жағдайларды қамтамасыз ете отырып, тиімді климаттық саясатты қалыптастыру үшін негіз. Мемлекеттік реттеу тұрақты өндіріс принциптерін енгізетін кәсіпорындар үшін экологиялық таза технологияларды ынталандыру құралдарын, салықтық жеңілдіктер мен субсидияны қамтуы тиіс. Сонымен қатар, табиғатты қорғау нормаларының орындалуын бақылауды күшейту, шығарындыларды азайту және қалдықтармен жұмыс істеу жөніндегі талаптарды кеңейту, сондай-ақ экологиялық есеп беру тетіктерін қалыптастыру қажет. Климаттық реттеуді дамыту халықаралық стандарттарды және жаһандық «жасыл» нарықтарға интеграцияны ескеруі тиіс, бұл орнықты дамуға жаһандық көшу жағдайында ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Аталған шараларды кешенді іске асыру Қазақстанға климаттық бейтараптыққа қол жеткізуге және экологиялық тұрақтылықты арттыруға ғана емес, сонымен қатар жаһандық «жасыл» нарықтарға кірігуге қабілетті бәсекеге қабілетті төмен көміртекті экономиканы құруға мүмкіндік береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Климаттық экономика жағдайында табиғатты қорғау шараларын қаржыландыру ерекшеліктерін талдау негізінде келесі қорытындылар жасауға болады:

1. Климаттық экономиканы дамыту табиғатты қорғау іс-шараларына инвестиция тартуға бағытталған тиімді қаржы құралдарсыз мүмкін емес. Заманауи зерттеулерді талдау

мемлекеттік қаржыландыру экологиялық бастамаларды қолдаудың негізгі көзі болып қала беретінін көрсетті, бірақ бұл төмен көміртекті экономикаға тұрақты көшуді қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз.

2. Тиімді мемлекеттік реттеу климаттық қаржыландыру және өнеркәсіпті технологиялық жаңғырту үшін институционалдық ортаны қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Зерттеу барысында климаттық саясатты табысты іске асыру салықтық ынталандырулардың, қатаң экологиялық стандарттар мен экономикалық реттеу шараларының үйлесімін талап ететіні анықталды. Бұл өнеркәсіп секторларының қоршаған ортаға теріс әсерін барынша азайтуға мүмкіндік береді.

3. Климаттық экономиканың одан әрі дамуы қаржы ағындарын оңтайландыруды, реттеуші механизмдерді жетілдіруді және жеделдетілген технологиялық трансформацияны қамтитын кешенді тәсілді қажет ететінін көрсетеді. Климаттық қаржыландырудың икемді тетіктерін енгізу, халықаралық ынтымақтастықты кеңейту және озық технологияларды өнеркәсіпке интеграциялау елдерге орнықты даму мақсаттарына қол жеткізуге және жаһандық климаттық өзгерістер жағдайында олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, болашақта тиімді климаттық саясатты іске асыру мемлекет, бизнес және халықаралық институттар арасындағы жүйелі өзара іс-қимылға негізделуге тиіс, бұл экологиялық тәуекелдерді азайта отырып, экономикалық өсуді қамтамасыз етеді.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ КӨЗІ

Бұл мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылатын гранттық жоба шеңберінде орындалды: ЖТН АР23487689 «Климаттық өзгерістерді алдын алу үшін Түркістан облысы ауыл шаруашылығында пайдаланатын табиғи ресурстардың тиімділігін арттырудың экономикалық-математикалық моделін әзірлеу».

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Экологический кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>
2. Wang, Ruiliang & Yan, Jie & Wang, Wenfu. (2024). The economic and environmental effects of China's environmental expenditure under financing constraints. PLOS ONE. 19. 10.1371/journal.pone.0305246.
3. Shcherbakova, Olena. (2024). Factors and principles of climate financing. Finansi Ukraïni. 2024. 65-84. 10.33763/finukr2024.11.065.
4. Yashkina, Viktoriia. (2021). Tools for Financing Ecosystem-Based Adaptation to Climate Change. Environmental Economics and Sustainable Development. 77-86. 10.37100/2616-7689.2021.10(29).10.
5. Баян Е. М. Финансирование природоохранных мероприятий как инструмент реализации концепции устойчивого развития // Пространство экономики. 2009. №3-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansirovanie-prirodoohrannyh-meropriyatiy-kak-instrument-realizatsii-kontseptsii-ustoychivogo-razvitiya>
6. Akhmet, Galymzhan & Bekezhanov, Dauren & Seriyev, Bolat. (2024). International Legal Regulation of Principles in the Field of Climate Protection. Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan. 3. 94-101. 10.52026/2788-5291_2024_78_3_94.
7. Wang, Laien. (2024). Striking a Balance: Navigating Economic Growth and Environmental Protection Amid Climate Change. Highlights in Business, Economics and Management. 46. 287-292. 10.54097/kx11za68.
8. Жумагулова А. М., Есиркепова А. М., Акбаев Е. Т., Жакипбеков Д. С. Климаттық экономика жағдайында жаңартылатын энергияны дамыту ерекшеліктері // Вестник Карагандинского университета. – Серия экономика. –2023. – №4 (112). – С.156-162. <https://doi.org/10.31489/2023ec4/156-162>
9. О затратах на охрану окружающей среды в Республике Казахстан (2023г.). Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан // <https://stat.gov.kz/ru/industries/environment/stat-eco/publications/199738/>
10. Об охране атмосферного воздуха в Республике Казахстан (2023г.). Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан // <https://stat.gov.kz/ru/industries/environment/stat-eco/publications/182402/>

REFERENCES:

1. Jekologicheskij kodeks Respubliki Kazakhstan. Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 2 janvarja 2021 goda № 400-VI ZRK. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>
2. Wang, Ruiliang & Yan, Jie & Wang, Wenfu. (2024). The economic and environmental effects of China's environmental expenditure under financing constraints. PLOS ONE. 19. 10.1371/journal.pone.0305246.
3. Shcherbakova, Olena. (2024). Factors and principles of climate financing. Finansi Ukraïni. 2024. 65-84. 10.33763/finukr2024.11.065.
4. Yashkina, Viktoriia. (2021). Tools for Financing Ecosystem-Based Adaptation to Climate Change. Environmental Economics and Sustainable Development. 77-86. 10.37100/2616-7689.2021.10(29).10.
5. Bajan E.M. Finansirovanie prirodoohrannyh meroprijatij kak instrument realizacii koncepcii ustojchivogo razvitija // Prostranstvo jekonomiki. 2009. №3-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansirovanie-prirodoohrannyh-meroprijatij-kak-instrument-realizatsii-kontseptsii-ustoychivogo-razvitiya>
6. Akhmet, Galymzhan & Bekezhanov, Dauren & Seriyev, Bolat. (2024). International Legal Regulation of Principles in the Field of Climate Protection. Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan. 3. 94-101. 10.52026/2788-5291_2024_78_3_94.
7. Wang, Laien. (2024). Striking a Balance: Navigating Economic Growth and Environmental Protection Amid Climate Change. Highlights in Business, Economics and Management. 46. 287-292. 10.54097/kx11za68.
8. Zhumagulova A.M., Esirkepova A.M., Akbaev E.T., Zhakipbekov D.S. Klimattyq jekonomika zhařdajynda zhařartylatyn jenergijany damytu erekshelekteri // Vestnik Karagandinskogo universiteta. – Serija jekonomika. –2023. – №4 (112). – S.156-162. <https://doi.org/10.31489/2023ec4/156-162>
9. O zatraty na ohranu okruzhajushhej sredy v Respublike Kazakhstan (2023g.). Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazakhstan // <https://stat.gov.kz/ru/industries/environment/stat-eco/publications/199738/>
10. Ob ohrane atmosfernogo vozduha v Respublike Kazakhstan (2023g.). Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazakhstan // <https://stat.gov.kz/ru/industries/environment/stat-eco/publications/182402/>

ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ПРИРОДООХРАННЫХ МЕРОПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ КЛИМАТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИКИ

Есиркепова А.М.

Доктор экономических наук, профессор
Южно-Казахстанский университет
им. М. Ауэзова
г. Шымкент, Республика Казахстан,
e-mail: essirkepova@mail.ru

Жумагулова А.М.

Магистр экономических наук, докторант
Южно-Казахстанский университет
им. М. Ауэзова
г. Шымкент, Республика Казахстан,
e-mail: asel_1982@mail.ru

Махмуд Д.М.*

Магистр экономических наук, докторант
Южно-Казахстанский университет
им. М. Ауэзова
г. Шымкент, Республика Казахстан,
e-mail: dinara.marlenovna@gmail.com

Аннотация: В статье анализируются ключевые аспекты развития климатической экономики, включая механизмы финансирования природоохранных мероприятий, государственное регулирование климатической политики и технологическую модернизацию. Особое внимание уделено вопросам нормативно-правового регулирования, интеграции международных стандартов в национальное законодательство и разработке экономических стимулов для снижения выбросов парниковых газов. Анализируются современные тенденции в области технологической трансформации, включая развитие возобновляемых источников энергии, цифровизацию мониторинга окружающей среды и внедрение инновационных методов улавливания и хранения углерода. Авторы подчеркивают важность создания комплексной системы климатического управления, включающей институциональные механизмы, финансовые инструменты и технологические решения, направленные на снижение экологических рисков и повышение конкурентоспособности экономики. В статье представлены методы оптимизации климатического финансирования, стандартизации экологического регулирования и стимулирования

частного сектора к участию в экологических проектах. Также анализируются вызовы, связанные с недостаточностью инвестиционных ресурсов, сложностью нормативно-правовой базы и необходимостью адаптации климатических стратегий с учетом особенностей национальных экономик. Результаты исследования включают рекомендации по повышению эффективности климатической политики, направленные на совершенствование механизмов финансирования, развитие системы правового регулирования и ускоренное внедрение инновационных технологий. Авторы делают вывод о том, что комплексный подход, включающий цифровизацию, технологическую модернизацию и интеграцию международных экологических стандартов, способствует созданию устойчивой климатической экономики и долгосрочному социально-экономическому развитию.

Ключевые слова: климатическая экономика, устойчивое развитие, затраты на охрану окружающей среды, финансирование, экология

FEATURES OF FINANCING ENVIRONMENTAL PROTECTION MEASURES IN A CLIMATE ECONOMY

Yessirkepova A.M.

Doctor of Economic Sciences, Professor
M. Auezov South Kazakhstan University
Shymkent, Republic of Kazakhstan
e-mail: essirkepova@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5028-238X>

Zhumagulova A.M.

Master of Economic Sciences, PhD student
M. Auezov South Kazakhstan University
Shymkent, Republic of Kazakhstan
e-mail: asel_1982@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9277-6759>

Makhmud D.M.*

Master of Economic Sciences, PhD student
M. Auezov South Kazakhstan University
Shymkent, Republic of Kazakhstan
e-mail: dinara.marlenovna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6737-903X>

Annotation: The article analyzes key aspects of the development of the climate economy, including mechanisms for financing environmental protection measures, government regulation of climate policy and technological modernization. Special attention is paid to regulatory issues, the integration of international standards into national legislation, and developing economic incentives for reducing greenhouse gas emissions. The article analyzes current trends in the field of technological transformation, including the development of renewable energy sources, digitalization of environmental monitoring and the introduction of innovative methods of carbon capture and storage. The authors emphasize the importance of creating an integrated climate management system that includes institutional mechanisms, financial instruments, and technological solutions aimed at reducing environmental risks and increasing economic competitiveness. The article presents methods for optimizing climate finance, standardizing environmental regulation, and encouraging the private sector to participate in environmental projects. The challenges associated with insufficient investment resources, the complexity of the regulatory framework and the need to adapt climate strategies to the specifics of national economies are also analyzed. The results of the study include recommendations on improving the effectiveness of climate policy aimed at improving financing mechanisms, developing a legal framework and accelerating the introduction of innovative technologies. The authors conclude that an integrated approach, including digitalization, technological modernization and integration of international environmental standards, contributes to the creation of a sustainable climate economy and long-term socio-economic development.

Keywords: climate economics, sustainable development, environmental protection costs, financing, ecology

МРНТИ 06.73.55
УДК 336.71

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-142-153>

Бирмагамбетов Т.Б. *

кандидат экономических наук,
Институт Сорбонна-Казахстан,
КазНПУ им. Абая
г. Алматы, Республика Казахстан,
e-mail: Talgat_bir1@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0574-8080

Кошкарбаев К.У.

доктор экономических наук,
Институт Сорбонна-Казахстан,
КазНПУ им. Абая
г. Алматы, Республика Казахстан,
e-mail: kainur77@mail.ru
ORCID: 0000-0003-4908-9862

Канабекова М.А.

кандидат экономических наук,
Институт Сорбонна-Казахстан,
КазНПУ им. Абая
г. Алматы, Республика Казахстан,
e-mail: kma.2372@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2392-0136

ВЛИЯНИЕ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА НА ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА

Аннотация: На современном этапе банковский сектор играет главенствующую роль в экономике любой страны мира. Новизной исследования является то, что осуществляется рассмотрение влияния банков второго уровня на экономику Казахстана. Данная тема актуальна в связи с тем, что банки являются финансовыми институтами, которые осуществляют все денежные потоки в стране.

Используя динамические ряды по Казахстану за 2007-2024 годы проведен корреляционно-регрессионный анализ, на основе которого сформировано уравнение, основанное на переменных: ВВП, активы банковского сектора, его ссудного портфеля, внешнего долга. Данные по макроэкономическим показателям использовались на основе информации Национального банка Республики Казахстан. Одновременно основываясь на показателях стран мира, в том числе и Казахстана сделана выборка данных и проведена группировка по странам на основе банковского присутствия на рынке.

Проведенное нами исследование позволяет установить возможность влияния банковского сектора на экономическое развитие Казахстана, так как кредитование банками способствует росту потребительского рынка. В заключение нами предложены различные сценарии развития ВВП, банковского сектора на основе линейного уравнения, созданного с учетом определения корреляции между показателями и проведении оценки их влияния на экономическое развитие.

Ключевые слова: банковский сектор, экономика Казахстана, ВВП, активы банков, экономическое развитие

JEL Classification: G21, F63, F65, E44

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы данного исследования. Неразрывная связь банковского сектора с экономическим развитием страны осуществляется за счет циркулирования финансовых потоков. Финансовая система, одной из задач, которой является эффективное перераспределение денежных ресурсов играет важную роль в этом процессе. Банки и небанковские финансовые учреждения обладают большим инвестиционным потенциалом для финансирования экологических и социальных проектов [1]. С каждым днем банковская система наращивает имеющийся объем, захватывающий все больше клиентов, как физических лиц, так и юридических лиц благодаря внедрению новых финансовых технологий. В этой связи, с ростом цифровизации осуществляется создание новых онлайн продуктов, которые позволяют сократить время обработки данных и предоставления услуг. Ведь цифровые технологии банковской сферы позволили внедрить их и в другие сектора экономики, поэто-

му оценка влияния банковского сектора на экономику будет значима и оценка перспектив развития данного сектора является необходимым условием.

Динамика развития банковского сектора с 2007 года показывает сильный рост абсолютных показателей банков, при этом произошло уменьшение количества банков второго уровня с 35 до 21, что повлияло на рост конкуренции, цифровизацию банковских продуктов и услуг.

Целью данного исследования является оценка развития банковского сектора и его влияние на экономику Казахстана. При этом для решения данной цели выдвигаются следующие задачи:

- исследование трудов зарубежных исследователей;
- страновой анализ банковской сферы зарубежных стран и их группировка по экономическим показателям;
- формирование корреляционно-регрессионной модели для оценки зависимости ВВП от развития банковского сектора на основе существующих данных;
- предложение сценариев развития банковского сектора.

Объектом исследования являются банковская система Казахстана и ее показатели.

Научная значимость исследования заключается в проведении странового анализа банковского сектора стран и в создания различных сценариев развития ВВП на основе показателей банковского сектора.

Основная гипотеза заключается в том, чтобы оценить зависимость между развитием банковского сектора и экономическим развитием страны.

Теоретическая значимость исследования состоит в изучении процесса развития банковского сектора на текущем этапе в условиях развития экономического роста экономики, который отражается в росте ВВП. Ведь многие исследователи показывают в своих работах, что не всегда развитие банковского сектора дает возможность дальнейшего роста экономики.

Практическая значимость исследования показывает оценку влияния банковского сектора на экономику страны и ее дальнейшее развитие по различным сценариям.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Материалы и методы

В рамках выполнения данной работы были использованы следующие методы исследования: структурно-функциональный, корреляционно-регрессионный метод, экономико-статистический и категориальный анализ, доказательно-обоснованный подход: метод сравнительного анализа, материалы экспертного мнения, методы анализа иерархий и принятия решений и др.

Вместе с этим, для оценки зависимости экономического развития стран рассмотрена информация по странам на основе данных theglobaleconomy.com., где использовались ВВП, активы банков к ВВП, сбережения, банковское кредитование государством, ВВП на душу населения.

Используя метод группировки, были выделены три уровня стран по банковскому присутствию.

На основе статистического метода с помощью динамических рядов 2007-2024 годам исследована взаимосвязь макроэкономических показателей ВВП, активов банков, внешнего долга, ссудного портфеля банков второго уровня. Данные по макроэкономическим показателям использовались на основе информации Национального банка Республики Казахстан. Составление методом наименьших квадратов линейного уравнения, которое позволяет описать и показать зависимость одной величины от других.

Обзор литературы

Банки являются центральными игроками на финансовом рынке, и они предоставляют деньги фирмам на определенных условиях, либо для роста, либо для повседневной деловой деятельности (Сильва и др., 2021 г.) [2].

Исследователи Т. Фуфа и Ж. Ким считают, что «по мере роста экономики услуги, предоставляемые финансовыми рынками, становятся относительно более важными, а страны становятся более рыночными, и подразумевают, что услуги, предоставляемые банками, вносят значительный вклад в процесс экономического роста на ранних этапах развития»[3].

Также «при оценке взаимосвязи, используя данные размера финансового посредничества или внешнего финансирования, связанного с ВВП, было обнаружено, что финансовое развитие оказывает значительное положительное влияние на экономический рост» (Левин, 2005; Де Серрес, Кобаякава, Слок и Вартия, 2006)[4].

Шен и Ли (2006) сообщили, что банковское дело имеет слабую отрицательную связь с экономическим ростом. Это подтверждает отрицательные банковские результаты других исследований финансового роста (например, Cecchetti & Kharroubi, 2012; Law & Singh, 2014)[5].

В результате глобализации банковский сектор улучшил свои услуги в ответ на усиление конкурентного давления и требование экономического роста[6].

По словам Н. Самарганди и других авторов «Финансовые системы в развитых странах могут эффективно способствовать мобилизации капитала между агентами излишков и дефицита, что, в конечном итоге, приводит к экономическому росту. Развивающиеся страны, с другой стороны, традиционно характеризовались менее развитыми и менее эффективными финансовыми системами с более низким уровнем банковского посредничества, несмотря на заметное улучшение с 1980-х годов»[7].

Вместе с этим, исследователи Ютима Тонгурай, Чайпорн Витессотши в своей работе приходят к выводу, что «развитие банковского сектора оказывает отрицательное влияние на развитие сельскохозяйственного сектора, но не оказывает никакого влияния на развитие промышленного сектора»[8].

Это также показано в работе казахстанского исследователя Рахметовой А.: «Снижение качества взаимодействия банков с предприятиями реальной экономики и их роль в развитии реальной экономики и отраслей обрабатывающей промышленности, в том числе инновационного сектора»[9].

Исследователи Рабиа Комал, Файсал Аббас предполагают, что «финансовое развитие влияет на потребление энергии косвенно через экономический рост, при этом этот эффект может быть как положительным, так и отрицательным в зависимости от того, происходит ли экономический рост эффективным образом или нет»[10].

Но вместе с этим не следует забывать о том, что «банковские проблемы могут привести к важным реальным последствиям. Шоки в банковской ликвидности или ухудшение банковских балансов отражаются на реальной экономике, если фирмы не могут легко обратиться к альтернативным источникам финансирования» [11].

Вместе с тем под воздействием макроэкономической нестабильности структура банковских активов и обязательств показывает незначительное влияние банковской системы на экономическую активность и инвестиционные процессы[12].

Методология

Одной из особенностей крупных системных банков является их многофункциональность, поскольку они оказывают влияние как на финансовую устойчивость, так и экономику в целом. Именно поэтому необходимо усиливать государственную поддержку этих банков, формировать более адаптивную финансовую и банковскую политику [13].

Учитывая, что банковский сектор Казахстана по отношению к ВВП имеет 43%, то степень влияния можно сказать, имеется не совсем значительное. Так, в наиболее развитых странах, где ВВП США -21 776 млрд. долл. США, Китай -17 174 млрд. долл. США, Япония – 4 617 млрд. долл. США, соотношение активов банков к ВВП в США отношение составляет в 2020 году 74%, в Японии -170%, в Китае – 214%. Странами-лидерами, где активы банковского сектора преобладают в 2 раза над ВВП, являются Гонконг - 268,82, Макао-241,52, Китай -214,23, Катар -208,05.

Одновременно странами, где имеются высокие сбережения являются Китай – 8234 долл. США, США – 4675 долл. США, Япония – 1210 долл. США, которые подчеркивают, что они включаются в банковские пассивы (таблица 1).

Также для оценки влияния банковского сектора на экономику страны использовался показатель банковское кредитование государства, где основными странами стали Египет 62,42 млрд. долл. США, Бразилия – 61,88 млрд. долл. США, Япония – 52,04 млрд. долл. США.

Несомненно оценка развития экономики стран наглядно использует показатель ВВП на душу населения, где лидерами являются Люксембург, Ирландия, Швейцария, Сингапур, США, Дания, Австралия с показателями от 106 тыс. долл. США до 60 тыс. долл. США, соответственно.

Таблица 1. Сведения по макроэкономическим показателям стран, млрд. долл. США

Countries	ВВП, долл. (в неизменных ценах), 2023	Активы бан- ков к ВВП, 2021	Сбережения, в долларах, 2022	Банковское кре- дитование госу- дарства, 2020	ВВП на душу нас., в неизмен- ных долл., 2023
США	21 776	74	4 675	20	65 020
Китай	17 174	214	8 235	35	12 174
Япония	4 617	170	1 211	52	37 079
Германия	3 623	96	1 191	12	42 879
Великобритания	3 213	136	517	4	47 005
Индия	3 199	72	1 002	23	2 239
Франция	2 657	131	629	18	38 976
Италия	1 985	115	444	41	33 774
Бразилия	1 955	126	309	62	9 032
Канада	1 780	141	520	17	44 388
Южная Корея	1 765	182	577	9	34 121
Австралия	1 634	148	430	21	61 341
Россия	1 525	66	721	10	10 421

Примечание составлено на основе источника [14]

В то же время отношение банковского сектора к ВВП по Казахстану в пределах 30,3% в 2021 году, при этом, данный показатель ежегодно изменялся, был даже период - 2007 год, когда он составлял 90%. На текущий момент, он приблизился к 60%.

На основе таблицы 1, где показаны лишь некоторые из 63 стран можно сделать ранжирование стран по ВВП на душу населения.

Страны ранжировали по уровню активов банков к ВВП:

- с высоким присутствием банков свыше 100%;
- со средним банковским присутствием от 50% до 99%;
- с низким банковским присутствием менее 50%.

В таблице 2 показана информация по странам банковского присутствия, на основе 63 стран.

Таблица 2. Уровень присутствия банковского сектора по отношению к ВВП

Страны	Активы банков к ВВП, %	Кол-во стран
С высоким банковским присутствием	свыше 100%	28
Со средним банковским присутствием	от 50 до 99%	20
С низким банковским присутствием	менее 50%	15

В группу с высоким банковским присутствием входят такие развитые страны как Люксембург, Швейцария, Норвегия, Португалия, Испания, Италия, Гонконг, Франция, Япония и такие страны как Бразилия, Малайзия, Египет, Китай.

В группу со средним банковским присутствием входят Германия, Россия, Греция, Турция, Израиль, США.

Казахстан входит в группу с низким банковским присутствием, при этом ВВП на душу населения составляет 11,7 тыс. долл. США.

На основе информации Национального банка Республики Казахстан была сделана выборка с 2007 года по 2024 год. Хотя для 2024 года использовались данные за первое полугодие. На рисунке 1 показана зависимость ВВП от активов банковского сектора. В период 2007 и 2008 годов доля банковского сектора была 91% и 74% соответственно. Однако, потом доля банковского сектора упала в среднем до 52%. Этому способствовал мировой ипотечный кризис 2007-2008 годов, последствия кризиса, проявившиеся в виде краха ряда крупных инвестиционных и коммерческих банков, ипотечных кредиторов и страховых компаний, угрожали разрушить международную финансовую систему[15].

Данные по активам, ссудному портфелю, внешнему долгу имеют нарастающим информация по оценке внешнего долга осуществляется на дату и определяется нарастающим итогом, что постоянно показывает определенный рост. А ВВП показывает, что его объем формируется только за один год. Данная информация представлена в таблице 3.

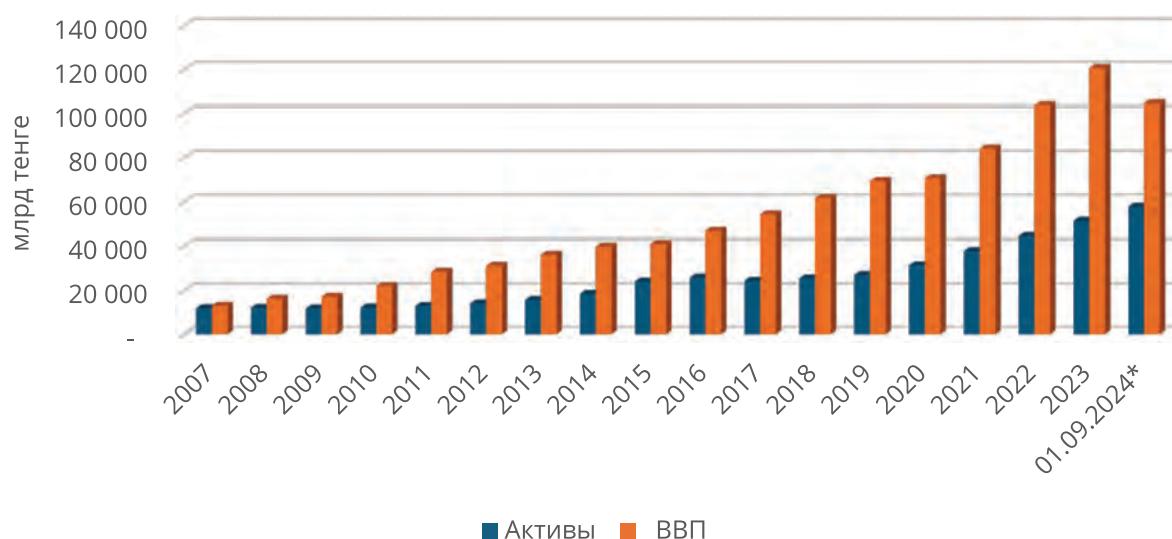

Рисунок 1. ВВП и активы банковского сектора, млрд тенге

Примечание составлено на основе источника [16]

Повторно 01.09.2024 года активы банковской системы будет составлять 55% от ВВП (таблица 3). Хотя в 2017 году данное отношение было 39%. Ссудный портфель банков также в среднем составляет 35% от ВВП, хотя в 2007 году он был 69%, а в 2019 году спустился до 19%, а затем поднялся до 32% в 2024 году. Внешний долг Казахстана возрос за 18 лет на 70 млрд. долл. США.

Таблица 3. Информация по финансовым показателям банков второго уровня, млрд тенге

Годы	Активы	Ссудный портфель	Внешний долг *, млрд долл. США	ВВП *
2007	11 685	8 868	97	12 850
2008	11 890	9 245	108	16 053
2009	11 557	9 639	113	17 008

Годы	Активы	Ссудный портфель	Внешний долг *, млрд долл. США	ВВП *
2010	12 031	9 066	118	21 816
2011	12 818	10 473	125	28 243
2012	13 880	11 658	137	31 015
2013	15 462	13 348	150	35 999
2014	18 239	14 184	157	39 676
2015	23 780	15 554	153	40 884
2016	25 557	15 511	164	46 971
2017	24 158	13 591	167	54 379
2018	25 244	13 763	160	61 820
2019	26 786	14 743	160	69 533
2020	31 172	15 792	164	70 714
2021	37 622	20 200	164	83 952
2022	44 562	24 255	161	103 766
2023	51 439	29 853	164	120 561
01.09.2024*	57 845	33 024	167	104 686

*- ВВП, Внешний долг на 01.07.24 г.

Примечание составлено на основе данных источника [16]

Чем сильнее БВУ, тем устойчивее экономика. Поскольку создание крупных капитализированных банков, способных самостоятельно инвестировать крупные проекты или инвестировать экономику страны совместно с другими банками, до сих пор является одним из ключевых направлений в списке дел казахстанского правительства и финансовых регуляторов[17].

Используя данную информацию мы на основе корреляционно-регрессионного анализа в EXCEL, осуществили зависимость банковских параметров и их влияния на ВВП страны. С учетом этого корреляционная зависимость является высокой.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ДИСКУССИИ

В результате рост банковского сектора заметен, и в Казахстане предполагается его дальнейший рост, однако, при имеющихся тенденциях рост ВВП составит 104,7 трлн. тенге, так как по состоянию на 01.06.24 г. ВВП составил 52,3 трлн. тенге. На этом фоне происходит увеличение внешнего долга, что будет влиять на ВВП, так как зависимость является сильной, выраженной в 76,9%.

Между активами банковского сектора имеется сильная зависимость с ВВП 96,6%, также данная связь заметна с ссудным портфелем, где зависимость между ВВП имеет также сильную связь 92,7%. Это показано в таблице 4.

Таблица 4. Зависимость между основными показателями Казахстана

	Активы, млрд тенге	Ссудный портфель, млрд тенге	Внешний долг, млрд долл. США	ВВП (млрд тенге)
Активы, млрд тенге	1			
Ссудный портфель, млрд тенге	0,977351	1		
Внешний долг, млрд долл.США	0,705373	0,658331	1	
ВВП (млрд тенге)	0,96595	0,926681	0,769533	1

При этом важнейшим фактором роста ВВП и экономики является именно поддержка активов и ссудного портфеля банков второго уровня.

Степень точности описания моделью процесса R-квадрат равен 0,952, что говорит о высокой точности аппроксимации (модель хорошо описывает процесс), множественный R составляет 97,56%.

Для получения прогноза развития ВВП цели используем полученную в результате корреляционно-регрессионного анализа уравнение (1), которое выглядит следующим образом:

$$y = -24425,2 + 2,596529x_1 - 1,31751x_2 + 224,0053x_3, \text{ где} \quad (1)$$

x_1 -активы;

x_2 - ссудный портфель;

x_3 - внешний долг.

На основе уравнения (1) сформируем сценарии развития экономики в таблицах 4-6.

В реалистическом прогнозе будет небольшой рост ВВП до 134,3 трлн. тенге, активы банковской сферы достигнут 65,1 трлн. тенге при ссудном портфеле 37,5 трлн. тенге. Внешний долг возрастет до 175 млрд. долл. США (таблица 4).

Таблица 4. Реалистический прогноз развития экономики и банковской сферы, млрд тенге

Годы	Активы	Ссудный портфель	Внешний долг, млрд долл. США	ВВП
2024	59 155	33 435	169	123 003
2025	63 630	36 987	172	130 643
2026	65 070	37 448	175	134 364

В оптимистическом прогнозе будет большой рост ВВП до 169,8 трлн. тенге, активы банковской сферы достигнут 79,6 трлн. тенге при ссудном портфеле 40,1 трлн. тенге. Внешний долг возрастет до 180 млрд. долл. США (таблица 5).

Таблица 5. Оптимистический прогноз развития экономики и банковской сферы, млрд тенге

Годы	Активы	Ссудный портфель	Внешний долг, млрд долл. США	ВВП
2024	60 184	35 824	172	123 113
2025	69 211	38 308	175	143 991
2026	79 593	40 122	180	169 770

В пессимистическом прогнозе будет большой рост ВВП до 124,7 трлн. тенге, активы банковской сферы достигнут 60,7 трлн. тенге при ссудном портфеле 37,7 трлн. тенге. Внешний долг возрастет до 184 млрд. долл. США (таблица 6).

Таблица 6. Пессимистический прогноз развития экономики и банковской сферы, млрд тенге

Годы	Активы	Ссудный портфель	Внешний долг, млрд долл. США	ВВП
2024	55 040	31 346	167	114 558
2025	57 792	36 558	175	116 705
2026	60 681	37 655	184	124 724

В результате уровень влияния банковской системы на экономику Казахстана является очень высоким, хотя степень банковского кредитования государством в 2020 году указана только 5,63%. Но, существует можно сказать о косвенном кредитовании, когда были банкам второго уровня предоставлены государственные денежные средства. Так, «в 2017 году Евразийский Банк, Банк ЦентрКредит, Жусан Банк (помощь была оказана АТФ Банку и Цеснабанку), Нурбанк, Народный Банк и Банк РБК, участвовавшие в программе финансовой стабильности, получили в общей сложности 700,5 млрд тенге»[18].

Учитывая это можно выделить следующее, что влияние банковского сектора на экономику играет большую роль в Казахстане, одним из показателей взаимодействия банковской сферы является кредитование, которое также имеет тенденцию к увеличению. Однако в этой связи не стоит забывать о проблемах в экономике, что отражается также на банковской системе:

- инфляционные процессы;
- отсутствие платежеспособных заемщиков;
- высокой процентной маржи банков;
- сырьевой направленности бизнеса Казахстана.

В результате влияние банковского сектора на экономику Казахстана оценивается от проведения активных операций банка, к которым относится кредитование, имеющие тенденции к постоянному росту, а также способствующие насыщению рынка потребления. Одновременно, на экономику страны оказывает растущий валовый внешний долг, позволяющий получать иностранные средства компаниям.

Вместе с этим, принимаемая гипотеза по оценке зависимости между развитием банковского сектора и экономическим развитием страны не всегда является достоверной. Так многие исследователи полагают, что развитие банковского сектора не сильно влияет на экономическое развитие, а иногда даже негативно отражается на нем.

В результате для реализации экономических программ в Казахстане и его дальнейшего развития мы считаем, что следует делать упор на качественное кредитование банками второго уровня крупных предприятий и компаний, особенно в производственной сфере в различных отраслях экономики.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Будучи жизненно важными двигателями роста мировой экономики благодаря своим многочисленным ролям – посредников на финансовых рынках, владельцев активов, инвесторов и работодателей, – банки должны играть решающую роль в устойчивом финансировании[19].

В результате данного исследования осуществлена оценка влияния банковского сектора на экономику Казахстана. Для решения указанной цели проведен анализ трудов зарубежных исследователей, сделан анализ банковской сферы зарубежных стран и их группировка по экономическим показателям, а также сформирована модель зависимости ВВП от развития банковского сектора на основе существующих данных и даны предложения по сценарию развития банковского сектора.

В результате рассматриваемая гипотеза влияния банковского сектора на экономическое развитие показала не однозначность:

- с точки зрения имеющихся данных, развитие банковского сектора должно давать импульс для дальнейшего создания новых производственных компаний, однако, львиная доля кредитования используется торговыми компаниями, что ведет к увеличению торгового оборота с разными странами;
- с точки зрения практического применения понимается, что следует грамотно и целенаправленно развивать промышленные компании, которые будут перерабатывать добываемые полезные ископаемые и формировать новые производства;

- с точки зрения системного подхода необходимо комплексно подойти к ревизии фактического состояния во всех отраслях экономики и с учетом этого смоделировать будущее развитие страны.

Развитие банковской системы ведет к упрочению экономического состояния экономики, что отражается в возможности финансирования крупных инфраструктурных проектов, влияющих на отрасли и регионы Казахстана.

Объединяя результаты различных исследований, становится очевидным, что связь между банковским сектором и экономическим ростом является сложной и многогранной, на нее влияют многочисленные факторы, включая открытость торговли, финансовое развитие, государственные расходы и внутренние инвестиции. Это всеобъемлющее понимание подчеркивает важность рассмотрения различных измерений при анализе влияния банковского сектора на экономический рост[20].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Z. Yessymkhanova, T. Birmagambetov, Z. Dauletkhanova, B. Baimamyrov. Current status of green finance in Kazakhstan. TransSiberia 2023. E3S Web of Conferences 402, 08033 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340208033>
2. Anabela M. Santos, Michele Cincera, Giovanni Cerulli. Sources of financing: Which ones are more effective in innovation-growth linkage? Economic Systems Volume 48, Issue 2, June 2024, 101177. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2023.101177>
3. Tolina Fufa, Jaebeom Kim. Stock markets, banks, and economic growth: Evidence from more homogeneous panels. Research in International Business and Finance Volume 44, April 2018, Pages 504-517. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.07.120>
4. Belinga Thierry, Zhou Jun, Doumbe Doumbe Eric, Gahe Zimy Samuel Yannick, Koffi Yao Stéphane Landry. Causality Relationship between Bank Credit and Economic Growth: Evidence from a Time Series Analysis on a Vector Error Correction Model in Cameroon. Procedia - Social and Behavioral Sciences Volume 235, 24 November 2016, Pages 664-671. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.11.061>
5. Yen Ngoc Nguyen, Kym Brown, Michael Skully. Impact of finance on growth: Does it vary with development levels or cyclical conditions? Journal of Policy Modeling Volume 41, Issue 6, November-December 2019, Pages 1195-1209. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2019.05.006>
6. Bobby Boon-Hui Chai, Pek See Tan, Thian Shong Goh. Banking Services that Influence the Bank Performance. Procedia - Social and Behavioral Sciences Volume 224, 15 June 2016, Pages 401-407. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.405>
7. Nahla Samargandi, Jan Fidrmuc, Sugata Ghosh. Is the Relationship Between Financial Development and Economic Growth Monotonic? Evidence from a Sample of Middle-Income Countries. World Development Volume 68, April 2015, Pages 66-81. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.11.010>
8. Jittima Tongurai, Chaiporn Vithessonthi. The impact of the banking sector on economic structure and growth. International Review of Financial Analysis Volume 56, March 2018, Pages 193-207. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2018.01.002>
9. Рахметова А. (2022). Регулирование рынка банковского кредитования: проблемы и перспективы развития. «Мемлекеттік аудит – государственный аудит», 55(2), 57–64. <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-55-2-57-64>
10. Rabia Komal, Faisal Abbas. Linking financial development, economic growth and energy consumption in Pakistan. Renewable and Sustainable Energy Reviews Volume 44, April 2015, Pages 211-220. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.12.015>
11. Johannes Bersch, Hans Degryse, Thomas Kick, Ingrid Stein. The real effects of bank distress: Evidence from bank bailouts in Germany. Journal of Corporate Finance Volume 60, February 2020, 101521. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2019.101521>
12. Талимова Л.А., Сайфуллина Ю.М., Калкабаева Г.М. Оценка степени влияния банковского кредитования на ВВП Казахстана на основе регрессионного анализа. Вестник университета «Туран». 2019;(3):73-80. <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/776/726>
13. Дальке А.Ю., Святлов С.А., Рузиева Э.А. Влияние системно значимых банков на обеспечение финансовой устойчивости Казахстана. Central Asian Economic Review. 2023;(1):122-136. <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-1-122-136>

14. Электронный ресурс. – URL: https://ru.theglobaleconomy.com/rankings/GDP_constant_dollars/
15. Котченко К. В чем была суть финансового кризиса 2008 года и повторится ли он сейчас 18 мар 2023. Электронный ресурс. – URL: <https://www.rbc.ru/quote/news/article/6411a0d49a7947ffe0f014fe?from=copy>
16. Национальный банк РК. Электронный ресурс. – URL: <https://www.nationalbank.kz/ru>
17. Atameken Business. Банковская система Казахстана – возможность роста или большое бремя экономики? 22.01.2024. Электронный ресурс. – URL: <https://www.banker.kz/news/bankovskaya-sistema-kazakhstana-vozmozhnost-rosta-/>
18. Акжолова Г. Долг платежом красен: когда банки рассчитаются с государством. 12 мая 2023. Электронный ресурс. – URL: <https://365info.kz/2023/05/dolg-platezhom-krasen-kogda-banki-rasschitayutsya-s-gosudarstvom>
19. Педченко А. Чем банки могут помочь стремлению экономики к устойчивости. 02 июня 2021. Электронный ресурс. – URL: <https://www.vedomosti.ru/partner/articles/2021/06/02/872315-banki-pomoch>
20. Houssem Eddine Hamdaoui, Maite Cancelo. The Influence of the Banking Sector on Economic Growth and Commodity Prices: A Panel Data Analysis of Spain, France, and Romania. *Commodities* 2024, 3(2), 168-181; <https://doi.org/10.3390/commodities3020011>

REFERENCES:

1. Yessymkhanova Z., Birmagambetov T., Dauletkenova Z., Baimamyrov B. Current status of green finance in Kazakhstan. *TransSiberia* 2023. E3S Web of Conferences 402, 08033 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340208033>
2. Anabela M. Santos, Michele Cincera, Giovanni Cerulli. Sources of financing: Which ones are more effective in innovation-growth linkage? *Economic Systems* Volume 48, Issue 2, June 2024, 101177. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2023.101177>
3. Tolina Fufa, Jaebeom Kim. Stock markets, banks, and economic growth: Evidence from more homogeneous panels. *Research in International Business and Finance* Volume 44, April 2018, Pages 504-517. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.07.120>
4. Belinga Thierry, Zhou Jun, Doumbe Doumbe Eric, Gahe Zimy Samuel Yannick, Koffi Yao Stéphane Landry. Causality Relationship between Bank Credit and Economic Growth: Evidence from a Time Series Analysis on a Vector Error Correction Model in Cameroon. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* Volume 235, 24 November 2016, Pages 664-671. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.11.061>
5. Yen Ngoc Nguyen, Kym Brown, Michael Skully. Impact of finance on growth: Does it vary with development levels or cyclical conditions? *Journal of Policy Modeling* Volume 41, Issue 6, November-December 2019, Pages 1195-1209. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2019.05.006>
6. Bobby Boon-Hui Chai, Pek See Tan, Thian Shong Goh. Banking Services that Influence the Bank Performance. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* Volume 224, 15 June 2016, Pages 401-407. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.405>
7. Nahla Samargandi, Jan Fidrmuc, Sugata Ghosh. Is the Relationship Between Financial Development and Economic Growth Monotonic? Evidence from a Sample of Middle-Income Countries. *World Development* Volume 68, April 2015, Pages 66-81. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.11.010>
8. Jittima Tongurai, Chaiporn Vithessonthi. The impact of the banking sector on economic structure and growth. *International Review of Financial Analysis* Volume 56, March 2018, Pages 193-207. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2018.01.002>
9. Rakhmetova A. (2022). Regulirovanie rynka bankovskogo kreditovaniya: problemy i perspektivy razvitiya. «Memlekettik audit – gosudarstvennyi audit», 55(2), 57-64. <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-55-2-57-64>
10. Rabia Komal, Faisal Abbas. Linking financial development, economic growth and energy consumption in Pakistan. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* Volume 44, April 2015, Pages 211-220. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.12.015>
11. Johannes Bersch, Hans Degryse, Thomas Kick, Ingrid Stein. The real effects of bank distress: Evidence from bank bailouts in Germany. *Journal of Corporate Finance* Volume 60, February 2020, 101521. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2019.101521>
12. Talimova L.A., Sajfullina Yu.M., Kalkabaeva G.M. Ocenka stepeni vliyaniya bankovskogo kreditovaniya na VVP Kazakhstana na osnove regressionnogo analiza. *Vestnik universiteta «Turan»*. 2019;(3):73-80. <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/776/726>
13. Dal'ke A.Yu., Svyatov S.A., Ruzieva E.A. Vliyanie sistemno znachimyh bankov na obespechenie finansovoj ustojchivosti Kazakhstana. *Central Asian Economic Review*. 2023;(1):122-136. <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-1-122-136>

14. Elektronnyj resurs. – URL: https://ru.theglobaleconomy.com/rankings/GDP_constant_dollars/
15. Kotchenko. K. V chem byla sut' finansovogo krizisa 2008 goda i povtoritsya li on sejchas. 18 mar 2023. Elektronnyj resurs. – URL: <https://www.rbc.ru/quote/news/article/6411a0d49a7947ffe0f014fe?from=copy>
16. Nacional'nyj bank RK. Elektronnyj resurs. – URL: <https://www.nationalbank.kz/ru>
17. Atameken Business. Bankovskaya sistema Kazakhstana – vozmozhnost' rosta ili bol'shoe bremya ekonomiki? 22.01.2024. Elektronnyj resurs. – URL: <https://www.banker.kz/news/bankovskaya-sistema-kazakhstana-vozmozhnost-rosta-/>
18. Akzholova G. Dolg platezhom krasen: kogda banki rasschitayutsya s gosudarstvom. 12 maya 2023. Elektronnyj resurs. – URL: <https://365info.kz/2023/05/dolg-platezhom-krasen-kogda-banki-rasschitayutsya-s-gosudarstvom>
19. Pedchenko A. Chem banki mogut pomoch' stremleniyu ekonomiki k ustojchivosti. 02 iyunya 2021. Elektronnyj resurs. – URL: <https://www.vedomosti.ru/partner/articles/2021/06/02/872315-banki-pomoch>
20. Houssein Eddine Hamdaoui, Maite Cancelo. The Influence of the Banking Sector on Economic Growth and Commodity Prices: A Panel Data Analysis of Spain, France, and Romania. *Commodities* 2024, 3(2), 168-181; <https://doi.org/10.3390/commodities3020011>

THE INFLUENCE OF THE BANKING SECTOR ON THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Birmagambetov T. B. *

Ph.D., Sorbonne Institute-Kazakhstan,
KazNPU named after. Abaya
Almaty, Republic of Kazakhstan,
e-mail: Talgat_bir1@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0574-8080

Koshkarbaev K. U.

Doctor of Economics, Sorbonne
Institute-Kazakhstan
KazNPU named after. Abaya
Almaty, Republic of Kazakhstan,
e-mail: kainur77@mail.ru
ORCID: 0000-0003-4908-9862

Kanabekova M. A.

Ph.D., Sorbonne Institute-Kazakhstan,
KazNPU named after. Abaya
Almaty, Republic of Kazakhstan,
e-mail: kma.2372@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2392-0136

Abstracts: At the current stage, the banking sector plays a leading role in the economy of any country in the world. The novelty of the study is that it examines the influence of second-tier banks on the economy of Kazakhstan. This topic is relevant due to the fact that banks are financial institutions that carry out all cash flows in the country.

Using time series data for Kazakhstan covering 2007–2024, a correlation and regression analysis was carried out, on the basis of which an equation was formed based on the variables: GDP, banking sector assets, loan portfolio size, and external debt. Data on macroeconomic indicators were used based on information from the National Bank of the Republic of Kazakhstan. At the same time, based on the indicators of countries of the world, including Kazakhstan, a data sample was made and grouped by countries based on banking presence in the market.

The study allows us to establish the possibility of the influence of the banking sector on the economic development of Kazakhstan, as bank lending supports the growth of the consumer market. In conclusion, various scenarios for the development of GDP and the banking sector are proposed based on a linear equation created taking into account the definition of the correlation between indicators and the assessment of their impact on economic development.

Keywords: banking sector, economy of Kazakhstan, GDP, assets of banks, economic development

БАНК СЕКТОРЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Бірмағамбетов Т. Б.*

Ph.D., Сорбонна институты-Қазақстан,
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы, Қазақстан Республикасы,
e-mail: Talgat_bir1@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0574-8080

Қошқарбаев Қ. У.,

Экономика ғылымдарының докторы, Сорбонна
институты-Қазақстан
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы, Қазақстан Республикасы,
e-mail: kainur77@mail.ru
ORCID: 0000-0003-4908-9862

Қанабекова М. А.,

Ph.D., Сорбонна институты-Қазақстан,
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы, Қазақстан Республикасы,
e-mail: kma.2372@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2392-0136

Аңдатпа. Қазіргі кезеңде банк секторы әлемнің кез келген елінің экономикасында басым рөл атқарады. Зерттеудің жаңалығы екінші деңгейлі банктердің Қазақстан экономикасына ықпалын зерттейді. Бұл тақырып банктердің елдегі барлық ақша ағындарын жүзеге асыратын қаржы институттары болуына байланысты өзекті болып отыр.

Қазақстан үшін 2007-2024 жылдарға арналған уақытша қатарларды пайдалана отырып, корреляциялық және регрессиялық талдау жүргізілді, оның негізінде айнымалыларға негізделген теңдеу құрылды: ЖІӨ, банк секторының активтері, оның несие портфелі, сыртқы қарыз. Макроэкономикалық көрсеткіштер бойынша деректер Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ақпараты негізінде пайдаланылды. Бұл ретте дүние жүзі елдерінің, соның ішінде Қазақстанның көрсеткіштеріне сүйене отырып, деректер үлгісі жасалып, нарықтағы банктердің қатысуы негізінде елдер бойынша топтастырылған.

Жүргізілген зерттеулер Қазақстанның экономикалық дамуына банк секторының әсер ету мүмкіндігін анықтауға мүмкіндік береді, өйткені банктік несие тұтыну нарығының өсуіне ықпал етеді. Қорытындылай келе, көрсеткіштер арасындағы корреляцияны анықтау және олардың экономикалық дамуға әсерін бағалауды ескере отырып құрылған сызықтық теңдеу негізінде ЖІӨ мен банк секторын дамытудың әртүрлі сценарийлері ұсынылған.

Түйін сөздер: банк секторы, Қазақстан экономикасы, ЖІӨ, банктердің активтері, экономикалық даму

МРНТИ: 10.81.01
JEL Classification: M31
УДК 06.71.47

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-154-163>

Kadyrbekova D. S.

PhD Department of Tourism and Service
"Kazakh Academy of Sports and Tourism"
Almaty, Republic of Kazakhstan
E-mail: 6537275@mail.ru
ORCID: 0000-0001-8641-253X

Isakhova A. S.

PhD, Associate Professor
Almaty Management University (AlmaU)
Almaty, Republic of Kazakhstan
E-mail: asisakhova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1523-1413

Duyskenova R. Zh.*

PhD Doctor
Almaty Technological University
Almaty, Republic of Kazakhstan
E-mail: raigul19@mail.ru
ORCID: 00000-0002-7011-8229

BACKGROUND AND CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF DIGITALIZATION OF HEALTH CARE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation: This article examines the current status of digitalization of healthcare in the Republic of Kazakhstan. The influence of digital transformation in medical services on healthcare is considerable and is expected to grow even more in the coming years. Ideally, decisions regarding the implementation and use of new digital health services at various levels of the healthcare system should be based on evidence of their effectiveness, aligned with the healthcare system's objectives. Evaluating the effectiveness of digitalization and identifying areas for its enhancement offers significant opportunities for strategic management in the sector. It also enables ongoing monitoring and analysis of both internal resources (such as human, material, and intellectual) and external factors, allowing for informed management and healthcare decisions.

The article's aim is to investigate the progress of healthcare digitalization in Kazakhstan.

The research draws on the works of both local and international scholars in the fields of the digital economy and healthcare digitalization. Additionally, it utilizes legislative and regulatory documents related to healthcare in Kazakhstan, official publications, statistical reports from the Ministry of Health, and the national healthcare programs, strategies, and concepts. Throughout the study, general scientific methods such as analysis, synthesis, and comparison were employed.

Keywords: Health care, digitalization of health care, public services, information systems, digital technologies.

INTRODUCTION

The effective implementation of digitalization in healthcare contributes to improving the quality of life and the development of accessible, high-quality healthcare services that meet the needs of society, the healthcare market, and individual patients. The use of digital technologies enables faster, more efficient, and timely interactions with patients, while minimizing delays. In the context of the post-pandemic world, the adoption of these technologies also plays a crucial role in reducing the transmission of various viruses.

MedTech (the technological development of the healthcare system) is one of the three key focus areas outlined in the Concept of Digital Transformation, Information and Communication Technology Industry Development, and Cybersecurity for the period 2023-2029 [1].

Currently, healthcare digitalization is also addressed in national initiatives, such as the "Technological Breakthrough through Digitalization, Science, and Innovation" project and the "Concept for the Development of Healthcare in the Republic of Kazakhstan until 2026" [2, 3].

As a result, the relevance of this topic is underscored by the ongoing rapid digitalization across various sectors, including healthcare.

The aim of this study is to analyze the present state of healthcare digitalization development in the Republic of Kazakhstan.

LITERATURE REVIEW

The digital transformation of healthcare is increasingly important not only for governments, healthcare professionals, and patients but also for researchers. International studies in this field can be categorized into several key areas: patient-centered research, organizational and managerial importance, and socio-economic factors.

The concept of healthcare digitalization, defined as the application of information technology to process and manage data, information, and processes, gained traction in the early 2000s [4]. However, consistent growth in interest in this research area has been observed since 2015, with the peak occurring in 2019 [5].

Among Kazakhstani scholars, the following individuals are actively engaged in the field of digitalization: A.A. Alimbayev, Z.A. Arynova, R.A. Baizholova, A.A. Kireeva, S.T. Ziyadin, A.K. Kurmangalieva, M.U. Baeshova, D.Sh. Ismailova, A.T. Aubakirova, G.K. Kurmanova, B.B. Sukhanberdina, A.O. Sarsenova, and others.

A review of existing studies reveals that they primarily rely on qualitative research, often focusing on hospitals as the main healthcare institutions and on patients. While the effectiveness of healthcare digitalization is generally discussed in terms of consumers and providers, the broader economic and social impacts at the national level are only briefly touched upon. This gap in the literature highlights the academic relevance of our research topic.

MATERIALS AND METHODS

In this scientific article, the authors employed general scientific methods of economic analysis. The methods of systematization and generalization were applied to conduct a chronological examination of the development of the healthcare system in the Republic of Kazakhstan. Additionally, statistical analysis and comparative methods were utilized to assess the trends and transformations within the healthcare services sector of the Republic of Kazakhstan.

RESULTS AND DISCUSSION

The use of information and communication technologies (ICT) in healthcare began several decades ago, but it was only after 2000 that the active integration of technology started. According to the World Health Organization (WHO), e-health refers to the application of ICT not only within the healthcare system but also in areas such as public health, health management, finance, education, and scientific research related to healthcare [6].

In the early 2000s, Kazakhstan began investing significant funds into healthcare, focusing primarily on preventive health screenings for schoolchildren and rural populations, as well as the purchase of free medications. At that time, there was a growing need for software products capable of accurately tracking and calculating financial flows. As a result, software solutions were introduced to monitor the specific populations and healthcare services covered by these financial allocations. This led to the development of systems such as AIS-diabetes, AIS-hepatitis, and AIS-preventive examinations.

The software implemented during this period often mirrored the work of healthcare professionals. Starting in 2005, Kazakhstan began to make substantial changes in the healthcare sector with the goal of improving the quality of medical services. At that point, the primary focus was on informatization. Figure 1 outlines the sequential introduction of information systems and government programs between 2005 and 2023.

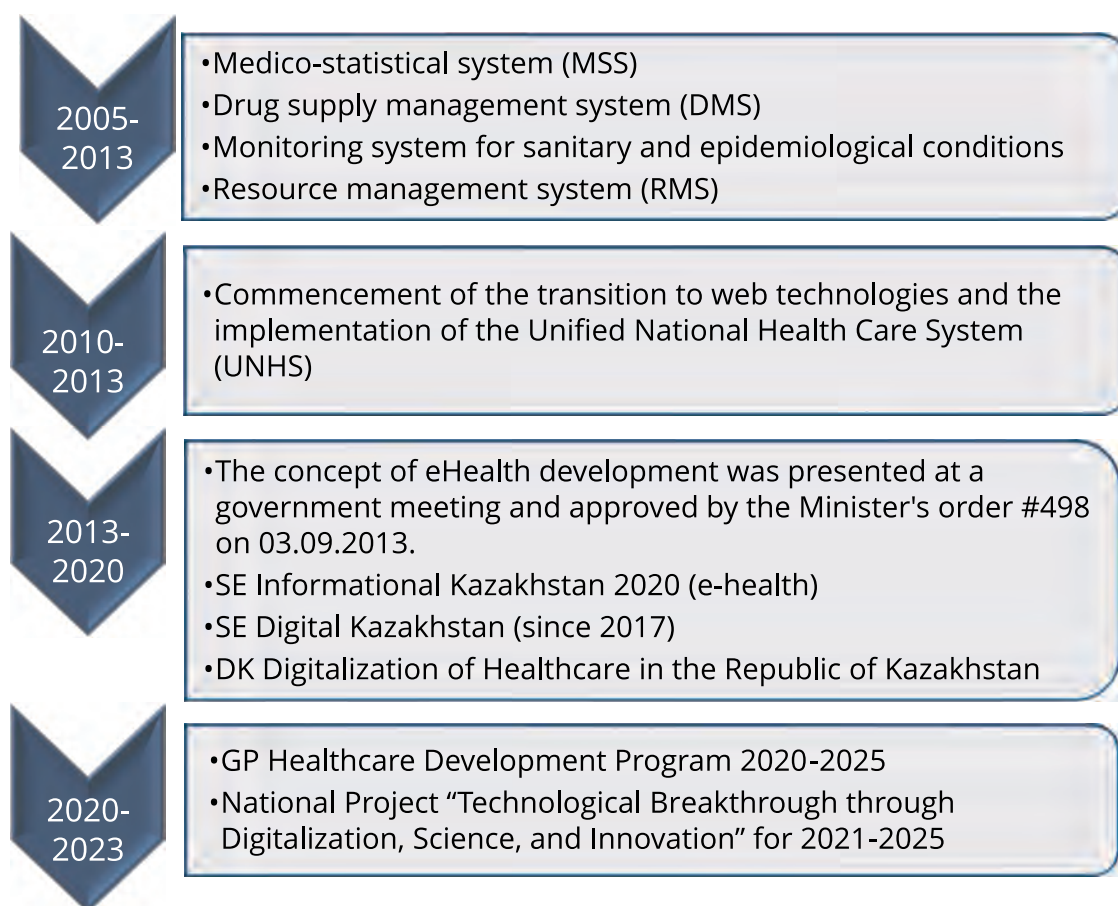

Figure 1. Stages of development of health information systems in the Republic of Kazakhstan from 2005-2023

Note - Compiled by the author on the basis of sources [2; 3; 4; 7-11]

When information systems were first introduced, information technology represented the potential and possibilities of significant changes. However, the actual implementation of these new technologies had a limited impact, primarily serving to store various types of medical information. At that stage, digitalization mainly focused on processes related to service providers, particularly those necessary for financing and generating reports.

In 2012, as part of a World Bank project, an assessment of the design and efficiency of the information systems within the Ministry of Health and Social Development (MHSD) of Kazakhstan was conducted, involving international experts from the Swiss Tropical and Public Health Institute. The evaluation identified both strengths and weaknesses in the systems [8].

The strengths included:

- The availability of portal solutions deployed across Kazakhstan
- A broad range of functionalities
- A wealth of information stored in databases
- Adequate levels of information security

The weaknesses identified were:

1. Existing information systems were not fully integrated with each other.
2. The systems did not fully meet the daily needs of users and were inconvenient for both patients and healthcare providers.

Based on the findings of this assessment, the Concept of eHealth Development for Kazakhstan from 2013 to 2020 was created.

Since 2013, a new phase of digitalization began, with a greater focus on the service recipient, i.e., the patient, and the digitalization of processes aimed at addressing the needs of the population.

To address the weaknesses identified and enhance Kazakhstan's health information systems, it was planned to introduce the Healthcare Interoperability Platform. This platform was intended to be a core component of the new eHealth architecture, ensuring continuity of care, facilitating the automatic analysis of large volumes of data, and enabling more efficient interactions with patients.

The remoteness and inaccessibility of certain regions make it especially challenging to provide high-quality healthcare to the population.

One of the main issues faced by remote regions is a shortage of qualified medical professionals. Healthcare workers trained in urban areas are often reluctant to work in these areas due to limited professional development opportunities and other social factors.

For some residents, traveling to the nearest medical facility can take several hours or even days, which heightens the risk to life in emergency situations.

To address the challenge of remote and inaccessible regions, the National Telemedicine Network was established alongside the informatization programs in Kazakhstan [12]. This network has been operational since 2004 and, by 2022, included over 247 medical institutions. In 2022, a total of 5,729,758 remote medical services, including telemedicine consultations, were provided to the population. As of the first half of 2022, 12,257 telemedicine consultations were conducted. The highest demand was for consultations in functional diagnostics (2,314 sessions, 18.8% of total consultations), obstetrics and gynecology (1,033 sessions, 8.4%), cardiology (1,038 sessions, 8.4%), and neurology (994 sessions, 8.1%). Between 2004 and 2023, over 133,000 telemedicine consultations were provided to patients by medical organizations [13].

The term "e-health" was first introduced in 2013 in the State Program "Informational Kazakhstan-2020," which was adopted in parallel. In 2017, within the framework of the "Digital Kazakhstan" program, a roadmap for the "Digitalization of the Healthcare System" project was developed, which outlined the gradual introduction of electronic health passports and outreach efforts across Kazakhstan [14].

The primary goal of healthcare digitalization, as defined by this program, is to improve the quality of medical services, reduce queues, and eliminate bureaucracy. On October 5, 2018, during his Address, Kazakhstan's first President N. A. Nazarbayev stated that from January 1, 2019, all polyclinics and hospitals were to transition to paperless digital medical records [15].

The shift to digital medical records and the adoption of new technologies in healthcare led to significant benefits, such as simplifying processes and saving time. Previously, healthcare institutions had to complete, manage, and archive around 400 forms of accounting and reporting documentation. Now, the majority of this work is handled through electronic document management systems.

By the first quarter of 2023, 49 public services in the healthcare sector were offered in different formats:

- 4 (8.2%) in paper form
- 21 (42.8%) in electronic/paper form
- 24 (49%) in electronic form

The degree of automation of public services in the Ministry of Health was 91.8%, with 45 public services fully automated. Research indicates that, by 2019, over 94% of all healthcare facilities were computer-based. In urban areas, more than 65% of facilities had stable internet access. A significant achievement was the establishment of Medical Information Systems (MIS), which are now in use at over 65% of all medical institutions [16].

Currently, more than 14 integral and stable medical information systems are operational across Kazakhstan, improving the control and management of citizens' health. The creation of electronic medical passports, with more than 16 million records, has become a common practice (Figure 2).

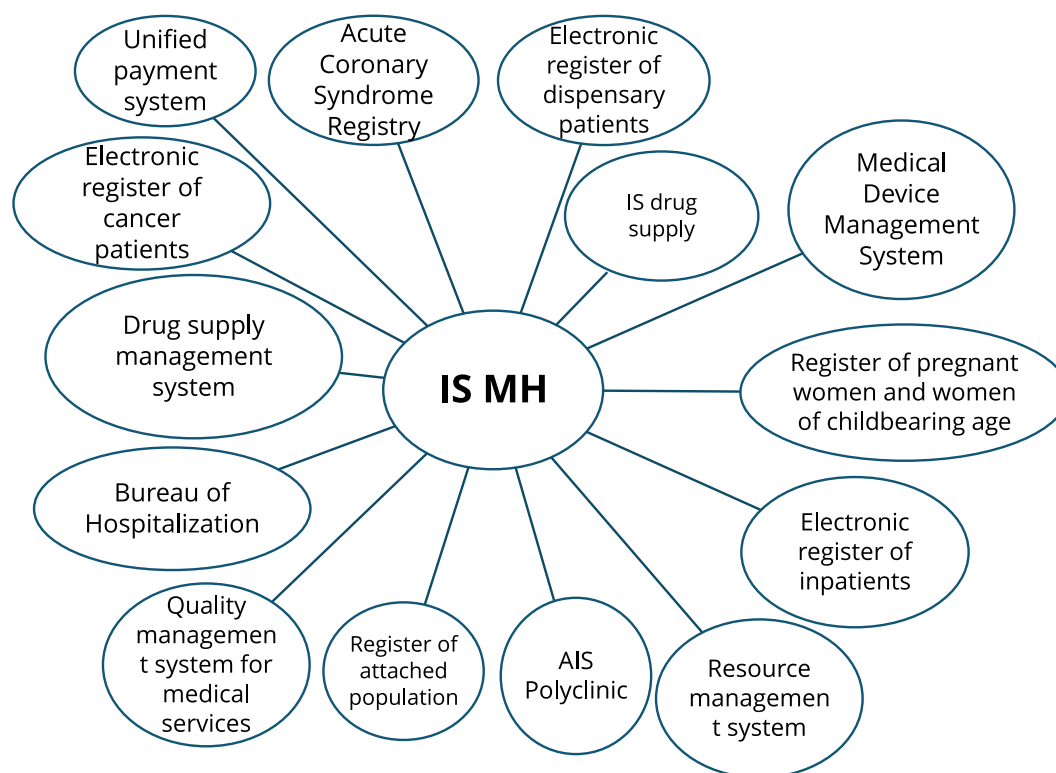

Figure 2. List of information systems of the MH RK

Note - Compiled by the author based on source [17]

These software systems facilitate the collection of data in line with established accounting and reporting standards and are utilized across various regions of Kazakhstan. These programs enable the thorough collection of all relevant patient information, which can be leveraged for future use.

Table 1. Structure of health care expenditures in 2017-2021 (in billion tenge)

Types of expenses	2017	2018	2019	2020	2021
total health expenditure (THE)	1,759.0	1,885.4	2,056.4	2,829.8	3,269.2
THI as a % of GDP	3.2	3.0	3.0	4.0	4.0
Current health expenditure (CHE)	1,656.1	1,765.7	1,940.2	2,677.7	3,113.8
CHE as % of GDP	3.1	2.9	2.8	3.8	3.8
State expenditures.	1,024	1,086.2	1,163.3	1,770.9	2,012
Public expenditures as % of GDP	1.9	1.8	1.7	2.5	2.5
Private expenditures.	626.9	679.5	776.5	905.8	1,101.8
Private expenditures as % of GDP	1.2	1.1	1.1	1.3	1.3

Примечание – Составлено по источнику [18]

According to Table 1, total health expenditures (THE) in 2021 amounted to 3,269.2 billion, reflecting a 15% increase from the previous year (2,829.8 billion). Current healthcare expenditures (CHE), excluding capital expenditures, totaled 3,112.3 billion tenge.

The proportion of healthcare spending relative to GDP in Kazakhstan was approximately 3-4%, which is lower than in many developed nations, where this figure can reach 8-12% or more. For instance, in the United States, healthcare expenditures account for more than 17% of GDP, while in several European countries, the share ranges from 10-11%.

Despite the lower percentage of healthcare spending in Kazakhstan compared to some other nations, the government is actively working to modernize the healthcare system, implement new technologies, and enhance the quality of medical services for the population.

By the end of 2022, as part of the ongoing healthcare digitalization efforts, medical information systems were introduced, and all healthcare organizations in urban areas and district centers were provided with 100% internet access. In remote rural areas and regions below district centers, internet access coverage was 86.7% [18].

Currently, the continuation of the State Program "Digital Kazakhstan" was approved by the decree of October 12, 2021, under the national project "Technological Breakthrough through Digitalization, Science, and Innovation" for 2021-2025, which includes healthcare digitalization as one of its objectives [3].

Digital technologies enhance the efficiency of services and processes, improving quality and reducing time spent, offering numerous advantages to stakeholders at all levels of healthcare, including the Ministry of Health, healthcare professionals, and patients.

The scientific novelty of this study lies in a comprehensive assessment of the stages and characteristics of healthcare digitalization in Kazakhstan, with a particular focus on institutional, infrastructural, and regional dimensions. In contrast to most previous studies, which have predominantly concentrated on isolated aspects of digitalization—such as the implementation of electronic medical records or the development of telemedicine—this article offers a systemic approach to analyzing the digital transformation of the healthcare sector, including:

- a retrospective analysis of digitalization phases from the early 2000s to the present.
- a structured overview of key governmental initiatives, including programs such as Digital Kazakhstan, Informational Kazakhstan-2020, and the national e-Health and telemedicine development concepts.
- a comparative assessment of healthcare expenditures and digitalization levels across different regions and types of medical institutions.
- the identification of insufficient integration among information systems and the implications of this fragmentation for end users.

A further innovative aspect of the study is the use of dynamic statistical indicators to evaluate the effectiveness of digital services (e.g., the degree of public service automation, the volume of telemedicine consultations, internet coverage, and the implementation of Medical Information Systems, MIS). This approach has made it possible to assess the impact of digitalization not only on healthcare service delivery but also on the quality of governance within the healthcare system.

Thus, the results of this study contribute to the academic discourse on digital transformation in post-Soviet healthcare systems, offering evidence-based guidelines for further sectoral digitalization in contexts characterized by resource constraints and the need to improve healthcare access in rural areas.

CONCLUSION

The analysis of healthcare digitalization in Kazakhstan indicates that 49 public services are now offered in various formats within the healthcare sector:

- 4 (8.2%) in paper form
- 21 (42.8%) in electronic/paper form
- 24 (49%) in electronic form

The degree of automation for public services within the Ministry stands at 91.8%, with 45 automated public services in total. Research from 2019 shows that more than 94% of healthcare facilities were already using computerized systems. In urban areas, over 65% of facilities had stable internet access. A major achievement has been the establishment and widespread implementation of Medical Information Systems (MIS), which are now in use in more than 65% of healthcare institutions.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Концепции цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы: утв. 28 марта 2023 года, №269 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269>. 06.07.2023.
2. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Концепции развития здравоохранения Республики Казахстан до 2026 года: утв. 24 ноября 2022 года, №945 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/10.12.2022>.
3. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении национального проекта "Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций": утв. 12 октября 2021 года, №727 // <https://adilet.zan.kz/23.05.2022>.
4. Agarwal R., Gao G., DesRoches C. et al. Research Commentary – The Digital Transformation of Healthcare: Current Status and the Road Ahead // *Information Systems Research*. – 2010. – Vol. 21, Issue 4. – P. 796-809.
5. Kraus S., Schiavone F., Pluzhnikova A. et al. Digital transformation in healthcare: Analyzing the current state-of-research // *Journal of Business Research*. – 2021. – Vol. 123. – P. 557-567.
6. Katsaga A., Kulzhanov M., Karanikolos M. et al. Kazakhstan: Health system review // *Health Systems in Transition*. – 2012. – Vol. 14, Issue 4. – P. 1-154.
7. Указ Президента Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан "Саламатты Қазақстан" на 2011-2015 годы: утв. 29 ноября 2010 года, №1113 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001113>. 12.08.2020.
8. Приказ и.о. Министра здравоохранения Республики Казахстан. Об утверждении Концепции развития электронного здравоохранения Республики Казахстан на 2013-2020 годы: утв. 3 сентября 2013 года, №498 // <https://online.zakon.kz/Document/?doc>. 12.12.2019.
9. Указ Президента Республики Казахстан. О Государственной программе "Информационный Казахстан – 2020 и внесении дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года, №957 «Об утверждении Перечня государственных программ»: утв. 8 января 2013 года, №464 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000464>. 12.01.2019.
10. Дорожная карта проекта «Цифровизация системы здравоохранения» от 03.03.2017 года // <https://gcaids.kz/images/scifr.pdf>. 12.01.2019.
11. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020-2025 годы: утв. 26 декабря 2019 года, №982 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000982>. 15.01.2021.
12. Arynova Z.A., Baiguzhinova L.B. Development of electronic healthcare in Kazakhstan as a factor of improving the quality of medical services // *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. – 2019. – Vol. 31, Issue 1. – P. 3-6.
13. Отчет по количеству телемедицинских и видеоконсультаций телемедицинских центров областных больниц и Республиканских клиник за 2 квартал 2022 года // <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/>. 22.02.2023.
14. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан»: утв. 12 декабря 2017 года, №827 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>. 07.02.2019.
15. Президент Республики Казахстан Н. Назарбаев. Послание народу Казахстана: Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни от 5 октября 2018 года // <https://www.akorda.kz/ru/addresses>. 22.05.2019.
16. Аналитическая справка к отчету о работе Министерства здравоохранения Республики Казахстан по внутреннему контролю за качеством оказываемых государственных услуг за 1 квартал 2021 года // <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/documents/1?lang=ru>. 22.01.2022.
17. Информационные системы здравоохранения МЗ РК // <http://ezdrav.kz/posetitelyam/kratkoe-opisanieinformatsionnykh-sistem>. 18.09.2021.
18. Аналитический отчет по НСЗ за 2021 год // <https://www.nrchd.kz/ru/2017-03-12-10-51-14/nats-scheta-zdravookhraneniya-ntsz>. 18.11.2022.

REFERENCES:

1. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan. Ob utverzhdenii Konceptcii cifrovoj transformacii, razvitija otrasli informacionno-kommunikacionnyh tehnologij i kiberbezopasnosti na 2023-2029 gody: utv. 28 marta 2023 goda, №269 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269>. 06.07.2023.
2. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan. Ob utverzhdenii Konceptcii razvitija zdavoohranenija Respubliki Kazakhstan do 2026 goda: utv. 24 nojabrja 2022 goda, №945 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs>. 10.12.2022.
3. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan. Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta "Tehnologicheskij ryvok za schet cifrovizacii, nauki i innovacij": utv. 12 oktjabrja 2021 goda, №727 // <https://adilet.zan.kz>. 23.05.2022.
4. Agarwal, R., Gao, G., DesRoches, C. et al. Research Commentary – The Digital Transformation of Healthcare: Current Status and the Road Ahead // Information Systems Research. – 2010. – Vol. 21, Issue 4. – P. 796-809.
5. Kraus, S., Schiavone, F., Pluzhnikova, A. et al. Digital transformation in healthcare: Analyzing the current state-of-research // Journal of Business Research. – 2021. – Vol. 123. – P. 557-567.
6. Katsaga, A., Kulzhanov, M., Karanikolos, M. et al. Kazakhstan: Health system review // Health Systems in Transition. – 2012. – Vol. 14, Issue 4. – P. 1-154.
7. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitija zdavoohranenija Respubliki Kazakhstan "Salamatty Qazaqstan" na 2011-2015 gody: utv. 29 nojabrja 2010 goda, №1113 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001113>. 12.08.2020.
8. Prikaz i.o. Ministra zdavoohranenija Respubliki Kazakhstan. Ob utverzhdenii Konceptcii razvitija jelektronnogo zdavoohranenija Respubliki Kazakhstan na 2013-2020 gody: utv. 3 sentjabrja 2013 goda, №498 // <https://online.zakon.kz/Document/?doc>. 12.12.2019.
9. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan. O Gosudarstvennoj programme "Informacionnyj Kazakhstan – 2020 i vnesenii dopolnenija v Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 19 marta 2010 goda, №957 «Ob utverzhdenii Perechnja gosudarstvennyh programm»: utv. 8 janvarja 2013 goda, №464 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000464>. 12.01.2019.
10. Dorozhnaja karta proekta «Cifrovizacija sistemy zdavoohranenija» ot 03.03.2017 goda // <https://gcaids.kz/images/scifr.pdf>. 12.01.2019.
11. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitija zdavoohranenija Respubliki Kazakhstan na 2020-2025 gody: utv. 26 dekabrja 2019 goda, №982 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000982>. 15.01.2021.
12. Arynova, Z.A., Baiguzhinova L.B. Development of electronic healthcare in Kazakhstan as a factor of improving the quality of medical services // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. – 2019. – Vol. 31, Issue 1. – P. 3-6.
13. Otchet po kolichestvu telemedicinskih i videokonsul'tacij telemedicinskih centrov oblastnyh bol'nic i Respublikanskih klinik za 2 kvartal 2022 goda // <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/>. 22.02.2023.
14. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy «Cifrovoj Kazakhstan»: utv. 12 dekabrja 2017 goda, №827 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>. 07.02.2019.
15. Prezident Respubliki Kazakhstan N. Nazarbaev. Poslanie narodu Kazahstana: Rost blagosostojanija kazahstancev: povysenie dohodov i kachestva zhizni ot 5 oktjabrja 2018 goda // <https://www.akorda.kz/ru/addresses>. 22.05.2019.
16. Analiticheskaja spravka k otchetu o rabote Ministerstva zdavoohranenija Respubliki Kazakhstan po vnutrennemu kontrolju za kachestvom okazyvaemyh gosudarstvennyh uslug za 1 kvartal 2021 goda // <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/documents/1?lang=ru>. 22.01.2022.
17. Informacionnye sistemy zdavoohranenija MZ RK // <http://ezdrav.kz/posetitelyam/kratkoe-opisanieinformatsionnykh-sistem>. 18.09.2021.
18. Analiticheskij otchet po NSZ za 2021 god // <https://www.nrhd.kz/ru/2017-03-12-10-51-14/nats-scheta-zdravookhraneniya-ntsz>. 18.11.2022.

ПРЕДПОСЫЛКИ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Кадырбекова Д. С.

PhD Кафедра туризма и сервиса
«Казахская академия спорта и туризма»
г. Алматы, Республика Казахстан
e-mail: 6537275@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8641-253X>

Исахова А.С.

PhD, ассоциированный профессор
Алматы Менеджмент Университет (AlmaU)
г. Алматы, Республика Казахстан
e-mail: asisakhova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1523-1413

Дүйскенова Р.Ж.*

Доктор PhD
Алматинский технологический университет
г. Алматы, Республика Казахстан
e-mail: raigul19@mail.ru
ORCID: 00000-0002-7011-8229

Аннотация: В статье проведен анализ современного состояния развития цифровизации здравоохранения в Республике Казахстан. Влияние цифровизации медицинских услуг на здравоохранение очень значительное, и ожидается, что оно будет еще более глубоким в будущем. Решения о внедрении и использовании новых цифровых медицинских услуг на разных уровнях системы здравоохранения в идеале основаны на фактических данных относительно их эффективности в свете целей системы здравоохранения. Оценка эффективности цифровизации и проблемы ее повышения дают большие возможности в стратегическом управлении отраслью, может обеспечить непрерывный мониторинг и анализ своих внутренних ресурсов (материальных, человеческих, интеллектуальных и др.) и внешних возможностей и угроз, для принятия правильных как управленческих, так и медицинских решений.

Цель научной статьи заключается в проведении анализа развития цифровизации здравоохранения в Республике Казахстан.

Методологическую базу составили научные труды зарубежных и отечественных ученых в области цифровой экономики и цифровизации здравоохранения. В ходе выполнения работы были использованы законодательные и нормативно-правовые акты в сфере здравоохранения РК, официальные издания, аналитические и статистические сборники Министерства здравоохранения Республики Казахстан, изучены государственные программы, концепции и стратегии развития здравоохранения Республики Казахстан.

В период исследования были использованы такие общенаучные методы, как анализ, синтез, сравнение.

Ключевые слова: здравоохранение, цифровизация здравоохранения, государственные услуги, информационные системы, цифровые технологии.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУДЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ДАМУ АЛҒЫШТАРЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Қадырбекова Д. С.

PhD Туризм және сервис кафедрасы
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: 6537275@mail.ru
ORCID: 0000-0001-8641-253X

Исахова А. С.

PhD, доцент
Алматы Менеджмент университеті (AlmaU)
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: asisakhova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1523-1413

Дүйскенова Р. Ж.*

PhD докторы
Алматы технологиялық университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: raigul19@mail.ru
ORCID: 00000-0002-7011-8229

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтауды цифрландырудың қазіргі даму жағдайы талданады. Медициналық қызметтерді цифрландырудың денсаулық сақтау саласына әсері өте маңызды және болашақта одан да тереңірек болады деп күтілуде. Денсаулық сақтау жүйесінің әртүрлі деңгейлерінде жаңа цифрлық денсаулық сақтау қызметтерін енгізу және пайдалану туралы шешімдер денсаулық сақтау жүйесінің мақсаттары тұрғысынан олардың тиімділігіне қатысты дәлелдерге негізделген. Цифрландырудың тиімділігін және оны жетілдіру мәселелерін бағалау саланы стратегиялық басқаруда үлкен мүмкіндіктер береді, оның ішкі ресурстарын (материалдық, адами, зияткерлік және т.б.) және сыртқы мүмкіндіктер мен қауіп-қатерлерді үздіксіз бақылау мен талдауды қамтамасыз ете алады.

Ғылыми мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтау саласын цифрландырудың дамуын талдау.

Әдістемелік базаны цифрлық экономика және денсаулық сақтауды цифрландыру саласындағы шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми еңбектері құрады. Жұмыс барысында Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласындағы заңнамалық және нормативтік актілері, ресми басылымдар, Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің талдамалық және статистикалық жинақтары, денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттік бағдарламалар, тұжырымдамалар мен стратегиялар пайдаланылды. Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласының дамуы зерттелді.

Зерттеу кезеңінде талдау, синтез, салыстыру сияқты жалпы ғылыми әдістер қолданылды.

Түйін сөздер: денсаулық сақтау, денсаулық сақтауды цифрландыру, мемлекеттік қызметтер, ақпараттық жүйелер, цифрлық технологиялар.

UDC: 336.1.07

GRNTI: 06.73.15

JEL Classification: E42

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-164-175>

Zhamkeyeva M.K.*

PhD, JSC "Kazakhstan Center of Industry and Export "QazIndustry"
Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: zh.makhabbat@mail.ru
ORCID: 0000-0003-4465-4754

Mayer O.I.

PhD, Associate Professor of the Economics Department of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education in ChelSU (Kostanay branch of Chelyabinsk State University)
e-mail: pfunt_olga@inbox.ru
ORCID: 0000-0003-3332-4530

Kulakova S.V.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Economics Department of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education in ChelSU (Kostanay branch of Chelyabinsk State University)
e-mail: sveta_83.kost@mail.ru
ORCID: 0009-0009-1977-7040

ASSESSMENT OF STATE SUPPORT FOR FINANCING SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN AGRICULTURE IN KAZAKHSTAN

Abstract: The development of small and medium-sized businesses is one of the priority areas of the state economic policy of Kazakhstan. In modern Kazakhstan, special attention is paid to supporting small and medium-sized businesses (SMEs) in the agro-industrial complex, which is associated with its key role in ensuring food security and sustainable economic development. The main objective of the study is to assess government support measures for financing SMEs in agriculture in the Republic of Kazakhstan. The work covers the analysis of financing mechanisms, including preferential lending, leasing, implemented through specialized government programs.

Particular attention is paid to the role of JSC NMH Baiterek and its subsidiaries providing financial support to agribusiness. The study reveals key problems in the state support system, such as insufficient integration of information systems and limited access of SMEs to financing. The results of the work demonstrate the effectiveness of existing programs, but emphasize the need to improve resource allocation mechanisms, implement the "single window" principle and increase transparency. The scientific significance of the study lies in the analysis of the current situation and identification of areas for improving the SME support policy. The practical significance of the work lies in the possibility of using the findings and recommendations to develop more effective instruments of state support, which in the long term can increase the level of development of agriculture in Kazakhstan and its competitiveness in the international arena. The contribution made allows improving strategic planning in the agricultural sector and increasing the availability of financial resources for entrepreneurs.

Keywords: government support, small and medium business, agriculture, financing, performance evaluation, efficiency, effectiveness.

INTRODUCTION

Currently, Kazakhstan creates conditions for further development of entrepreneurship by providing financial, property and information support. Within the framework of financial support, the state has developed and is implementing a number of programs aimed at the development of mass entrepreneurship, start-up projects, including on the basis of public-private partnership, in various sectors of the economy [1]. At the same time, support for entrepreneurship in agriculture, as a strategically important industry that provides food security of the country, is of particular importance.

The course taken by Kazakhstan to build a diversified and innovative economy requires the creation and functioning of sustainable growing small and medium-sized business entities with high potential [2-3]. At the same time, for effective implementation of activities and fulfillment of assigned tasks, small and medium-sized businesses, including in the agricultural sector, need sufficient funding in the form of available borrowed funds and investments. However, current indicators of industry development and studies of international and domestic organizations [4-6] point to the lack of financing as the main problem in the development of agribusiness entities. In confirmation of this it is worth quoting the words of the President of RK Tokayev K.-J.K. in his Address to the people of Kazakhstan from September 1, 2022 "Underfunding of small and medium-sized businesses in Kazakhstan is about 42 billion tenge. At the same time, banks have accumulated multimillion liquidity, which actually does not work for the economy". Thus, the relevance and significance of this problem at the current stage of economic development increases.

The purpose of the study is to assess the state support of financing of small and medium-sized businesses in agriculture in the Republic of Kazakhstan.

LITERATURE REVIEW

The problems of financing small and medium-sized businesses have been the subject of research by domestic scientists: Zhagyparova A.O., Ilyas A.A., Kuchukova N.K., Nurmaganbetov S.A., Sultanova Z.H., Toksanova A.N. and others.

A significant contribution to the study of problems related to crediting and financing the activities of subjects of agro-industrial complex, as well as issues to improve the availability of financial resources for agricultural producers, were reflected in the scientific works of domestic scientists Aimurzina B.T., Alina G.B., Arystanbaeva S.S., Berstembaeva R.K., Ismailova R.A., Kasimbekova M.A., Kuchukova N.K., Nurumov A.A., Omarkhanova J.M., Satybaldin A.A., Sigarev M.I., Tleuzhanova D.A., Utibaev B.S. and others.

RESULTS AND DISCUSSION

The perspective of sustainable development of the agro-industrial complex and the factors influencing its development are considered as a long-term direction of structural policy at the state level, allowing the creation and active development of enterprises, both small and medium-sized businesses in a global competitive environment, and financial support to stimulate development through a system of indicators [7]. Based on this, currently, within the framework of state support in agriculture is based on a program-targeted approach, which includes the implementation of the State Program for the development of agro-industrial complex for 2017-2021 and the National Project for the development of agro-industrial complex for 2021-2025.

Interrelation of target indicators of program documents with sources and amounts of funding, coordination of actions of responsible executors allows to implement measures of direct and indirect support in accordance with the set goals and achieve certain results in the development of the agricultural sector. At the same time, along with the sectoral program, three programs aimed at the development of entrepreneurship in various sectors of the economy, including agriculture, were implemented during the period under review.

Placement of funds intended for financial support of business is carried out through specialized financial organizations, each of which implements only its own financing instrument, about which it places information on its information portal. The lack of a "single window" principle not only in the mechanism of providing state support, but also in information about the possibilities of its use (lack of a single information portal), significantly reduces the interest of business in this source of financing.

It should be noted that over the years of implementation of the State Program for the development of agro-industrial complex, almost 2 trillion tenge has been allocated to finance agricultural producers, of which 96.0% falls on the support of SMEs.

Analysis of the structure of allocated funds through subsidiary organizations has shown that the main part of resources is distributed in the form of soft loans (on average 62.0%), leasing for renewal of machinery and equipment, subsidizing the interest rate and part of the subject's expenses in investment investments (on average 22.0%), microcrediting, loan guarantees, insurance in crop production occupies an insignificant share - on average about 15.5%.

Preferential lending implies subsidizing the interest rate of second-tier banks on loans with a nominal interest rate not exceeding 17%. Loans granted to agribusiness entities for the following purposes are subject to subsidies: purchase of agricultural machinery, including mounted and trailed equipment (the rate is reduced by 10%); purchase of farm animals, fixed assets, construction (except for loans for the purchase of fixed assets for the production of flour, mineral water and soft drinks), the rate is reduced by 10%; replenishment of working capital required for the technological cycle of the production process (the rate is reduced by 7%); carrying out the following activities.

Since the beginning of the State Programme, Agrarian Credit Corporation JSC has provided loans to 2,611 agricultural producers for the amount of 70 billion tenge under the 'Ken dala' credit programme. The main areas of lending are cattle breeding, dairy cattle breeding, poultry farms, vegetable farming, construction of infrastructure for grain and vegetable storage, development of fodder production, processing of agricultural products, fish farming. Credit products are also provided under the State Programme for the Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship via specific programmes 'Igilik', 'Yntymak', 'Kasipker', 'Birlik' and 'Yeginzhay'. In total, 876 projects worth 762 billion tenge were invested through subsidiaries (813 projects were put into operation worth 642.9 billion tenge). This enabled the creation of 25,000 jobs. In 2022, funds in the amount of 351.2 billion tenge were allocated under the programmes 'Agribusiness', microcredit 'Isker', 'Ken dala', which made it possible to provide 18,060 loans. Financing was provided for 43 investment projects in various sectors with a total value of over 100 billion tenge. More than 51,000 people were employed, including 9,000 new jobs [9; 10]. Within the framework of the National Project for the development of agro-industrial complex for 2021-2025, targeted financing of agriculture will be continued. The volume of financial resources will amount to more than 6.8 trillion tenge, which is 2.3 times higher than the volume of financing under the state programme for the development of agro-industrial complex for 2017-2021.

It should be noted that, during the review period, the volume of financing of the agricultural sector increased by 448.6 billion tenge.

Thus, a significant share in the financing of agricultural entities is occupied by state financing - 60.0% in 2023, which indicates not only the high dependence of business on this source, but also confirms the lack of interest of banks in lending to agriculture. The growth of state financing of the industry has almost doubled, and the share of SMEs in the loan portfolio of JSC 'NUH "Baiterek"' in 2022 reached the indicator of 96.4%.

Annual dependence of the industry on state financing is due, firstly, to favourable terms and terms of lending to farmers, considering the industry's technological processes and the length of payback period of agricultural projects (80% of the allocated borrowed funds are long-term). At the same time, interest rates vary from 5.5% to 6.0% depending on the lending programme. Secondly, reduced collateral requirements (liquidity ratios were revised for microcredits up to KZT6 million and SME loans up to KZT100 million). Thirdly, a simplified application review procedure. In 2022, a platform for online review of applications for microcredit under the 'Isker' programme was launched, and integration with government databases was carried out, which made it possible to reduce the list of required documents and apply for a loan of up to 6 million tenge for the development of livestock or crop production via the Internet using any device.

The introduction of a credit and leasing guarantee instrument is used by KazAgro Holding in the following cases: when guaranteeing loans - fulfilment of borrowers' obligations under loans/microcredits obtained from microfinance organisations and credit partnerships, as well as when

guaranteeing the fulfilment of obligations under grain and cotton receipts. In order to maintain socio-economic stability and prevent a decline in the rate of agricultural production and increase the investment attractiveness of the industry, a new mechanism for guaranteeing second-tier bank loans for agribusiness entities was introduced in 2020. The terms of guaranteeing include: the loan amount up to 3 billion tenge at a rate of no more than 17.0% per annum for a loan term of no more than 10 years. The guarantee fee is 30 per cent of the guarantee amount, of which 29.9 per cent is paid by the local executive body and 0.1 per cent is paid by the agribusiness entity. For the implementation of investment projects in the agro-industrial complex, guarantees on loans and leasing were provided by JSC 'Fund for Financial Support of Agriculture' (until 12 December 2021) to agribusiness entities that need financing in case of insufficient collateral. Thus, based on the results of the implementation of this instrument in 2020, the issuance of guarantees in the amount of KZT 650 million for a loan amount of KZT 1.3 billion through JSC Halyk Bank of Kazakhstan was approved. In general, in 2017-2020, the Holding provided more than 1,500 guarantee agreements totalling 4907.0 million tenge. In 2022, the number of projects in the agro-industrial complex for which guarantees were provided decreased to 2 projects, the amount of the guarantee totalled 230 million tenge [9].

However, it should be noted that guarantees on loans and leasing to agrarians were also provided in parallel by JSC 'Entrepreneurship Development Fund "Damu"'. Duplication of functions by two organisations caused a number of difficulties for entrepreneurs related to the issuance of guarantees, which highlighted the need to assign this function to a single development financial institution.

A significant role in the framework of state support of agricultural producers in Kazakhstan is played by machinery renewal programmes in the form of leasing. Analysis of renewal rates for the main types of agricultural machinery (except for sowing complexes) showed that at the required technological renewal rate of 10-12.5% per year, this indicator was about 0.5-3% for different types of machinery. The actual period of equipment utilisation differs from the stipulated standard. This is due to the shortage of working capital of farmers for renewal of obsolete equipment. In this regard, agricultural producers use machinery for 3-10 years more than the stipulated norm [12]. High credit rates in the country also do not provide an opportunity to update equipment. Thus, the minimum rate in the leasing market is - 7.0%, the maximum - 19.0%, advance payment is from 10 to 30%, the minimum term of leasing is 3 years, the maximum is 10 years. Undoubtedly, the consequences of the current situation will be: low level of labour productivity; decrease in production volumes; increase in costs associated with the maintenance of equipment and its downtime due to repairs; decrease in the quality of products, etc.

To overcome this situation, KazAgroFinance JSC, represented by its subsidiary KazAgroFinance, provides farmers with an opportunity to renew agricultural machinery on acceptable terms under 13 special programmes using interest rate subsidy instruments (subsidised rate of 10.0%, final interest rate of 6.0%) and investment subsidy (up to 25.0% of the cost of machinery).

It should be noted that the leasing market in Kazakhstan is characterised by a small number of participants and is at the stage of its development. However, it is KazAgroFinance JSC that occupies about 79.4% of all leasing transactions. This trend is due to a number of reasons.

Firstly, more flexible terms and schemes of lease financing. Leasing does not require additional collateral, as it is the leasing object itself.

Secondly, acceptable credit terms (subsidised interest rate from 7.0 to 9.0% and leasing term up to 10 years). In addition, such participants of the leasing market as second-tier banks are not interested in financing borrowers of the agricultural industry due to the high degree of risk concentration, as well as inconvenient for the lender long period of the production cycle.

Thirdly, leasing companies specialising in leasing of agricultural machinery and equipment adjust their conditions to the specifics of agribusiness. The terms of financing provide for a flexible schedule of repayment of the principal debt taking into account the seasonality of spring field and harvesting operations, payment of the principal debt is made once a year after the harvest.

Fourthly, favourable debt service period, low down payment.

Fifth, an established mechanism of leasing operations, reliability of suppliers of agricultural machinery (more than 20 years in the market of leasing services) [13].

In general, for 2016-2022, the volume of financing in the form of leasing of KazAgroFinance JSC increased by 3.1 times compared to the indicator of 2016. The amount of equipment leased for the analysed period increased by 2.2-fold, however, in 2022 its number compared to 2021 decreased (Table 3).

As can be seen from the data in Table 3, the rate of renewal of agricultural machinery by KazAgroFinance Company is from 1.05 to 2.59%. The average rate of renewal of the technical park of agriculture is 4.1% with the norm of 6-8%. Currently, 76% of the technical fleet has a service life of more than 10 years [14]. The share of combine harvesters older than 10 years is 66.3%, tractors 77.3%, sowing combines 46.2%. Changing the current situation requires increasing the amount of funding for the purchase of new equipment by 2.5-fold [12].

Table 3. Volume of financing of leasing of KazAgroFinance JSC for 2016-2023, billion tenge

Показатель	2016 year	2017 year	2018 year	2019 year	2020 year	2021 year	2022 year	2023 year	Growth rate 2023 vs. 2016, times
Availability of RK equipment	298,2	287,1	284,1	279,9	269,2	280,7	298,0	298,2	
Volume of financing, billion tenge	55,8	40,2	663,0	98,5	110,0	141,6	171,1	178,0	3,1
Leasing of machinery (units)	3119	2400	3426	5893	6056	7276	6806	7710	2,5
Technique renewal rate by the Company, %	1,05	0,83	1,21	2,11	2,25	2,59	2,28	2,59	-

Note - Compiled by the author on the basis of source [9;12]

The growing number of clients of KazAgroFinance JSC is also indicative of the demand for leasing. At the end of 2022, the Company's portfolio has more than 10.0 thousand clients and 99.5% of them are representatives of small and medium-sized businesses.

State support for agricultural producers in Kazakhstan is also realised in the form of subsidies in the crop and livestock sectors and includes 47 types of subsidies in 15 priority areas, not taking into account the recipient's counter obligations, differentiation of norms by region. For example:

1) support of seed production includes subsidies aimed at partial reimbursement of costs for the purchase of various seeds specified in the relevant regulations issued by the Government of the RK;

2) increasing crop yields and quality of crop production, as well as reducing the cost of fuels and lubricants includes subsidies aimed at reducing the cost of fertilisers, pesticides, as well as fuels and lubricants;

3) Increasing the availability of inventory required for the implementation of investment projects includes reimbursement of part of the costs of purchasing machinery and cattle of meat

and dairy breeding. In this case, reimbursement from the state amounts to 25 per cent of the purchase amount of the fixed asset;

4) subsidising the development of breeding livestock breeding, increasing the productivity and quality of livestock products, including reduction of up to 100% of the costs of fodder procurement and purchase, artificial insemination, etc.;

5) subsidising interest rates for lending and leasing for the purchase of farm animals, machinery and technological equipment.

On average, the volume of subsidies in Kazakhstan is no more than 4-5% of gross agricultural output, which is significantly lower than the level allowed for WTO membership.

The distribution of subsidies until 1 February 2023 was carried out according to the established norms using the information platforms Qoldau.kz., Plem.kz and "Identification of farm animals". The use of three information platforms instead of a single information and analytical system complicated the access of agrarians to state support.

In general, for 2016-2023, the volume of subsidies to agricultural producers totalled more than 2.5 trillion tenge. At the same time, the volume of subsidies increased 2.3 times compared to the indicator of 2016 (Table 4).

As can be seen from the data presented in Table 18, the largest volume of allocated subsidies from 2016 - 2022 came to livestock farming on average up to 30.0%, which is due to the economic policy of the state to stimulate the development of livestock farming. A significant amount of the allocated subsidies is on financial instruments, which totalled K736.6 billion or 43 per cent of the total subsidies from 2018 to 2022. In 2023, the volume of subsidies totalled KZT 500.0 billion, of which KZT 115.9 billion is for livestock production, KZT 318.1 billion for crop production and financial instruments.

Table 4. Dynamics of subsidies to agricultural producers, billion tenge

Indicator	2016 year	2017 year	2018 year	2019 year	2020 year	2021 year	2022 year	2023 year	Growth rate 2023 vs. 2016, times
Indicator	220,2	260,4	225,9	323,2	365,1	372,6	443,5	500,0	2,3
Volume of subsidies to agriculture	65,7	70,4	63,3	64,9	85,9	81,3	102,1	н/д	-
Dynamics of subsidising crop production	30,0	27,0	28,0	20,0	23,5	21,8	23,1	-	-
Specific weight, %	84,0	67,8	76,7	115,7	114,1	119,8	130,1	115,9	1,4
Dynamics of subsidising livestock breeding	38,0	26,0	34,0	36,0	31,3	32,2	29,3	23,2	-
Specific weight, %	70,5	122,2	85,9	142,6	165,1	171,5	211,3	н/д	-
Other types of subsidies	32,0	47,0	38,0	44,0	45,2	46,0	47,6	-	-

Note - Compiled by the author on the basis of sources [9,12]

The lack of consolidated statistical data does not allow for a more detailed structural analysis by category of agricultural producers. The analytical data presented in the Qoldau.kz system include data on crop subsidies and financial subsidies for a limited period. Data on livestock

subsidies are available on the Plem.kz website, access to which is restricted by registration and electronic digital signature.

At the same time, according to experts, subsidies are used by only 10% of agrarians, including only large farms. 90% of small and medium-sized businesses do not have access to subsidies. This fact confirms the conclusion about the inefficiency of the current system of subsidy distribution and inaccessibility of this support tool for small and medium-sized businesses. Moreover, the lack of integration of information systems with databases of other agencies and the lack of clear criteria for applicants has had a rather negative impact on the targeted use of subsidies. This is confirmed by the reports of the Anti-Corruption Agency of the Republic of Kazakhstan, which reports that between 2017 and 2021, 960 offences were registered in the field of agriculture as a whole, and more than half of them are related to the embezzlement of subsidies (54%). For example, only one programmer allocated 80 billion tenge, of which more than 40 billion tenge was used inefficiently. At the same time, after analysing criminal cases and methods of fraud, state authorities also pointed to the lack of transparency of information systems as the main cause of corruption risks.

The existence of these circumstances required the creation of a more efficient automated system for the distribution of state subsidies. In this regard, since 1 February 2023, a unified state information system of subsidies for agro-industrial complex (gosagro.kz) has been introduced, which will allow to provide subsidy services in electronic format on a free of charge basis, completely eliminating corruption risks when receiving them. The use of the auto-calculation module when receiving an application will allow to calculate the payment due without the influence of the human factor in accordance with the current regulations.

Integration of the system with the databases of the Ministry of Agriculture of the RK (on land plots, farm animals, machinery), the Ministry of Finance of the RK (on electronic invoices, information on cooperative members), the Ministry of Justice, the Ministry of Digital Development and the Ministry of Internal Affairs will simplify the application without additional references to confirm the feasibility of receiving subsidies. Introduction of the "Waiting List" in the system with assignment of a serial number to the application regardless of the budget availability will ensure that the agricultural producer receives financial resources in the order of priority without additional actions on his part. The use of this approach will allow to distribute funds more transparently and efficiently without the influence of human factor.

Since the beginning of 2020, a new insurance system based on the voluntary participation of agricultural producers has been introduced in Kazakhstan's agriculture. Under the new voluntary insurance system, the state provides support by subsidising 80% of insurance premiums. Agricultural producers can insure grain crops (wheat, barley, corn, oats) and oilseed crops (sunflower, rape, flax) against lack or excess moisture in the soil. In 2020, state subsidies under the concluded contracts totalled 99 million tenge. As a result of occurrence of an insured event, insurance payments in the amount of 518.2 million tenge were made. In livestock farming insurance products subsidised by the state are insurance of cattle against diseases, accidents, natural hazards, fire, malicious acts of third parties.

Thus, in 2016-2022, the state's financial resources were able to use: credit resources from 20.0 to 29.2% of operating small and medium-sized businesses operating in the agricultural sector. The low percentage of loan coverage confirms that for more than 70.0% of agribusiness entities this source of financing is still inaccessible. This is due, firstly, to the limited budgetary funds, and secondly, to the lack of credit resources distribution mechanism, which also confirms the need for its improvement in terms of expanding the scale of recipients of state support. It should be noted that the average size of credit resources per one subject of agribusiness for the period under review increased by 35.0% and amounted to 5574.8 million tenge in 2020. At the same time, the small amount of credit indicates the demand for microloans among borrowers, which necessitates the need to expand the use of this tool. Leasing was used to renew machinery

and equipment on average about 3.0 per cent and provided guarantees on average 0.2 per cent to SMEs engaged in agriculture (Table 5).

Table 5 - Indicators of state support to small and medium-sized businesses in agriculture by instruments

Indicator	2016 year	2017 year	2018 year	2019 year	2020 year	2021 year	2022 year	Growth rate 2022 to 2016, %
Number of SMEs in agriculture, thousand units	213,7	222,2	231,3	252,3	260,8	261,1	275,8	129,1
Number of SMEs that received loans, thousand units.	47,2	54,7	62,4	70,9	76,2	75,5	77,0	163,1
% coverage of SMEs with loans	22,1	24,6	27,0	28,1	29,2	28,9	27,9	-
Average loan size, million tenge	4404,7	4235,8	5682,7	5820,9	5574,8	-	-	-
Number of SMEs that received financing in the form of leasing, thousand units.	5999	6502	6878	7581	8190	9481	10934	182,3
% of SMEs that received a loan in the form of leasing	2,8	2,9	3,0	3,0	3,1	3,6	4,0	-
Number of guarantees issued, units.	н/д	248	553	341	391	347	-	-
% of coverage of SMEs that received guarantees	-	0,1	0,3	0,1	0,2	-	-	-

Note - Compiled by the author on the basis of sources [10; 12]

In addition, as noted in the study, the implementation of programmes by different operators significantly complicates the monitoring of programme implementation and control over the targeted and efficient use of budget funds. Reports on the results of the implementation of state programmes on the efficiency of the use of public funds do not contain analytical data in terms of the number of borrowers, financing instruments, the volume of allocated and disbursed funds in the context of industries and regions, which does not allow for a more detailed analysis and assessment of the scale and effect of the impact of public funding on the level of entrepreneurship development in the country. In our opinion, the existence of this circumstance does not allow us to identify "points of growth" both in the regional aspect and in the sectoral aspect.

Conclusions. Thus, economic relations in the agricultural sector are quite specific. It requires a special theoretical course in the field of agricultural economics. The role of the agricultural sector in the economy is undoubtedly high, and it is not about the creation of GDP. Agriculture of any state is called to provide the population with necessary products. Applying modern management tools in agribusiness, it is necessary to consider climatic factors affecting agricultural production. Strategic planning is not yet applied in most agricultural enterprises. Accelerated development of agribusiness requires well thought-out strategies and effective management at all levels. All types of financial services in agribusiness development should be aimed at maintaining and increasing the output of agricultural products (services).

The problems identified in the study in the system of business financing by the state allowed us to formulate a conclusion, which is based on the need to improve the measures of financial support, combining, firstly, the distribution of financial resources by regions in accordance with the volume of agricultural production, and secondly, taking into account the principle of targeted financing with the regulation of counter obligations, which will allow the state to ensure the effective use of invested funds and to obtain an estimate of the volume of agricultural production in the region. All financial support instruments should be improved and expanded, and the funds allocated by the state within the framework of state programmes should be subject to detailed monitoring by supervisory bodies.

REFERENCES:

1. 8-й съезд Национальной палаты предпринимателей «Атамекен» [Электронный ресурс]. URL: <http://president.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-viii-sezde> (дата обращения: 10.08.2024).
2. Проект постановления Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Концепции развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан до 2030 года [Электронный ресурс]. URL: <https://legalacts.egov.kz/npa> (дата обращения: 10.08.2024).
3. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении национального проекта по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы: утв. 12 октября 2021 года, №728 [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs> (дата обращения: 10.08.2024).
4. Национальный доклад: Казахстан 2018/2019 [Электронный ресурс]. URL: <https://gsb.nu.edu.kz/storage/files/shares/GEM%20project/ru-2018.pdf> (дата обращения: 10.08.2024).
5. Национальный доклад о состоянии предпринимательской активности в Республике Казахстан [Электронный ресурс]. URL: <https://oskemen.atameken.kz/uploads/content> (дата обращения: 10.08.2024).
6. Doing Business: отчет Всемирного банка [Электронный ресурс]. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020> (дата обращения: 10.08.2024).
7. Omarkhanova Zh., Misnik O., Mataibayeva G. et al. Influence of Environmental Factors of Influence on the Volume of Financing in the Agro-industrial Complex // Journal of Environmental Management and Tourism. 2022. Vol. 13, Issue 3(59). P. 790–801.
8. Участие дочерних компаний Холдинга в реализации программы [Электронный ресурс]. URL: <https://baiterek.gov.kz/ru/programs/gosudarstvennaya-programma> (дата обращения: 10.08.2024).
9. Годовой отчет за 2021–2023 гг. / АО «НУХ «Байтерек» [Электронный ресурс]. URL: <https://baiterek.gov.kz/ru/investoram-i-steykholderam/finansovaya-i-godovaya-otchetnost/> (дата обращения: 25.10.2024).
10. Годовые отчеты АО «Аграрная кредитная корпорация» за 2016–2022 годы [Электронный ресурс]. URL: <https://agrocredit.kz/main/about/annual-report/> (дата обращения: 25.10.2024).
11. Информация о гарантировании [Электронный ресурс]. URL: <https://fagri.kz/activities/guarantee/> (дата обращения: 10.04.2024).
12. Годовые отчеты за 2016–2022 годы / АО «КазАгроФинанс» [Электронный ресурс]. URL: <https://www.kaf.kz/about/reporting/yearly-report/> (дата обращения: 25.10.2024).

REFERENCES:

1. 8-j sez Natsional'noj palaty predprinimatelej «Atameken» [The 8th Congress of the National Chamber of Entrepreneurs "Atameken"]. URL: <http://president.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-viii-sezde> (data obrashcheniya: 10.08.2024). (In Russian).
2. Proekt postanovleniya Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan. Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya malogo i srednego predprinimatel'stva v Respublike Kazakhstan do 2030 goda [Draft Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. On Approval of the Concept for the Development of Small and Medium Enterprises in the Republic of Kazakhstan until 2030]. URL: <https://legalacts.egov.kz/npa> (data obrashcheniya: 10.08.2024). (In Russian).
3. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan. Ob utverzhdenii natsional'nogo proekta po razvitiyu predprinimatel'stva na 2021–2025 gody: utv. 12 oktyabrya 2021 goda, №728 [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. On Approval of the National Project for Entrepreneurship

Development for 2021–2025: Approved on October 12, 2021, №728]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs> (data obrashcheniya: 10.08.2024). (In Russian).

4. Natsional'nyj doklad: Kazakhstan 2018/2019 [National Report: Kazakhstan 2018/2019]. URL: <https://gsb.nu.edu.kz/storage/files/shares/GEM%20project/ru-2018.pdf> (data obrashcheniya: 10.08.2024). (In Russian).

5. Natsional'nyj doklad o sostoyanii predprinimatel'skoj aktivnosti v Respublike Kazakhstan [National Report on the State of Entrepreneurial Activity in the Republic of Kazakhstan]. URL: <https://oskemen.atameken.kz/uploads/content> (data obrashcheniya: 10.08.2024). (In Russian).

6. Doing Business: otchet Vsemirnogo Banka [Doing Business: World Bank Report]. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020> (data obrashcheniya: 10.08.2024). (In Russian).

7. Omarkhanova, Zh., Misnik O., Mataibayeva G., et al. (2022) Influence of Environmental Factors of Influence on the Volume of Financing in the Agro-industrial Complex // Journal of Environmental Management and Tourism. Vol. 13, Issue 3(59). P. 790–801. (In English).

8. Uchastie dochernikh kompanij Kholdinga v realizatsii programmy [Participation of Subsidiaries of the Holding in Program Implementation]. URL: <https://baiterek.gov.kz/ru/programs/gosudarstvennaya-programma> (data obrashcheniya: 10.08.2024). (In Russian).

9. Godovoj otchet za 2021–2023 gg. / AO «NUKh «Baiterek» [Annual Report for 2021–2023 / JSC "NUH Baiterek"]. URL: <https://baiterek.gov.kz/ru/investoram-i-steykkholderam/finansovaya-i-godovaya-otchetnost/> (data obrashcheniya: 25.10.2024). (In Russian).

10. Godovye otchety AO «Agrarnaya kreditnaya korporatsiya» za 2016–2022 gody [Annual Reports of JSC "Agrarian Credit Corporation" for 2016–2022]. URL: <https://agrocredit.kz/main/about/annual-report/> (data obrashcheniya: 25.10.2024). (In Russian).

11. Informatsiya o garantirovanii [Information on Guaranteeing]. URL: <https://fagri.kz/activities/guarantee/> (data obrashcheniya: 10.04.2024). (In Russian).

12. Godovye otchety za 2016–2022 gody / AO «KazAgroFinans» [Annual Reports for 2016–2022 / JSC "KazAgroFinance"]. URL: <https://www.kaf.kz/about/reporting/yearly-report/> (data obrashcheniya: 25.10.2024). (In Russian).

ОЦЕНКА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ КАЗАХСТАНА

Жамкеева М.К.*

PhD, АО "Казахстанский центр индустрии и экспорта "QazIndustry"
Астана, Республика Казахстан
e-mail: zh.makhabbat@mail.ru
ORCID: 0000-0003-4465-4754

Кулакова С.В.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики ФГБОУ ВО ЧелГУ (Костанайский филиал Челябинского государственного университета)
sveta_83.kost@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-1977-7040

Майер О.И.

PhD, доцент кафедры экономики ФГБОУ ВО ЧелГУ (Костанайский филиал Челябинского государственного университета)
pfunt_olga@inbox.ru
ORCID ID 0000-0003-3332-4530

Аннотация: Развитие малого и среднего бизнеса является одним из приоритетных направлений государственной экономической политики Казахстана. В этой связи в современном Казахстане особое внимание уделяется поддержке малого и среднего бизнеса (МСБ) в агропромышленном комплексе, поскольку он играет ключевую роль в обеспечении продовольственной безопасности и устойчивом развитии экономики. Основная цель исследования заключается в проведении оценки мер государственной поддержки финансирования МСБ в сельском

хозяйстве Республики Казахстан. Работа охватывает анализ механизмов финансирования, включая льготное кредитование, лизинг, гарантирование займов и субсидирование, реализуемых через специализированные государственные программы.

Особое внимание уделено роли АО «НУХ «Байтерек» и его дочерних организаций, оказывающих финансовую поддержку агробизнесу. Проведенное исследование выявляет ключевые проблемы в системе государственной поддержки, такие как недостаточная интеграция информационных систем и ограниченный доступ МСБ к финансированию. Результаты работы демонстрируют эффективность действующих программ, однако подчеркивают необходимость совершенствования механизмов распределения ресурсов, внедрения принципа «единого окна» и повышения прозрачности.

Научная значимость исследования заключается в анализе текущей ситуации и выявлении направлений улучшения политики поддержки МСБ. Практическая значимость работы заключается в возможности использования выводов и рекомендаций для разработки более эффективных инструментов государственной поддержки, что в долгосрочной перспективе может повысить уровень развития сельского хозяйства Казахстана и его конкурентоспособность на международной арене. Внесенный вклад позволяет улучшить стратегическое планирование в агросекторе и повысить доступность финансовых ресурсов для предпринимателей.

Ключевые слова: государственная поддержка, малый и средний бизнес, сельское хозяйство, финансирование, оценка эффективности, результативность, эффективность.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛЕРДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУҒА МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫ БАҒАЛАУ

Жамкеева М. К.*

PhD, «QazIndustry» Қазақстандық индустрия және экспорт орталығы» АҚ
Астана, Қазақстан Республикасы
e-mail: zh.makhabbat@mail.ru
ORCID: 0000-0003-4465-4754

Кулакова С. В.

экономика ғылымдарының кандидаты, Челябин мемлекеттік университетінің Федералдық мемлекеттік бюджеттік жоғары оқу орнының экономика кафедрасының доценті (Челябі мемлекеттік университетінің Қостанай филиалы)
e-mail: sveta_83.kost@mail.ru
ORCID: 0009-0009-1977-7040

Майер О. И.

PhD, Челябин мемлекеттік университетінің экономика кафедрасының доценті (Челябі мемлекеттік университетінің Қостанай филиалы)
e-mail: pfunt_olga@inbox.ru
ORCID: 0000-0003-3332-4530

Аңдатпа. Шағын және орта бизнесті дамыту Қазақстанның мемлекеттік экономикалық саясатының басым бағыттарының бірі. Осыған байланысты бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіп кешеніндегі шағын және орта бизнесті (ШОБ) қолдауға ерекше көңіл бөлінуде. Бұл оның азық-түлік қауіпсіздігін және экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз етудегі шешуші рөлімен байланысты. Зерттеудің негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы шағын және орта бизнес субъектілерін қаржыландыруды мемлекеттік қолдау шараларын бағалау. Жұмыс мамандандырылған мемлекеттік бағдарламалар арқылы жүзеге асырылатын жеңілдікті несиелеуді, лизингті, несиелерді кепілдендіруді және субсидиялауды қоса алғанда қаржыландыру тетіктерін талдауды қамтиды.

«Байтерек» ҰБХ» АҚ және оның АӨК қаржылық қолдау көрсететін еншілес ұйымдарының рөліне ерекше назар аударылады. Зерттеу мемлекеттік қолдау жүйесіндегі ақпараттық жүйелердің жеткіліксіз интеграциясы және ШОБ-тың қаржыландыруға қолжетімділігінің шектелуі сияқты негізгі проблемаларды анықтайды. Жұмыс нәтижелері қолданыстағы бағдарламалардың

тиімділігін көрсетеді, бірақ ресурстарды бөлу тетіктерін жетілдіру, «бір терезе» қағидатын енгізу және ашықтықты арттыру қажеттігін атап көрсетеді.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы ағымдағы жағдайды талдауда және ШОБ қолдау саясатын жетілдіру бағыттарын анықтауда жатыр. Жұмыстың практикалық маңыздылығы ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның ауыл шаруашылығының даму деңгейін және оның халықаралық аренадағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін мемлекеттік қолдаудың анағұрлым тиімді құралдарын әзірлеу үшін қорытындылар мен ұсыныстарды пайдалану мүмкіндігінде жатыр. Қосылған үлес аграрлық сектордағы стратегиялық жоспарлауды жақсартады және кәсіпкерлер үшін қаржылық ресурстардың қолжетімділігін арттырады.

Түйін сөздер: мемлекеттік қолдау, шағын және орта бизнес, ауыл шаруашылығы, қаржыландыру, нәтижелерді бағалау, өнімділік, тиімділік.

УДК 338.242
ГРНТИ 06.91

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-176-186>

Baitilenova E.S.*

Candidate of Economics, Acting Associate
Professor
M. H. Dulati Taraz Regional University
Taraz, Republic of Kazakhstan
e-mail: es.baitilenova@dulaty.kz
ORCID: 0000-0002-2838-2341

Saparova G.T.

Candidate of Economic Sciences,
Almaty Technological University,
Almaty, Kazakhstan
e-mail: gulnara_sto@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1528-104X

Ruziyeva E.A.

Candidate of Economic Sciences,
Head of the Department of Accounting and
Finance Almaty Technological University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: earuzieva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9120-7776

FOREIGN METHODOLOGY OF THE SYSTEM OF FINANCING SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN AGRICULTURE

Abstract: This study analyzes the international experience in financing small and medium-sized enterprises (SMEs) in agriculture.

The aim of the research is to identify and justify the potential for adapting effective international models of state financial support for SMEs in the agro-industrial sector to the economic and institutional context of Kazakhstan.

The research hypothesis assumes that the application of best practices in SME financial support implemented in developed countries (such as the USA, Canada, and China), when adapted to domestic conditions, can enhance the resilience of agribusiness and strengthen food security in Kazakhstan.

The study examines key mechanisms of government support for agricultural producers, including subsidies, concessional lending, and microfinance. The scientific novelty lies in the systematization of international financing methods for the agricultural sector, which offers deeper insights into state regulatory instruments. The practical significance of the research consists in the development of applied recommendations for implementing the most effective foreign financial support models. The findings may be of value to policymakers and agricultural entrepreneurs.

Keywords: financing, small and medium business, economic savings, government support, preferential lending, subsidies, microfinance.

INTRODUCTION

The development of small and medium-sized enterprises (SMEs) is one of the key priorities of Kazakhstan's national economic policy. This is reflected in the country's main strategic documents, which set the goal of increasing the share of SMEs in the national gross domestic product to 50% by 2050 [1].

In his Address to the People of Kazakhstan, "The Economic Course of a Fair Kazakhstan," President Kassym-Jomart Tokayev highlights several important points. First, the measures taken in recent years have contributed to the stable growth of both small and large businesses. However, the development of medium-sized enterprises remains insufficient. Second, the "Business Roadmap" and "Economy of Simple Things" programs should be merged into a unified comprehensive initiative to support SMEs. Third, it is essential to differentiate government support based on the technological complexity of production and the categories of businesses. Fourth, despite the enormous potential of the domestic agricultural sector, it remains underutilized [2].

Currently, Kazakhstan is creating favorable conditions for further entrepreneurial development by offering financial, property, and informational support. As part of financial

assistance, the state has launched several programs aimed at supporting mass entrepreneurship and start-up initiatives, including those operating under public-private partnerships in various sectors of the economy. At the same time, supporting entrepreneurship in agriculture—a sector of strategic importance for ensuring national food security—is of particular significance.

For this reason, establishing mechanisms for uninterrupted financing of SMEs in the agricultural sector, which directly impacts the country's food security, has become a strategic priority. These considerations determined the relevance and focus of the present study.

The objective of this research is to explore the potential for adapting foreign financing methodologies to the economic context of Kazakhstan.

LITERATURE REVIEW

This study draws upon the works of Kazakhstani, Russian, and international scholars on the financing of small and medium-sized enterprises (SMEs) in agriculture. In addition, it utilizes the Laws of the Republic of Kazakhstan, regulatory legal acts, and official policy documents related to the development of entrepreneurship and the agro-industrial sector.

A central focus of the literature is the concept of financing, which is interpreted in various ways and remains a subject of academic debate.

O.N. Gorbunova defines financing as the irrevocable allocation of public funds made available to enterprises, organizations, and institutions for the implementation of their statutory activities [3]. N.I. Khimcheva and E.V. Pokachalova complement this view by emphasizing the legal dimension, describing financing as the regulated right to allocate public (state or municipal) funds, typically provided free of charge and non-refundable, except when the law requires compensation or repayment—for the operational and developmental needs of organizations [4].

Yu.A. Krokhina characterizes financing as a type of distributive relationship in the budgetary sphere, aimed at supporting expanded reproduction [5]. E.D. Sokolova echoes this interpretation, underscoring the key feature of financing as “the gratuitous and irrevocable provision of funds” [6].

In legislative terms, the Budget Code of the Republic of Kazakhstan defines financing as the allocation of budgetary funds to recipients [7].

Based on the analysis of the cited sources, two key features of financing can be identified. First, it is generally limited to the public sector, involving the distribution of state resources. Second, financing is typically provided on a unilateral, gratuitous, and non-refundable basis.

Furthermore, a review of the literature reveals that many scholars do not provide a detailed definition of financing itself, but instead highlight its strong ties to budgetary allocations, lending, and investment instruments —often treating them as sources, types, or mechanisms for attracting financial capital.

RESEARCH METHODS AND MATERIALS

The methodological basis of this study is grounded in general scientific principles and specialized research methods focused on analyzing international approaches to financing small and medium-sized enterprises (SMEs) in agriculture and evaluating their applicability to the Kazakhstani context.

Comparative analysis was employed to identify similarities and differences in state financing systems for agribusiness across countries such as the United States, Canada, China, and members of the European Union. This approach enabled the assessment of various institutional frameworks and tools of state support, including subsidies, concessional lending, and insurance mechanisms.

Statistical analysis was used to evaluate key quantitative indicators reflecting the development of SMEs and the scale of support measures (e.g., SME contributions to GDP and employment). Data processing techniques included grouping, averaging, and cross-country comparison.

Graphical methods were applied to visualize trends and differences in interest rates, SME sector contributions, and the distribution of financing instruments among different countries. The figures and tables presented in the study are based on official datasets.

System and process approaches facilitated the conceptualization of financing mechanisms as complex and dynamic interactions between state authorities, financial institutions, and business entities. This allowed for a structured analysis of how public support functions and how it is distributed.

Document and source analysis was conducted through the review of legislative and policy documents—such as the Budget Code of the Republic of Kazakhstan and the Kazakhstan-2050 strategic program—as well as internationally recognized studies, including the OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship 2020.

Materials

The empirical foundation of the research was built on the following sources:

Official statistical data from the OECD, World Bank, and national agencies (e.g., stat.gov.kz for Kazakhstan);

Legislative and programmatic documents from Kazakhstan, Canada, the United States, China, and the European Union concerning SME and agricultural development policy;

Scholarly publications and expert analyses on mechanisms of public financial support for agriculture in developed economies;

Analytical reports, including the National Report on the State of Entrepreneurial Activity in Kazakhstan, OECD statistical scoreboards, and the CropForLife database.

All visual materials (Tables 1–3) were compiled based on these sources and are appropriately cited in the corresponding sections of the article.

DISCUSSIONS AND RESULTS

Agriculture is recognized as a priority and strategically significant sector of public policy in many developed countries. Small and medium-sized enterprises (SMEs) continue to serve as crucial drivers of national economic development, particularly in European and Asian economies. According to OECD data, SMEs account for over 95% of all enterprises and generate 60–70% of total employment in member countries. In some cases, these figures are even higher—for instance, SMEs provide 72% of employment in Slovakia. In Russia, SMEs account for around 30% of employment, while in ASEAN countries the figure is approximately 50%. Across Asia, SMEs represent 96% of all enterprises and employ 62% of the workforce. Their contribution to GDP is equally significant: 51% in the United Kingdom, 53% in Germany, 60% in Finland, and 63% in the Netherlands [8].

According to OECD benchmarks, SMEs are expected to contribute 68% to total employment, 53% to exports, and 50% to gross domestic product. In countries with a transitional economic background similar to Kazakhstan's, such as Poland and the Czech Republic, the SME share in GDP in 2018 was 52.9% and 56.0%, respectively. By 2019, most European countries had surpassed the 50% threshold, reflecting a favorable institutional environment conducive to SME development [8].

To ensure food security and stimulate the growth of the agricultural sector, many governments have introduced comprehensive financial and non-financial support systems specifically targeted at SMEs, which represent the majority of agricultural producers. A comparative analysis of international practices reveals that the most effective support structures are managed by specialized public agencies endowed with sufficient financial resources and administrative authority to implement entrepreneurship policies.

These institutions are typically designed to reduce bureaucratic burdens and guarantee equal access to resources and support mechanisms for all market participants. In certain cases, these agencies delegate executive powers to other entities—such as commercial banks, development funds, or line ministries—thus enhancing the efficiency and flexibility of program implementation (see Table 1).

Table 1. Government bodies implementing the policy of state support for the agro-industrial complex

№	State	Government body
	U.S.A.	U.S. Small Business Administration (SBA)
	UK	National Small Business Service Agency (SBS)
	Germany	Directorate General for Small and Medium-sized Enterprises, Crafts, Services and Free Professions ((DG VIII) of the Federal Ministry of Economics and Technology (BMWAb)
	Japan	Small and Medium Enterprise Agency (SMEA)
	Hungary	National Council for Entrepreneurship Development
	Poland	Department of Handicrafts, Small and Medium Enterprises
	Kazakhstan	NUH Baiterek JSC
	China	China Business Coordination and Cooperation Centre (CBCC) as part of the National Development and Reform Commission (NDRC). State Fund for the Development of Small and Medium Enterprises
	Canada	Canadian Business Network
	Russia	SME Corporation

Note - Compiled by the author on the basis of source [8]

Currently, the agricultural production market is largely dominated by high-income developed countries, where entrepreneurship in the sector has reached considerable levels due to consistent government support. International experience in financing SMEs in agriculture demonstrates a variety of instruments, with direct financial support (e.g., subsidies and grants) and price support mechanisms being the most widespread. Countries such as Russia, Kazakhstan, Australia, Canada, the Czech Republic, and Denmark tend to prioritize direct assistance, while the United States and the European Union rely heavily on price support systems.

A review of scientific literature on the effectiveness of state support policies in agribusiness indicates that most governments employ a mix of tools such as public funding programs, concessional lending, export subsidies, tariffs, and insurance schemes [9]. These regulatory instruments collectively ensure that agricultural producers receive adequate income and have the capacity for reinvestment and business expansion. For example, in EU countries, approximately two-thirds of farm income is derived from subsidies and other non-market sources, while in Japan this figure reaches up to 80% [10].

Beyond purely economic goals, agricultural support policies in many countries are also aimed at preserving rural communities, protecting the environment, and fostering sustainable regional development. These programs often contribute to maintaining population levels in rural areas and supporting ecologically responsible farming practices.

Most developed countries that are members of the World Trade Organization implement agricultural support within the WTO's recognized "boxes" or classifications of aid:

- Producer Support Estimate (PSE) – direct subsidies provided to agricultural producers;
- General Services Support Estimate (GSSE) – funding for infrastructure, research, and training;
- Consumer Transfers – subsidies or price supports that benefit end-users [11].

A global review also reveals that interest rate subsidies are among the most frequently used tools for financing SMEs in agriculture. However, this particular instrument is notably absent in the entrepreneurship stimulation policies of countries such as Canada, the United States, and EU members. Furthermore, venture capital financing remains underdeveloped or entirely absent in several countries, including Belarus, Kazakhstan, Ukraine, and Switzerland.

A summary of the most common SME support instruments used internationally is provided in Table 2.

Table 2. Instruments of state financing of SMEs in OECD countries

State support measures for small and medium-sized businesses	Countries
State guarantees of loans	Spain, Netherlands, Slovakia, Slovenia, Austria, Denmark, Finland, Italy, Hungary, Germany, Switzerland, France, Poland, Belgium, Portugal, Kazakhstan
Direct lending to SMEs	Australia, Canada, Czech Republic, Czech Republic, Denmark, Greece, Kazakhstan, Russia, USA, UK, Kazakhstan
Interest rate subsidy	Hungary, Portugal, Spain, Hungary, Turkey, Kazakhstan
Bank lending	Austria, Canada, Kazakhstan, Kazakhstan, Turkey, USA, UK, EU, Kazakhstan
Providing special conditions for startup guarantees	Denmark, Switzerland, Netherlands, Austria, Czech Republic, Estonia, France, France, Kazakhstan
Venture financing	Australia, Austria, Canada, France, Japan, USA, UK
State co-financing (including pension funds)	Switzerland, Ireland, Denmark

Note - Compiled by the author on the basis of source [11]

Kazakhstan's agricultural producers operate under conditions of heightened natural and climatic risks, which makes sustained state support essential. Therefore, studying successful international practices and adapting them to Kazakhstan's agricultural realities is both timely and necessary. Particular interest lies in the experiences of countries with similar environmental and agricultural risk profiles.

Among these, the United States offers a notable model. The American system of agribusiness financing is built on a comprehensive organizational and economic framework that combines various forms of state support. The level of federal spending on agriculture in the U.S. fluctuates depending on both domestic and global economic conditions—rising during crises and declining in more stable periods.

Two main components dominate U.S. federal agricultural expenditure: income stabilization programs, which account for approximately 60% of the budget line for agriculture, and agricultural research and science services. Budgetary support covers about one-third of all American farmers. Producers who sell at least 70% of their output annually are eligible for loans, subsidies, machinery leasing, and crop insurance covering up to 50% of losses [12].

The Small Business Administration (SBA) supports entrepreneurs through its regional offices by offering:

- loan guarantees from credit institutions;
- contract performance guarantees, covering agreements up to USD 5–10 million;
- access to venture capital via licensed Small Business Investment Companies;
- training and educational programs;
- public procurement access, with a minimum 23% share reserved for small businesses;
- support for technological innovation;
- and mentorship programs connecting experienced entrepreneurs with startups.

While SBA programs are broad, agriculture-specific support is provided by the U.S. Department of Agriculture. These include:

- biofuel and energy efficiency initiatives;
- rural infrastructure grants;
- soft loans and direct subsidies;
- equipment leasing;
- and farm-specific grants and insurance [12].

Price regulation is the cornerstone of U.S. agricultural support, delivered through commodity loans, government procurement, tariffs, and export subsidies. A key instrument is the “marketing loan” system, which guarantees a minimum income for producers in the event of market price drops. Producers pledge harvested crops to the Commodity Credit Corporation in exchange for loans, repaid either through transferring the collateral or via local market prices without interest, depending on market conditions.

The agricultural credit system also includes a strong cooperative banking structure, representing over 25% of total agricultural lending. This system comprises seven regional cooperative banks and one national cooperative bank supporting agribusinesses and farmer associations [13].

Environmental sustainability is also a focus: the U.S. allocates 15 million hectares of land for conservation through soil protection, wetlands restoration, and rotation exclusion programs, helping preserve 700 million tons of soil annually.

The U.S. employs nine major agricultural financing tools:

- Agricultural subsidies
- On-farm storage loans
- Farm operating loans
- Farm ownership loans
- Loans for farm laborers
- Financing for beginning farmers
- Contract farming
- Special mortgage loans
- Value chain financing [13].

Canada also demonstrates a high level of government support—over 70% of total agricultural assistance. The Canadian Business Network, a collaboration among federal and provincial bodies, delivers integrated services for SME development, including:

- business consulting;
- tax and accounting advice;
- business planning;
- and financial support.

A variety of federal and provincial programs serve farmers:

- short-term loans of up to CAD 400,000 with low interest and partial interest subsidies;
- government guarantees for land purchases;
- guaranteed pricing mechanisms;
- insurance against adverse weather and disasters;
- marketing grants;
- and emergency assistance.

The Farm Credit Canada (FCC) agency plays a central role, offering soft loans backed by government guarantees of up to 95% under the CALA (Canadian Agricultural Loans Act) Program. Additionally, Canada uses targeted subsidies across multiple thematic programs:

- AgriInvest (investment support),
- AgriStability (income stabilization),
- AgriInsurance (risk coverage),
- AgriRecovery (disaster relief),
- AgriRisk Initiatives, AgriInnovations, AgriCompetitiveness, and AgriMarketing.

These integrated subsidies enhance both financial viability and managerial capacity in agriculture.

Canada's robust banking infrastructure also enables affordable credit access, with average interest rates ranging from 3.0% to 5.7%. The emphasis on entrepreneurship has led to the establishment of the Business Development Bank of Canada (BDC), offering targeted lending programs for SMEs.

Table 3 summarizes average interest rates in selected OECD countries.

Table 3. Average interest rate on loans and borrowings from banks in some countries

Country	Average interest rate on loans and borrowings, %
Canada	5,7
Czech Republic	3,14
Slovakia	3,0
Switzerland	1,96
UK	3,44
France	1,48
South Korea	3,82
U.S.A.	5,16
Russia	10,08
Kazakhstan	12,71

Note - Compiled by the author on the basis of source [13]

The Business Development Bank of Canada (BDC) plays a vital role in supporting SMEs through a range of financial and strategic services. The key areas of support include:

1. Lending – provision of long-term loans (up to 30 years for specific purposes) on favorable terms. These loans feature flexible repayment schedules and options for deferred principal payments, catering to various business needs.

2. Access to venture capital – BDC Venture Capital offers direct financing to growth-oriented enterprises. In addition, venture funding is channeled through specialized investment funds backed by the parent company and external investors. Priority sectors include clean energy, healthcare, information technology, and telecommunications.

3. Securitization support – assistance is provided to SMEs and leasing companies that do not meet the eligibility requirements or lack the portfolio size to issue asset-backed securities independently. These enterprises can access funding via the Multi-Seller Platform for Small Originators (MSPSO).

4. Smart-Tech Program – a dedicated initiative enabling SMEs to integrate information and communication technologies (ICT) into their operations. Through this program, businesses can access end-to-end services for digital modernization and productivity enhancement [13].

Leasing also serves as an important financing tool in Canadian agriculture. Farmers can rent modern equipment for a defined period, making fixed payments without bearing the full costs of ownership. One of the key advantages is the ability to regularly upgrade to the latest machinery, thereby maintaining technological competitiveness. Additionally, maintenance and repair obligations typically rest with the leasing company, which significantly reduces operational risks and overhead costs [14].

Overall, Canada's SME support system is comprehensive and diversified, offering entrepreneurs access to financial and non-financial resources from various channels aligned with different stages and sectors of business activity.

In China, the rapid development of small businesses has become a cornerstone of national economic strategy. Several years ago, the Chinese government shifted its policy focus from resource-intensive heavy industries toward SME development. This strategic transformation aims to achieve full modernization by 2050, positioning China among global innovation leaders. Currently, SMEs hold 65% of the nation's patents, produce over 80% of new products, contribute nearly 50% of total tax revenues, and account for 60% of export volume. These enterprises are deeply involved in the country's technological advancement.

The business support infrastructure in China consists of approximately 800 state-run and 1,000 commercial support centers, categorized by ownership type. Their services include consulting, legal and technological assistance, and workforce training. Government assistance is available at both the start-up and growth stages, ensuring long-term viability of SME operations.

Additional support measures include:

- Partial compensation (up to 50%) for participation in exhibitions and trade fairs;
- Subsidization of intellectual property registration costs;
- Information and legal guidance, and
- Mentorship programs, under which experienced professionals provide volunteer support to entrepreneurs for up to three years.

In the agricultural sector, financing is provided through three major institutions:

- the Agricultural Bank of China,
- the Agricultural Development Bank, and
- the State Development Bank.

Their responsibilities include issuing loans for the purchase, storage, and processing of agricultural products, as well as providing financial aid to individuals and businesses operating in the rural economy. In addition, regional financial institutions support local agricultural lending needs.

To mitigate risks in the sector, China has established an agricultural insurance company, which offers coverage for farming activities. Notably, 30% of insurance premiums are subsidized by the state, making risk management more accessible to producers.

CONCLUSIONS AND RESULTS

The analysis of international experience in financing small and medium-sized enterprises (SMEs) in agriculture allows us to draw the following key conclusions:

1. Widespread use of state support mechanisms Developed countries actively employ both direct financial support (e.g., subsidies, grants) and price-based interventions (e.g., guaranteed prices, marketing loans) to sustain agricultural producers. In countries like the United States, financing programs are regionally differentiated, enabling targeted support for specific sectors based on local production capacity and economic potential.

2. In the context of World Trade Organization (WTO) requirements, many countries are shifting from policies aimed at increasing gross agricultural output toward those that stabilize and support farm income.

3. Institutional organization of financing systems

Effective financing frameworks are typically based on specialized institutions that act as intermediaries between the state and business. These entities provide advisory, informational, educational, and technical support. Agricultural financing is commonly centralized through sector-specific banks, allowing for more efficient management and disbursement of state funds. This model also extends to microfinance, where apex financial institutions ensure the integration of microfinance organizations into national financial systems and improve SME access to financial services.

4. Best practices: United States, Canada, and China

The most effective national models for agribusiness financing are observed in the USA, Canada, and China. These systems are characterized by:

- Broad availability of financial resources for enterprises;
- A comprehensive and flexible support framework, including tax incentives and price stabilization tools;
- Production planning mechanisms that enable farmers to generate income, recover production costs, and achieve profitability.

5. Focus on rural development and sustainability

In addition to supporting agricultural production, the policy frameworks in many developed countries emphasize rural revitalization, preservation of the rural way of life, environmental sustainability, and food security. Specialized financing programs are designed to promote self-employment, maintain ecological balance, and support the production of environmentally friendly agricultural goods in rural regions.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Президент Республики Казахстан – Лидер Нации Н.А. Назарбаев. «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства: послание народу Казахстана от 14 декабря 2012 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>. 10.08.2021.
2. Президент Республики Казахстан К.-Ж. Токаев. Экономический курс Справедливого Казахстана: послание народу Казахстана от 1 сентября 2023 года // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37321590. 25.10.2023.
3. Горбунова О.Н., Грачева Е.Ю., Соколова Э.Д. Финансовое право: учеб. – М., 2003. – 532 с.
4. Химичева Н.И., Покачалова Е.В. Финансовое право: учеб.-метод. комплекс. – М.: Норма, 2005. – 462 с.
5. Крохина Ю.А. Финансовое право России. – М.: Норма, 2008. – 720 с.
6. Соколова Э.Д. Правовое регулирование финансовой деятельности государства и муниципальных образований. – М.: Юриспруденция, 2009. – 264 с.
7. Бюджетный кодекс Республики Казахстан: принят 4 декабря 2008 года, №95-IV // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095_10.08.2021.
8. Национальный доклад о состоянии предпринимательской активности в Республике Казахстан // <https://oskemen.atameken.kz/uploads/content>. 10.08.2021.
9. Сектор малого и среднего предпринимательства: Россия и Мир // <http://stolypin.institute/wpcontent/uploads/2018/07/issledovanie-ier-msp>. 27.07.2019.
10. Подсошкин П.Г., Соколова И.А., Шадрин В.К. Льготное кредитование малого предпринимательства в АПК // Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ. – 2018. – №2. – С. 26-39.
11. OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship 2020: An OECD Scoreboard // <https://read.oecd-ilibrary.org>. 10.08.2021.
12. Прокофьев М., Сибиряев А.С. Мировой опыт государственной финансовой поддержки сельского хозяйства // Вестник НГИЭИ. – 2019. – №2(93). – С. 119-125.
13. Agricultural Loans and Its Types of Finance: Qualify and Find Lenders // <https://cropforlife.com/agricultural-loans-and-its-types-of-finance/>. 05.11.2023.
14. Бородкина В.В., Москвина А.В., Рыжкова О.В. и др. Государственная поддержка субъектов малого и среднего бизнеса северных стран: Канада, США, Финляндия, Швеция // Российское предпринимательство. – 2015. – №16(21). – С. 3743-3764.

REFERENCES:

1. Prezident Respubliki Kazahstan – Lider Nacii N.A. Nazarbaev. «Strategija «Kazahstan-2050»: novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva: poslanie narodu Kazahstana ot 14 dekabrja 2012 goda // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>. 10.08.2021.
2. Prezident Respubliki Kazahstan K.-Zh. Tokaev. Jekonomicheskij kurs Spravedlivogo Kazahstana: poslanie narodu Kazahstana ot 1 sentjabrja 2023 goda // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37321590. 25.10.2023.
3. Gorbunova, O.N., Gracheva, E.Ju., Sokolova, Je.D. Finansovoe pravo: ucheb. – M., 2003. – 532 s.
4. Himicheva, N.I., Pokachalova, E.V. Finansovoe pravo: ucheb.-metod. kompleks. – M.: Norma, 2005. – 462 s.
5. Krohina, Ju.A. Finansovoe pravo Rossii. – M.: Norma, 2008. – 720 s.
6. Sokolova, Je.D. Pravovoe regulirovanie finansovoj dejatel'nosti gosudarstva i municipal'nyh obrazovanij. – M.: Jurisprudencija, 2009. – 264 s.
7. Bjudzhetnyj kodeks Respubliki Kazahstan: prinjat 4 dekabrja 2008 goda, №95-IV // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095_10.08.2021.

8. Nacional'nyj doklad o sostojanii predprinimatel'skoj aktivnosti v Respublike Kazahstan // <https://oskemen.atameken.kz/uploads/content>. 10.08.2021.
9. Sektor malogo i srednego predprinimatel'stva: Rossiya i Mir // <http://stolypin.institute/wpcontent/uploads/2018/07/issledovanie-ier-msp>. 27.07.2019.
10. Podsozhkin, P.G., Sokolova, I.A., Shadrin, V.K. L'gotnoe kreditovanie malogo predprinimatel'stva v APK // Social'no-jekonomicheskij i gumanitarnyj zhurnal Krasnojarskogo GAU. – 2018. – №2. – S. 26-39.
11. OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship 2020: An OECD Scoreboard // <https://read.oecd-ilibrary.org>. 10.08.2021.
12. Prokof'ev, M., Sibirjaev, A.S. Mirovoj opyt gosudarstvennoj finansovoj podderzhki sel'skogo hozjajstva // Vestnik NGIel. – 2019. – №2(93). – S. 119-125.
13. Agricultural Loans and Its Types of Finance: Qualify and Find Lenders// <https://cropforlife.com/agricultural-loans-and-its-types-of-finance/>. 05.11.2023.
14. Borodkina, V.V., Moskvina, A.V., Ryzhkova, O.V. i dr. Gosudarstvennaja podderzhka sub#ektov malogo i srednego biznesa severnyh stran: Kanada, SShA, Finljandija, Shvecija // Rossijskoe predprinimatel'stvo. – 2015. – №16(21). – S. 3743-3764.

ЗАРУБЕЖНАЯ МЕТОДОЛОГИЯ СИСТЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Байтиленова Е.С.*

Кандидат экономических наук, и.о. доцента
Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати
Тараз, Республика Казахстан
e-mail: es.bajtilenova@dulaty.kz
ORCID: 0000-0002-2838-2341

Сапарова Г.Т.

Кандидат экономических наук,
Алматинский технологический университет
Алматы, Казахстан
e-mail: gulnara_sto@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1528-104X

Рузиева Е.А.

Кандидат экономических наук,
заведующая кафедрой бухгалтерского учета и финансов
Алматинский технологический университет
Алматы, Казахстан
e-mail: earuzieva@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9120-7776

Аннотация: Настоящее исследование посвящено анализу зарубежного опыта финансирования малого и среднего бизнеса (МСБ) в сельском хозяйстве. Цель исследования — определить и обосновать возможность адаптации эффективных зарубежных моделей государственной финансовой поддержки МСБ в агропромышленной сфере к экономическим и институциональным условиям Казахстана.

Гипотеза исследования заключается в том, что использование лучших практик финансовой поддержки МСБ, реализуемых в развитых странах (США, Канада, Китай и др.), при условии адаптации к отечественным реалиям, может способствовать повышению устойчивости агробизнеса и укреплению продовольственной безопасности Казахстана.

В работе рассматриваются ключевые механизмы государственной поддержки сельхозтоваропроизводителей, включая субсидии, льготное кредитование и микрофинансирование. Научная новизна заключается в систематизации зарубежных методов финансирования аграрного сектора, что способствует более полному осмыслению инструментов государственного регулирования. Практическая ценность исследования состоит в разработке прикладных рекомендаций по использованию наиболее действенных зарубежных моделей финансовой поддержки. Результаты могут быть полезны государственным органам, занимающимся формированием экономической политики, а также субъектам предпринимательства в аграрной сфере.

Ключевые слова: финансирование, малый и средний бизнес, экономия экономики, государственная поддержка, льготное кредитование, субсидии, микрофинансирование.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ШЕТЕЛДІК ӘДІСТЕМЕСІ

Байтиленова Е. С.*

экономика ғылымдарының кандидаты,
доцент м.а.
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік
университеті
Тараз, Қазақстан Республикасы
e-mail: es.bajtilenova@dulaty.kz
ORCID: 0000-0002-2838-2341

Сапарова Г. Т.

экономика ғылымдарының кандидаты,
Алматы технологиялық университеті
Алматы, Қазақстан
e-mail: gulnara_sto@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1528-104X

Рузиева Е. А.

экономика ғылымдарының кандидаты,
Есеп және қаржы кафедрасының меңгерушісі
Алматы технологиялық университеті
Алматы, Қазақстан
e-mail: earuzieva@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9120-7776

Аңдатпа. Бұл зерттеу ауыл шаруашылығындағы шағын және орта бизнесті (ШОБ) қаржыландырудың шетелдік тәжірибесін талдауға арналған.

Зерттеудің мақсаты – агроөнеркәсіптік саладағы ШОБ-ты мемлекеттік қаржылық қолдаудың тиімді шетелдік модельдерін Қазақстанның экономикалық және институционалдық жағдайларына бейімдеу мүмкіндігін анықтау және негіздеу.

Зерттеу гипотезасы: дамыған елдерде (АҚШ, Канада, Қытай және т.б.) іске асырылған ШОБ-ты қаржылық қолдаудың үздік тәжірибелерін отандық жағдайларға бейімдеп қолдану агробизнесінің тұрақтылығын арттыруға және Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін нығайтуға ықпал етеді.

Жұмыста ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін қолдаудың негізгі тетіктері, соның ішінде субсидия, жеңілдетілген несиелеу және микроқаржы құралдары қарастырылады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы – аграрлық секторды қаржыландырудың шетелдік әдістерін жүйелеу арқылы мемлекеттік реттеу құралдарын тереңірек түсіндіру. Зерттеудің практикалық маңыздылығы – шетелдік қаржылық қолдаудың ең тиімді үлгілерін пайдалануға қатысты қолданбалы ұсынымдар әзірлеу. Зерттеу нәтижелері экономикалық саясатты қалыптастыратын мемлекеттік органдарға және аграрлық саладағы кәсіпкерлерге пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: қаржыландыру, шағын және орта бизнес, экономика, мемлекеттік қолдау, жеңілдетілген несиелеу, субсидия, микроқаржы.

МРНТИ: 06.52.35

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-187-196>

Тузубекова М. К.*

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент
«Тұран-Астана» университеті
Астана, Қазақстан Республикасы
e-mail: t-madina@yandex.ru
ORCID: 0000-0001-7135-4402

Чемирбаева М. Б.

экономика магистрі
әл-Фараби атындағы Қазақ мемлекеттік
университеті,
Алматы, Қазақстан
e-mail: mergul_b@mail.ru
ORCID: 0000-0002-6337-8057

Макишева Ж. А.

экономика ғылымдарының кандидаты,
қауымд. профессор
Алматы технологиялық университеті
Алматы, Қазақстан,
e-mail: makishevazha@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9659-8689

БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа. Білім – қоғамның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуының, халықтың әл-ауқатын арттырудың, ұлттық мүдделерді қорғаудың және мемлекеттің халықаралық аренадағы беделі мен бәсекеге қабілеттілігін арттырудың стратегиялық ресурсы. Білім экономикасын қалыптастырудың қазіргі заманғы үрдісі жағдайында бұл қоғамның «зияткерлік капиталының» негізін құрайтын «адам» факторының ерекше маңызды рөлін тануға әкелді.

Қазақстан Республикасының ұлттық экономикасының өзекті мәселелерінің бірі – оның бәсекеге қабілеттілігінің жоғары деңгейін қалыптастыру және қолдау. Жоғарыда аталған аксиома «Қазақстан-2030» стратегиясында және мемлекеттік экономиканы жаңғыртуға бағытталған басқа да мемлекеттік бағдарламаларда бекітілген. Бұл мәселені шешуде білім мен ғылым маңызды рөл атқарады. Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту жөніндегі мемлекеттік саясатына сәйкес білім беру саласы, ең алдымен бастауыш білім беру республика экономикасының инновациялық дамуын қолдау жөніндегі мемлекеттік қызметтердің негізгі бағытына айналуы тиіс. Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесінде қалыптасып жатқан адам факторы рөлі мен оған қойылатын талаптардың өзгеруіне байланысты жоғары білім беру жүйесінің даму мәселелерін зерттеудің маңызы ерекше. Кәсіби кадрларды даярлауға деген көзқарастың өзгеруі әлеуметтік-экономикалық ортаның динамикасымен, экономикалық және әлеуметтік жүйелердің қызмет етуінің инновациялық формаларымен анықталады.

Сонымен қатар, Қазақстанның әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялануының қазіргі жағдайында және бюджеттік шығыстардың тиімділігін арттыру қажеттілігі жағдайында білім беру ұйымдарын қаржыландырудың шетелдік тәжірибесін зерделеу ерекше өзекті болып отыр. Бұл басқарудың ең тиімді үлгілерін анықтауға және оларды ұлттық контекстке бейімдеуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты – білім беруді қаржыландырудың шетелдік үлгілеріне салыстырмалы талдау жүргізу және оларды Қазақстан жағдайында қолдану мүмкіндіктерін анықтау.

Түйін сөздер: жоғары білім, стратегия, басқару жүйесі, әлеуметтік даму, жоғары білім

КІРІСПЕ

Елдің тұрақты экономикалық және әлеуметтік дамуында жоғары білімнің рөлі өте маңызды. Жоғары білім беру жүйесі мемлекеттің дамуына тікелей әсер ететін бірнеше негізгі функцияларды орындайды: экономикалық және әлеуметтік даму; әлемдік аренада позицияларды нығайту; азаматтардың өмір сүру сапасы.

Қазіргі кезеңде білімнің саны ғана емес, сапасы да маңызды аспектке айналууда. Экономиканы цифрландыру, жаһандану, еңбек нарығы құрылымындағы өзгерістер сияқты заманауи сын-қатерлер білім беру бағдарламаларын ұдайы жетілдіруді, жоғары оқу орындарының икемділігі мен бейімделуін талап етеді.

Зерттеу тақырыбы өзекті және көп қырлы, өйткені ол білім беру ұйымдары қызметінің маңызды аспектісіне, атап айтқанда, әртүрлі деңгейдегі мемлекеттік реттеу тетіктеріне қатысты. Бұл мәселелер инновацияларға, цифрландыруға және жаһанданудың жаңа сын-қатерлеріне бейімделуді қоса алғанда, білім беру жүйесіне қойылатын динамикалық өзгеретін талаптар жағдайында ерекше маңызды болуда.

Зерттеудің мақсаты – білім беруді қаржыландырудың шетелдік үлгілеріне салыстырмалы талдау жүргізу және оларды Қазақстан жағдайында қолдану мүмкіндіктерін анықтау.

ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ

Ғылыми әдебиеттерде жоғары білім беру жүйесінің зерттеу нысаны ретінде қызмет етуінің әртүрлі аспектілері экономикалық теория тұрғысынан да, әкімшілік, әлеуметтану және психология тұрғысынан да қарастырылады [1].

Қазақстан Республикасындағы жоғары білім берудің даму процестерінің динамикасы анағұрлым терең және жүйелі талдауды талап етеді. Білім беру жүйесін жетілдірудің жеке аспектілеріне қатысты теориялық әзірлемелерге қарамастан, оның жан-жақты дамуы әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, халықаралық тенденциялар, инновациялық технологиялар және елдегі саяси жағдай сияқты көптеген факторларды есепке алуды талап етеді [2].

ЭЫДҰ елдерінде білім беруді қаржыландыру бойынша ауқымды зерттеулердің болуына қарамастан, ғылыми әдебиеттер посткеңестік контексте бұл үлгілерді трансформациялауға жеткіліксіз көңіл бөледі. Бұл Қазақстанның ұлттық ерекшеліктерін ескеретін кешенді талдаудың қажеттігін көрсетеді.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Мақалада жалпы ғылыми әдістер қолданылады: жүйелеу, талдау, синтез, жіктеу, жалпылау, топтастыру, салыстырмалы талдау және т.б.

Зерттеу салыстырмалы талдау әдістеріне, соның ішінде АҚШ, Ұлыбритания, Германия, Франция, Канада және Қытайдағы білім беруді қаржыландыру үлгілерін салыстыруға негізделген. Мәліметтерді жүйелеу үшін кластерлеу және типология әдістері қолданылды. Дереккөздер ЭЫДҰ, ЮНЕСКО, Дүниежүзілік банктің статистикалық есептері және қатысушы елдердің ұлттық құжаттары болды.

НӘТИЖЕЛЕР МЕН ТАЛҚЫЛАУ

Бүкіл әлемде «көп құрылымды» білім беру жүйесінің болуы жалпы мойындалған. Білім беру саласында әлеуметтік-экономикалық табиғаты мен сәйкес құқықтық мәртебесі бойынша ерекшеленетін институттар: жеке және мемлекеттік, жеке, ұжымдық және қоғамдық, сондай-ақ олардың әртүрлі комбинациялары болуы мүмкін.

Дамыған елдердің көпшілігінде жеке коммерциялық білім беру секторы өз қызметтері үшін белгілі бір «тұтынушылардың» санын табады.

Жоғары білім барлық жерде қолжетімді және кең таралуда. XX ғасырдың екінші жартысы мен XXI ғасырдың басында студенттер санының айтарлықтай өсуі. Ол негізінен білімге негізделген жаңа экономикалық құрылымға көшумен байланысты. 2012 жылдан бері ЖОО-ға түскен студенттердің саны бойынша алғашқы бес орынды АҚШ пен БРИК елдері – Бразилия, Ресей, Үндістан және Қытай иеленді. Қытай мен Үндістанда соңғы екі онжылдықта университетке түсудің қарқынды өсуі байқалды, ал 2050 жылға қарай бұл елдер дүние жүзіндегі жоғары оқу орындарындағы барлық студенттердің жартысынан астамын құрайды деп күтілуде [3]. Қазіргі уақытта алдыңғы қатарлы және дамушы елдердің жоғары білім беру жүйелері әлемдік рейтингте алдыңғы қатарда тұрған американдық университеттер үшін бәсекелестік тудырып, халықаралық деңгейде тануға ұмтылуда.

Отандық жоғары білім қазірдің өзінде қол жетімділіктің жоғары деңгейіне ие және оның алдында жалпы білім беру сапасын арттырумен қатар зерттеу университеттерін жаңғыртудың келесі күрделі міндеті тұр. Шетелдік, әсіресе американдық оқу орындарын ұйымдастыру және басқару тәжірибесін талдау бұл мәселені шешуге көмектеседі.

Англиядағы университеттерге бюджеттен қомақты қаржы бөлінеді. Англияда жоғары білімге жұмсалатын мемлекеттік шығындар 62%-ды құрайды [4], қалғаны оқу ақысы (12%) және әртүрлі қорлар, жеке тұлғалар, келісімшарттар мен ғылыми гранттар (24%) (1-кесте).

Отандық жоғары білім қазірдің өзінде қол жетімділіктің жоғары деңгейіне ие және оның алдында жалпы білім беру сапасын арттырумен қатар зерттеу университеттерін жаңғырту-дың келесі күрделі міндеті тұр. Шетелдік, әсіресе американдық оқу орындарын ұйымдастыру және басқару тәжірибесін талдау бұл мәселені шешуге көмектеседі.

Англиядағы университеттерге бюджеттен қомақты қаржы бөлінеді. Англияда жоғары білімге жұмсалатын мемлекеттік шығындар 62%-ды құрайды [4], қалғаны оқу ақысы (12%) және әртүрлі қорлар, жеке тұлғалар, келісімшарттар мен ғылыми гранттар (24%) (1-кесте).

1-кесте. Экономикалық дамыған елдердегі жоғары білімді қаржыландырудың әртүрлі көздерінің үлесі, %

Мемлекет	Федералды бюджет	Жергілікті және аймақтық билік органдары	Студенттердің оқу ақысы	Басқа көздер
АҚШ	12,2	31,9	23,4	32,5
Англия	62	-	12	26
Франция	56,7	2,4	4	36,9
Германия	4,6	95	-	0,4
Швейцария	35	60	2	3
Канада	1	79	11	9

Ескерту: Дереккөз бойынша автор құрастырған [4]

Бюджеттік қаржыландырудың үлесі Францияда – 56,7%, Швейцарияда – 35%, АҚШ-та – 12,2%, Германияда – 4,6% шамалы. Ең аз үкіметтік қаржыландыру Канадада, онда бюджеттік қаражат жалпы қаржыландырудың тек 1%-ын құрайды.

Осыған байланысты білім беруді басқару және қаржыландыру саласындағы кезек күттірмейтін міндеттердің бірі мемлекеттің, сондай-ақ жергілікті және аймақтық билік органдарының рөлін барабар анықтау.

Батыстағы білім беру жүйесін ұйымдастыру үлгілерінің алуан түрлілігіне қарамастан, оларды түптеп келгенде тарихи қалыптасқан екі жүйеге дейін қысқартуға болады: орталықтандырылған және орталықтандырылмаған (2-кесте).

Шетелде білім беруді басқару мен қаржыландыруды орталықтандыру және орталықсыздандыру мәселелері отандық және шетелдік авторлардың еңбектерінде қарастырылған [4].

Келтірілген дереккөздерді талдау Францияны білім беруді басқару мен қаржыландырудың қатаң орталықтандырылған жүйесі бар елдің классикалық үлгісі ретінде қарастыратынын көрсетті.

2-кесте. Шетелдегі білім беруді басқару жүйелерінің сипаттамасы

Атауы	Басқару жүйелерінің түрлері	
	Орталықтандырылған	Орталықсыздандырылған
Жалпы сипаттамасы	Мемлекет өзінің негізгі органдарынан өкілдік етіп, білім берудің жай-күйі үшін бірінші кезекте жауапты болады және оның дамуында шешуші рөл атқарады.	Федералды агенттіктер білім беруді басқаруда шектеулі рөл атқарады. Білім беру қажеттіліктеріне бөлінген қаражаттың үлесі төмен.

Атауы	Басқару жүйелерінің түрлері	
	Орталықтандырылған	Орталықсыздандырылған
Артықшылықтары	Басқару аппаратын ұстауға жұмсалатын төмен шығындар. Ол ұлттық білім беру стандарттарын жасауға және бүкіл халық арасында мәдени қауымдастық сезімін сақтауға және ұйымдастыруға ықпал етеді.	Жергілікті бастамаларды дамыту үшін кеңістік ашады және жергілікті ерекшеліктерді толығырақ ескереді.
Кемшіліктері	Төменгі деңгейде бастаманы басу. Университеттердің барлық қызметі мемлекет бақылауында. Авторитарлық тенденциялардың күшеюі. Дамудың жаңа жолдарын іздеу қиындай түсуде. Педагогикалық жұмыстың шамадан тыс монотонды формалары мен әдістерін таңу, маңыздылығы байқалады региональной специфики.	Орталықтан тепкіш тенденцияларды күшейтеді. Саяси және мәдени тұтастыққа қауіп төндіреді. Білім беруді басқаруды өз қолына алатын жеке сектордың жеткіліксіз кеңею мүмкіндігі әлеуметтік әділеттіліктің минимумын төмендетеді. Ұлттық стандарттарды әзірлеуге кедергі жасайды. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіне байланысты теңсіздікті арттырады
Ең көрнекті өкілдері	Франция, Испания, Жапония, Қытай	АҚШ, Германия, Англия, Канада

Ескерту: Дереккөз бойынша автор құрастырған [4]

Соңғы уақытқа дейін облыстық және жергілікті билік маңызды шешімдер қабылдауға құқығы жоқ еді.

Бұл елдегі білім беру жүйесін орталықсыздандырудың кейбір соңғы тенденциялары оның дамуында оның орталық органдары ұсынатын мемлекеттің шешуші рөл атқаратынына қайшы келмейді.

Қазақстан Республикасының қазіргі жағдайлары үшін АҚШ-тағы федералдық білім беру органдарының өкілеттіктері мен функцияларын талдау, олардың білім беруді қаржыландыруға қатысу механизмін және қаржыландыру көздерін бөлу тәжірибесін анықтау өте қызықты. Сонымен қатар, білім беруді басқару мен қаржыландыру жүйесінде орталықсыздандыруға қатысты байқалған үрдістер әлемнің көптеген елдеріне тән.

Осылайша, АҚШ-та, сондай-ақ басқа федералды штаттарда (мысалы,

Германияда шығындардың 95%-ы жергілікті өзін-өзі басқару органдары, Канадада 79%, Швейцарияда 60% қаржыландырады.

Франция мен АҚШ мысалдары арқылы білім беруді ұйымдастырудың екі түбегейлі қарама-қарсы жүйесі қарастырылды. Біржақты бағалау мүмкін емес. Айта кету керек, автономия әр елде әртүрлі түсініледі, сондықтан оқу орындарының белгілі бір қаржылық еркіндіктерге ие болуына байланысты белгілі бір жалпы түсінік туралы ғана айтуға болады.

Дегенмен, білім беруді басқару мен қаржыландырудың әлемдік тәжірибесі ұлттық дәстүрлердің ерекшеліктерін ескеру қажеттігін көрсетеді, бұл кейбір елдерде орталықтандырылған білім беру жүйесін, ал басқаларында орталықтандырылмаған білім беру жүйесін қолдауға ықпал етеді.

Сонымен бірге қоғамдық өмірді интернационалдандырудың жаңа тенденциялары мен процестерінің әсерінен осы екі жүйенің жақындасуы орын алуда. Төтенше орталықсыздандырумен сипатталатын елдерде қазір орталық үкіметтердің рөлі артып келеді (АҚШ, Канада), ал, керісінше, тарихи орталықтандырылған білім беру жүйесі бар елдерде аймақтық және жергілікті билік органдарының функциялары кеңейіп келеді (Франция, Жапония, Қытай).

Қытайда білім беруді басқару мен қаржыландырудың бірегей моделін іздеу Германия мен Франция сияқты толық орталықтандыру да, Америка сияқты толық орталықсызданды-

ру да бұл ел үшін қолайлы емес екенін түсінумен қатар жүрді. Қытайда автономияны ұлғайту процесі, әсіресе жоғары оқу орындарында, өте сақтықпен жүріп жатыр. Өйткені олар «орталықсыздандыру жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілеттігі ғана емес, ресурстары да болған жағдайда ғана табысты жұмыс істейтінін» ерте түсінді. Осы тұрғыдан алғанда, қазақ университеттеріне жоспардан тыс, ауқымды автономия процестерін таңудың орындылығы күмәнді.

Қытайдағы білім беруді басқару мен қаржыландыруды орталықсыздандыру тәжірибесінің білім беру жүйесін дамыту үшін маңызы аз емес. Өйткені екі ел де орталық үкімет пен партияның ұзақ мерзімді қатаң бақылауы жағдайында реформаларды жүзеге асырумен сипатталады.

Бұл елдің орталықтандыру мен орталықсыздандырудың органикалық элементтерін біріктіретін және мемлекеттік және жеке білім беру секторларының экономикалық тиімділігін арттыруды қамтамасыз ететін білім беруді басқару мен қаржыландыруға деген көзқарасы назар аударуды қажет етеді.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, орталықтандырылмаған білім беру жүйелері көп арналы қаржыландырумен, яғни «краудфандинг» үлгісімен сипатталады. Көптеген елдерде мемлекеттің және оның әрбір әлеуметтік серіктесінің қаржыландыруға қатысуға ынталандыруын түсінуге болатынын талдай отырып, білім беруді қолдаудың тұрақты жүйелері әзірленді [5].

Сонымен қатар, ақылы білім беру студенттерге және олардың ата-аналарына олардың алатын білім сапасы туралы пікірін білдіруге моральдық құқық береді, бұл жоғары оқу орнын ескереді және оны білім беру қызметінің жалпы деңгейін көтеруге мәжбүр етеді. Ақырында, оқу ақысы университет бюджеттерін қаржыландырудың маңызды көзі, бұл оларға бюджетті мәжбүрлі қысқарту кезінде жоғары сапа стандарттарын сақтауға мүмкіндік береді.

3-кесте. Дүние жүзіндегі білім беру шығындарын бөлу тенденциялары

Жалпы тенденциялар	
Жоғары білім беруді қаржылық қолдау көлемін қысқарту; қаржыландырудың жаңа көздерін іздеу; студенттерді жеке қаржыландыруды қысқарту; ата-аналарды, өндірістік және коммерциялық құрылымдарды «бірлесіп қаржыландыру» процесіне белсенді түрде тарту; демеушілік, жеке және институттық қайырымдылықты ынталандыру	
Жеке елдерге тән белгілер	
АҚШ	Гранттар есебінен несиелердің үлесі өсті, оның пайызы 2007 жылғы 80%-дан 47%-ға дейін төмендеді
Англия	1988 жылы өтеудің нақты схемалары бар «өтемдік несиелер» енгізілді; Студенттерге қосымша қолдау көрсету үшін үш қор құрылды
Германия	1984 жылдан бастап аралас несиелер мен гранттар жүйесінен жалпы несиеге көшу болды. Дегенмен, қазір 50% несие мен 50% гранттан тұратын студенттерді қолдау жүйесі бар.
Австралия	Жоғары білімге салық бар; 1988 жылы әрбір студенттің, сондай-ақ олардың табысы орташа жылдық деңгейге жеткенде бұрынғы студенттердің оқу шығындарын жабуға қосқан үлесін анықтайтын Жоғары білімге жәрдемдесу схемасы әзірленді.
Жапония	Студенттерге барлық қаржылық көмек несие түрінде (негізінен пайызсыз) көрсетіледі. Ал, қаржылық қиындықтарға байланысты жылдық 3% және жылдық 6,5% (ең қымбат мамандықтар бойынша) несиелер енгізілді.

Ескерту: Дереккөз бойынша автор құрастырған [6]

Сонымен бірге, жалпы алғанда, еңбек ұжымының білім деңгейін көтеруден қоғам пайда көретінін де назардан тыс қалдыруға болмайды. Бұл орташа алғанда еңбек өнімділігінің жоғарылауын және халықтың табысының жоғарылауын қамтамасыз етеді. Сондықтан мемлекет білім беру құнының бір бөлігін қаржыландыруға қатысуы керек. Жоғары білімнің құнын мемлекет, ата-аналар және студенттер бөлісуі керек. Сонымен қатар, білім беруді әртүрлі көздерден «бірлесіп қаржыландыру» экономикалық ауытқуларға және бюджет тапшылығының әсеріне сезімталдығы төмен екені дәлелденді. Жалғыз мәселе – шығындарды қаржыландыруға қатысушылар арасында қандай пропорцияда бөлу керек. Осы тұрғыдан алғанда студенттерге қаржылық қолдау көрсету мәселесі шетелде көп талқыланды [9,10,11].

Қаржы ресурстарын олардың созылмалы тапшылығы жағдайында ұтымды бөлу мәселесінің өзектілігі жоғары оқу орындары үшін әлеуметтік қажетті шығыстарды анықтаудың күрделілігіне, сондай-ақ ЖОО-ның шығыстарын талдау әдістерінің анық еместігіне байланысты. Елдер бұл мәселенің шешімін табуда.

Олардың кейбіреулері орта мектеп түлектерін оқуға қабылдауды шектеу арқылы жоғары оқу орындарын қаржыландыруды сақтап қалуға тырысады. Басқалары жеңілдетілген қабылдау талаптары бар беделі төмен жоғары оқу орындарын құрды.

Кейбір елдерде гуманитарлық ғылымдар бойынша студенттердің санын шектеудің орнына, білім алу айтарлықтай шығындармен байланысты ең танымал мамандықтар бойынша (медицина, инженерия, заңгерлік) студенттер санына шектеулер бар.

Кейбір елдерде университеттер арасында ресурстарды бөлу «қаржыландыру формуласы» деп аталатын әдіс арқылы жүзеге асырылады, ол студенттер саны, олардың оқу саласы бойынша бөлінуі және білім беру құны сияқты айнымалылардың салмағын ескереді. Дегенмен, үкіметтің басымдықтар өзгерген жағдайда қаржыландыру формуласын қайта қарау құқығы, сондай-ақ университеттердің әртүрлі факторларды салмақтауда артықшылыққа қол жеткізу үшін өз көрсеткіштерін манипуляциялау мүмкіндігі бұл преференциялардың пайдалылығына күмән тудырады. Білім беру ұйымдарын қаржыландыру әдісі.

Кейбір үкіметтер жеке сектор оларды ауыртпалықтың көп бөлігін жеңілдетеді деп санайды. Соңғы кездері университеттерді ұйымдастыру мен қаржыландырудың «нарықтық» үлгісіне көбірек шет мемлекеттер бет бұрғанын ескере отырып, біздің ойымызша, университет қызметін ұйымдастыру үлгілерін шетелде жоғары білімді қаржыландыру үлгілеріне қатысты қарастырған жөн [12].

Тәжірибе көрсеткендей, жоғары оқу орындарын басқару мен қаржыландырудың жоғарыда аталған үлгілерінің ешқайсысы таза түрде кездеспейді [13]. Көптеген университет мемлекеттік және жекеменшік сияқты әртүрлі көздерден қаржыландырылады.

Әлемдік тәжірибені жалпылау қазақстандық білім беру жүйесін қаржыландыру жүйесін дамыту бойынша қорытындылар мен ұсыныстар жасауға болады:

- университеттер шетелде кеңінен қолданылатын көп арналы білім беруді қаржыландыру жүйесі ұсынатын мүмкіндіктерді кеңінен пайдалануы керек;
- экономикалық ресурстарды ұтымды бөлу мәселесін шет мемлекеттер пайдаланатын ықтимал нұсқаларды біріктіру және Қазақстан Республикасының даму шарттарын неғұрлым толық қанағаттандыру арқылы шешуге болады.
- бірыңғай білім беру кеңістігін, мемлекеттің мәдени-саяси тұтастығын, әлеуметтік әділеттілікті сақтау үшін білім беру жүйесін мемлекеттік қолдаудың қажеттілігі даусыз.
- білім берудің тиімділігін арттырудың кілті – жоғары оқу орындары үшін жеткілікті дербестікпен секторды орталықтан басқару элементтерінің орынды үйлесімі.
- білім беру қажеттіліктерін мемлекеттік қаржыландырудың созылмалы жетіспеушілігіне байланысты бизнес, демеушілер, студенттер және олардың ата-аналары арқылы «бірлесіп қаржыландыру» процесіне қатысушылар шеңберін кеңейту қажет.
- халықаралық тәжірибе мен Қазақстан Республикасының нақты ұлттық жағдайларын ескере отырып, студенттерді қолдаудың тиімді жүйесін әзірлеу қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жоғары оқу орындарының директорлары отандық университеттердің инновациялық дамуына қатысты стратегиялық шешімдер қабылдамас бұрын шетелдік тәжірибені мұқият талдауы керек. АҚШ, Ұлыбритания және Германияда Қазақстанның нақты жағдайына бейімделетін жоғары білім беруді ұйымдастырудың оң тәжірибесін мұқият зерделеу қажет. Мысалы, қаржы ресурстарын басқару саласындағы қорлардың қызметі үлкен қызығушылық тудырады: жұмыс механизмдері мен әдістері, қайырымдылық мақсаттары, әлеуетті донорларды іздеудегі және олармен жұмыс істеудегі университет басшылығының рөлі, қорға аспиранттарды тарту және т.б.

Жоғары оқу орындары қаржыландырудың бір бөлігін олардың негізгі функцияларына кірмейтін қызмет түрлерінен алуы мүмкін: мүлікті, ғимараттарды және басқа да материалдық құндылықтарды жалға беру; маркетингтік қызметтер; студенттерді жатақханамен қамтамасыз ету; біліктілікті арттыру бағдарламаларын жүзеге асыру және т.б. Алайда жоғары білім беруді мемлекеттік және жеке қаржыландырудың өзара байланысын талқылағанда ең көп назар аударатын мәселе – студенттердің оқу ақысы проблемасы. Тарихи тұрғыдан оқу ақысын толығымен немесе ішінара мемлекет өтейтін Еуропа елдері бар (студенттер тіркеу жарнасын және университет ұсынатын қосымша қызметтерді төлейді). Бұл тәжірибе, мысалы, Австрия, Дания, Финляндия, Швеция және Германияда бар. Студенттер немесе кейбір студенттер оқу ақысын өздері төлейтін елдерде студенттерді қолдау тетіктері қолданылады (студенттік несиелер, несиелер бойынша пайыздарды өтеу, төлемдерден босату, белгілі бір әлеуметтік топтарға арналған стипендиялар және т.б.).

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Deryagin, A. V., Krasnova, L. A., Sahabiev, I. A., Samedov, M. N., & Shurygin, V. Y. (2019). Scientific and educational experiment in the engineering training of students in the bachelor's degree program in energy production. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 8(8), 572-577.
2. Dudukalov, E. V., Spabekov, G. O., Kashirskaya, L. V., Sevbitov, A. V., Voronkova, O. Yu., & Vasyutkina, L. V. (2020). Fiscal Goals of Regulating the Activities of the Institute of Controlled Foreign Companies in the Digital Economy. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(2), 972-983. Doi: 10.9770/jesi.2020.8.2(59).
3. Akhmadeev, R., Morozova, T., Voronkova, O., & Sitnov, A. (2019). Targets determination model for vat risks mitigation at B2B marketplaces. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(2), 1197-1216. doi:10.9770/jesi.2019.7.2(28)
4. Aidargaliyevad N., Akimov N., Kurmanov N. et al. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, Multidisciplinary*. – 2023. – Vol. 9. – P. 100037-1-100037-14.
5. Жакенов Г. Национальный доклад по развитию системы высшего образования Республики Казахстан // <http://old.unesco.kz/education>. 05.05.2021.
6. Psacharopoulos G., Patrinos H.A. Returns to investment in education: a decennial review of the global literature // <http://datatopics.worldbank.org/education/files/GlobalAchievement/ReturnsInteractive.pdf>. 18.11.2021.
7. Ivanova, V., Poltarykhin, A., Szromnik, A., & Anichkina, O. (2019). Economic policy for country's digitalization: A case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(1), 649-661. doi:10.9770/jesi.2019.7.1(46)
8. Указ Президента Республики Казахстан. Международная стипендия «Болашак»: утв. 5 ноября 1993 года, №1394 // <https://online.zakon.kz>. 10.08.2021.
9. Демцура С.С., Дмитриева Е.Ю. и др. Рынок образовательных услуг и современные тенденции развития образования в России // *Балтийский гуманитарный журнал*. – 2017. – Т. 6, №2(19). – С. 114-117.
10. Ломова И. Топ-10 трендов высшего образования по версии преподавателей. Черноземье // <https://chr.rbc.ru/chr>. 30.06.2020.
11. Khoruzhy, L. I., Karabasheva, M. R., Hajiyev, H. A., Zhadobina, N. N., Alekhina, N. A., & Shichiyakh, R. A. (2020). Controlled foreign companies: Influence on the sovereignty of the national tax base. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(2), 33-50. doi:10.9770/jesi.2020.8.2(2)

12. Martínez, R. H., Arutyunyan, S., Karabasheva, M., & Yesturliyeva, A. (2020). Diagnostics and control of sustainable development of regions: Branch aspects. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 9(3), 1065-1076. doi:10.9770/jssi.2020.9.3(30)

13. Puryaev, A., & Puryaev, A. (2020). Evaluating the Effectiveness of Projects of Global and National Economic Significance Level. In *Smart Innovation, Systems and Technologies* (Vol. 172, pp. 317-331). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-2244-4_29

14. Sychev, Y., Abramovich, B., & Prokhorova, V. (2020). The assesement of the shunt active filter efficiency under varied power supply source and load parameters. *International Journal of Electrical and Computer Engineering*, 10(6), 5621-5630. doi:10.11591/ijece.v10i6.pp5621-5630

REFERENCES:

1. Deryagin, A. V., Krasnova, L. A., Sahabiev, I. A., Samedov, M. N., & Shurygin, V. Y. (2019). Scientific and educational experiment in the engineering training of students in the bachelor's degree program in energy production. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 8(8), 572-577.

2. Dudukalov, E. V., Spabekov, G. O., Kashirskaya, L. V., Sevbitov, A. V., Voronkova, O. Yu., & Vasyutkina, L. V. (2020). Fiscal Goals of Regulating the Activities of the Institute of Controlled Foreign Companies in the Digital Economy. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(2), 972-983. Doi: 10.9770/jesi.2020.8.2(59).

3. Akhmadeev, R., Morozova, T., Voronkova, O., & Sitnov, A. (2019). Targets determination model for vat risks mitigation at B2B marketplaces. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(2), 1197-1216. doi:10.9770/jesi.2019.7.2(28)

4. Aidargaliyevad N., Akimov N., Kurmanov N. et al. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, Multidisciplinary. – 2023. – Vol. 9. – P. 100037-1-100037-14.

5. Жакенов Г. Национальный доклад по развитию системы высшего образования Республики Казахстан // <http://old.unesco.kz/education>. 05.05.2021.

6. Psacharopoulos G., Patrinos H.A. Returns to investment in education: a decennial review of the global literature // <http://datatopics.worldbank.org/education/files/GlobalAchievement/ReturnsInteractive.pdf>. 18.11.2021.

7. Ivanova, V., Poltarykhin, A., Szromnik, A., & Anichkina, O. (2019). Economic policy for country's digitalization: A case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(1), 649-661. doi:10.9770/jesi.2019.7.1(46)

8. Указ Президента Республики Казахстан. Международная стипендия «Болашақ»: утв. 5 ноября 1993 года, №1394 // <https://online.zakon.kz>. 10.08.2021.

9. Демцура С.С., Дмитриева Е.Ю. и др. Рынок образовательных услуг и современные тенденции развития образования в России // *Балтийский гуманитарный журнал*. – 2017. – Т. 6, №2(19). – С. 114-117.

10. Ломова И. Топ-10 трендов высшего образования по версии преподавателей. Черноземье // <https://chr.rbc.ru/chr>. 30.06.2020.

11. Khoruzhy, L. I., Karabasheva, M. R., Hajiyeve, H. A., Zhadobina, N. N., Alekhina, N. A., & Shichiyakh, R. A. (2020). Controlled foreign companies: Influence on the sovereignty of the national tax base. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(2), 33-50. doi:10.9770/jesi.2020.8.2(2)

12. Martínez, R. H., Arutyunyan, S., Karabasheva, M., & Yesturliyeva, A. (2020). Diagnostics and control of sustainable development of regions: Branch aspects. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 9(3), 1065-1076. doi:10.9770/jssi.2020.9.3(30)

13. Puryaev, A., & Puryaev, A. (2020). Evaluating the Effectiveness of Projects of Global and National Economic Significance Level. In *Smart Innovation, Systems and Technologies* (Vol. 172, pp. 317-331). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-2244-4_29

14. Sychev, Y., Abramovich, B., & Prokhorova, V. (2020). The assesement of the shunt active filter efficiency under varied power supply source and load parameters. *International Journal of Electrical and Computer Engineering*, 10(6), 5621-5630. doi:10.11591/ijece.v10i6.pp5621-5630

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФИНАНСИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Тузубекова М. К.*

Кандидат экономических наук, доцент
Университет «Туран-Астана»
Астана, Республика Казахстан
E-mail: t-madina@yandex.ru
ORCID:0000-0001-7135-4402

Чемирбаева М. Б.

Магистр экономических наук
Казахский национальный университет имени
аль-Фараби,
Алматы, Қазақстан
E-mail: mergul_b@mail.ru
ORCID: 0000-0002-6337-8057

Макишева Ж. А.

Кандидат экономических наук,
ассоциированный профессор
Алматы технологический университет
Алматы қ., Қазақстан,
E-mail: makishevazha@gmail.com
ORCID:0000-0002-9659-8689

Аннотация: Образование является стратегическим ресурсом социально-экономического и культурного развития общества, повышения благосостояния населения, обеспечения национальных интересов, укрепления репутации и конкурентоспособности государства на международной арене. В условиях современной тенденции формирования экономики знаний это привело к признанию особо важной роли человеческого фактора, составляющего основу «интеллектуального капитала» общества.

Одной из актуальных проблем национальной экономики Республики Казахстан является формирование и поддержание высокого уровня ее конкурентоспособности. Вышеуказанный постулат закреплен в Стратегии «Казахстан-2030» и других государственных программах, направленных на модернизацию экономики страны. Образование и наука играют важную роль в решении этой проблемы. В соответствии с государственной политикой Республики Казахстан по развитию образования сфера образования, в первую очередь базовое образование, должно стать основным направлением государственных услуг по поддержке инновационного развития экономики республики.

Изучение вопросов развития системы высшего образования особенно актуально в условиях изменения роли человеческого фактора и требований к нему, формируемых в системе высшего образования Республики Казахстан. Изменение подхода к подготовке профессиональных кадров определяется динамикой социально-экономической среды, инновационными формами функционирования экономических и социальных систем.

Кроме того, в современных условиях интеграции Казахстана в мировое образовательное пространство и необходимости повышения эффективности бюджетных расходов изучение зарубежного опыта финансирования организаций образования становится особенно актуальным. Это позволит выявить наиболее эффективные модели управления и адаптировать их к национальному контексту.

Целью исследования является проведение сравнительного анализа зарубежных моделей финансирования образования и выявление возможностей их применения в условиях Казахстана.

Ключевые слова: высшее образование, стратегия, система управления, социальное развитие, высшее образование.

FOREIGN EXPERIENCE IN FINANCING EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Tuzubekova M.K.*

Candidate of Economic Sciences, Associate
Professor
University "Turan-Astana"
Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: t-madina@yandex.ru
ORCID:0000-0001-7135-4402

Makisheva Zh.

PhD in Economics, Associate Professor
Almaty University of Technology
Almaty, Kazakhstan,
E-mail: makishevazha@gmail.com
ORCID:0000-0002-9659-8689

Chemirbaeva M.

Master of Economics
Al-Farabi Kazakh State University,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: mergul_b@mail.ru
ORCID: 0000-0002-6337-8057

Abstract: Education is a strategic resource for the socio-economic and cultural development of society, improving the well-being of the population, ensuring national interests, strengthening the reputation and competitiveness of the state in the international arena. In the context of the modern trend of forming a knowledge economy, this has led to the recognition of the particularly important role of the human factor, which forms the basis of the intellectual capital of society.

One of the urgent problems of the national economy of the Republic of Kazakhstan is the formation and maintenance of a high level of its competitiveness. This principle is reflected in the Strategy "Kazakhstan-2030" and other state programs aimed at modernizing the country's economy. Education and science play an important role in solving this problem. In accordance with the state policy of the Republic of Kazakhstan on the development of education, the sphere of education, primarily basic education, should become the main direction of public services to support the innovative development of the economy of the republic.

The study of the development of the higher education system is especially relevant in the context of changing the role of the human factor and the requirements for it formed in the higher education system of the Republic of Kazakhstan. The change in the approach to training professional personnel is determined by the dynamics of the socio-economic environment, innovative forms of functioning of economic and social systems.

In addition, in the current context of Kazakhstan's integration into the global educational space and the need to increase the efficiency of budget expenditures, the study of foreign experience in financing educational institutions is particularly relevant. This approach makes it possible to identify the most effective models of management and adapt them to the national context.

The purpose of the study is to conduct a comparative analysis of foreign models of financing education and identify the possibilities of their application in the conditions of Kazakhstan.

Keywords: higher education, strategy, management system, social development.

MPHTI: 82.33.13

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-197-204>

JEL Classification: A20:

Amirova G.K.

DBA

NAO Taraz Regional University named after M.Kh.

Dulati

Taraz, Republic of Kazakhstan

ORCID: 0000-0003-1904-0187

E-mail: gulmira_gk@mail.ru

Beisenbaeva A.K.

Candidate of Economics, Associate Professor,

Academic School of Business and Management

Q-University,

Almaty, Republic of Kazakhstan,

e-mail: azhar.kakimovna@mail.ru,

ORCID: 0000-0002-0535-6087

Dabyltayeva N.E.

Candidate of Economics, Associate Professor,

Academic School of Business and Management

Q-University,

Almaty, Republic of Kazakhstan

e-mail: nazym62.62@mail.ru,

ORCID: 0000- 0002-5650-2785

FOREIGN EXPERIENCE IN CONDUCTING AUDIT OF BUDGET INVESTMENT EFFICIENCY

Abstract: The public sector accounts for a significant share of economic activity not only in developing, but also in developed countries, and the level of public investment is historically high. Public investment is recognized as a catalyst for economic recovery and renewal.

Most investments are organized in the form of projects, which are a temporary initiative to achieve specific goals based on final indicators and limited to a finite time scale and budget. The benefits of projects should be considered with a broader social perspective, which calls for social assessment and includes the interests of all citizens.

The definition of the topic is due to several factors. One of them is related to the desire to advance the development of budget investment efficiency auditing to a new level in order to clearly define its goals and objectives, guarantee accountability and increase the manageability of budget investments. The purpose of the study is to develop recommendations and possibility of adapting international practices in auditing the efficiency of budget investments to the realities of Kazakhstan.

Research methodology – the work uses statistical, monographic, abstract-logical and other research methods

Research results – conclusions were drawn regarding the improvement of domestic practice of auditing the effectiveness of budget investments, taking into account world experience.

Keywords: budget investments, efficiency audit, state investment project, financing, budget investment project, budget funds, state assets.

INTRODUCTION

In his Address, the President of the Republic of Kazakhstan announced that a large number of large projects are being adopted in Kazakhstan, but the results do not meet the intended outcomes for various reasons. In his opinion, it is necessary to strengthen control by the Parliament over the quality of implementation of the republican budget [1].

The relevance of the study is due to the need to increase the efficiency of budget investments in the Republic of Kazakhstan. An audit of the use of these investments will allow identifying opportunities for optimizing costs, increasing the efficiency of investment use, which will lead to an increase in the overall socio-economic effect, which is generally important for the sustainable development of the country. In this regard, this study aims to study the role and capabilities of efficiency auditing as one of the mechanisms of state financial control of budget investments. In order to increase the efficiency and socio-economic return of budget expenditures, this study pays special attention to assessing the efficiency of budget investments during the audit.

The purpose of the study is to develop recommendations and the possibility of adapting foreign experience in conducting an audit of the effectiveness of budget investments to the realities of Kazakhstan.

At the moment, the legally regulated distribution of budget resources is ultimately aimed at development, is not effective. Such an end result can be a guarantee of achieving the goals set for the long term.

Therefore, there is a real need to develop approaches to auditing the effectiveness of budget investments.

The scientific novelty of this study lies in the extensive study of foreign experience in the theory and practice of auditing the effectiveness of budget investments, as well as in developing practical proposals for improving the processes of auditing the effectiveness of budget investments to increase the effectiveness of budget investments in the Republic of Kazakhstan.

LITERATURE REVIEW.

There are many scientific works devoted to the problems of public investment, assessment of the effectiveness of budget expenditures, and audit of efficiency.

According to studies by experts of the International Monetary Fund (IMF) (Gaspar, V., Mauro, P., Pattillo, C., Espinoza, R.), a key role in the transition period after COVID-19 is assigned to public investment. An increase in public investment by 1% of GDP can strengthen confidence in the prospects for economic recovery and increase GDP by 2.7%, private investment by 10%, and employment by 1.2%. This effect can manifest itself under conditions of high quality of investment and in the absence of a significant debt sector. [2].

In foreign literature, there is no concept of “budgetary investment” provided for by the budget legislation of the Republic of Kazakhstan, and the concept of “government investment”, “public investment” is used.

This is a conceptual aspect that will be considered in this work.

It is important to note the difference between public and budget investments. Yankovsky, K.P.

Historically, public investments arose due to the need to provide certain goods, infrastructure or services that are considered vital for the state.

J.M. Keynes stated that after serious economic downturns, wages, interest rates and prices may not spontaneously adapt to ensure full employment. Investments, which, in turn, will have a multiplier effect on the level of private investment, demand and trust between firms and consumers [4].

Based on economic theory, a key indicator of a country's development is the share of investment in GDP. Indeed, the directly proportional relationship between a country's investment ratio and its economic growth rate is one of the few indisputable patterns in economics [5].

There are several examples in the literature of the benefits (and limitations) of public investment, namely:

- contributing to stimulating economic growth, to be successful in the long term, these investments must meet the needs of the population, and not be the result of the influence of political cycles [6];

- Increasing labor productivity, which leads to increased tax revenues without the need to increase tax rates [7-9];

- Providing positive externalities for the population in which the projects are implemented in particular, and for the economy as a whole [10].

Public investment was defined by Bowen H.R. as an investment used simultaneously by several (or all) individual investments, as a result of which the total benefit from the investment is the sum of all these individual benefits and, therefore, the provision of public goods will lead to an increase in public utility, as was later added [11, 12].

This raised concerns about the efficiency of the use of public resources [13, 14].

Given that state/budget investments are one of the types of investments based on sources of financing, determining the essence and economic content of investments is the main theoretical premise of the study.

It would be nice to note that many authors have devoted their works to general issues of development of efficiency audit. In particular, the essence of the issue of efficiency audit of budget investments, how to conduct an audit with further increase in the return on budget investments of such research units. In connection with which the statement of the purpose of the study was determined.

Having studied a large number of works of foreign and Kazakhstani scientists, we came to the conclusion that there is a theoretical and methodological basis for studying the efficiency audit of budget investments, however, further development of modern development trends in this area is required.

MATERIALS AND METHODS

The article uses general scientific research methods: analysis and synthesis. At the same time, to substantiate the conclusions made in the scientific article, such methods as comparative analysis were used.

RESULTS AND DISCUSSION

When considering the best foreign practices of conducting performance audits by supreme audit institutions for their application in national systems of state audit, differences in the state control system due to historical traditions, social and economic characteristics are usually taken into account to some extent.

In foreign countries, the regulatory regulation of state performance audits depends on the legal status and organizational structure of supreme audit institutions, among which, as a rule, three main types are distinguished:

- a body with a legal function, – the Court of Accounts or the Court of Audit (in Belgium, France, Italy, Portugal, Spain, Greece);
- A collegial body (college or board of auditors), not endowed with a judicial function, – the Chamber of Accounts (in Germany, Luxembourg, the Netherlands, Japan, Russia, Slovakia, the Czech Republic);
- a body with a hierarchical structure that ensures the activities of the Auditor General, who heads it on the basis of a single leadership, the National Audit Office (in Denmark, Ireland, Great Britain, Canada, Hungary, Cyprus, Malta, Poland, Sweden, Finland, Estonia) [15].

In different countries, supreme audit institutions perform similar tasks in the field of public audit, and their affiliation to a certain type of classification has a direct impact on the determination of priorities when conducting a performance audit. Moreover, the regulatory regulation of performance audit differs depending on the features of the budget process of the public finance management system in the country.

The main purpose of the performance audit conducted by the Office of the Auditor General of Canada is to assess the activities of state bodies, control systems and reporting with an emphasis on the results of the use of budget funds. In France, the main purpose of the performance audit is to determine whether the set goals have been achieved by the controlled objects. In the UK, the performance audit is aimed at collecting evidence, necessary assessments of the compliance of costs and results. The UK National Audit Office is guided by the final results when conducting a performance audit.

In the Court of Audit of the Kingdom of the Netherlands, special attention is paid to identifying facts of inconsistency between planned and actual activities, which are controlled by performance auditors. In Sweden, performance auditing is primarily aimed at assessing the effectiveness of the use of budget funds to achieve planned results, as well as the joint activities of state bodies. The

Guidelines of the National Audit Office of Finland particularly emphasize the need to primarily assess the compliance of the activities of audited entities with the real socio-economic needs of society and the achievement of goals with minimal costs.

Table 1 presents a comparative description of the purpose of performance auditing in different countries.

Table 1. Comparative characteristics of the purpose of performance audit in different countries

Country	Target
United Kingdom	Aimed at collecting evidence allowing a conclusion to be drawn on the compliance of the funds spent with the results obtained
Canada	Evaluation of government performance, control and reporting systems, focused on the results of using budgetary funds
Netherlands	Establishing facts of non-compliance between planned and actual activities of performance audit objects
Russia	Determining the efficiency of using public funds received by audited organizations and institutions to achieve planned goals, solve set socio-economic tasks and perform assigned functions
Finland	Does the activities of audited entities correspond to the real socio-economic needs of society, and have the set goals been achieved with the least possible costs
France	Determining whether the objectives set for the objects of control have been achieved
Sweden	Assessment of the use of budgetary funds to achieve planned results, as well as the activities of government bodies in general

Note: Compiled by the author based on the source [16]

The conclusion that there is no single standard for auditing the efficiency of the use of public funds emphasizes the complexity of creating a common regulatory framework for this issue. Each country needs to develop its own regulations to more precisely define the audit of the efficiency of the use of public funds. International auditing standards can be a starting point for the formation of such standards in each country, where various aspects of content and organization, as well as the basic rules and procedures for conducting a performance audit, will be considered.

An analysis of the regulatory regulation of performance auditing in foreign countries indicates that supreme audit institutions, although they are guided by generally accepted INTOSAI standards, still apply different approaches to its implementation. These differences are due to the peculiarities of national legislation. Supreme audit institutions develop a methodology for controlling the efficiency of budget expenditures, taking into account the general goals and strategic guidelines for the development of their state. These bodies have certain powers to conduct performance audits and take into account the needs of society as the main user of its results.

Learning from other countries is essential for the successful implementation of national-level performance audits, given the specific characteristics of each country.

In most countries, the emphasis in performance audits is on the effectiveness principle (Table 2). This means that it is important to assess the magnitude of the achieved objectives or planned results.

Table 2. Compliance with performance audit principles by country

Audit principles	United Kingdom	Canada	Netherlands	Russia	Finland	France	Sweden
Economy	+				+		
Efficiency			+	+			
Effectiveness		+		+	+	+	+

Note: Compiled by the author based on the source [16]

Determining efficiency in the context of economic activity is an important tool for both scientific research and practical application. It allows not only to assess the effectiveness of work and analyze the overall effect of economic activity, but also to develop a development strategy, make forecasts and action plans for the future, and assess the efficiency of using available resources. This is a key element for making informed decisions both at the organizational level and at the level of public policy.

Conclusions. When conducting a performance audit in both domestic and foreign experience, one can name both similarities and differences. One of the common aspects is defining criteria, goals and objectives of the audit, which allows a better understanding of which aspects of the activity will be assessed. Also important is the desire to increase the level of responsibility, transparency and accountability, which contributes to increasing the efficiency of management and spending of resources.

However, different countries may apply different approaches to conducting a performance audit, depending on the characteristics of national legislation and the public finance management system. For example, in some countries the emphasis may be on assessing the socio-economic significance of the activities being carried out and their impact on public welfare, while in other countries the main attention is paid to achieving the planned results and the efficiency of using budget funds.

When choosing topics and objects for conducting a performance audit, it is necessary to take into account many factors, including the social and economic needs of society, the presence of external and internal risks, as well as an assessment of possible audit results.

In addition, it is important to analyze the results of previous audits in the relevant industry to learn lessons and identify the most important aspects for subsequent performance audits.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Президент Республики Казахстан К.К. Токаев. Новый Казахстан: путь обновления и модернизации: послание народу Казахстана // <https://www.akorda.kz/>. 30.03.2023.
2. Gaspar V., Mauro P., Pattillo C. et al. Public Investment for the Recovery // <http://www.imf.org/ru/News/Articles/2020/10/05>. 10.10.2022.
3. Янковский К.П. Инвестиции. – СПб.: Питер, 2008. – 69 с.
4. Кейнс Д.М. Общая теория занятости, процента и денег / пер. с англ. – М.: Гелиос АРВ, 2011. – 350 с.
5. Чанг Х.-Д. Как устроена экономика / пер с англ. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2021. – 320 с.
6. Munnell A.H. Policy watch: infrastructure investment and economic growth // The Journal of Economic Perspectives. – 1992. – Vol. 6, Issue 4. – P. 189-198.
7. Barro R.J. Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth // Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98, Issue 5. – P. S103-S125.
8. Kneller R., Bleaney M.F., Gemmell N. Fiscal policy and growth: evidence from OECD countries // Journal of Public Economics. – 1999. – Vol. 74, Issue 2. – P. 171-190.
9. Wilkinson S.I. The Politics of Infrastructural Spending in India // Department of Political Science, University of Chicago, Mimeo. – 2006. – Vol. 31 – P. 1-34.

10. Grimsey D., Lewis M.K. Public Private Partnerships: The Worldwide Revolution in Infrastructure Provision and Project Finance. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing. – 2007. – 288 p.
11. Bowen H.R. Toward Social Economy. – NY.: Rinehart, 1948. – 336 p.
12. Samuelson P.A. The pure theory of public expenditure // The Review of Economics and Statistics. – 1954. – Vol. 36, Issue 4. – P. 387-389.
13. Bovaird T. Efficiency in third sector partnerships for delivering local government services: the role of economies of scale, scope and learning // Public Management Review. – 2014. – Vol. 16, Issue 8. – P. 1067-1090.
14. Quirk B. Localising efficiency—more than just saving money // Local Government Studies. – 2005. – Vol. 31, Issue 5. – P. 615-625.
15. Саунин А.Н., Черняева З.А. Нормативное регулирование аудита эффективности: общее и особенности в зарубежных высших органах аудита // Финансовое право. – 2015. – №10. – С. 12-17.
16. Богданович И.С., Лукьянова Ю.С. Сравнительная характеристика аудита эффективности использования бюджетных средств в России и за рубежом // Вестник Псковского государственного университета. – 2017 – №5. – С. 91-100.

REFERENCES:

1. Prezident Respubliki Kazakhstan K.K. Tokaev. Novyj Kazakhstan: put' obnovenija i modernizacii: poslanie narodu Kazahstana // <https://www.akorda.kz/>. 30.03.2023.
2. Gaspar, V., Mauro, P., Pattillo, C. et al. Public Investment for the Recovery // <http://www.imf.org/ru/News/Articles/2020/10/05.10.10.2022>.
3. Jankovskij K.P. Investicii. – SPb.: Piter, 2008. – 69 s.
4. Kejns, D.M. Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg / per. s angl. – M.: Gelios ARV, 2011. – 350 s.
5. Chang, H.-D. Kak ustroena jekonomika / per s angl. – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2021. – 320 s.
6. Munnell, A.H. Policy watch: infrastructure investment and economic growth // The Journal of Economic Perspectives. – 1992. – Vol. 6, Issue 4. – P. 189-198.
7. Barro, R.J. Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth // Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98, Issue 5. – P. S103-S125.
8. Kneller, R., Bleaney, M.F., Gemmell, N. Fiscal policy and growth: evidence from OECD countries // Journal of Public Economics. – 1999. – Vol. 74, Issue 2. – P. 171-190.
9. Wilkinson, S.I. The Politics of Infrastructural Spending in India // Department of Political Science, University of Chicago, Mimeo. – 2006. – Vol. 31 – P. 1-34.
10. Grimsey, D., Lewis M.K. Public Private Partnerships: The Worldwide Revolution in Infrastructure Provision and Project Finance. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing. – 2007. – 288 r.
11. Bowen, H.R. Toward Social Economy. – NY.: Rinehart, 1948. – 336 p.
12. Samuelson, P.A. The pure theory of public expenditure // The Review of Economics and Statistics. – 1954. – Vol. 36, Issue 4. – P. 387-389.
13. Bovaird, T. Efficiency in third sector partnerships for delivering local government services: the role of economies of scale, scope and learning // Public Management Review. – 2014. – Vol. 16, Issue 8. – P. 1067-1090.
14. Quirk, B. Localising efficiency—more than just saving money // Local Government Studies. – 2005. – Vol. 31, Issue 5. – P. 615-625.
15. Saunin, A.N., Chernjadjeva Z.A. Normativnoe regulirovanie audita jeffektivnosti: obshhee i osobennosti v zarubezhnyh vysshih organah audita // Finansovoe pravo. – 2015. – №10. – С. 12-17.
16. Bogdanovich, I.S., Luk'janova Ju.S. Sravnitel'naja harakteristika audita jeffektivnosti ispol'zovanija bjudzhetnyh sredstv v Rossii i za rubezhom // Vestnik Pskovskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2017 – №5. – С. 91-100.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Амирова Г.К.

DBA

НАО Таразский региональный университет
им.М.Х.Дулати
г.Тараз, Республика Казахстан
ORCID:0000-0003-1904-0187
E-mail: gulmira_gk@mail.ru

Дабылтаева Н.Е.

кандидат экономических наук,
ассоциированный профессор, Академическая
школа «Бизнес и управление»
Q-University
Алматы, Республика Казахстан,
e-mail: nazym62.62@mail.ru,
ORCID: 0000- 0002-5650-2785

Бейсенбаева А.К.

кандидат экономических наук,
ассоциированный профессор, Академическая
школа «Бизнес и управление» Q-University,
Алматы, Республика Казахстан,
e-mail: azhar.kakimovna@mail.ru,
ORCID: 0000-0002-0535-6087

Аннотация: Государственный сектор занимает значительную долю экономической активности не только в развивающихся, но и в развитых странах, а уровень государственных инвестиций исторически высок. Государственные инвестиции признаны катализатором экономического подъема и обновления.

Большинство инвестиций реализуются в формате проектов, которые являются временной попыткой достижения конкретных целей на основе конечных показателей и ограничены конечными временными рамками и бюджетом. Преимущества проектов следует рассматривать с более широкой социальной точки зрения, что предполагает социальную оценку и учет интересов всего населения.

Определение темы обусловлено несколькими факторами. Один из них связан со стремлением вывести развитие аудита эффективности бюджетных инвестиций на новый уровень с целью четкого определения его целей и задач, обеспечения подотчетности и повышения управляемости бюджетных инвестиций.

Целью исследования является разработка рекомендаций и возможность адаптации зарубежного опыта проведения аудита эффективности бюджетных инвестиций к реалиям Казахстана. Методология исследования – в работе использованы статистические, монографические, абстрактно-логические и другие методы исследования

Результаты исследования – сделаны выводы относительно совершенствования отечественной практики аудита эффективности бюджетных инвестиций с учетом мирового опыта.

Ключевые слова: бюджетные инвестиции, аудит эффективности, государственный инвестиционный проект, финансирование, бюджетный инвестиционный проект, бюджетные средства, государственные активы.

БЮДЖЕТТІК ИНВЕСТИЦИЯ ТИІМДІЛІГІНІҢ АУДИТІН ЖҮРГІЗУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Амирова Г. К.

DBA,

М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік
университеті
Тараз, Қазақстан Республикасы
ORCID:0000-0003-1904-0187
e-mail: gulmira_gk@mail.ru

Дабылтаева Н. Е.

экономика ғылымдарының кандидаты
Q-University «Бизнес және басқару»
Академиялық мектебінің қауымдастырылған
профессоры,
Алматы, Қазақстан Республикасы,
e-mail: nazym62.62@mail.ru,
ORCID: 0000- 0002-5650-2785

Бейсенбаева А. К.

экономика ғылымдарының кандидаты
Q-University «Бизнес және басқару»
Академиялық мектебінің қауымдастырылған
профессоры,
Алматы, Қазақстан Республикасы,
e-mail: azhar.kakimovna@mail.ru,
ORCID: 0000-0002-0535-6087

Аңдатпа. Мемлекеттік сектор тек дамушы елдерде ғана емес, сонымен қатар дамыған елдерде де экономикалық белсенділіктің айтарлықтай үлесін алады, мемлекеттік инвестицияның деңгейі тарихи жоғары. Мемлекеттік инвестиция экономиканы қалпына келтіру мен жаңарту катализаторы ретінде танылады.

Инвестицияның көпшілігі соңғы көрсеткіштерге негізделген және шектеулі уақыт ауқымы мен бюджетпен шектелген нақты мақсаттарға жетудің уақытша әрекеті болып табылатын жобалар түрінде ұйымдастырылады. Жобалардың артықшылықтарын әлеуметтік бағалауды талап ететін және барлық азаматтардың мүдделерін қамтитын кеңірек әлеуметтік перспективамен қарастырған жөн.

Тақырыптың анықтамасы бірнеше факторларға байланысты. Оның бірі – оның мақсаттары мен міндеттерін нақты айқындау, есептілікті қамтамасыз ету және бюджеттік инвестицияны басқару мүмкіндігін арттыру мақсатында бюджеттік инвестицияның тиімділігі аудитін дамытуды жаңа деңгейге көтеруге ұмтылумен байланысты.

Зерттеудің мақсаты – ұсынымдар әзірлеу және бюджеттік инвестицияның тиімділігі аудитін жүргізу бойынша шетелдік тәжірибені Қазақстандағы шындыққа бейімдеу мүмкіндігі.

Зерттеу әдістемесі – жұмыста статистикалық, монографиялық, абстрактілі-логикалық және басқа зерттеу әдістері қолданылады

Зерттеу нәтижелері – әлемдік тәжірибені ескере отырып, бюджеттік инвестицияның тиімділігіне аудит жүргізудің отандық тәжірибесін жетілдіруге қатысты қорытындылар жасалды.

Түйін сөздер: бюджеттік инвестиция, тиімділік аудиті, мемлекеттік инвестициялық жоба, қаржыландыру, бюджеттік инвестициялық жоба, бюджет қаражаты, мемлекет активтері.

МРНТИ 06.71.07
УДК 338.439.6

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2025-67-2-205-212>

Konyrbekov M.*

PhD, associate professor
Turan University
Almaty, Kazakhstan
email: konyrbekov.m@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1985-3532>

Kasymbekova G.R.

PhD, Associate Professor, Department of Finance
Turan University
Almaty, Kazakhstan
g.kasymbekova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5411-1297
Phone: +7 747 196 90 24

Beisekova Zh.

Candidate of Economic Sciences
Kazakh National Agrarian Research University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: zhanna.beysekova@mail.ru
ORCID: 0000-0002-7721-5611

FOREIGN EXPERIENCE IN MODERNIZING THE AGRICULTURAL SECTOR TO ENSURE STABLE FOOD SUPPLY FOR THE COUNTRY

Abstract: In the context of the modernization of the agro-industrial complex (AIC) of the Republic of Kazakhstan, the study of food security stability is a pressing issue due to several factors. Firstly, the situation remains unstable, with a high dependence on imports in certain product categories, highlighting the urgent need for modernization of the AIC. Secondly, the effective modernization of the sector and the assurance of food security require highly qualified specialists; however, the persistent shortage of specialized personnel complicates both research and implementation of modernization tasks. Thirdly, global climate change has a significant impact on Kazakhstan, potentially affecting agricultural productivity and food production.

The policy of supporting and developing the AIC plays a crucial role in ensuring national security and includes legislative regulation aimed at creating mechanisms to develop effective programs that guarantee the sustainable and balanced development of the sector. The AIC is central to the national food supply system, and its modernization is an integral part of the strategy for establishing a sustainable food system.

This study emphasizes the need to consider the legal and regulatory aspects of AIC modernization and food security, including normative regulation, subsidies, trade policy, and other factors influencing the success of modernization.

The aim of the research is to examine theoretical and methodological approaches and to develop recommendations for Kazakhstan's food security system based on international best practices.

The study employs methods such as comparative analysis, synthesis, and deduction.

Keywords: Agro-industrial complex, agro-industrial sector, food security, agriculture, productivity, efficiency.

INTRODUCTION

In his Address to the People of Kazakhstan titled "The Economic Course of Fair Kazakhstan", President Kassym-Jomart Tokayev emphasized that the health of the nation and the quality of consumed products are top priorities for the state. One of the stated goals is to increase the share of processed products in the agro-industrial complex (AIC) to 70% within three years [1].

The modernization of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan is one of the key priorities of national policy. It aims to enhance the competitiveness, efficiency, and sustainability of agricultural production. Therefore, it is important not only to increase the volume of food production, but also to improve the quality of the products and expand processing capacities.

Ensuring food security is a crucial task for any country. The COVID-19 pandemic has demonstrated how vulnerable global supply chains can be in the face of widespread infection outbreaks, and highlighted the importance of a resilient and sustainable agricultural sector.

The purpose of this research is to explore theoretical and methodological approaches and to develop recommendations for improving Kazakhstan's food security system based on international best practices.

The study applies methods such as comparative analysis, synthesis, and deduction.

LITERATURE REVIEW

The development of the agro-industrial complex (AIC) has attracted significant interest from both researchers and practitioners, as reflected in numerous works by domestic and international scholars.

Among Kazakhstani authors, the issues of AIC development and food security have been studied by G.A. Bizhanova, A.I. Gizzatova, O.K. Denisova, M.U. Rakhimberdinova, A.A. Kaigorodtsev, G.K. Koshebaeva, N.A. Alpyspayeva, V.V. Biryukov, A.B. Moldashev, G.A. Nikitina, G.N. Nakipova, K.A. Akhmetova, M.Zh. Kamenova, S.S. Daribekov, A.A. Essekeyeva, K. Kirdassinova, G. Zhunisova, Zh.Zh. Yeszhanova, R.V. Bayramov, M.U. Spanov, and others.

Despite growing interest in this issue, many unresolved challenges remain. First and foremost, it is worth noting that the theoretical foundations for the national food supply system and the state-led modernization of the AIC have not yet been fully developed. The economic and institutional aspects of interaction between internal subsystems remain insufficiently studied, and approaches to assessing the sustainability of the food supply system are still highly contradictory. Furthermore, there is no unified approach to designing mechanisms and tools for the economic modernization of the agro-industrial sector.

It should also be noted that although there is a wealth of positive international experience in the field of food supply, research on how to adapt this experience to the development and modernization of Kazakhstan's AIC remains fragmented and insufficiently systematized. Addressing these gaps is essential for the formation of a sustainable food security system.

MATERIALS AND METHODS

The main research methods used in this study were based on the core principles of the theory of agricultural and agro-industrial complex (AIC) development.

In the process of writing the article, various methods were applied, including generalization, systematization, induction, comparative analysis, index method, and rating evaluation.

RESULTS AND DISCUSSION

Foreign countries are developing import substitution strategies to strengthen food security and reduce dependence on external suppliers, particularly in relation to key products. These strategies aim to replace imported goods and include the development of sustainable food supply systems by introducing incentive measures for agricultural enterprises, restaurants, shops, and other participants in the food chain.

Developing countries are also formulating priorities for sustainable food supply, as agriculture remains one of the key sectors of their economies.

Table 1. Foreign programs aimed at the development of agricultural regions

Country	Name / Statement	Description
Russia	State Program of the Russian Federation "Comprehensive Development of Rural Areas", adopted on May 31, 2019 (as amended on December 22, 2023)	Creating conditions for the provision of affordable and comfortable housing and infrastructure development, targeted enhancement of the economic and social potential of rural areas, and development of the labor market (human capital).
Uzbekistan	State Program on the Effective Implementation of the Objectives of the Agriculture Development Strategy for 2020–2030, adopted on June 7, 2022	Establishment of a favorable agribusiness climate and value-added chains, increasing investment attractiveness, reducing state intervention in rural development, and ensuring efficient use of land and water resources.

Country	Name / Statement	Description
Kyrgyzstan	Program for the Development of Agricultural Cooperation in the Kyrgyz Republic for 2023–2027, adopted on August 23, 2023	Provides directions for the further development of agricultural cooperatives, mechanisms for implementing relevant measures, and performance indicators.
Belarus	State Program “Agrobusiness” for 2021–2025, adopted on February 1, 2021	Aims to create conditions for the sustainable development of the agro-industrial complex.

Note: Compiled based on literature sources [2–9].

Belarus. In the Republic of Belarus, agriculture is considered one of the priority sectors for economic development. The key indicators for agricultural development are profitability, income, and return on investment [10]. The main objectives of Belarusian agriculture include: establishing a stable production base to ensure sustainable economic growth in the sector; enhancing the competitiveness of agricultural products in the global market; fully meeting domestic market demands; reducing production costs; increasing profitability from production activities; and enabling agricultural entities to repay debts owed to the state and private credit institutions.

Kyrgyzstan. In Kyrgyzstan, the country's dependence on imported agricultural commodities — used to assess food security — presents certain challenges. The country is self-sufficient in only three out of nine major product groups [11]. In addition, issues persist in the fields of sanitary, phytosanitary, and veterinary safety.

Similar to Belarus, Kyrgyzstan focuses on short- and medium-term financial support measures for agriculture, which include:

- providing loans to agricultural producers, including for operational costs and equipment;
- exemption from income and profit taxes, as well as VAT;
- voluntary crop insurance, with 50% of the insurance premium covered by the state budget.

Currently, Kyrgyzstan lacks long-term measures of an organizational or institutional nature, as such mechanisms are either under development or have not yet been considered.

Around the world and within international organizations, various models of food security systems have been developed, and they differ in various parameters [12].

Economic measures are directly linked to concepts such as economic growth in the sector and living standards in rural areas. In the countries considered, short- and medium-term measures for the economic support of agricultural producers are widespread. These include direct transfers to agricultural entities, reimbursement of essential expenditure items, partial or full state participation in the repayment of interest and principal on loans, guaranteed demand for certain types of products, and compensation for unforeseen losses related to the specifics of agricultural activity.

However, such economic support measures alone are not sufficient to ensure qualitative changes in agricultural production structures. They are primarily aimed at reducing the economic burden on agricultural producers and mitigating operational risks.

In addition to these measures, there are also trade-related restrictions through applied customs tariffs and budget-related measures regulating tax revenues from agricultural producers.

Since food security is not the sole purpose of state support for agriculture, and given the need to ensure the competitiveness of domestic agricultural products on the global market, a classification of economic support measures has been developed. These measures are grouped into three “boxes”:

1. **The Green Box** includes support measures that have no trade-distorting effect on agricultural production. These are typically subsidies funded from the state budget, not consumer expenditures, and thus do not influence market prices. The most common measures include sub-

sidies for infrastructure development, training of skilled personnel, and similar initiatives. These are long-term measures with minimal influence on internal or external market conditions.

As described earlier, Green Box measures are not yet widely implemented in countries where agriculture constitutes a significant share of GDP and employment. In such cases, the distribution of Green Box measures is considered sufficient if they account for at least one-third of GDP growth in the sector.

The Blue Box includes programs related to production-limiting support. Payments from the state budget must be linked to specific measurable units of production or capital—such as the size of cultivated land or the number of livestock. These measures are introduced to regulate prices in domestic markets in order to prevent losses for agricultural producers. The experience of countries described in this study, including Serbia, Turkey, and Greece, demonstrates the widespread use of Blue Box measures.

The Amber Box is considered the least favorable category of government support. It includes direct price support, credit subsidies, and compensation payments. Under the WTO framework, the use of such measures is strictly limited, with a gradual phase-out anticipated. As seen in the experiences of various countries, Amber Box measures are the most widely applied. Although they may have a rapid effect, they do not provide qualitative improvements in the sector [13].

One of the main challenges faced by countries where agriculture represents a high share of GDP and employment is the use of economically distorting short-term support measures. Such instruments, although necessary for survival under market conditions, do not lead to the creation of sustainable infrastructure or the implementation of technological, organizational, and marketing innovations that are critical for long-term sectoral development.

Organizational measures are primarily associated with state programming of agricultural sector development. These measures help define the general goals and objectives of the sector, prioritize forms of economic support, set specific targets, and monitor progress accordingly. Organizational measures also facilitate the systematization and coordination of other support mechanisms and the evaluation of their effectiveness and relevance.

Currently, nearly all of the countries described above utilize strategic planning practices for agricultural development. A notable example is the European Union's experience with agricultural development planning that occurs beyond the direct purview of the state—especially in countries like Greece, Romania, and Serbia, where agriculture holds high strategic importance. The use of the Common Agricultural Policy (CAP) framework tailored to each country's specific conditions allows EU member states to implement a unified system for organizing and supporting agricultural development [14].

Institutional measures are primarily linked to the rules that govern the functioning of agriculture within a given society. This understanding follows the definition of institutions proposed by American economist Douglass North, who described institutions as the "rules of the game" in a society, or more formally, as the humanly devised constraints that shape human interaction.

In society, institutions are typically represented through two components:

- A formal legal framework established by the state;
- Social capital formed through the interaction of various social groups and individuals.

Thus, institutional support measures in agriculture can be divided into two main categories:

Normative (legal) measures define the conditions under which all agricultural actors operate at the national level. These include legal instruments that either protect agricultural entities from harmful events or establish fair operational rules—or, conversely, grant them special privileges or operational regimes. An example would be assigning a special status to young farmers, allowing them to be treated as a separate group eligible for specific subsidies (as seen in Greece and Romania). A key recent innovation in normative institutional measures is the introduction of regulations concerning the environmental impact of agricultural activities.

Social institutional measures emerge organically from local needs and are often shaped by historical practice and social capital. These measures are typically not enforced by the state but are maintained through informal community norms. The state has limited capacity to directly apply such measures, but it can foster an enabling environment for them to arise. An example of this would be the role of local grassroots groups in Greece, which can regulate agricultural activities without state intervention—through mutual assistance, information-sharing, and the creation of local advisory networks.

Conclusions. In general, based on the above, several conclusions can be drawn regarding foreign experience in state support for agriculture in countries where the agricultural sector accounts for a significant share of GDP and employment:

Countries that prioritize agricultural development do not necessarily aim to increase its share in national GDP, but rather stimulate employment in the sector. In most cases, the focus is on intensifying agricultural production and diversifying the economy. A high share of agriculture in GDP should be interpreted as an indicator of insufficient development in other sectors of the economy.

In countries where agriculture occupies a large share of GDP, short- and medium-term economic support measures, classified under the WTO's "Amber Box," are typically predominant. Similar support approaches exist across all countries considered in this study, with Belarus, Ukraine, and Kyrgyzstan showing the most pronounced reliance on such measures.

Countries applying "Blue Box" and "Green Box" measures tend to show more sustainable and qualitative growth in agriculture. Among the countries analyzed, these measures are most effectively implemented in Greece, Serbia, and Romania.

Strengthening the sustainability of Kazakhstan's food supply system is possible through the development of a national model that synthesizes international best practices while accounting for the country's specific characteristics. In this regard, the most promising state support measures for agriculture include:

- subsidizing infrastructure development and the training of highly qualified specialists;
- subsidizing wage funds to attract skilled professionals to the agricultural sector;
- providing subsidies based on measurable indicators (e.g., livestock numbers or cultivated land area);
- establishing a legally recognized "young farmer" status to facilitate the creation of targeted support programs;
- encouraging local community involvement to help resolve agricultural issues at the grassroots level and ensure continuous communication between agricultural producers and local or national authorities.

Overall, the focus should be on a gradual shift away from "Amber Box" measures toward "Blue Box" and ultimately "Green Box" mechanisms. Given the complexity of this transition, it may be effective to create designated development zones—similar to industrial zones—but specifically tailored for agriculture under new regulatory frameworks.

In the future, it is essential to identify and adapt national food security models suitable for Kazakhstan's conditions. In this context, the country should consider the diverse resources and capacities available to adapt successful foreign experience in agro-industrial development. A useful first step could be diversifying both the markets for agricultural products and the markets for industrial and technological equipment. China's experience in ensuring food security may offer valuable insights, and long-term cooperation in this area could facilitate the effective implementation of necessary measures.

For Kazakhstan, the experiences of both countries with a high share of agriculture in the economy and those where agriculture plays a relatively minor role can be instructive. The former offers lessons on what to avoid, while the latter provides models of success—allowing for a more objective and comprehensive understanding of the issue.

REFERENCES:

1. Президент Республики Казахстан К.-Ж. Токаев. Экономический курс Справедливого Казахстана: послание народу Казахстана // <https://www.akorda.kz/ru/addresses>. 10.11.2023.
2. Пашкевич О.А., Лёвкина В.О. Зарубежный опыт развития сельских территорий // <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt>. 10.11.2023.
3. Пашкевич О.А. Сельское хозяйство стран Северной Европы: ресурсы, занятость, регулирование // Аграрная экономика. – 2017. – №5. – С. 56-63.
4. Постановление Правительство Российской Федерации. Об утверждении государственной программы Российской Федерации "Комплексное развитие сельских территорий": утв. 31 мая 2019 года, №696 // <https://docs.cntd.ru/document/554801411>. 11.10.2023.
5. Постановление Президента Республики Узбекистан. О дополнительных мерах по эффективной организации исполнения задач, определенных в стратегии развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020-2030 годы: утв. 7 июня 2022 года, №ПП-273 // <https://lex.uz/uz/docs/6055545>. 11.11.2023.
6. Постановление кабинета министров Кыргызской Республики. Об утверждении Программы развития сельскохозяйственной кооперации в Кыргызской Республике на 2023-2027 годы: утв. 23 августа 2023 года, №418 // <https://faolex.fao.org/docs/pdf/kyr220394.pdf>. 11.11.2022.
7. Постановление Совета Министров Республики Беларусь. Государственная программа «Аграрный бизнес» на 2021–2025 годы: утв. 1 февраля 2021 года, №59 // <https://www.mshp.gov.by/ru/programms-ru>. 11.11.2023.
8. Селезнев А.Г. Зарубежный опыт развития фермерских хозяйств и перспективы его применение в России // Журнал международной экономики. – 2019. – Т. 9, №1. – С. 246-257.
9. Касимбекова М.А., Баймагамбетова З.А., Матайбаева Г.Ж. Зарубежный опыт государственного регулирования агропромышленного комплекса // Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. – 2022. – №4. – С. 143-150.
10. Казакевич И. Особенности формирования внутренней поддержки сельского хозяйства Беларуси // Наука и инновации. – 2016. – №10. – С. 8-11.
11. Дооранов А.П., Маниева Ч.А. Система поддержки сельского хозяйства Кыргызстана в условиях ЕАЭС // <http://jurnal.org/articles/2016/ekon41.html>. 10.11.2023.
12. Каменова М. Факторы устойчивого развития аграрного сектора Казахстана // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2012. – №142. – С. 23-26.
13. Правила внутренней поддержки сельского хозяйства в рамках ВТО. Справка // <https://ria.ru/20111114/488431764.html>. 10.11.2023.
14. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М., 1997. – 190 с.

REFERENCES:

- 1 Prezident Respubliki Kazahstan K.-Zh. Tokaev. Jekonomicheskij kurs Spravedlivogo Kazahstana: poslanie narodu Kazahstana // <https://www.akorda.kz/ru/addresses>. 10.11.2023.
- 2 Pashkevich, O.A., Ljovkina V.O. Zarubezhnyj opyt razvitija sel'skih territorij // <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt>. 10.11.2023.
- 3 Pashkevich O.A. Sel'skoe hozjajstvo stran Severnoj Evropy: resursy, zanjatost', regulirovanie // Agrarnaja jekonomika. – 2017. – №5. – S. 56-63.
- 4 Postanovlenie Pravitel'stvo Rossijskoj Federacii. Ob utverzhdanii gosudarstvennoj programmy Rossijskoj Federacii "Kompleksnoe razvitie sel'skih territorij": utv. 31 maja 2019 goda, №696 // <https://docs.cntd.ru/document/554801411>. 11.10.2023.
- 5 Postanovlenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan. O dopolnitel'nyh merah po jeffektivnoj organizacii ispolnenija zadach, opredelennyh v strategii razvitija sel'skogo hozjajstva Respubliki Uzbekistan na 2020-2030 gody: utv. 7 ijunja 2022 goda, №PP-273 // <https://lex.uz/uz/docs/6055545>. 11.11.2023.
- 6 Postanovlenie kabineta ministrov Kyrgyzskoj Respubliki. Ob utverzhdanii Programmy razvitija sel'skohozjajstvennoj kooperacii v Kyrgyzskoj Respublike na 2023-2027 gody: utv. 23 avgusta 2023 goda, №418 // <https://faolex.fao.org/docs/pdf/kyr220394.pdf>. 11.11.2022.
- 7 Postanovlenie Soveta Ministrov Respubliki Belarus'. Gosudarstvennaja programma «Agrarnyj biznes» na 2021–2025 gody: utv. 1 fevralja 2021 goda, №59 // <https://www.mshp.gov.by/ru/programms-ru>. 11.11.2023.
- 8 Seleznev A.G. Zarubezhnyj opyt razvitija fermerskih hozjajstv i perspektivy ego primenenie v Rossii // Zhurnal mezhdunarodnoj jekonomiki. – 2019. – T. 9, №1. – S. 246-257.

- 9 Kasimbekova, M.A., Bajmagambetova, Z.A., Matajbaeva, G.Zh. Zarubezhnyj opyt gosudarstvennogo regulirovaniya agropromyshlennogo kompleksa // Jekonomicheskaja serija vestnika ENU imeni L.N. Gumileva. – 2022. – №4. – S. 143-150.
- 10 Kazakevich, I. Osobennosti formirovaniya vnutrennej podderzhki sel'skogo hozjajstva Belarusi // Nauka i innovacii. – 2016. – №10. – S. 8-11.
- 11 Dooranov, A.P., Manieva, Ch.A. Sistema podderzhki sel'skogo hozjajstva Kyrgyzstana v uslovijah EAJeS // <http://jurnal.org/articles/2016/ekon41.html>. 10.11.2023.
- 12 Kamenova, M. Faktory ustojchivogo razvitija agrarnogo sektora Kazakhstana // Visnik Kiivskogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Jekonomika. – 2012. – №142. – S. 23-26.
- 13 Pravila vnutrennej podderzhki sel'skogo hozjajstva v ramkah VTO. Spravka // <https://ria.ru/20111114/488431764.html>. 10.11.2023.
- 14 Nort D. Instituty, institucional'nye izmenenija i funkcionirovanie jekonomiki. – M., 1997. – 190 s.

ЕЛДІ АЗЫҚ-ТҮЛІКПЕН ТҰРАҚТЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҮШІН АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫ ЖАҢҒЫРТУДАҒЫ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Konyrbekov M.*

PhD, associate professor
Turan University
Almaty, Kazakhstan
email: konyrbekov.m@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1985-3532>

Kasymbekova G.R.

PhD, Associate Professor, Department of Finance
Turan University
Almaty, Kazakhstan
g.kasymbekova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5411-1297
Phone: +7 747 196 90 24

Beisekova Zh.

Candidate of Economic Sciences
Kazakh National Agrarian Research University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: zhanna.beyseкова@mail.ru
ORCID:0000-0002-7721-5611

Аңдатпа. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешенін (бұдан әрі – АӨК) модернизациялау жағдайында азық-түлікпен қамтамасыз етудің тұрақтылығын зерделеу мен зерттеу жүргізудің өзекті мәселелері, біріншіден, жағдайдың тұрақсыздығы және кейбір өнім санаттарындағы импортқа жоғары тәуелділік және агроөнеркәсіп кешенін модернизациялау қажеттілігі сияқты бірқатар проблемаларды шешуге негізделген. Сонымен қатар, екіншіден, агроөнеркәсіп кешенін тиімді модернизациялау және азық-түлікпен қамтамасыз етудің тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін жоғары білікті мамандар қажет. Алайда, көбінде бейінді мамандардың кадр тапшылығы проблемасы туындап, бұл зерттеу жүргізуді және АӨК модернизациялау бойынша міндеттерді орындауды қиындатуы мүмкін. Үшіншіден, Қазақстанға климаттың жаһандық өзгерістері әсер етеді, бұл ауыл шаруашылығы мен өнімділікке, ауыл шаруашылығы өнімін өндіруге теріс әсер етуі ықтимал.

АӨК-ті қолдау және дамыту саясаты мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады және агроөнеркәсіп кешенінің тұрақты және теңгерімді дамуын қамтамасыз ететін тиімді бағдарламаларды әзірлеуге ықпал ететін тетіктерді құруға бағытталған заңнамалық реттеуді қамтиды. Бұл кешен мемлекет халқын азық-түлікпен қамтамасыз ету жүйесінде шешуші рөл атқарады және оны модернизациялау тұрақты азық-түлік жүйесін қалыптастыру стратегиясының ажырамас бөлігі. Жүргізілген зерттеуде агроөнеркәсіп кешенін модернизациялау мен азық-түлікпен қамтамасыз етудің тұрақтылығының заңнамалық және реттеуші аспектілерін ескеру қажет. Бұған нормативтік реттеу, субсидия, сауда саясаты мәселелері және АӨК-ті модернизациялаудың табыстылығына әсер етуі мүмкін басқа да аспектілер кіреді.

Бұл зерттеудің мақсаты – теориялық-әдіснамалық тәсілдерді зерделеу, мемлекетті азық-түлікпен қамтамасыз ету жүйесінің шетелдік озық тәжірибелерді зерттеу нәтижесінде ұсыныстар қалыптастыру.

Зерттеу жұмысында салыстырмалы талдау, синтез, дедукция әдістері қолданылды.

Түйін сөздер: агроөнеркәсіп кешені, агроөнеркәсіп секторы, азық-түлікпен қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығы, өнімділік, тиімділік.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ МОДЕРНИЗАЦИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТАБИЛЬНОГО ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО СНАБЖЕНИЯ СТРАНЫ

Konyrbekov M.*

PhD, associate professor
Turan University
Almaty, Kazakhstan
email: konyrbekov.m@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1985-3532>

Kasymbekova G.R.

PhD, Associate Professor, Department of Finance
Turan University
Almaty, Kazakhstan
g.kasymbekova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5411-1297
Phone: +7 747 196 90 24

Beisekova Zh.

Candidate of Economic Sciences
Kazakh National Agrarian Research University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: zhanna.beysekova@mail.ru
ORCID:0000-0002-7721-5611

Аннотация. Актуальность вопросов изучения и проведения научных исследований по устойчивости продовольственного обеспечения в условиях модернизации агропромышленного комплекса Республики Казахстан (далее – АПК) обусловлена, во-первых, решением ряда проблем, таких как нестабильность ситуации и высокая зависимость от импорта по некоторым товарным категориям, необходимость модернизации АПК. Во-вторых, для эффективной модернизации агропромышленного комплекса и обеспечения стабильности поставок продовольствия необходимы высококвалифицированные специалисты. Однако во многих случаях наблюдается нехватка профильных специалистов, что может осложнить проведение научных исследований и реализацию задач, связанных с модернизацией аграрного сектора. В-третьих, на Казахстан влияет глобальное изменение климата, которое, вероятно, окажет негативное влияние на сельское хозяйство, производительность и сельскохозяйственное производство. Политика поддержки и развития агропромышленного комплекса играет важную роль в обеспечении безопасности государства и включает законодательное регулирование, направленное на создание механизмов, способствующих разработке эффективных программ, обеспечивающих устойчивое и сбалансированное развитие агропромышленного комплекса. Данный комплекс играет ключевую роль в системе продовольственного обеспечения населения страны, а его модернизация является неотъемлемой частью стратегии формирования устойчивой продовольственной системы. Проводимое исследование должно учитывать законодательные и нормативные аспекты модернизации агропромышленного комплекса и устойчивости продовольственного обеспечения. К ним относятся нормативное регулирование, субсидии, вопросы торговой политики и другие аспекты, которые могут повлиять на успех модернизации агробизнеса.

Целью данного исследования является изучение теоретических и методических подходов, разработка рекомендаций на основе изучения зарубежного передового опыта в системе государственного продовольственного обеспечения.

В исследовании использовались методы сравнительного анализа, синтеза и дедукции.

Ключевые слова: Агропромышленный комплекс, агропромышленный сектор, продовольственная безопасность, сельское хозяйство, производительность, эффективность.

Мухаметкалиева Е. М.
PhD, шақырылған ғалым
Сиракуз Университеті, АҚШ
e-mail: ymukhame@syr.edu
ORCID: 0009-0008-9422-5863

Мұханбетәлі Б. М.*
Қазақстан Республикасы Президентінің
жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясы
Басқару институтының докторанты
Астана қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: b.mukhambetali@apa.kz
ORCID: 0000-0002-3832-7039

КАПИТАЛДЫҢ ЗАҢСЫЗ КЕТУІН БОЛДЫРМАУДЫҢ СТРАТЕГИЯЛАРЫ МЕН МЕХАНИЗМДЕРІ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАРДЫ ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа. Капиталдың заңсыз кетуі дамушы және ресурсқа тәуелді елдер үшін ең өзекті проблемалардың бірі. Бұл жайт мемлекеттік бюджеттің елеулі шығындарына әкеліп соқтырады, институционалдық тұрақтылыққа нұқсан келтіреді және әлеуметтік-экономикалық теңсіздікті тереңдетеді.

Бұл мақала халықаралық салыстырмалы талдау негізінде капиталдың заңсыз кетуін болдырмаудың заманауи стратегиялары мен тетіктерін қарастырады. Үндістанның, Оңтүстік Кореяның, Нигерияның, Бразилияның және ЭЫДҰ елдерінің жағдайлары негізінде капиталдың кетуімен күресуге бағытталған институционалдық, құқықтық және технологиялық шаралар қарастырылады. Қолданылатын әдістеме нормативтік-құқықтық актілердің мазмұнын, салыстырмалы жағдайды және халықаралық ұйымдардың деректерін екінші реттік талдауды қамтиды.

Нәтижелер ашықтыққа, салық туралы ақпаратпен алмасуға, қаржылық бақылауды автоматтандыруға және трансшекаралық ынтымақтастықты нығайтуға негізделген кешенді тәсіл ең жоғары тиімділікті көрсететінін байқатты.

Түйін сөздер: капиталдың кетуі, салықтың ашықтығы, офшорлық, салықтан жалтарумен күрес, халықаралық ынтымақтастық, дамушы елдер.

КІРІСПЕ

Капиталды заңсыз шетке шығару (capital flight) – экономикалық мәселе ғана емес, сонымен қатар фискалдық егемендік пен мемлекеттердің орнықты дамуына қатер төндіретін институционалдық сын-қатер. Бұл құбылыс заңсыз немесе жартылай заңды тәжірибелердің кең ауқымын, оның ішінде сыртқы экономикалық операциялар кезінде бағаларды қолдан көтеру немесе төмендетуден бастап, салықтан жалтару мақсатында офшорлық сызбалар мен жалған компанияларды пайдалануға дейін қамтиды.

Global Financial Integrity деректеріне сүйенсек, 2006-2015 жылдар аралығында дамушы елдер жыл сайын \$620-970 млрд аралығындағы капитал ағынын жоғалтқан, оның басым бөлігі сауда операцияларын манипуляциялау нәтижесінде болған [1].

Орталық Азия елдері, соның ішінде Қазақстан үшін бұл мәселе бірқатар факторлардың үйлесуімен күрделене түседі: шикізат экспортының жоғары үлесі, сыртқы қаржыландыруға тәуелділік, әлсіз салық әкімшілігі және трансшекаралық бақылау тетіктерінің шектеулілігі. Капиталдың заңсыз сыртқа кетуі елдің инвестициялық тартымдылығын төмендетеді, цифрландыру, денсаулық сақтау, білім беру секілді стратегиялық бағдарламаларды іске асыруға арналған бюджет ресурстарын азайтады және мемлекеттік институттарға деген сенімсіздікті күшейтеді. Бұдан бөлек, санкциялық қысым мен жаһандық қаржы архитектурасының өзгеруі жағдайында көлеңкелі сызбалармен байланысты тәуекелдер одан әрі өзекті бола түсуде.

Осы мақала мақсаты – халықаралық тәжірибелерді (Үндістан, Оңтүстік Корея, Нигерия, Бразилия және бірқатар ЭЫДҰ елдері) салыстырмалы талдау негізінде капиталды заңсыз

шығарудың алдын алудың тиімді стратегиялары мен тетіктерін анықтау және оларды дамушы елдер, ең алдымен Қазақстан жағдайында бейімдеуге арналған ұсыныстар әзірлеу. Зерттеу барысында кейс-талдау, нормативтік актілерге контент-талдау және халықаралық ұйымдардың деректеріне екінші реттік талдау әдістері қолданылды, бұл институционалдық, құқықтық және технологиялық шараларды кешенді бағалауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ

Капиталды заңсыз шығару (КЗШ) және онымен байланысты заңсыз қаржылық ағындар мәселесі көптен бері академиялық және қолданбалы зерттеулердің назарында. Бұл құбылыстың экономикалық және институционалдық себептеріне баса назар аударылады.

Классикалық мысал ретінде Ндикумана мен Бойстың еңбегін айтуға болады, онда Сахараның оңтүстігіндегі Африка елдеріндегі сыртқы қарыздардың елеулі үлесі қайтадан елден сыртқа заңсыз капитал ретінде шығып кететіні көрсетілген. Авторлардың бағалауынша, аймақтағы жаңа сыртқы қарыздың әрбір долларына шамамен 60 цент капитал ағынының кетуі сәйкес келеді, бұл қарызға тәуелділіктің және ұлттық байлықтың жоғалуының шырғалаң шеңбер екенін көрсетеді [2].

Халықаралық валюта қорының сарапшыларының пікірінше, бұл үдерістер фискалдық тұрақтылықты әлсіретеді және даму үшін қажетті мемлекеттік ресурстардың жетіспеушілігіне әкеледі. Заңсыз қаржылық ағындар салық түсімдерін азайтады, теңсіздікті арттырады, нарықтық бәсекелестікті бұрмалайды және мемлекеттік институттардың легитимдігін төмендетеді [3]. Бұл тұрғыда әсіресе дамушы елдер осал, өйткені оларда құқықтық және институционалдық шеңберлер әлсіз әрі сыртқы қаржыландыруға тәуелділік жоғары.

Ғылыми әдебиеттерде офшорлық юрисдикциялар мен жаһандық қаржы орталықтарының капиталды заңсыз ауыстыру үшін жағдай жасаудағы рөлі кеңінен талданған. Осы саладағы жетекші зерттеушілердің бірі – Габриэль Цукман – әлемдік жеке қаржылық байлықтың шамамен 8%-ы Швейцария, Люксембург және Кайман аралдары сияқты офшорлық аймақтарда жасырылғанын атап көрсетеді. Бұл құрылымдар қаржылық құпиялылықтың жоғары деңгейін қамтамасыз етіп, активтерді жасыруға, салықтан жалтаруға және қылмыстық жолмен алынған табыстарды ақтауға мүмкіндік береді [4]. Соның салдарынан мемлекеттер жыл сайын жүздеген млрд доллар жоғалтады. Мұндай қаражат инфрақұрылым, денсаулық сақтау және білім беру салаларын қаржыландыруға жұмсалуды мүмкін еді.

Заңсыз қаржылық ағындардың артып келе жатқан қаупіне жауап ретінде халықаралық қауымдастық трансшекаралық қаржы операцияларының ашықтығы мен есептілігін арттыруға бағытталған бірқатар бастамалар қабылдады. Солардың ішінде ең маңызды қадамдардың бірі – Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) әзірлеген Салық ақпараттарымен автоматты алмасу стандартының (AEOI) енгізілуі. AEOI-дің арқылы әртүрлі елдердің салық органдары шетелдегі резиденттердің қаржылық шоттары туралы ақпаратқа қол жеткізді, бұл салықтан жалтару ауқымын едәуір азайтуға мүмкіндік берді [5]. AEOI-ді енгізу тәжірибесін талдау бұл тетік трансшекаралық заңсыз әрекеттермен күресте, әсіресе дамыған салық әкімшілігі бар елдерде, тиімді құрал екенін көрсетеді.

ЭЫДҰ бастамаларымен қатар, Ақшаны жылыстатуға қарсы іс-қимыл бойынша қаржылық шараларды әзірлеу тобының (FATF) қызметі маңызды рөл атқарады. FATF соңғы есептерінде киберқылмыстың және капиталдың цифрлық түрдегі заңсыз қозғалыстарының – криптовалюталар мен жалған онлайн-компанияларды қолдану арқылы жасалатын схемалардың өскенін ерекше атап көрсетеді [6]. Мұндай жағдайда халықаралық ынтымақтастық, құқық қорғау органдары арасындағы үйлестіру, ақпарат алмасу және бірлескен тергеулер шешуші маңызға ие болады.

Қазіргі әдебиеттерде заңсыз қаржылық ағындарға қарсы күресте технологияларды пайдалану мәселесіне ерекше назар аударылуда. Deloitte және McKinsey сынды жетекші консалтингтік компаниялар мен талдау орталықтары күдікті қаржылық транзакцияларды ерте анықтау үшін жасанды интеллект, машиналық оқу және үлкен деректерді талдаудың

өсіп келе жатқан маңыздылығын көрсетеді. Бұл технологиялар комплаенс-бақылау процестерін автоматтандыруға, қаржы нарығы қатысушыларының мінез-құлқындағы ауытқуларды анықтауға және тәуекел профилін дәлірек жасауға мүмкіндік береді [7].

Сонымен қатар, капиталдың заңсыз шығарылуының дамушы елдерге тигізетін зиянын бағалауға арналған зерттеулердің зор үлесін атап өткен жөн. Кобхэм мен Янскийдің зерттеулері бойынша, трансұлттық корпорациялардың агрессивті салықтық жоспарлауы салдарынан дамушы елдер жыл сайын ЖІӨ-нің 1,32%-на дейін салық түрінде жоғалтады [8]. Бұл орнықты дамудың фискалдық негіздерін бұзып, мемлекеттік инвестицияны шектейді және әлеуметтік қорғау, білім беру мен инфрақұрылым салаларындағы мақсаттарға қол жеткізуге кедергі келтіреді.

Осылайша, тиісті әдебиетке шолу капиталды заңсыз шығаруға қарсы күрестің бірнеше негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді: ұлттық салық және қаржылық жүйелерді жетілдіру, ақпарат алмасудың халықаралық институттарын дамыту, офшорлық юрисдикциялармен күресу, сондай-ақ қаржылық ағындардың ашықтығын арттыру үшін цифрлық шешімдерді енгізу. Алайда, жаһандық стандарттарды нақты елдердің шынайылығына бейімдеу міндеті өзекті болып қалуда, бұл институционалдық әлеуетті, саяси ерік-жігерді және цифрлық даму деңгейін ескере отырып жүзеге асуы тиіс.

ӘДІСНАМА

Бұл зерттеу сапалық әдіске негізделген және келесідей негізгі элементтерден тұрады:

- *Салыстырмалы жағдайлық талдау:* Үндістан, Оңтүстік Корея, Бразилия, Нигерия және ЭЫДҰ елдері (Германия, Нидерланды, Ұлыбритания) мысалдары қарастырылды.
- *Нормативтік құжаттар мен стратегияларға контент-талдау:* ұлттық сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламалар, салықтық келісімдер, трансферттік баға белгілеу заңдары қарастырылды.
- *Екінші дереккөздерге талдау:* Global Financial Integrity, OECD, FATF, IMF және Transparency International ұйымдарының есептері қолданылды.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Халықаралық жағдайларды талдау негізінде капиталдың заңсыз кетуін болдырмау бағытында қолданылатын тәсілдердің әртүрлілігін және олардың елдердің институционалдық ерекшеліктеріне бейімделуін көрсететін тиімді стратегиялары анықталды. Экономикасы дамыған елдерді де, заңсыз қаржы ағындарына осалдығы жоғары дамушы елдерді де қамтитын зерттеу нәтижелері төмендегідей болды (1-кесте).

1. Үндістан

Үндістан салық әкімшілігін цифрландыруға және халықаралық ынтымақтастықты арттыруға айтарлықтай күш салған елдердің бірі. Бұл ел деректер алмасу платформаларымен біріктірілген табыс салығы бойынша декларацияны алдын ала толтыру жүйесін енгізу декларацияланбаған кіріс көлемін азайтты. Үндістан үкіметі шетелде жасырылған активтерді анықтауға мүмкіндік беретін салық ақпаратын автоматты түрде алмасу (AEOI) туралы келісімдерге қол қойған. Үндістанның Қаржы министрлігінің мәліметі бойынша, 2018 және 2021 жылдар аралығында салық түсімдері салықтан жалтарудың азаюына байланысты 18%-ға өсті [9; 10].

2. Оңтүстік Корея

Оңтүстік Корея трансшекаралық капитал ағындарын бақылау үшін технологиялық құралдарды пайдаланады және BEPS (базалық эрозия және пайданы ауыстыру) жоспарын жүзеге асыруға белсенді түрде қатысады. Сонымен қатар, бұл елде бенефициарлық меншік иелері туралы ақпаратты жария ету жүйесі енгізілген. Бұл шаралар 2019 және 2023 жылдар аралығында офшорға ағып жатқан капитал көлемін 15%-ға қысқартты [11; 12].

3. Бразилия

Бразилия трансферттік баға жүйесін реформалауға және трансұлттық корпорациялардың транзакцияларының цифрлық мониторингін жақсартуға назар аударды. Автоматты ақпарат алмасу механизмдеріне қосылу экспорттық транзакциялардағы бағаларды манипуляциялаудың көптеген жағдайларын анықтауға көмектесті. 2017 және 2021 жылдар аралығында заңсыз аударылған 1,2 млрд доллардан астам қаражат бюджетке қайтарылды [10; 1].

4. Нигерия

Шикізат экспортының жоғары деңгейі бар дамушы ел ретінде Нигерия офшорлық схемалар арқылы капиталдың ауқымды ұшуына тап болған мемлекеттің бірі. Мұнай-газ секторындағы келісімшарттық аудитті және FATF-пен ынтымақтастықты қоса алғанда, ашықтық шаралары 2016 жылғы базалық көрсеткішпен салыстырғанда капиталдың кетуін 10%-ға қысқартты. Нәтижесінде, елдің бұрын жоғалған активтерді қайтару әлеуеті артты [3; 13].

5. Германия

Германия дәстүрлі түрде салық ашықтығының жоғары деңгейін көрсеткен елдердің бірегейі. Ел үкіметі CRS шеңберінде автоматты түрде ақпарат алмасу саясатын белсенді түрде жүзеге асыруда, банктік және инвестициялық транзакцияларға цифрлық бақылауды күшейтуде. Қабылданған ауқымды шаралар неміс резиденттеріне тіркелген офшорлық шоттардың саны азайтып, қаржылық ақпаратқа трансшекаралық сұраулар санын арттырды [14; 15].

6. Ұлыбритания

Біріккен Корольдік компаниялардың бенефициар иелерінің мемлекеттік тізілімін енгізген алғашқы елдердің бірі болды. Бұл әсіресе бұрын ақшаны жылыстату үшін пайдаланылған жылжымайтын мүлік секторындағы транзакциялардың ашықтығын арттырды. 2017 жылдан бастап Ұлыбританияның компанияларын UK Companies House-де тіркеу кезінде бенефициарлық меншік иелерін ашу деңгейі 35%-ға өсті және бұл капиталды заңсыз алу схемаларын жасыруды әлдеқайда қиындата түсті [16; 4].

1-кесте. Капиталдың заңсыз кетуін болдырмау стратегияларының салыстырмалы талдауы

Ел	Негізгі стратегиялары	Цифрлық құралдар	Тиімділігі	Ақпарат көзі
Үндістан	Салық декларацияларын алдын ала тапсыру, AEOI	Біріктірілген салық платформалары	Салық түсімінің 18%-ға өсуі (2018-2021)	Indian Ministry of Finance (2022); OECD (2023)
Оңтүстік Корея	Бенефициарлық меншік иелерінің мемлекеттік тізілімі, капиталды бақылау	Нақты уақыттағы қаржылық мониторинг	Оффшорлық ағып кетуді 15%-ға азайту (2019–2023)	FATF (2023); Transparency Int. (2023)
Бразилия	Трансферттік баға реформасы, AEOI	Экспорттық транзакциялардың электронды мониторингі	Репатриация \$1,2 млрд (2017–2021)	OECD (2023); GFI (2019)
Нигерия	Контракт аудиті, FATF ынтымақтастығы	Ішінара цифрлық аудит	Ағып кетуді 10% азайту; репатриация әрекеттері	IMF (2023); Nigerian Gov. (2021)
Германия	CRS, цифрлық банктік бақылау	ЕО және ЭЫДҰ платформаларымен интеграция	Оффшорлық шоттардың төмендеуі; мемлекетаралық алмасу	OECD (2023); EU Commission (2023)
Ұлыбритания	Бенефициарларының тізілімі, мүлікті бақылау	Companies House API, мүлік тізілімі	+35% меншік иесінің ақпаратты ашуы (2017 жылдан бастап)	UK Companies House (2023); Zucman (2015)

Автор талдау нәтижесінде құрастырған

ТАЛҚЫЛАУ

Салыстырмалы талдау нәтижелері капиталдың заңсыз кетуін болдырмауға бағытталған стратегияларды әртараптандырудың жоғары дәрежесін көрсетеді. Бұл стратегиялардың тиімділігі негізінен институционалдық дизайн, цифрлық тетіктер және халықаралық ынтымақтастық үйлесімімен анықталады.

Біріншіден, салық ақпаратын автоматты түрде алмасу (AEOI) және BEPS бастамасы сияқты жаһандық бастамаларға белсенді қатысумен ішкі реформаларды біріктіретін елдердің жоғары көрсеткіштері айқын көрінеді. Мысалы, Үндістан алдын ала толтырылған салық декларациялары жүйесін және сандық салықтық әкімшілендіру платформасын (TRACES, TIN 2.0) енгізу арқылы 2018 және 2021 жылдар аралығында салық түсімдерінің 18%-ға артуына қол жеткізді [9]. Бұл процестерді цифрландыру ашықтық пен салықты ерікті түрде орындауға ықпал ететінін көрсетеді.

Екіншіден, ашықтығы мен саяси ерік-жігері жоғары елдер, мысалы, Оңтүстік Корея мен Ұлыбритания капиталдың ағылуының тұрақты қысқаруын көрсетеді. Оңтүстік Корея моделі үлкен қаржы ағындарын нақты уақыт режимінде бақылауға және трансшекаралық транзакцияларды қатаң бақылауға баса назар аударады [11]. Сонымен бірге, Ұлыбританияда шетелдіктерге тиесілі жылжымайтын мүлікті міндетті тіркеуді қоса алғанда, цифрлық бенефициарлық меншік тізілімі сәтті енгізілді, бұл бұрын анонимді активтердің 35%-дан астамының меншік құрылымының ашылуына әкелді [16]. Бұл жағдайлар меншік қатынастары мен меншіктің ашықтығына бағытталған құралдардың тиімділігін көрсетеді.

Үшіншіден, Бразилия мен Нигерия сияқты дамып келе жатқан экономикалар жемқорлықтың жоғары деңгейі мен институционалдық тұрақсыздықтың қосарлы сынағына жиі тап болады. Дегенмен, Бразилия трансферттік бағаны реформалауда біршама ілгерілеушілікке қол жеткізді және сонымен бірге 2017 және 2021 жылдар арасында 1,2 млрд доллар репатриацияны тіркеді [1; 10]. Сондай-ақ, Нигерия FATF-пен ресми ынтымақтастыққа қол жеткізуіне қарамастан шектеулі табысқа қол жеткізген ел. Бұл мысал сыбайлас жемқорлыққа қарсы және фискалдық шаралардың тиімділігі сыртқы қысымды ғана емес, сонымен қатар тұрақты ішкі институционалдық дамуды қажет ететінін көрсетеді.

Соңында, неміс үлгісі ұлттық цифрлық инфрақұрылымды Еуропалық одақ және ЭЫДҰ ұлтүстілік платформаларымен біріктірудің маңыздылығын көрсетеді. Неміс тәжірибесі көрсеткендей, банктік және корпоративтік құрылымдарға орталықтандырылған бақылау халықаралық деректер алмасумен үйлескенде анықтау тәуекелін айтарлықтай арттыруға және сол арқылы жалтару уәждемесін азайтуға мүмкіндік береді.

Осылайша, капиталдың заңсыз кетуін болдырмауға бағытталған стратегиялардың тиімділігі мемлекеттің цифрлық жетілуі, саяси еріктің болуы, халықаралық ынтымақтастықтың дамуы және институционалдық сенімділік қамтамасыз етілу жағдайында ғана артатыны байқалады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бұл зерттеу капиталдың заңсыз шығарылуының тұрақты алдын алу тек ішкі реформаларды, цифрландыруды және жаһандық ынтымақтастықты біріктіретін көпдеңгейлі және кешенді тәсілмен ғана мүмкін болатынын көрсетеді.

Осы саладағы халықаралық тәжірибені талдау мынадай қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

1. Институционалдық және цифрлық реформалар капиталдың кетуімен күресу шараларының тиімділігін айтарлықтай арттырады. Үндістанның, Оңтүстік Кореяның және Ұлыбританияның мысалдары технологияны қолдайтын бастамалар салық төлеушілер мен корпоративтік мінез-құлықты заңдылыққа қарай өзгерте алатынын көрсетеді.

2. AEOI және BEPS арқылы халықаралық ынтымақтастық маңызды табыс факторы. Мұндай бастамаларға қатысу деректер алмасуды жақсартады, агрессивті салықтық жоспарлауды болдырмауға көмектеседі және трансұлттық компаниялардың жауапкершілігін арттырады.

3. Дамушы елдер жан-жақты қолдауды қажет етеді. Бұл тек техникалық және сараптамалық көмек қана емес, сонымен қатар ұлттық элита деңгейінде саяси ерік-жігер мен ашықтықты ынталандыруды да қамтиды. Бразилия дәйекті саясатпен салыстырмалы түрде табысқа жетсе, ал Нигерия институционалдық кедергілерге әлі тап болып отыр.

Жалпы жүргізілген зерттеу капиталдың заңсыз кетуін болдырмау саласында қайсыбір әмбебап тәсілдің жоқтығын көрсетті. Әрбір ел өзінің цифрлық даму деңгейіне, институттардың сапасына және сыртқы экономикалық құрылымның ерекшеліктеріне негізделген стратегияны қалыптастырады. Дегенмен, ашықтық, бақылау және жауапкершілік қағидаттары жалпыға бірдей қолданылады. Осылайша, капиталдың заңсыз экспортына қарсы тиімді күрес оқшауланған шараларды емес, ішкі және халықаралық күш-жігерді біріктіретін жүйелі және келісілген тәсілді қажет етеді. Бұл тек фискалдық тұрақтылық мәселесі ғана емес, сонымен қатар азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімділігінің негізі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Global Financial Integrity (GFI). (2019). Illicit Financial Flows to and from 148 Developing Countries: 2006–2015. <https://gfintegrity.org/report/2019-iff-update/>
2. Ndikumana, L., & Boyce, J. K. (2011). Capital Flight from Sub-Saharan Africa: Linkages with External Borrowing and Policy Options. *International Review of Applied Economics*, 25(2), 149–170. <https://doi.org/10.1080/02692171.2010.483468>
3. International Monetary Fund (IMF). (2023). Factsheet: Fight Against Illicit Financial Flows. <https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2023/Fight-against-illicit-financial-flows>
4. Zucman, G. (2015). *The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens*. University of Chicago Press.
5. OECD. (2023). Update on the Implementation of the 2021 Strategy on Unleashing the Potential of Automatic Exchange of Information for Developing Countries. https://www.oecd.org/en/publications/update-on-the-implementation-of-the-2021-strategy-on-unleashing-the-potential-of-automatic-exchange-of-information-for-developing-countries_f939b5b6-en.html
6. FATF. (2023). Illicit Financial Flows from Cyber-Enabled Fraud. <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsand Trends/illicit-financial-flows-cyber-enabled-fraud.html>
7. Deloitte. (2020). Fighting Economic Crime: The Rise of Connected Technology. <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/topics/risk-management/fighting-economic-crime-connected-technology.html>
8. Cobham, A., & Janský, P. (2018). *Global Distribution of Revenue Loss from Tax Avoidance*. EU Tax Observatory.
9. Indian Ministry of Finance. (2022). *Annual Taxation Report*. Government of India.
10. OECD. (2023). *Global Forum on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes*. OECD Publishing.
11. FATF. (2023). *Mutual Evaluation of South Korea*.
12. Transparency International. (2023). *South Korea: Anti-Corruption Profile*.
13. Government of Nigeria. (2021). *Audit of Oil Sector Revenues*.
14. OECD. (2023). Update on the Implementation of the 2021 Strategy on Unleashing the Potential of AEOI.
15. EU Commission. (2023). *Tax Transparency Progress Report*.
16. UK Companies House. (2023). *Beneficial Ownership Register Statistics*.

REFERENCES:

1. Global Financial Integrity (GFI). (2019). *Nezakonnny`e finansovy`e potoki v 148 razvivayushhixsya stran i iz nix: 2006–2015 gg.* <https://gfintegrity.org/report/2019-iff-update/>
2. Ndikumana, L., & Boyce, J. K. (2011). Capital Flight from Sub-Saharan Africa: Linkages with External Borrowing and Policy Options. *International Review of Applied Economics*, 25(2), 149–170. <https://doi.org/10.1080/02692171.2010.483468>
3. Mezhdunarodny`j valyutny`j fond (MVF). (2023). *Informacionny`j listok: Bor`ba s nezakonnny`mi finansovy`mi potokami.* <https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2023/Fight-against-illicit-financial-flows>

4. Zucman, G. (2015). The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens. University of Chicago Press.
5. OECD. (2023). Update on the Implementation of the 2021 Strategy on Unleashing the Potential of Automatic Exchange of Information for Developing Countries. https://www.oecd.org/en/publications/update-on-the-implementation-of-the-2021-strategy-on-unleashing-the-potential-of-automatic-exchange-of-information-for-developing-countries_f939b5b6-en.html
6. FATF. (2023). Illicit Financial Flows from Cyber-Enabled Fraud. <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsand Trends/illicit-financial-flows-cyber-enabled-fraud.html>
7. Deloitte. (2020). Bor`ba s e`konomicheskoy prestupnost`yu: rost podklyuchenny`x texnologij. <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/topics/risk-management/fighting-economic-crime-connected-technology.html>
8. Cobham, A., & Janský, P. (2018). Global`noe raspredelenie poter`doxodov ot ukloneniya ot uplaty`nalogov. Nalogovaya observatoriya ES.
9. Ministerstvo finansov Indii. (2022). Ezhegodny`j nalogovy`j otchet. Pravitel`stvo Indii.
10. OECD. (2023). Global`ny`j forum po prozrachnosti i obmenu informaciej v nalogovy`x celyax. OECD Publishing.
11. FATF. (2023). Vzaimnaya ocenka Yuzhnoj Korei.
12. Transparency International. (2023). Yuzhnaya Koreya: antikorrupcionny`j profil`.
13. Pravitel`stvo Nigerii. (2021). Audit doxodov neftyanogo sektora.
14. OE`SR. (2023). Obnovlenie po realizacii Strategii 2021 goda po raskry`tiyu potentsiala AEOL.
15. Komissiya ES. (2023). Otchet o xode realizacii nalogovoy prozrachnosti.
16. Registracionnaya palata Velikobritanii. (2023). Statistika reestra beneficiarny`x vladel`cev.

STRATEGIES AND MECHANISMS FOR PREVENTING ILLICIT CAPITAL FLIGHT: A STUDY OF INTERNATIONAL CASES

Mukhametkaliyeva Y.M.
PhD, Visiting Scholar
Syracuse University, USA
email: ymukhame@syr.edu
ORCID: 0009-0008-9422-5863

Mukhanbetali B.M.*
Doctoral Student at the Institute of Management
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Kazakhstan Astana,
Republic of Kazakhstan
email: b.mukhambetali@apa.kz
ORCID: 0000-0002-3832-7039

Abstract: Illicit capital flight represents one of the most pressing challenges for developing and resource-dependent countries, leading to significant losses in state budgets, undermining institutional stability, and deepening socio-economic inequality.

This article examines contemporary strategies and mechanisms for preventing illicit capital outflows through a comparative international analysis. Based on case studies from India, South Korea, Nigeria, Brazil, and OECD countries, it explores institutional, legal, and technological measures aimed at combating capital flight.

The methodology includes content analysis of legal documents, comparative case analysis, and secondary data analysis from international organizations.

The results indicate that a comprehensive approach—based on transparency, tax information exchange, automation of financial oversight, and strengthened cross-border cooperation—demonstrates the highest effectiveness.

Keywords: capital outflow, tax transparency, offshore jurisdictions, combating tax evasion, international cooperation, developing countries.

СТРАТЕГИИ И МЕХАНИЗМЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ НЕЛЕГАЛЬНОГО ВЫВОЗА КАПИТАЛА: ИЗУЧЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ КЕЙСОВ

Мухаметкалиева Е.М.
PhD, приглашенный ученый
Сиракузский университет, США
email: ymukhame@syr.edu
ORCID: 0009-0008-9422-5863

Мұханбетәлі Б.М.*
Докторант Института управления
Академии государственного управления
при Президенте Республики Казахстан
Астана, Республика Казахстан
email: b.mukhambetali@apa.kz

Аннотация: Проблема нелегального оттока капитала остается одной из наиболее актуальных для развивающихся и ресурсозависимых государств, поскольку она приводит к значительным фискальным потерям, ослаблению институциональных структур и усугублению социально-экономического неравенства.

Настоящее исследование направлено на выявление и анализ эффективных стратегий и механизмов предотвращения нелегального вывоза капитала на основе международного сравнительного подхода. Рассматриваются институциональные, правовые и технологические меры противодействия капиталовому бегству, опираясь на кейс-анализ таких стран, как Индия, Южная Корея, Нигерия, Бразилия, а также государств-членов ОЭСР.

Методологическая база исследования включает контент-анализ нормативно-правовых актов, сравнительный анализ кейсов и вторичный анализ аналитических данных, предоставленных международными организациями.

Полученные результаты свидетельствуют о высокой эффективности комплексного подхода, включающего обеспечение прозрачности финансовых потоков, внедрение автоматизированных систем налогового контроля, развитие обмена налоговой информацией и усиление трансграничного взаимодействия.

Ключевые слова: нелегальный отток капитала, налоговая прозрачность, офшорные юрисдикции, противодействие уклонению от уплаты налогов, международное сотрудничество, развивающиеся страны.